studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI NICOLAE IORGA

ÎNCEPUTURILE STATELOR ROMÂNEȘTI ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE IORGA — ȘT. ȘTEFĂNESCU

NICOLAE IORGA ÎN MOMENTELE DRAMATICE ALE ISTORIEI CONTEMPORANE ROMÂNEȘTI — MATEI IONESCU

NICOLAE IORGA ȘI EVENIMENTELE ANILOR 1914 — 1918 — MIRCEA IOSA

NICOLAE IORGA LA ACADEMIA ROMÂNĂ — PETRE POPESCU-GOGAN

NICOLAE IORGA ȘI RELAȚIILE INTERNAȚIONALE (1933 — 1939) — ELIZA CAMPUS

ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ ȘI LITERARĂ A LUI N. IORGA — VASILE NETEA

DOCUMENTAR

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

TOMUL 24 — 1971

4

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

Acad. A. OŢETEA (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAŞI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ŞT. PASCU, membri corespondenţi ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, EUGEN STĂNESCU, ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU (*membri*), I. APOSTOL (*secretar de redacţie*)

Preţul unui abonament anual este de 180 lei.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

La revue „STUDII", REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée a Întreprinderea de comerţ exterior LIBRI, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „Studii". Revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacţiei B-dul Aviatorilor, nr. 1,

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 24, 1971, Nr. 4

SUMAR

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI NICOLAE IORGA

ȘT. ȘTEFĂNESCU, Începuturile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga 673
MATEI IONESCU, Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane românești 683
MIRCEA IOSA, Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918 691
PETRE POPESCU-GOGAN, Nicolae Iorga la Academia Română 701
ELIZA CAMPUS, Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933—1939) . . . 711
VASILE NETEA, Activitatea publicistică și literară a lui N. Iorga 735

★

ȘTEFAN OLTEANU, Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX—XIV 757

★

NICOLAE MARCU, Din istoricul economiei forestiere a României interbelice (1919—1939) 777

DOCUMENTAR

V. L. BOLOGA, I. SPIELMANN și Z. SZÖKEFALVI-NAGY, Date noi cu privire la activitatea lui Ion Piuariu-Molnar 793

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Problematica revoluției franceze și motivarea socială a Revoluției (Pe marginea unei noi și fundamentale lucrări de istorie cantitativă) (*Dan A. Lăzărescu*) 801

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică jubiliară a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (*I.A.*); Sesiunea științifică A.D.I.R.I. (*Șerban Rădulescu-Zoner*); Sesiune științifică; Sesiunea științifică consacrată

www.dacoromanica.ro

centenarului Comunei din Paris (*Gheorghe C.*); Sesiunea științifică consacrată aniversării a 150 de ani de la mișcarea revoluționară din 1821 (*Valeriu Stan*); Conferința de la Moscova consacrată aniversării Comunei din Paris (*Gheorghe Cristea*); Teze de doctorat 809

RECENZII

NICOLAE STOICA DE HAȚEG, *Cronica Banatului*, studiu și ediție de Damaschin Mioc, București, Edit. Academiei, 1969, 365 p. (*I. D. Suciu*) . . . 827

* * * *Studii privind politica externă a României. 1919—1939*, Edit. militară, București, 1969, 339 p. (*Traian Udrea*) 831

RETTEGI GYÖRGY, *Emlékezésre méltó dolgok 1718—1784* (Întîmplări demne de amintire. 1718—1784), publicate cu o introducere și note explicative de Sigismund Jakó, Edit. „Kriterion", București, 1970, 564 p. (*L. Demény*) 838

J. DEMEL, *Historia Rumunii* (Istoria României), Edit. Institutului național „Ossoliński", Wrocław, 1970, 487 p. (*Ilie Corfus*) 842

* * * *Rumanian Studies. An International Annual of Humanities and Social Sciences*, editor Keith Hitchins, Vol. I, University of Illinois, Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 p. (*S. Columbeanu*) 846

REVISTA REVISTELOR

„Военно-исторический журнал", Moscova, 1970, nr. 1—12, p. (*Fl. Constantiniu și Mih i Ionescu*) 853

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. — VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, editată de „Association internationale d'études du Sud-Est européen", București, 1970, 197 p. (*Apostol Stan*); * * * *Bibliografia istorică a României. 1944—1969*, Edit. Academiei, București, 1970, XL+386 p. (*N. Stoicescu*); * * * Stephan Ludwig Roth, *Gesammelte Schriften und Briefe*, ed. a II-a neschimbată a volumelor 1—6, ed. I a volumului 7. Publicat din scrierile postume de Otto Folberth, Edit. Walter de Gruyter & Co., Berlinul de vest, 1970 (*Michael Kroner*). **Istorie universală.** — STAN. KURAŚ, *Osadnictwo i zagadnienia wiejskie w Gorlickiem do połowy XVI w.* (Colonizarea și problemele rurale în Gorlice pînă la jumătatea secolului al XV-lea), în *Nad rzeką Ropą* (pe rîul Ropa), III, Cracovia, 1968, p. 61—91 și extras (*I. Corfus*); STANISŁAW RUSSOCKI, STEFAN K. KUCZYŃSKI și JULIUSZ WILLAUME, *Godło, Barwy i Hymn Rzeszypospolitej, Zarys Dziejów* (Emblema, culorile și imnul republicii. Schiță istorică), Warszawa, Wiedza Powszechna (1970), 342 p. (*Șerban Papacostea*); CARL HINRICHS, *Preussen als historisches Problem. Gesammelte Abhandlungen*. Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 430 p. (*Adolf Armbruster*); C. W. CRAWLAY, *John Capodistrias — Some unpublished documents*, Thessaloniki, „Institute for Balkan Studies", 1970, 109 p. (*Venera O. Tulliu*); OSKAR HALECKI, *Das Europäische Jahrtausend*, trad. din engleză de Otto Wenniger, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1969, 458 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 859

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 24, 1971, N° 4

SOMMAIRE

CENTENAIRE DE LA NAISSANCE DE NICOLAE IORGA

ŞT. ŞTEFĂNESCU, Les débuts des Etats roumains dans la vision de N. Iorga 673
MATEI IONESCU, Nicolae Iorga dans les moments dramatiques de l'histoire roumaine contemporaine 683
MIRCEA IOSA, Nicolae Iorga et les événements des années 1914—1918 . . . 691
PETRE POPESCU-GOGAN, Nicolae Iorga à l'Académie roumaine 701
ELIZA CAMPUS, Nicolae Iorga et les relations internationales (1933—1939) . . 711
VASILE NETEA, L'activité de publiciste et d'homme de lettres de Nicolae Iorga 735

★

ŞTEFAN OLTEANU, L'évolution du processus d'organisation étatique à l'est et au sud des Carpates durant la période comprise entre les IXe et XIVe siècles. 757

★

NICOLAE MARCU, Aspects de l'historique de l'économie forestière de la Roumanie de l'entre-deux-guerres (1919—1939) 777

DOCUMENTAIRE

V. I. BOLOGA, I. SPIELMANN, Z. SZÖKEFALVI-NAGY, Nouvelles données concernant l'activité de Ion Piuariu-Molnar. 793

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ETUDES DOCUMENTAIRES)

La problématique de la révolution française et la motivation sociale de la Révolution (Dan A. Lăzărescu). 801

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique jubilaire de l'Institut d'études historiques et socio-politiques près le C.C. du P.C.R. (*I.A.*); La session scientifique de l'Association de droit international et de relations internationales (*Şerban Rădule-*

www.dacoromanica.ro

scu-Zoner); Session scientifique; La session scientifique consacrée au centenaire de la Commune de Paris (*Gheorghe C.*); La session scientifique consacrée au 150e anniversaire du mouvement révolutionnaire de 1821 (*Valeriu Stan*); La conférence de Moscou consacrée à l'anniversaire de la Commune de Paris (*Gheorghe Cristea*); Thèses de doctorat 809

COMPTES RENDUS

* * * *Nicolae Stoica de Haţeg. La chronique du Banat* (Etude et édition de Damaschin Mioc), Editions de l'Académie, Bucarest, 1969, 365 pages (*I. D. Suciu*) 827
* * * *Etudes concernant la politique extérieure de la Roumanie. 1919—1939*, Editions militaires, Bucarest, 1969, 339 pages (*Traian Udrea*) 831
RETTEGI GYÖRGY, *Emlékezésre méltó dolgok 1718—1784* (Faits dignes d'être rappelés 1718—1784). Introduction et notes explicatives de Sigismund Jakó, Editions Kriterion, Bucarest, 1970, 564 pages (*L. Demény*) . . . 838
J. DEMEL, *Historia Rumuni* (L'histoire de Roumanie), Editions de l'Institut national Ossolinski, Wroclaw, 1970, 487 pages (*Ilie Corfus*) 842
* * * *Rumanian Studies, An International Annual of Humanities and Social Sciences.* Editeur Keith Hitchins, University of Illinois, Vol. I, Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 pages (*S. Columbeanu*) 846

REVUE DES REVUES

„Военно-исторический журнал" Moscou, 1970, nos 1—12, (*Fl. Constantiniu* et *Mihai Ionescu*) 853

NOTES

Histoire de Roumanie. — VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés roumaines 1769—1830*, édité par «L'Association internationale d'études du Sud-Est européen», Bucarest, 1970, 197 pages (*Apostol Stan*);
* * * *La bibliographie historique de la Roumanie 1944—1969*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1970, XL + 386 pages (*N. Stoicescu*); *Stephan Ludwig Roth, Gesammelte Schriften und Briefe*, IIe édition inchangée des volumes 1—6, Ière édition du vol 7. Publiés d'après les écrits posthumes de Otto Folberth, Maison d'édition Walter de Gruyter & Co., Berlin-Ouest, 1970 (*Michael Kroner*) **Histoire universelle.** — STAN KURAŚ, *Osadnictwo i zagadnienia wiejskie w Gorlickiem do połowy XVI w.* (La colonisation et les problèmes ruraux à Görlitz jusqu'au milieu du XVe siècle), dans *Nad rzeką Ropą* (Sur la rivière de Ropa), III, Cracovie, 1968, p. 61—91 et extraits (*I. Corfus*); STANISLAW RUSSOCKI, STEFAN K. KUCZYNSKI ET JULIUSZ WILLAUME *Godło, Barwy i Hymn Rzeszypospolitej, Zarys, Dziejów* (L'emblême, les couleurs et l'hymne de la république. Esquisse historique), Warszawa, Wiedza Powszechna (1970), 342 p. (*Şerban Papacostea*); CARL HINRICHS, *Preussen als historisches Problem. Gesammelte Abhandlungen.* Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1964, 430 pages (Adolf Armbruster); C. W. CRAWLAY, *John Capodistrias — Some unpublished documents*, Thessalonique, « Institute for Balkan Studies », 1970, 109 pages (Venera O. Tulliu); OSKAR HALECHI, *Das Europäische Jahrtausend*, traduit de l'anglais par Otto Wenniger, Salzbourg, Otto Müller Verlag, 1969, 458 p. (*Tr. Ionescu-Nişcov*). 859

www.dacoromanica.ro

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI NICOLAE IORGA

ÎNCEPUTURILE STATELOR ROMÂNEȘTI ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE IORGA

DE

ȘT. ȘTEFĂNESCU

Orizontul larg, dat de formația sa intelectuală enciclopedică, ca și de inteligența-i vie, i-a înlesnit lui N. Iorga să reconstituie adesea din fragmente de știri, ignorate sau neînțelese de grăbiții în știință, liniile unor ansambluri arhitecturale pe care progresul firesc în știință le întregește și le adaugă, cu vremea, elemente de soliditate, de trăire veșnică.

Perioada premergătoare formării statelor românești, perioadă considerată mult timp, din cauza puținelor izvoare istorice și a ostilităților politice străine, ca cea mai obscură din istoria noastră, a cîștigat mult în clarificare în urma studiilor lui N. Iorga, unele dintre acestea sugerînd și azi idei sau direcții pentru noi investigații științifice.

Pentru a ajunge să analizeze și să explice complexitatea mutațiilor social-politice intervenite în perioada cuprinsă între retragerea administrației romane din Dacia și crearea statelor românești, N. Iorga a cercetat prefacerile petrecute în urma migrației popoarelor barbare pe ansamblul teritoriului Imperiului roman, devenit romano-bizantin și apoi bizantin, a căutat să reliefeze aspectele comune și deosebirile între realitățile istorice nord-dunărene și din alte provincii foste în Imperiul roman.

N. Iorga considera că după retragerea administrației romane a avut loc în fosta provincie Dacia, ca și în alte părți, un fenomen de ruralizare. Satul a devenit pentru mult timp forma firească de organizare a populației daco-romane rămase în Dacia. Rețeaua de orașe, înfloritoare în vremea stăpînirii romane, a fost distrusă de migrația popoarelor barbare, care atacau în primul rînd centrele urbane, simbol de bună stare a populației. Locuitorii orașelor, cîți s-au putut salva, au intrat în rîndul țărănimii, căreia îi revenea rolul, împlinit de ea cu mari sacrificii, de a păstra și îmbogăți zestrea spirituală daco-romană. O oarecare continuitate a centrelor urbane s-a menținut în ținutul dintre Dunăre și Mare, pe care Imperiul roman s-a străduit să-l păstreze cu orice preț. Acest fapt s-a repercutat pozitiv asupra întregului teritoriu al țării, stimulînd creșteri economice.

„STUDH", tomul 24, nr. 4, p. 673–681, 1971.

www.dacoromanica.ro

În contact cu valurile de migratori, ţărănimea a adoptat forme de organizare impuse de noile condiţii istorice survenite. Ea s-a constituit în ceea ce N. Iorga numea cu un termen care îi aparţine, „Romanii populare" sau „Romanii rurale", adică teritorii asupra cărora nu se mai exercita în mod efectiv autoritatea imperiului şi care trăiau de sine, în forme populare. Ele se considerau ca *Romanii* de către locuitorii lor, care ştiau că în cea mai mare parte ei aparţin imperiului. Pentru străini, „Romaniile" acestea, rupte de imperiu, însemnau „ţara acelor popoare barbare, care venind din stepa răsăriteană sau trăind în acea stepă" au silit pe locuitori să plătească „dijma în produsele pământului, în rodul turmelor şi în cîştigul vînătorului"[1]. Viaţa ţărănească din aceste „Romanii" însemna sate libere, conduse de un sfat al sătenilor, format din cei bătrîni. Fiecare sat era locuit de urmaşii aceluiaşi *moş*; pămîntul pe care-l avea satul alcătuia moşia; urmaşul cel mai de aproape al întemeietorului îndeplinea sarcina de judecător, de *jude*. Mai multe sate alcătuiau un grup, locuind în aceeaşi vale sau în locuri apărate natural. O astfel de vale putea să aibă *un singur jude*, cînd satele se alcătuiseră unul din altul, şi atunci valea toată, cu cîte sate erau într-însa, se chema *judeţ*[2]. Cînd mai multe judeţe vecine se uneau pentru a-şi creşte forţa de apărare şi de a răzbuna agresiuni străine, în fruntea lor se afla un duce[3].

Populaţia din „Romanii" a continuat în condiţiile istorice create de migraţiile barbarilor străvechile ei ocupaţii, în primul rînd agricultura şi creşterea vitelor. În sprijinul aserţiunii sale, N. Iorga invoca ca argument faptul că în limba română felul grînelor şi ocupaţiile agricole sînt numite cu termeni latini. *Grîul*, *orzul*, *ovăzul*, *secara* sînt nume latine; *a ara*, *a semăna*, *a secera* sînt cuvinte din acelaşi tezaur latin[4].

Faţă de barbarii stabiliţi în vecinătatea sau pe teritoriul ei, populaţia din „Romanii" păstra conştiinţa că ea reprezintă altceva, că este depozitara unor tradiţii de civilizaţie aşezată, care prin multiple fire o leagă încă de imperiu. Cînd generalul bizantin Petru, fratele împăratului Mauricius, a ajuns în regiunea Dunării inferioare, pustiită de incursiunile sclavinilor, el a găsit aici — scria N. Iorga — „întărituri ce apărau o populaţie care la acea dată, ca şi cu cîteva decenii mai înainte îşi considera teritoriul ca o *Romanie* opusă lumii barbare (*barbaricum*) şi se intitula *Romani*"[5]. Cînd, sub Iustinian, Bizanţul a încercat să restabilească frontiera dunăreană, existau în părţile ce urmau să fie recuperate pentru imperiu, ceea ce N. Iorga numea „democraţii ţărăneşti", organizate deja în χώραι, în „terres", pe care *Români*, descendenţii acelor *Romani*, de la care au păstrat numele şi limba, le-au numit *ţări*[6]. Cei ce trăiau în astfel de „ţări", agricultori şi crescători de vite, locuiau în φοσσάτα, de unde

---

[1] N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, ed. a 6-a, Vălenii de Munte, 1926, p. 38.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*.

[4] N. Iorga, *Politica externă a popoarelor agricole* (Conferinţă ţinută la Congresul din 1912 al Societăţii române de agricultură), p. 28—29.

[5] N. Iorga, *La „Romania" Danubienne et les barbares au VIe siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", t. III, no. 1, janvier-mars, 1924, p. 46.

[6] *Ibidem*, p. 47.

www.dacoromanica.ro

albanezul *fsat* și *sat* în limba română, sub conducerea unor șefi ieșiți din rîndurile lor [7].

Coabitarea îndelungată cu slavii s-a resimțit în limbă (în lexic), în toponimie și onomastică, în viața socială a populației autohtone, care, la rîndu-i, a transmis slavilor elemente de străveche civilizație, „pecetea romană" continuînd să fie prezentă la nordul Dunării[8]. Contactul cu slavii a făcut ca termenii prin care erau desemnate elementele conducătoare ale populației locale, termenii *jude* (judex) și *duce* (dux) să fie înlocuiți prin *cneaz* și *voievod*[9].

Dezvoltarea pe care a luat-o cu vremea cultura în lumea slavă vecină nouă și înrîurirea acesteia asupra realităților românești i-au atras lui N. Iorga cuvinte de caldă prețuire. „Influențați adînc de cultura slavă, pe care o înțelegem ca una din cele mai însemnate ale lumii — scria el — nu ne rușinăm de înrîurirea ei asupra noastră..."[10]. „Foarte multe lucruri am împrumutat de la slavii din sudul Dunării și fiindcă aveam nevoie de ele și fiindcă veneau cu foarte mulți clerici și mireni de dincolo de Dunăre"[11].

Progresele realizate de societatea de la nordul Dunării, în direcția organizării ei politice erau evidente la data așezării triburilor maghiare în Cîmpia panonică. Cînd, în urma eșecurilor suferite în vestul Europei, regii maghiari și-au îndreptat privirea spre est, ei s-au izbit în încercarea de a cuceri Transilvania de forța organizațiilor politice locale.

Cercetarea celor mai vechi cronici maghiare i-a permis lui N. Iorga să constate, pe baza lor, existența în Transilvania a unor formațiuni teritoriale anterioare extinderii aici a stăpînirii maghiare. Căpeteniile acestora, al căror nume real este necunoscut, sînt denumite în cronici după localități, poate și după cîntecul popular. Epopeea maghiară nu cunoaște hotarele lor; ele au fost fixate după starea de lucruri din vremea cronicarului sau cronicarilor. Cele mai importante dintre aceste formațiuni erau situate: unul — voievodatul ardelean — în podișul Transilvaniei, altul în regiunea Crișurilor și un al treilea în Banat, unde izvoarele menționează pînă în veacul al XIV-lea pe cei mai mulți cnezi.

Românii, dacă nu apar în cronicile maghiare sub numele de *Blaci* ori sub acelea de *rustici*, apar prin înșeși ocupațiile lor. Termenii de *terra* și de *dominium* sînt caracteristici.

Numele de bulgari, amintit în cronici, este luat din viața contemporană alcătuitorilor acestora; în ce privește pe greci (pe bizantini), ei sînt cunoscuți din epoca marii extinderi a Bizanțului în vremea Comnenilor. Unul dintre împărații acestei dinastii, Manuel Comnen, a întreprins prin regiunile în care cronicile maghiare amintesc de formațiunile politice ale populației locale, binecunoscuta sa expediție împotriva maghiarilor. „De altfel — sublinia N. Iorga — chiar această expediție dovedește în

---

[7] *Ibidem.*

[8] Idem, *Istoria românilor*, vol. II. *Oamenii pămîntului (pînă la anul 1000)*, București, 1936, p. 239 și urm.

[9] Idem, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, p. 38.

[10] „Neamul românesc", 1931, nr. 70.

[11] N. Iorga, *Sufletul românesc și influențe neromânești*, în „Neamul românesc", 1935, nr. 199.

www.dacoromanica.ro

regiunile amintite existența unei populații stabile și a organizațiilor voievodale menționate în izvoarele secolului al XIII-lea"[12].

Înainte ca regii maghiari să poată avea Transilvania, organizațiile românești au avut să înfrunte sau au căzut la înțelegere cu pecenegii. „Tovărășia aceasta cu pecenegii și care nu s-a putut lega decît în veacurile X—XI, ar ajunge — socotea N. Iorga — ca să arate vechimea populației românești în Ardeal"[13]. N. Iorga emitea ipoteza, insuficient valorificată de istoricii români de după el, potrivit căreia creațiunea politică românească, în Transilvania, ca și la Dunărea de jos, în Dobrogea, „s-ar răzima pe simbioza cu pecenegii", continuată apoi pe un spațiu mai larg și amplificată de simbioza „cu ceilalți turci, mai noi, cumanii"[14]. Întovărășiți cu românii în părțile de munte ale Argeșului și Muscelului, cumanii au putut da românilor — scria N. Iorga — „un impuls către alcătuirea Domniei", care, de la Borciu Cumanul, a putut trece, prin Seneslav și ai lui la Băsărabă cel cu numele cuman. „Astfel — avansa o ingenioasă paralelă N. Iorga — *precum Rusia moscovită continuă Hanatul Tătarilor, Hanatul Cumanilor se continua în Domnia a toată Țara Românească*, oricare ar fi fost modificările pe care i le-a adus tradiția românească și sufletul popular românesc"[15].

Ideea colaborării populației românești cu „barbarii", emisă de N. Iorga, sau oricum dezvoltată de el, poate deveni — o spunea el însuși — una din cele mai fecunde pentru înlăturarea vălului care acoperă atîta din trecutul nostru[16]. Mărturie a unei asemenea colaborări —, nu supunere a populației românești de năvălitorii asiatici" — este denumirea de „silva Blaccorum et Bissenorum" („pădurea Românilor și Pecenegilor"), amintită în documentul din 1224 emis de cancelaria maghiară[17]; prin „Pecenegii", dispăruți la acea dată de mult timp, trebuie să se înțeleagă cumani[18]. Cam în aceeași vreme, teutonii au cîștigat la creștinism, în forma sa catolică, pe cumani. În episcopatul creat pentru cumani în sud-vestul Moldovei existau însă „pseudoepiscopi", episcopi schismatici care ademeneau să treacă la credința lor schismatică pe „drept credincioșii" din regatul maghiar, printre ei fiind și teutoni și maghiari, stabiliți pe teritoriul episcopatului Cumaniei[19].

„Patinakia" figurează într-un strategic bizantin ca o țară bine definită lîngă „Turkia" ungurilor și „Rossia"[20].

---

[12] N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique, neuvième année, juillet-décembre 1921, p. 217—218.

[13] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III. *Clitorii*, Buc., 1937, p. 30.

[14] *Ibidem.*

[15] N. Iorga, *Imperiul cumanilor și Domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu*, în „An. Acad. Rom. Mem. Sect. ist.", s. III, tom. VIII (1927—1928)", p. 101.

[16] *Ibidem.*

[17] *Documente privind istoria României, veacul XI, XII, și XIII C, Transilvania*, vol. I, p. 209; N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

[18] N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

[19] *Documente privind istoria României, veacul XI, XII și XIII, C, Transilvania*, vol. I, p. 275; N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

[20] N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

www.dacoromanica.ro

Pentru a sfărîma colaborarea româno-cumană, regele maghiar Andrei al II-ea a adus pe cavalerii teutoni și i-a instalat în Țara Bîrsei. Cum aceștia înțelegeau să ducă de aici propria lor politică la sud și est de Carpați, certuri pentru „stăpînire și pentru drepturi" au izbucnit între teutoni și rege, acesta trebuind să-i îndepărteze pe călugării înarmați de nație germană. Expulzîndu-i, el a căutat să facă din episcopatul cumanilor, la Milcov, un punct de plecare în încercarea de extindere a stăpînirii sale în „Transalpina"[21].

Relevînd aspecte ale operei cumanilor — rolul avut de ei în regatul Ungariei după alungarea lor de către tătari, faptul că ei au dat o regină unui stat de înaintată cultură, ca cel al maghiarilor la sfîrșitul secolului al XIII-lea, un rege ca Ladislau, al cărui nume a rămas în istorie legat de numele lor, faptul că îmbrăcămintea, moravurile lor s-au impus, că limba lor a rămas în scris în acel *Codex Cumanicus*, tipărit de Geza Kún — N. Iorga se întreba — pe bună dreptate — de ce nu am admite că această semințe turcească, stabilită în părțile noastre timp de aproape două secole și care se va fi împărtășit larg de civilizația occidentală a timpului, renunțînd la practici păgîne, să fi exercitat „o influență covîrșitoare asupra alor noștri într-o fază de dezvoltare mult mai modestă?"[22]. „Peste *Romaniile* noastre — scria N. Iorga — ei au putut suprapune o organizație de caracter imperial, luată din Estul asiatic al Monarhiei divine. Pentru ca județele și ducatele românești să ia un avînt — și el a fost extraordinar de răpede, ca al unei puteri în sfîrșit ieșite de supt o comprimare îndelungată —, a trebuit ca elementul de acoperire să se strămute aiurea"[23].

Tătarii, înlocuitori ai cumanilor, au împrumutat din sistemul lor politic de colaborare cu localnicii. „Dar — concludea N. Iorga — imitatorii, simplu fragment desfăcut din vasta formațiune a Hoardei de Aur, cu centrul atît de depărtat și interesele atît de variate, n-au putut avea, într-o jumătate de veac, cît a durat supremația lor pe ambele maluri ale Dunării, aclimatarea, acomodarea cu țara și cu împrejurările lor, pe care, într-o mult mai lungă dăinuire, o căpătaseră cumanii. Pojghița tătărească a permis înaintarea de la Litovoi și Seneslau la Băsărabă pe care n-o permitea pătura de totală acoperire cumană. S-ar putea chiar ca multe influențe militare, dacă nu și economice — care acestea au legat statornic practica noastră a vămilor de aceea a tătarilor—să fi venit nu de la acești din urmă turci, ci de la Turcii stăpînirii cumane"[24].

O sinteză între băștinași și popoarele turce, pecenegi în speță, admitea N. Iorga ca fiind la baza formațiunilor politice de la Dunărea de Jos, din Dobrogea, amintite de Ana Comnena, ca ființînd la sfîrșitul secolului al XI-lea. Cu fața spre Bizanț, aceste formațiuni politice încercau să imite ducatele bizantine de graniță; întinderea stăpînirii lor și în cîmpia din stînga Dunării îl făcea pe N. Iorga să considere că „istoria vieții politice organizate a neamului nostru" trebuie să înceapă cu aceste alcătuiri politice[25].

---

[21] *Ibidem.*

[22] N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

[23] *Ibidem*, p. 102—103.

[24] N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 103.

[25] Idem, *Cele d'intăiu cristalizări de stat ale românilor*, în „Revista istorică", an. V, nr. 6—7 iunie-iulie 1919, p. 113.

www.dacoromanica.ro

În timp ce la Dunărea de Jos „supt influenţa clasicilor idei imperiale" se manifestau primele alcătuiri politice de pe teritoriul ţării noastre, în Transilvania elementul românesc cunoştea o restrîngere a drepturilor lui din partea regatului maghiar ce trecuse Munţii Apuseni. Pentru punerea în valoare a resurselor naturale ale Transilvaniei şi pentru a-şi consolida stăpînirea în această provincie, regii Ungariei au încurajat, începînd cu secolul al XII-lea stabilirea aici a unor colonişti maghiari, secui şi saşi.

Stabilirea printre români a acestor „hospites" („oaspeţi") a născut o solidaritate între ei cu urmări importante pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei. „Românii fiind în Ardeal — remarca N. Iorga — şi întîlnindu-se în toate părţile cu elemente străine au făcut ceea ce era firesc să se întîmple. S-au asociat la lucru cu celelalte elemente şi Ardealul şi-a datorit prosperitatea şi faptului că toate naţiunile de acolo, toate elementele care s-au găsit prinse împreună, au luptat umăr la umăr"[26]. În tendinţa-i de a estompa contradicţiile sociale în trecut, N. Iorga arăta că în opera de ridicare a Transilvaniei au fost alături „cei cu privilegii de cei fără privilegii"[27].

Încercarea regalităţii maghiare de a-şi trece autoritatea peste Carpaţi, la sud şi est, s-a izbit de un sistem de organizare a populaţiei de aici, ce făcea irealizabilă ideea creării prin creştinismul catolic a unei *Cumanii vasale*. Apelul plin de îngrijorare pe care Papa Grigore a IX-lea îl adresa regelui Bela împotriva unor oameni „care se numesc valahi" (Walati) ai căror „pseudoepiscopi" cîştigau de partea lor „drept credincioşi" din regatul Ungariei, „atît unguri, cît şi teutoni" şi alţi credincioşi[28], dezvăluie realităţi ascunse sub pojghiţa de hegemonie turanică. „Pseudoepiscopii" amintiţi în documentul papal din 14 noiembrie 1234 veneau — scria N. Iorga — „*dintr-o dezvoltare organică a populaţiei de acolo... dăinuirea lor era imposibilă fără altă ocrotire decît a şefului turanic*". „«Episcopul», de orice caracter, presupune... şi o căpetenie politică, un ostaş apărător sau mai mulţi. *Stăpînirea cumană nu-l înlătura, hoarda neavînd un caracter aşezat şi mulţumindu-se cu dijma şi darurile localnicilor supuşi*"[29].

În iureşul lor, tătarii au semănat jaf şi pustiu pe unde au trecut, au înfrînt rezistenţa statelor din Europa răsăriteană şi centrală şi au modificat harta politică a acestor părţi. După cataclismul produs de marea invazie mongolă, instaurarea „păcii mongole" (pax mongolica) a înlesnit refaceri în forme modificate a structurilor sociale şi politice. Plecarea cumanilor în Ungaria de teama tătarilor a eliberat — considera N. Iorga — „pe Românii crescuţi în umbra acestui Hanat turc" de la care ei au moştenit „*noţiunea unităţii teritoriale dintre Carpaţi şi Dunăre*"[30]. Trecuţi în Ungaria, „întăiu ca fugari cu privilegiu", cumanii se vor simţi curînd stăpîni „prin căsătorii, prin împrumutarea modelor lor, devenind astfel ce au fost şefii germani faţă de vechea Romă sau garda turcă faţă de

[26] N. Iorga, *Români şi neromâni*, în „Neamul românesc", 1935, nr. 191.
[27] *Ibidem*.
[28] *Documente privind istoria României, veacul XI, XII şi XIII, C. Transilvania*, vol. I, p. 275.
[29] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, p. 120.
[30] *Ibidem*, p. 121.

www.dacoromanica.ro

Califii din Bagdad". În noua patrie — scria N. Iorga — cumanii „păstrează multe amintiri din viața lîngă noi. Titlul însuși de « jude al Cumanilor » al unui Matei Csák, Palatin, conte de Pojon — se întreba marele istoric — nu vine oare de la vechile noastre județe?"[31].

Regele Bela al IV-lea, revenit din fuga sa după retragerea în afara regatului maghiar a valului mongol, a reluat politica lui Andrei al II-lea „pe care o copiază în totul", politică de cruciadă spre răsărit, de ofensivă în Balcani. Cum episcopul catolic din sud-vestul Moldovei și banul de Severin, creați ca puncte de plecare în acest scop, i s-au părut a nu fi în stare să îndeplinească o misiune atît de grea, regele a apelat la cavalerii Ioaniți, obișnuiți a lucra cu „eterodocși și « greci »"[32]. Prin diploma din 2 iunie 1247, întărită de papă în 1250, se urmărea ca „țara Severinului" (Oltenia) să fie prefăcută prin donația făcută Ioaniților „într-un teritoriu de cruciată ca acelea din Siria, într-o nouă Franție orientală"[33]. Regele Ungariei, departe însă de a putea desființa, printr-o cruciadă a Ospitalierilor, manifestările de viață politică proprie a căpeteniilor românești, s-a văzut nevoit să recurgă la sprijinul acestora pentru a face față dificultăților pricinuite regatului de regele boem[34].

Faptul a întărit încrederea voievozilor români în forțele proprii și a făcut să crească tendința lor de a înlătura încorsetarea politică externă. Litovoi „cel dintăiu Domn român, căzut în apărarea moșiei sale", a devenit simbol al unei idei care se va transforma curînd într-o manifestare energică.

Criza dinastică din Ungaria, de la începutul secolului al XIV-lea, a grăbit dezvoltarea către cea dintîi ctitorie independentă românească, către realizarea primei sinteze a secolului al XIV-lea, Țara Românească. „Băsărabă — după N. Iorga — nu e un întemeietor, ci un continuator, dar la urmă și un liberator"[35].

În autoritatea *Domnului* românesc de la Argeș, înconjurat de un mare prestigiu intern, se aflau — arăta N. Iorga — mai multe elemente: mai întîi, calitatea de căpetenie a unor țărani liberi, în a căror datină trăia și din care el a făcut fundamentul puterii sale; în al doilea rînd, amintirea *Împăratului* trecut în legendă, a *Domnului* care domnește și decît care nu poate fi putere mai mare; în al treilea rînd, exemplul hanului cuman, stăpîn de la munte la mare[36].

Cu Basarab societatea românească dintre Carpați și Dunăre a făcut un mare salt; receptînd și integrînd organic influențe venite din afară, din diferite părți, ea și-a creat un patrimoniu cultural, ce-i va servi ca important suport moral în încercările prin care ea avea să treacă.

Țelul politic clar și capacitatea de a-și da seama exact de ceea ce e posibil l-au făcut pe Basarab să întreprindă o suită de combinații în schema alianțelor, reușind să nu aibă în același timp în vecinătatea sa doi dușmani și să poată înlătura, în urma unor reușite acțiuni militare, infiltrațiile de stăpînire maghiare în partea de nord și nord-vest a țării, de stă-

[31] *Ibidem*, p. 122.
[32] *Ibidem*, p. 123.
[33] *Ibidem*, p. 124.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*, vol. II, p. 156.
[36] *Ibidem*, p. 158; același, *Domni și împărați*, în „Neamul românesc", 1937, nr. 176.

www.dacoromanica.ro

pînire bulgară în sudul şi sud-estul ţării şi să îndepărteze pericolul tătar din regiunea Gurilor Dunării.

Opera lui Basarab a creat modelul pentru cea de „a doua libertate românească: Moldova". Din Maramureş, unde viaţa românească supt voievozi era puternică pe la 1350 s-a produs — scria N. Iorga — „mişcarea spre Răsărit din care va ieşi a doua Ţară Românească liberă"[37]. Referirile marelui istoric la mărturiile de viaţă românească la est de Carpaţi înainte de „epoca bogată în creaţii" a regelui Ludovic I, veneau să arate că aportul Maramureşului a fost cel de liant al unor eforturi locale cărora o conjunctură internaţională favorabilă le oferea perspectiva reuşitei.

Biruitor asupra tătarilor în mai multe rînduri, Ludovic de Anjou a clădit un zăgaz militar contra lor, a creat o marcă de graniţă în fruntea căreia a aşezat un delegat al său „fără titlu", pe Dragoş, unul dintre voievozii Maramureşeni ce se distinsese în luptele cu tătarii. Prin această alegere — sublinia N. Iorga — regele recunoştea *„caracterul românesc al ţinutului cucerit"*[38].

Urmaşul lui Dragoş la conducerea „ţării Moldovei" va fi alungat de un alt „maramureşan", de voievodul Bogdan, socotit în 1343 ca „rebel" faţă de coroana maghiară; el va strînge în juru-i energiile vitale ale ţinutului de la est de Carpaţi şi va crea Moldova ca stat independent[39].

Ca şi Basarab în Ţara Românească, Bogdan a deschis un drum nou şi a fixat politica statului pe care-l reprezenta. Urmaşii lui vor şti cum, cînd şi unde să intervină pentru a salvgarda interesele Moldovei.

★

Cunoscător profund al materialului faptic, N. Iorga a putut face, în cazul formării statelor româneşti, ca şi în alte probleme de istorie naţională, interesante asocieri, comparaţii, paralelisme, care au însemnat în fapt efort permanent de depăşire a unei înţelegeri prea înguste, prea locale, prea plafonate a unor importante teme.

Construcţiile sale de mare arhitect au fost îmbrăcate însă, uneori, într-o viziune de ansamblu romantică, viziune ce se resimte şi în tratarea începuturilor de stat româneşti.

N. Iorga n-a văzut adevăratul mobil în crearea statului. Diferenţierea socială este în concepţia sa înlocuită cu egalitatea deplină a celor conduşi şi a căpeteniilor lor — voievodul, el însuşi, era, în fond, un ţăran cu toată îmbrăcămintea sa deosebită, la dispoziţia oricărui membru din „naţiunea" sa. Contradicţiei sociale îi ia locul armonia, democraţia deplină; un proces de feudalizare n-a existat, instituţii patriarhale caracterizează începuturile statelor româneşti[40].

---

[37] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 203.

[38] *Ibidem*, p. 209.

[39] *Ibidem*, p. 215.

[40] N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iaşi, 1917, p. 3; idem, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, Bucureşti, 1929, p. 1; idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 134; idem, *Deux Conférences en Suisse. Les luttes pour la liberté menées par les paysans au XIVe siècle: Le Sempach suisse et la Posada roumaine*, Berna, 1930, p. 7; idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a 3-a, Vălenii de Munte, 1932, p. III; idem, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. II, Bucureşti, 1935, p. 26; idem, *Evoluţia gîndirii politice româneşti*, în „Neamul românesc", 1936, nr. 36.

www.dacoromanica.ro

Cercetările de după N. Iorga — în special din ultimele două decenii și jumătate — au înlocuit această viziune idealizantă a începuturilor vieții de stat românești, folosind chiar plusul de informații documentare furnizate de N. Iorga, cu o concepție care integrează procesul de constituire a statelor românești în procesul istoric general de apariție a statelor feudale și subliniază esența de clasă a acestora.

LES DÉBUTS DES ÉTATS ROUMAINS DANS LA VISION DE N. IORGA

RÉSUMÉ

L'auteur montre que le problème touchant la constitution des Etats roumains a fourni à N. Iorga — connaisseur averti des sources historiques — l'occasion de faire des associations, des comparaisons et des parallélismes intéressants, ce qui a constitué en essence un effort permanent de dépasser une compréhension trop étroite, trop locale des thèmes soumis à l'étude.

N. Iorga a émis des idées originales, fécondes pour l'étude des « Romanies populaires », existant au nord du Danube, des conditions dans lesquelles se sont produites les migrations des peuples barbares, de la coexistance de la population daco-romaine et des barbares, du rôle des Slaves dans le processus de formation du peuple roumain, de l'importance de la vague des peuples migrateurs d'origine turque (Petchénègues, Ouzes, Coumans) dans la création des premières formations étatiques roumaines, de la conjoncture internationale qui a favorisé la constitution des Etats roumains indépendants.

Mais le savant roumain n'a pas saisi le véritable mobile de la création de l'Etat ; à son avis, au sein de la société roumaine n'aurait pas existé un processus de féodalisation ; les institutions patriarcales auraient caractérisé les débuts des Etats roumains.

Les recherches entreprises ultérieurement — notamment au cours des vingt-cinq dernières années — sont venues remplacer cette vision idéalisatrice des débuts de la vie d'Etat par une conception selon laquelle le processus de constitution des Etats roumains s'intègre au processus historique général d'apparition des Etats féodaux et qui souligne l'essence de classe de ceux-ci.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA ÎN MOMENTELE DRAMATICE ALE ISTORIEI CONTEMPORANE ROMÂNEȘTI*

DE

MATEI IONESCU

Către finele veacului trecut, în anii cînd generația lui Kogălniceanu, a lui Rosetti și a lui Alecsandri, generația 1848-ului românesc, a Unirii și a Independenței, părăsea scena politică și pășea în nemurire, s-a produs unul din acele memorabile schimburi de făclii, cu care destinul a fericit dintotdeauna istoria poporului nostru. În locul generației care se ducea, și care-și ocupase locul în inima poporului, se ridica o alta — intrată și ea astăzi în paginile istoriei : generația care a dat României și umanității pe Nicolae Iorga. I s-a spus acestui nou schimb, generația întregirii, generația întregitorilor, adică — într-un fel — generația învingătorilor ; nume numai parțial corespunzător, fiindcă — între altele — drumul exponentului ei, Nicolae Iorga, a fost curmat cu violență nu a doua zi după victorie, ci într-un moment de adîncă prăbușire, în momentul victoriei furate și al doliului național.

Coincidența crudă dintre destinul său și destinul țării care l-a născut, ne-a sugerat să pornim în sus pe firul vieții sale, să ni-l rememorăm pe Nicolae Iorga în ipostaza de martor ocular și participant al momentelor celor mai tragice pe care le-a trăit România contemporană lui. O facem în ideea că astfel se poate verifica și dovedi perfect măsura în care savantul a fost una și aceeași ființă cu patriotul militant. O facem de asemenea, și mai ales, în ideea că epopeile nu se nasc niciodată din victorii facile iar eroii și patrioții cu atît mai puțin.

Așadar, pe la începutul acestui secol, tînărul, foarte tînărul profesor universitar, privind lumea românească din epocă prin optica unilaterală a „Semănătorului", înțelesese insuficient perspectivele societății de tip industrial care se afla pe atunci abia la începuturile ei, dar era în schimb pe deplin conștient că cele două mari probleme nerezolvate —

---

* Comunicare prezentată în ziua de 15 iunie 1971 la sesiunea științifică a Institutului de istorie „Nicolae Iorga" consacrată aniversării centenarului nașterii ilustrului savant român.

„STUDII", tomul 24, nr. 4, p. 683–690, 1971.

www.dacoromanica.ro

problema agrară şi întregirea naţională — se intercondiţionau, formînd un tot inseparabil. Cu un deceniu mai înainte, ardeleanul Coşbuc intuise că liberarea pămîntului său natal depindea în mare măsură de liberarea plugarului de „dincolo", viitorul ţăran-ostaş care trebuia, o dată şi o dată să treacă hotarul carpatic. Şi de aceea, venit aci „în ţară", Coşbuc făcuse să răsune în satul asuprit din vechiul regat, strofele incendiare ale revoltei : „Noi vrem pămînt !", iar puţin mai tîrziu, închinase multe din paginile „Semănătorului" aceluiaşi ţel.

Iorga a ales însă o cale întrucîtva diferită. Gîndind la fel ca cei de la „Semănătorul", el a decis că numai condeiul nu este suficient şi a ales şi calea acţiunii directe. Profesorul universitar a făcut deci în mod firesc apel la cei mai apropiaţi lui, la studenţii fii de ţărani, şi în fruntea acestei mici armate şi-a făcut în martie 1906 o intrare vijelioasă pe arena politică, iar puţin mai tîrziu făcea să apară ziarul „Neamul românesc", expresia ideologică a noii mişcări. Nu este aici locul de a diseca aspectele ei programatice şi caracterul discutabil al metodelor şi soluţiilor indicate problemelor epocii în general şi problemei ţărăneşti îndeosebi, şi nici de a explica acel complex de „coincidenţe" care au făcut ca tot în aceeaşi primăvară a lui 1906 să apară „Viaţa românească", tribună literar-politică a poporanismului, iar în vara aceluiaşi an să se creeze — ca o completare şi, într-un fel, ca o replică socialistă la mişcarea protestatară de esenţă ruralizantă — prima organizaţie sindicală pe plan naţional. Anul 1906 — atît de bogat şi eterogen prin apariţiile de curente, grupări şi mişcări social-politice organizate — de la Comisia generală a sindicatelor şi grupările de la „Neamul românesc" şi „Viaţa românească" pînă la meteoricul partid ţărănesc constituit în septembrie 1906 — implică, evident, o analiză aparte, care depăşeşte cadrul acestei aniversări.

Dar, revenind la mişcarea din martie 1906, atît de discutabilă prin maniera ei de exprimare, prin viziunea şi ţelurile ei social-politice, constatăm totuşi că violenţa atacurilor contra clasei de moşieri şi arendaşi — duşmană declarată a ţărănimii, adică duşmană a majorităţii naţiunii şi, implicit, obstacol în calea progresului social şi a întregirii naţionale — va deveni o constantă a poziţiei lui Nicolae Iorga în aceşti ani. În 1906, savantul şi profesorul a devenit tribunul popular, care a arătat — în postura şi în limbajul de profet — ceea ce se petrecea şi se pregătea dincolo de luminile expoziţiei jubiliare. El nu a putut trece sub tăcere momentul penibil cînd un grup de români transilvăneni veniţi în România — cu dragostea şi iluziile pe care numai cei ce zac sub jug străin le pot nutri cînd vin la fraţii lor din ţara liberă — au rămas consternaţi şi chiar îngroziţi la întîlnirea cu aspectul mizer al ţăranilor de aici. Şi atunci — era în octombrie 1906 —, cuprins de o ură nemărginită faţă de responsabilii pentru această ruşine şi crimă împotriva intereselor naţionale, Iorga a scris pagina cutremurătoare de acuză, strigătul furibund de durere şi cuvintele de foc ce aveau să devină flăcări reale cîteva luni mai tîrziu : „Ascundeţi ţăranii !"[1]. Departe de a fi numai o ironie incisivă la adresa potemkiniadelor oficiale construite într-adins pentru amăgirea fraţilor de dincolo, acest articol-manifest incendiar — care-l aşeza pe Iorga în

[1] „Neamul românesc", an. I, nr. 42, 1906, oct. 1.

www.dacoromanica.ro

galeria maeştrilor genului — vesteşte erupţia din 1907 — „o mînă [illegible] elagroasă scrie pe pereţii auriţi ai sălilor de banckete MANE TEKEL FARES" — şi face totul ca să apropie această erupţie, căci — în imagini anume folosite pentru a fi înţelese de lumea sărmană a satelor — el îl îndeamnă pe Abel sîngerînd să iasă din mormîntul său adînc şi negru şi să-şi ceară dreptatea „în lumea lui Cain".

Savantul a coborît deci în popor, a intrat în lumea „instigatorilor" şi a purtătorilor de torţe, a învins toate reticenţele şi a propovăduit soluţia şi revolta aşa cum le concepea el pe atunci. Şi tot acestei lumi a adresat Nicolae Iorga mai tîrziu — cînd prorocirile sale se adeveriseră — neuitata pagină de antologie *Dumnezeu să-i ierte* ![2] — rugăciunea pentru morţi şi pentru vii, blestemul teribil, înfricoşător, care a zguduit conştiinţele şi a pus torţa în alte mii şi mii de mîini. Era îndată după 5 martie 1907, ziua cînd la Botoşani şi la podul de peste Siret de la Lespezi au căzut primii răsculaţi ucişi de armată. El invoca iertarea divină pentru sufletele celor morţi şi pentru „ostaşii noştri care, de frica poruncii, au împuşcat pe fraţii lor, cel mai greu păcat ce poate împovăra o inimă omenească". Iar blestemul pentru vinovaţi — forma cea mai tipică şi mai eficientă de răscolire şi incitare a sufletului ţărănesc — ne explică de ce timp de cîteva săptămîni autorul lui a trebuit să doarmă cu revolverul la căpătîi, păzit zi şi noapte de studenţii săi[3] : „În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte dumnezeu pe netrebnicii şi făcătorii de rele. Să fie în casa lor atîta belşug ca în bordeiele celor ce au murit, atîta fericire în viaţa lor cîtă a fost în viaţa celor ce s-au zvîrcolit de gloanţe, să fie atîta cinste şi atîta demnitate cîtă li s-a lăsat acestor sărmani care s-au dus ca nişte pîrîşi veşnici înaintea Scaunului judecăţii celor mari ; să mîntuie ca dînşii vărsîndu-şi sîngele inimii în ţărnă şi pe urmele lor să rămîie, ca pe urma împuşcaţilor, copiii să moară de foame ... Aşa să dea Dumnezeu !".

Dacă ţinem seama de aceste rînduri şi de multe altele, scrise şi rostite apoi în apărarea victimelor represiunii şi pentru dezvăluirea lucrurilor oribile petrecute la sate[4], şi dacă ne amintim de asemenea că în aceeaşi primăvară însîngerată tribunul popular a intrat pentru prima oară în Parlament, se poate conchide că însuşi momentul 1907, moment nodal în istoricul problemei ţărăneşti, moment în care Iorga a devenit în mod oficial om politic, este definitoriu pentru locul său în istoria României antebelice. Dincolo de orice critici care s-ar fi putut aduce şi s-au adus chiar vederilor sale, nici un adversar nu a cutezat să-i conteste dragostea sinceră pentru ţăranul român la care patria urma să facă apel în ceasul cel mare. Şi dacă după 1907 s-a format în România acel curent general şi irezistibil de opinie care a condamnat definitiv, irevocabil, sub raport moral-politic, clasa latifundiarilor, curent care a impus în cele din urmă proiectul de reformă agrară din 1913 — aceasta se datoreşte în mare măsură şi luptei lui Nicolae Iorga.

---

[2] Ibidem, an. I, nr. 87, 1907 martie 8.

[3] „Scrisorile de ameninţare cu moartea se îngrămădeau, şi un grup de studenţi, aflînd ce se pregăteşte a stat veo cîteva zile şi nopţi în casa asupra căreia trebuia să se prăvale urgia. Dormeam cu revolverul la căpătîiu" (N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţa de om — aşa cum a fost*, Bucureşti, 1934, vol. II, p. 158).

[4] Vezi, de pildă, N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, Buc., 1939, vol. I, partea 1, p. 7—108

www.dacoromanica.ro

Sosi curînd şi ceasul cel mare, euforia primelor victorii, amărăciunea primelor înfrîngeri şi apoi catastrofa de la finele toamnei lui 1916. Încă de la cea dîntîi înfrîngere, Nicolae Iorga declara răspicat şi public crezul său şi al neamului său : „Noi n-avem însuşiri care au dat glorie popoarelor din Apus, dar avem o calitate care le biruieşte pe ale lor : cînd ni se pune deodată, crud, violent, sălbatic, întrebarea cea mare despre viaţa şi moartea noastră găsim în adîncul unei fiinţi naţionale care a rezistat la toate furtunile vremurilor, puterea nebiruită care se cuprinde în aceste trei cuvinte : Nu ne dăm ! Şi înfrîngerea presupune înainte de toate această condiţie, că : te-ai dat. Tot sîngele nostru însă refuză, absolut, aceasta !"[5].

Tema : Nu ne dăm ! străbate, în viziunea şi pana lui Nicolae Iorga, întregul tablou apocaliptic al înfrîngerii, al tragediei şi epopeii sîngeroase din toamna şi iarna 1916—1917. E ceasul teribil cînd armata noastră decimată părăseşte pas cu pas, prin luptă disperată trecătorile Carpaţilor sudici, apoi dealurile, cîmpiile, Bucureştii, Dobrogea, două treimi de ţară. E ceasul cînd artileriştii îngroapă sau aruncă în rîuri închizătoarele tunurilor spre a le face inutilizabile pentru inamic, şi cînd supravieţuitorii bătăliilor desprind drapelele regimentelor de pe hampe şi le înfăşoară în jurul trupului spre a păstra astfel onoarea armatei şi a ţării. E în fine ceasul cînd partea de miazăzi a României, străbătută de convoaiele nesfîrşite ale celor ce se retrag spre Moldova din calea puhoiului duşman, e luminată feeric de flăcările incendiilor. Dar — scria el — „din toate părţile orizontului se înălţau şi alte flăcări decît ale răzbunării străinului, şi, cînd soldaţii noştri, părăsind locurile unde se născuseră, aruncau către dînsele o ultimă privire înduioşată, ei nu vedeau alta decît norii negri ai focului care, peste Ţinuturi întregi făceau întuneric în mijlocul zilei. Ardeau prin voinţa noastră hotărîtă şi neînduplecată sondele de petrol, depozitele lichidului scump, ardeau hambarele şi clădăriile de grîne. Făcîndu-şi cruce ca pentru o lungă despărţire, ţăranul ostaş trecea înainte. Trebuia să fie şi aceasta ; ei, bine, fie ... duşmanul nu trebuie să-şi atingă scopul, să-şi facă saţul, să-şi hrănească lupta ... Şi ostaşul român a văzut ... cu mîndrie, cu încordarea nouă a sufletului acest prăpăd pe care voia noastră îl dezlănţuise"[6].

Dar, iată, pe străzile Iaşului, din mulţime, răsare în acest decembrie 1916 o ceată de călăreţi „rămăşiţe ale unui escadron frînt în suprema încordare pentru apărarea unui colţ de ţară pierdut". Sînt poate resturile regimentelor de viteji răpuse la Robăneşti sau Prunaru. Nu mai poartă ca altădată frumoasele lor tunici de roşiori. „Uniforma ajunsese foarte simplă şi sumane de ţară coperiau rămăşiţele postavului albastru şters de soare şi ploi. Nu mai era vreo osebire între ofiţeri şi soldaţi ; puştile vădit întrebuinţate se ţineau strîns, ca într-o îmbrăţişare disperată de spinările dîrze ale unora ca şi ale altora". „Nu erau nişte necunoscuţi, căci i-am văzut de atîtea ori, aproape în acelaşi port, pe aceiaşi căluţi mărunţei, cu acelaşi fulger în ochi. Veneau din oastea bătută a lui Mircea Bătrînul, de la Nicopolul cruciaţilor, din pădurile Războienilor, unde nici măestria războinică a lui Ştefan nu-i putuse face a răzbi un duşman nesfîrşit la număr ; întovărăşiseră pe Rareş Vodă ... şi într-un colţ de

[5] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, Craiova, f. a., vol. II, p. 107—108.

[6] *Ibidem*, p. 219—220.

www.dacoromanica.ro

Ardeal, în răsăritul soarelui, văzuseră pe Mihai jertfit şi nu-l putuseră apăra. Iar acum, ei mergeau spre viitor, spre cel de mîine sau spre cel de peste mulţi ani. Mergeau spre ispăşire şi spre răzbunare pentru tot ceea ce am suferit de cînd sîntem"[7]. Aşadar, oastea ţării trăieşte, există; şi în acelaşi decembrie 1916, la picioarele statuii lui Ştefan din Iaşi stă de vorbă cu trei flăcăi în zdrenţe. Sînt olteni. — Aţi plecat de duşman? îi întreabă el. — Nu, am venit pentru oaste! răspund ei simplu[8].

Este oare o viziune idilizantă, unilaterală a tragediei? Scrie el numai despre eroii cunoscuţi şi anonimi, numai despre cei ce înţeleg grozăvia momentului, numai despre cei buni? E toată lumea solidară în faţa cumplitei încercări?

Hotărît, nu! Căci cu aceeaşi vigoare ca în 1907, cu aceeaşi măiestrie cu care-şi îndeamnă acum poporul la rezistenţă în variatele forme ale ideii; Nu ne dăm! — Iorga înfăţişează şi cealaltă parte a societăţii, minoră ca număr şi ca poziţie morală, dar „activă": profitorii şi speculanţii războiului, îmbuibaţii, laşii, egoiştii, „strategii de cafenea", neruşinaţii care cereau „revenirea la o viaţă normală", etalîndu-şi blănurile şi luxul printre muribunzii zdrenţăroşi de pe străzile Iaşilor — înfometaţi, exantematici, răniţi, schilozi, fantome vii ale dezastrului naţional. Socotind proporţia articolelor scrise de Iorga în aceste luni, putem stabili că el a rezervat acestui rău dinăuntru o bună parte din scrierile sale zilnice, celelalte fiind rezervate combaterii răului dinafară — inamicului — şi luptătorilor care apărau încă vitejeşte, în tranşee, ultimul colţ de ţară rămas liber. Aşa încît pilda patriotului militant pe care a dat-o Iorga în momentul cel mai greu al nenorocirii a inclus ca o condiţie indispensabilă — combaterea necruţătoare a aceloraşi duşmani dinăuntru ai naţiunii, cărora le adresase blestemul nemilos din martie 1907. Şi puţin mai tîrziu, atunci cînd ei au încercat să mimeze o ridicolă rezistenţă de salon la înfăptuirea reformei agrare, ameninţîndu-l pe primul ministru cu o „revoltă a proprietarilor", Iorga i-a răspuns lui Ion Brătianu, tăios, cu ironie muşcătoare şi cu siguranţa omului care şi-a impus punctul de vedere: „Aşa cum i-ai împuşcat la '907 pe ţărani pentru proprietari, aşa să-i împuşti şi acum pe proprietari pentru ţărani". E inutil să mai subliniem adevărul binecunoscut şi binestabilit că modificarea constituţională — care a deschis în 1917 drumul reformei agrare din 1921 — a avut în publicistul, istoricul şi omul politic Nicolae Iorga un cald sprijinitor al cărui rol se apropie chiar de acela de coautor[9].

De altminteri, sînt rare, foarte rare, articolele sale scrise în această epocă şi dedicate ostaşilor noştri din care să nu rezulte ideea că pămîntul ţării este şi pămîntul *lor*, şi implicit dreptul de a-l avea pentru ei fiindcă e plătit cu sîngele lor.

---

[7] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p. 359.

[8] *Ibidem*, p. 198.

[9] În afară de influenţa sa directă, personală, asupra factorilor politici de conducere ai ţării, binecunoscută în viaţa politică a epocii, Nicolae Iorga a contribuit şi ca istoric la această reformă reeditîndu-şi lucrarea *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor şi politica agrară a ţărilor româneşti* (despre aceasta vezi: Matei Ionescu et Traian Lungu, *L'Académie Roumaine et la question agraire*, în „Revue Roumaine d'Histoire", t. V, 1966, nr. 6, p. 987—988).

www.dacoromanica.ro

Pînă în preajma anului tragic 1940, Nicolae Iorga, deşi sesizase din timp primejdia care ameninţa opera desăvîrşită la 1 decembrie 1918, a crezut totuşi că poate spera în dăinuirea ei şi că ţara sa va trece poate cu bine, sau cu minimum de rău, peste încercarea celui de-al doilea cataclism mondial. Pentru această iluzie şi numai pentru ea, a putut el să consimtă la compromisul cu oamenii dictaturii regale, căci în forul său interior — şi martorii oculari din anturajul său care trăiesc încă o atestă — el era departe a le aproba metodele şi, în definitiv, îi dispreţuia.

Deşi cu mintea deschisă oricărui dialog despre instituţia republicană, despre figurile de republicani şi chiar de revoluţionari — rămăsese încă statornic în convingerile sale monarhice. Şi cu toate că îl detesta pe omul ce purta atunci coroana României, era încă departe de a înţelege că instituţia însăşi e perimată. Şi el ştia că cel de pe tron a abuzat de această convingere intimă a sa.

Dar, oricum, inevitabilul, pe care-l presimţea, sosi. Dacă am reproduce chiar şi numai mărturiile celor care l-au văzut şi auzit în clipa cînd telefonul i-a adus în ziua aceea de august, aici, lîngă acestă sală, în acest ultim lăcaş de muncă şi de viaţă*, vestea nelegiuirii „arbitrilor" de la Viena — şi încă ar fi o pagină biografică răscolitoare, suficientă pentru a dovedi cît de perfect s-a identificat propria-i dramă cu drama şi doliul ţării. Dar urmărind activitatea sa publicistică de-a lungul acestor luni şi săptămîni de agonie — activitate mai puţin evocată pînă acum — regăsim totuşi ceva din cel care striga — aceluiaşi duşman — în toamna anului 1916 : „Nu ne dăm !". E greu, desigur, şi uneori imposibil, să se poată subscrie la tot ce se scria şi la tot ce scria Iorga în anul 1940 în „Neamul românesc". După cum e greu, de asemenea, să i se accepte toate concepţiile şi toate poziţiile de pe care el a combătut încă de la 1906 şi îndeosebi poziţia de pe care şi-a aruncat fulgerele împotriva racilelor şi excrescenţelor politice şi sociale ale capitalismului românesc ante şi interbelic. E o operă care nu poate fi judecată cu destulă seninătate, examenul ei nu este uşor şi istoricii şi literaţii marxişti au încă datoria să culeagă toate briliantele din hăţişurile şi colţurile întunecate ale giganticei sale activităţi. Pentru a putea valorifica tot ce trăieşte şi va trăi de-a pururi din opera acestui mare fiu al României, este necesară o muncă vastă, atentă, care presupune principialitate şi înţelegere, bunăcredinţă, pasiune şi ochi sigur, şi, mai presus de orice, viziunea marxistă a împrejurărilor istorice în care s-a desfăşurat întreaga carieră ştiinţifică, literară, publicistică, politică a celui care a fost Nicolae Iorga. Umbrele, erorile sînt uneori foarte vizibile, dar alteori greu sesizabile mai ales atunci cînd ele alternează — într-o manieră extraordinară, neîntîlnită la nici o altă personalitate a vieţii noastre publice şi culturale — cu şiragurile infinite de mărgăritare care au făcut ca numele său să strălucească o jumătate de secol pe firmamentul literelor româneşti. Astfel, nu s-a dezminţit nici în ultimele luni de viaţă. La 6 august 1940, s-a socotit dator să scrie : „Acum, cînd la Mărăşeşti se vor aniversa cei 23 de ani de la luptele de acolo, din paginile Istoriei răsar îndemnul şi credinţa într-un destin care nu poate fi

* În localul Institutului de istorie „N. Iorga" căruia savantul i-a fost ctitor şi unde el a lucrat şi a locuit în ultima parte a vieţii sale.

www.dacoromanica.ro

altfel decît aşa cum a fost hărăzit din adînc de Istorie... În afară de întîmplări trecătoare cu care sîntem deprinşi"[10]. A făcut apel la tot ceea ce părea că poate împiedica deznodămîntul. Ziarul său „Neamul românesc" l-a conjurat zadarnic pe rege în zilele Dictatului cu versurile : „Să nu ne dai Măria-Ta !". A publicat evocarea semnificativă a celor doi grenadiri ai lui Heine, în care viteazul muribund prefera să coboare în mormînt unde trebuia să aştepte revenirea împăratului „în tropot de cai ce nechează" „şi în sunet de goarne" : „Din groapă cu armele iar voi ieşi/ Să-mi apăr din nou împăratul".

Tot în zilele acelea ziarul său scria în versuri : „Că nu se dă aşa uşor o Ţară/ Şi nu se părăseşte ce-ai mai scump".

Ziarul „Neamul românesc" din epoca prăbuşirii cuprinde — alături de publicarea conformistă a comunicatelor oficiale — scurte norme de conduită pentru prezent şi viitor :

„Marile dureri sînt mute ... Doliul îl purtăm cu demnitate şi în tăcere.

Române, ţine minte, afară te aşteaptă un mort nerăzbunat".

La 4 septembrie 1940 publica articolul *Drumeţ în calea lupilor* : „Aşa mergem din veac în veac, ca drumeţul din calea lupilor. Ce nu întrebuinţează acela a cărui carne se sfîşie ! A aprins focurile mari care opresc o clipă fiarele, dar lumina lor se isprăveşte şi se stinge, şi lăcomia e neistovit de răbdătoare. Poate, părinte înebunit, i-a aruncat din căruţă şi ce era mai scump. ... Dar lupii erau mulţi şi sîngele lui a înroşit zăpada..."[11].

A doua zi, la 5 septembrie 1940, el cerea cutezător socoteală celor ce sfîşiaseră trupul Transilvaniei în articolul *Am o întrebare* :

„Va să zică astăzi nu mai există vechile tratate şi toate chestiunile se pun din nou. Dacă e aşa, *de ce nu se pun pentru toată lumea, ci numai pentru noi* ?"[12].

Printre comunicatele Gărzii de fier şi proclamaţiile dictatorului Antonescu, a strecurat la 20 septembrie articolul *Ţara gazetelor şi ţara adevărată*. „Ţara gazetelor e una azi şi alta mîini", scria el textual[13]. Sau proverbul „Morile lui Dumnezeu macină încet, dar sigur". Sau „Să nu se asculte delatorii"[14].

La 11 octombrie 1940 a apărut ultimul număr din „Neamul românesc" şi unele din cele de pe urmă rînduri publicate de Nicolae Iorga în presa românească[15]. Este o scrisoare către directorul ziarului, datată 8 octombrie. El scria acolo : „Cei cîţiva prieteni care au făcut cele mai mari sacrificii pentru ca acest ziar să poată rezista vremurilor, sînt la capătul mijloacelor lor. Ei se întreabă, de altfel, încă de mult, de ce l-ar păstra... cînd nu sînt în măsură să-şi exprime părerea lor întreagă".

În aşteptarea sfîrşitului, a lăsat poporului său şi posterităţii cuvintele testament — aceleaşi cuvinte cu care odinioară îi chema pe ai săi la continuarea luptei : „Cînd s-a produs o înfrîngere, steagul nu se predă, ci pînza lui se înfăşoară în jurul inimii"[16].

[10] „Neamul românesc", an. XXXV, nr. 171, 1940 august 6, p. 1.
[11] Ibidem, an. XXXV, nr. 195, 1940 septembrie 4, p. 1.
[12] Ibidem, nr. 196, 1940 sept. 5, p. 1.
[13] Ibidem, nr. 209, 1940 sept. 20, p. 1.
[14] Ibidem, nr. 218, 1940, oct. 1, p. 1.
[15] Ibidem, nr. 227, 1940, oct. 11, p. 1.
[16] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA DANS LES MOMENTS DRAMATIQUES DE L'HISTOIRE ROUMAINE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

L'auteur présente Nicolae Iorga dans l'hypostase de témoin oculaire et de participant aux moments les plus tragiques enregistrés en Roumanie de son vivant, afin de vérifier et de démontrer la mesure dans laquelle le savant s'est identifié au patriote militant. A cet effet, l'ouvrage évoque l'activité de publiciste déployée par N. Iorga en 1907 — année de la grande révolte des paysans — , pendant les mois tragiques de la défaite infligée à l'armée roumaine à l'automne 1916 et à l'hiver 1916—1917 — et — finalement — à l'époque du Diktat de Vienne d'août 1940, quand fut ravie à la Roumanie le Nord de la Transylvanie, ainsi que durant la période d'instauration de la dictature fasciste et les semaines qui ont précédé l'assassinat du savant.

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA ŞI EVENIMENTELE ANILOR 1914—1918

DE

MIRCEA IOSA

Personalitate complexă, aparţinînd în egală măsură istoriei naţionale, dar şi universale, Nicolae Iorga a abordat, cu pasiunea-i cunoscută, un cerc larg de probleme. Activitatea sa a îmbrăţişat întreg trecutul omenirii, întreaga gamă a ideilor şi curentelor, încît se poate spune că nimic nu i-a scăpat. Bineînţeles, a stăruit mai mult asupra problemelor epocii în care a trăit — epocă de adîncă efervescenţă —, caracterizată prin revoluţii şi războaie, prin prăbuşiri şi prefaceri înnoitoare, la care a fost martor ocular şi care s-au reflectat în gîndirea şi faptele sale.

Printre problemele majore cărora Nicolae Iorga le-a acordat cea mai mare atenţie se înscriu evenimentele anilor 1914—1918, care, în mare măsură, afectau şi România. Martor ocular şi, în acelaşi timp, factor activ datorită prezenţei sale în parlamentul ţării în calitate de mandatar al naţiunii, el a analizat sub toate aspectele războiul mondial şi problemele stringente pe care acesta le punea în faţa poporului român. Pe toată durata acestui cataclism care a zguduit omenirea, Nicolae Iorga a desfăşurat o neobosită activitate publicistică. În articole şi cuvîntări, în discursuri rostite în Cameră, el şi-a făcut cunoscut punctul de vedere asupra problemelor de mare însemnătate pentru soarta naţiunii române pe care le ridica războiul imperialist. Ulterior el a adunat aceste materiale într-o amplă lucrare în trei volume, intitulată *Războiul nostru în note zilnice*[1]. O serie de alte referiri privind evenimentele din timpul primului război mondial şi, mai ales, participarea României la război sînt consemnate în lucrarea sa memorialistică *Orizonturile mele. O viaţă de om*, vol. II, în *Supt trei regi*, precum şi în sinteza sa *Istoria românilor*, în vol. X *Întregitorii* etc.

Manifestîndu-ne, dintru început rezervele şi chiar dezacordul deschis faţă de unele luări de poziţii, interpretări şi idei cuprinse în aceste lucrări — generate de limitele concepţiei sale — avem totuşi datoria de a releva acele părţi din opera lui Nicolae Iorga care exprimă dragostea lui de ţară, ataşamentul său profund faţă de idealul unităţii politice a naţiunii române şi rolul său pozitiv în epoca respectivă.

★

[1] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I—III, Craiova, 1921.

„STUDII", tomul 24, nr.. 4, p. 691—700, 1971.

www.dacoromanica.ro

Din capul locului, marea conflagrație—„războiul mondial din anii 1914 1918, dezlănțuit de către puterile imperialiste pentru împărțirea sferelor de influență ale lumii, acapararea de colonii și teritorii străine"[2] — i-a repugnat lui Nicolae Iorga. În chiar ziua declanșării războiului, el avea să ia poziție, scriind : „...acest odios masacru va fi unul din cele mai josnice acte de ură idioată care s-a săvîrșit vreodată pe fața pămîntului"[3], văzînd în el în primul rînd „lăcomia capitalurilor în căutare de debușeuri, nevroza unei burghezii stricate, declinul unei prese destrăbălate și fără vreo răspundere... care umblă după reputație cu prețul nenorocirii sutelor de mii de văduve și orfani"[4], iar în al doilea rînd „crima ...unor diplomați și ofițeri alergînd după cariere strălucite peste rîuri de sînge și de lacrămi"[5].

Demascînd de la început, scopurile pe care le nutreau marile puteri imperialiste angajate în luptă și făcîndu-se exponentul opiniei publice românești, care se împotrivea războiului, Nicolae Iorga avea să-și spună răspicat cuvîntul în iulie 1914 împotriva participării României la acest masacru, scriind : „Orice conștiință va răspunde hotărît din toate puterile sufletului :NU"[6].

Deși se împotrivea războiului imperialist, Nicolae Iorga, animat de dorința realizării deziderațului de veacuri al poporului român—unirea teritoriilor românești într-un singur stat—, recomanda „arma la picior" în așteptarea unui moment favorabil, cînd oștirea țării trebuia folosită, nu însă în scopuri cotropitoare, nu pentru a obține un avantaj teritorial, ci pentru realizarea unității statale.

Ca unul care cunoștea bine fiecare colț al țării datorită neobositelor călătorii întreprinse, ceea ce i-a permis să strîngă necontenite mărturii despre viața poporului, Nicolae Iorga trăia cu intensitate ideea națională, credea în unitatea politică a poporului român. Această idee i s-a cristalizat tot mai mult în condițiile războiului imperialist, el prevăzînd înfrîngerea puterilor centrale și posibilitatea desprinderii din monarhia habsburgică a teritoriilor locuite de români. De aceea el a legat în mod nemijlocit înfăptuirea unității poporului român de înfrîngerea în război a Germaniei și mai ales a monarhiei habsburgice.

Concepția și poziția lui socială l-au împiedicat însă de a avea în vedere și alte soluții de înfăptuire a unității statale, preconizate de militanții socialiști — soluții democratice, revoluționare, implicînd împlinirea idealului național prin unirea proletariatului revoluționar, a țărănimii și a tuturor forțelor progresiste ale societății românești.

Dimpotrivă, în vederea înfăptuirii idealului național[7], Nicolae Iorga considera că România nu-și putea realiza țelul propus decît participînd la

---

[2] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, București, 1967, p. 361.

[3] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, 1914—1916, p. 7.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*.

[6] „Neamul românesc", an. IX (1914), nr. 29 din 27 iulie.

[7] Pentru anumite aspecte din activitatea lui N. Iorga de militant pentru unitatea statală, vezi și B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, „Oameni de seamă", Edit. tineretului, București, 1968, p. 235—246.

www.dacoromanica.ro

război, bineînţeles atunci cînd împrejurările i-ar fi favorabile. Ca atare, el recomanda cercurilor guvernante să intre în vîltoarea războiului „numai atunci cînd asupra ambiţiilor zdrobite ideea senină v-a veni să cumpănească dreptăţile naţionale, care azi nu se văd deasupra măcelului"[8]. Pînă la ivirea acestui moment, Nicolae Iorga, se pronunţa nu numai împotriva cercurilor influente grupate în jurul regelui Carol I, care în iulie 1914, în baza tratatului secret încheiat încă din 1883 cu Austro-Ungaria şi Germania, cereau intrarea imediată în război de partea acestora, dar şi împotriva acelora care ar fi dorit să împingă România în război de partea puterilor Antantei, tocmai în aşteptarea unui moment favorabil, a unui „ceas" favorabil, cum spune el. „N-am îndemnat România —scria el în 1914—să participe la războiul european şi nu o îndemnăm nici acum", arătînd că „lucrurile au ceasul lor"[9].

După Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914, care, în ciuda stăruinţelor regelui Carol I şi ale lui P.P. Carp de a se intra imediat în război de partea Puterilor Centrale, a preconizat ideea neutralităţii, Nicolae Iorga avea să popularizeze această idee, deoarece ea corespundea momentan vederilor lui. În articolul intitulat *O declaraţie*, el scria în ziarul său : „Ne-am învoit asupra neutralităţii fiindcă nu se putea, fiindcă era o imposibilitate morală să mergem cu Austro-Ungaria". Cu acest prilej, el ţinea să-şi informeze cititorii că orice ar fi încheiat Consiliul de coroană, în limitele constituţionale, România nu putea merge cu Austro-Ungaria, chiar dacă aceasta din urmă ar fi îndeplinit două condiţii : 1) „ar fi acordat cele mai mari drepturi naţionale românilor din monarhie, i-ar fi tratat cu cea mai mare dreptate şi prietenie ; 2) Habsburgii ar putea birui şi trăi ; nici atunci noi n-am fi putut da mai mult decît o neutralitate, care înseamnă faţă de dînsa o prelungire de termen şi nu o renunţare, nu o abdicare, căci naţia care renunţă ori abdică de la drepturile ei naturale nu merită să trăiască"[10]. De altfel, trebuie precizat că Nicolae Iorga îşi avea bine precizat punctul de vedere în problema unităţii statale, care „nu era—după cum însuşi mărturisea—decît continuarea unei cugetări politice de veacuri întregi"[11].

Pe întreaga perioadă a desfăşurării războiului, Nicolae Iorga se va strădui să pregătească opinia publică românească, să-i ţină trează conştiinţa în necesitatea realizării unităţii. În acest scop el tipărea lucrarea *Istoria lui Mihai Viteazul*, cu scopul de a face cunoscute ostaşilor faptele de vitejie ale marelui domn.

Voinţa de unitate a poporului român de pe ambele versante ale Carpaţilor era justificată de faptul că, aşa cum preciza V.I. Lenin, „foarte mulţi români... (în raport cu numărul total al românilor...) locuiesc în afara graniţelor statului «lor»..., că „în general «construcţia de stat» în direcţia burghezo-naţională nu s-a terminat în Balcani"[12].

---

[8] „Neamul românesc", an. IX (1914), nr. 29 din 27 iulie.
[9] Ibidem.
[10] Ibidem, nr. 35 din 7 septembrie 1914.
[11] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om*, vol. II, Bucureşti, 1934, p. 224.
[12] V. I. Lenin, *Statistică şi sociologie*, în *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 30, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 355.

www.dacoromanica.ro

Activitatea militantă, neobosită, desfășurată de Nicolae Iorga prin articole, publicații, conferințe etc., cîștiga teren în rîndurile celor mai diferite clase și pături sociale ale societății românești, inclusiv în vîrful piramidei sociale[13]. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în fața dîrzei rezistențe întîlnite cu ocazia Consiliului de Coroană din august 1914, a năzuinței juste a poporului român de a-și desăvîrși unitatea, regele Carol I fusese silit să accepte neutralitatea[14]. Concomitent cu aceasta, el n-a încetat o clipă de a demasca și a blama caracterul imperialist al războiului declarat în vara anului 1914 de marile puteri. Într-un articol intitulat *Un război inutil*, el scria în octombrie 1914 : „Război de preponderență, război de dominație, război al imperialismului — acesta a fost și rămîne caracterul barbarei încăierări de azi, care lipsește națiunile deopotrivă și de comorile trecutului, și de energiile viitorului"[15]. În articolul *Guvern și opinie publică*, Nicolae Iorga reliefa ideea suveranității poporului, care singur hotărăște politica țării. „În guvern, el (poporul — *M.I.*) are numai delegați care se dau în lături cînd apare însăși națiunea Această națiune are o voință, care e voința națională. Ea știe mai bine decît oricine ce e de făcut și în politica externă. Nici un guvern nu poate determina, ori din ce inteligențe ar fi compus și ori de cît patriotism ar fi însuflețit, sensul unei politici naționale"[16]. De altfel, Nicolae Iorga însuși arată că „un guvern al tuturor în România este imposibil", căci, motiva el, „guvernul tuturor ar fi guvernul celor 5 000 000 care n-au glas și voință aici, aceia pentru care ne-am adunat..., pe care i-am uitat și cu efortul cărora, dacă vom face ceva, o vom face. Aceasta înseamnă un guvern al «tuturor »"[17]. În același articol, Nicolae Iorga se ridica împotriva unor reprezentanți ai claselor dominante pentru că „văd statul și nu văd națiunile", pentru că „nu înțeleg că tot ceea ce este viu într-un stat ca al nostru este națiunea și că națiunea este tot așa de vie și dincolo de marginile statului și are același drept să ceară să fie ajutată și sprijinită viața sa în stat național, cît și dincolo de marginile acestui stat național"[18].

Ceea ce aprecia pozitiv Nicolae Iorga la guvernul Brătianu era faptul că acesta nu se aventura să împingă țara în război atîta timp cît nu se întrevedeau unele perspective și aștepta un moment favorabil, ceea ce corespundea întru totul vederilor lui.

Pentru a da mai multă consistență acțiunii sale de lărgire a cadrului luptei naționale, N. Iorga a folosit din plin toate mijloacele care-i stăteau la dispoziție, inclusiv „Liga culturală pentru unitatea tuturor românilor", care, în decembrie 1914, se reorganizează, devenind „Liga pentru unitatea

---

[13] „Neamul românesc", an. IX (1914), nr. 46 din 12 octombrie 1914.

[14] Vezi în acest sens și I. Rusu-Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului regat*, București, 1931, p. 119.

[15] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, p. 81.

[16] „Neamul românesc", an. IX (1914), nr. 36 din 14 septembrie.

[17] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, p. 347.

[18] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

naţională a tuturor românilor". Din noul comitet ales, alături de Vasile Lucaciu, Barbu-Ştefănescu Delavrancea, Octavian Goga, dr. C.I. Istrati, Take Ionescu, Nicolae Filipescu etc., face parte şi el. În noul program al „Ligii", N. Iorga afirmă cu tărie că singura politică externă pe care o poate îmbrăţişa şi servi cu devotament neamul românesc e aceea care tinde „la grăbirea de eliberare a românilor siliţi a-şi da viaţa la marginile monarhiei, care n-a găsit niciodată dreptate pentru dînşii"[19].

În cadrul „Ligii", N. Iorga desfăşoară o multilaterală activitate pentru afirmarea necesităţii înfăptuirii dezideratului unităţii statale. Susţinînd cu tărie acest crez, el este nevoit să lupte din greu cu diferiţi reprezentanţi ai partidelor politice ale căror soluţii în politica externă, lipsite de un ţel bine definit şi de o justă orientare, n-aveau nimic comun cu frămîntările naţiunii, care, în concepţia lui, întrunea o serie de componente: „o limbă, o literatură, apoi tradiţie, o conştiinţă instinctivă de unitate, într-un cuvînt o formă morală a unităţii" [20].

Faţă de agitaţiile tot mai insistente ale diferitelor personalităţi şi grupări politice, unele declarîndu-se pentru o acţiune imediată alături de puterile beligerante peste Carpaţi, iar altele pentru neutralitate expectativă sau chiar pentru participarea la război alături de Puterile Centrale, N. Iorga se pronunţă deschis pentru o politică externă alături de puterile Antantei, care avea ca obiectiv desăvîrşirea unităţii românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor. „Personal şi fără să vorbesc în numele nimănui într-o vreme în care eu nu-mi permit şi nu-mi voi permite a vorbi în numele nici unei grupări şi cu atît mai puţin al unei confuzii politice — menţiona el — eu sînt pentru o politică externă ţinînd la Ardeal, cu concursul grupului de puteri beligerante care ni l-a făgăduit"[21]. De altfel, din acest moment, întreaga activitate desfăşurată de Nicolae Iorga va fi orientată în direcţia intrării României în război de partea Antantei [22].

Dornic să vadă cît mai repede sosit momentul intrării României în război, Nicolae Iorga socoteşte anul 1916 drept „anul hotărîtor" în care multe lucruri se vor face, „multe din cele pe care le aşteptăm şi cîteva din cele la care nu ne-am gîndit niciodată"[23]. În articolul intitulat în mod sugestiv *Anul hotărîtor*, el îşi exprimă părerea, în primul rînd, că, după aproape un an şi jumătate de război, Austro-Ungaria era deja istovită şi deci putea fi uşor îngenuncheată, în al doilea rînd că popoarele Germaniei, care ştiau că nu-şi apără nici viaţa, nici hotarele, ci ambiţia fără margini a unei aristocraţii dispreţuitoare şi a unei lacome burghezii, vor ajunge aşa de puternice, încît se vor cutremura de ele şi cele mai neclintite hotărîri"[24]. În primele luni ale anului 1916, Nicolae Iorga

---

[19] Idem, *Orizonturile mele. O viaţă de om*, vol. II, p. 222—223.
[20] Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, p. 210.
[21] *Ibidem*, p. 267—268.
[22] *Ibidem*, vol. II, p. 5.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

găsea momentul potrivit pentru a dezvolta ideea necesității unității politice a românilor într-un curs ținut la Universitatea din București intitulat „Dezvoltarea ideii unității politice a românilor", în cadrul căruia releva faptul că din cele mai vechi timpuri a existat o unitate a poporului român[25]. În articolul intitulat *A sosit un ceas*, el scria : „Trăiam în comunități conduse de voievozi risipite pe pământul românesc, iar oamenii se numeau după locuința lor în vecinătatea cutărui rîu : olteni, jieni, bîrsani, ialomițeni, moldoveni, dar totodată sub aspectul politic ei își spuneau români. Vicisitudinile istorice și condițiile diferite de la o epocă la alta au făcut ca poporul român să trăiască în state deosebite. Apoi, evolutiv, s-a ajuns prin trei căi, cea culturală, economică și politico-socială, la conștiința unității absolute a îndeplinirei formei politice de viață unitară a poporului român"[26].

Cînd, la 15/28 august 1916, România declară război Austro-Ungariei, N. Iorga avea să salute acest moment hotărîtor[27]. El găsea acum momentul potrivit de a reafirma acest deziderat, de a-l populariza și de a îndemna masele largi la luptă.

Pentru a justifica participarea României la război, Nicolae Iorga explică în articolul *Ce este războiul nostru?* pasul făcut. El arată că România intra în război nu de dragul de a sluji pe aliați sau de a-și satisface un capriciu, ci pentru satisfacerea dezideratului unității politice. În același timp își dădea seama de greutățile la care se expunea poporul român și de sacrificiile pe care trebuia să le facă intrînd în acest război. „Actul pe care l-am declanșat—arăta el în articolul citat—e unul dintre cele mai dificile din istoria noastră"[28], avînd în vedere faptul că România trebuia să lupte cu o forță militară care se întindea de la Rin pînă la Golful Persic.

Credincios idealului pe care-l slujea, Nicolae Iorga n-a încetat o clipă de a demasca politica Germaniei, care, prin războiul dezlănțuit, urmărea să distrugă „libertatea de cugetare în politică și în cultură".

Victoriile repurtate la începutul intrării trupelor române pe pământul Transilvaniei, „pământul dreptului nostru național", cum îl numea el, îi umplea inima de bucurie și el nu va precupeți nici un efort pentru ca prin pana scrisului său să le împărtășească poporului, dornic de știri. În același timp însă, înfrîngerile îi produc mare amărăciune. Cu toate acestea, în momentele grele ale deznădejdii, Nicolae Iorga n-a pierdut speranța în scopul final al acțiunii României : unitatea politică. Și dacă unii politicieni în clipele de deznădejde, aduceau guvernului învinuiri pentru înfrîngerile suferite, Nicolae Iorga, dimpotrivă, a știut să-și înfrîneze durerea, arătîndu-se optimist și încrezător în țelul urmărit. Cuvintele lui erau ca un tonic liniștitor. „În concepția noastră despre datoria ce o avem — arată el — tot ce s-a întîmplat, tot ce s-ar putea

[25] B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 242.
[26] „Neamul românesc" din 21 august 1916.
[27] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p. 83—84; vezi și *Pagini alese*, vol. II, p. 366—367.
[28] Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p. 84.

www.dacoromanica.ro

întîmpla nu schimbă nimic. Am făcut ce trebuia. Acestea şi nu altele au fost puterile noastre. Le-am întrebuinţat în circumstanţe pe care noi le-am hotărît. Nu ne pare rău de hotărîrea noastră şi nu ne-am teme decît numai de slăbiciunile noastre, pe care, odată pentru totdeauna, de la începutul războiului ni le-am interzis" [29].

În ciuda faptului că armata română fusese împinsă în Moldova, iar duşmanul cotropise 2/3 din teritoriul ţării, Nicolae Iorga nu pierdea speranţa în victoria finală, aceea a unirii într-un singur stat a teritoriilor ţării. În asemenea clipe grele, el ţinea să afirme că „luptăm înainte cît se poate, unde se poate; luptăm pentru dreptul nostru, pentru viitorul nostru, pentru fraţii noştri, pentru copiii şi urmaşii noştri, dar înainte de toate pentru onoarea noastră" [30].

În decembrie 1916, cu ocazia discuţiei răspunsului la mesajul tronului, cu toate atacurile îndreptăţite împotriva guvernului lui I.I.C. Brătianu, făcut responsabil de dezastrul militar, Nicolae Iorga a ţinut una dintre cele mai inspirate cuvîntări. Faţă de învinuirile unor oameni politici care reproşau intrarea ţării în război, N. Iorga ţinea în primul rînd să precizeze că România nu a intrat în acest război cu pretenţia de a dovedi sub raport militar mai multă forţă decît alţii, ci „am intrat cu hotărîrea de a da tot ce avem în acest moment pentru a căpăta dreptul nostru întreg" [31]. El demonstra cu mare putere de convingere că România participa la război nu călăuzită de intenţii de cotropire şi de anexiune teritorială, ci pentru „a căpăta dreptul nostru". În al doilea rînd, el trimitea ostaşilor români care sîngerau pe cîmpul de luptă îndemnul de a nu se lăsa istoviţi de îndoială, de a crede cu tărie în biruinţa finală a dreptăţii poporului român.

Vor rămîne de neuitat cuvintele pline de înalt patriotism rostite de el în parlamentul de la Iaşi în decembrie 1916. Evocînd faptele de vitejie din trecutul nostru, Nicolae Iorga făcea elogiul oştirii româneşti, formată în marea ei majoritate din ţărani, arătînd: „Cine ne va spune că ţăranul român a scăzut cîtuşi de puţin faţă de strălucita vitejie care i-a fixat în generaţiile precedente un rang între naţiuni, aceia nu numai că săvîrşesc un act de nepatriotism, dar şi un act de nedreptate faţă de partea cea mai sănătoasă, mai plină de făgăduieli şi de viitor a neamului nostru" [32]. În continuare el arăta că „spre noi se uită astăzi oştirea României, care este moralicește întreagă, este mai mare chiar decît în momentul cînd întîiul detaşament a sfărîmat cu patul puştii piatra de nedreptate de la graniţă" [33].

---

[29] *Ibidem*, vol. II, p. 253.

[30] *Ibidem*.

[31] *Ibidem*.

[32] *Ibidem*, p. 238; vezi şi „Dezbaterile Adunării Deputaţilor, 1916—1917", nr. 6, şedinţa din 14 decembrie 1916, p. 38.

[33] *Ibidem*, p. 39.

www.dacoromanica.ro

Ceea ce a impresionat în mod deosebit deputaţii din parlamentul de la Iaşi a fost partea finală a discursului său, care cuprindea cuvinte de o mare putere de mobilizare la luptă în vederea triumfului cauzei pentru care se intrase în luptă. „În trecutul nostru mulţi oameni au suferit. Dacă sîntem ceva, nu sîntem prin biruinţa strămoşilor noştri, ci sîntem ceva numai prin suferinţa lor. Toate puterile noastre nu sînt altceva decît jertfa lor strînsă laolaltă şi prefăcută în energie. Şi unul dintre aceşti strămoşi mari, fiindcă a fost nenorocit şi el într-o clipă de supremă restrişte, cînd i se zicea : lasă ţara şi du-te sub jug, el, Gheorghe Ştefan din părţile unde luptă ostaşii noştri la Oituz, a strigat : « Decît să. plec pentru totdeauna de aici, mai bine să mă mănînce cîinii pămîntului acestuia ». Au trecut trei veacuri de la 1650, cînd Gheorghe-vodă Ştefan spunea celor vechi această hotărîre a sa şi faţă de cari nici noi nu putem spune altceva decît : « să ne mănînce cîinii pămîntului acestuia » mai curînd decît să găsim fericirea aceasta şi binele din graţia străinului duşman" [34]. Discursul lui Nicolae Iorga, plin de cuvinte emoţionante şi de o mare forţă de mobilizare, a întrunit adeziunea totală a Adunării Deputaţilor pentru a fi publicat şi afişat în toate comunele urbane şi rurale şi răspîndit la toţi ostaşii ţării. Prin forţa sa evocatoare, discursul şi-a găsit un puternic ecou în cele mai îndepărtate unghiuri ale ţării, însufleţind pe toţi patrioţii n luptă. Referindu-se mai tîrziu la cele spuse în acel discurs, Nicolae Iorga spunea că „a îmbrăcat în acele cuvinte toată ura contra încălcătorilor pămîntului, tot dispreţul faţă de forţa brută ..., toată încrederea sprijinită pe îndelungata cercetare a unui trecut de atîtea secole, că, totuşi, dreptatea elementară a cauzei noastre nu v-a putea fi zdrobită" [35]. De altfel, el a păstrat neştirbită credinţa în izbînda idealului nostru naţional. Într-un articol intitulat *Imposibilitatea biruinţei germane*, el avea să scrie : „O biruinţă nu e numai un succes militar. E şi o anume stare de spirit la învingători"[36]. El lega de starea de spirit a Puterilor Centrale faptul că, cu toate izbînzile obţinute de germani, cu toată trufaşa lor afişare, cu toată ocuparea unor vaste ţinuturi în vest, în sud, în est, puterile Înţelegerii nu voiesc să audă de pace. De aici trăgea concluzia în ianuarie 1917 : „Nu, triumfătoarea Germanie e de fapt învinsă". Şi în continuare : „O spune neted actul de conştiinţă sigur de sine cum e refuzul de pace al aliaţilor. Iar dacă pretenţioşilor de la Berlin le trebuie şi o argumentaţie pe cîmpul de luptă, unde vor mai lăsa cîteva milioane de oameni, puţină răbdare şi vor avea-o şi pe aceea"[37]. Nici chiar mai tîrziu, cînd armata română a fost înfrîntă, Nicolae Iorga n-a pierdut încrederea în victorie Întrebîndu-l, în momentele grele ale înfrîngerii, I.I.C. Brătianu dacă mai crede în victorie, Iorga a răspuns clar : „O cred şi acuma, dar n-am

[34] *Ibidem.*

[35] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om*, vol. II, p. 253.

[36] Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. III, p. 55—56.

[37] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

spus niciodată cînd" [38]. Încrederea în victorie, de care era atît de convins se baza pe considerentul că armata română, deşi comandată de ofiţeri aparţinînd în cea mai mare parte claselor posedante, era formată din imensa masă a ţărănimii, căreia el îi recunoştea vitejia şi spiritul de jertfă. „Ceea ce face gloria armatei noastre înseşi şi cea mai mare onoare — spunea el — este ţărănimea", de aceea el propunea pentru anul 1917 *decorarea în masă a gradelor inferioare şi a soldaţilor simpli*, a ţăranilor care au luptat pentru întregirea şi înălţarea ţării, căreia în timp de pace i-au fost cei mai devotaţi muncitori [39].

În genere, în cursul desfăşurării războiului, N. Iorga n-a încetat activitatea pentru stimularea energiei şi a capacităţii de sacrificiu a oştirii române. El continuă în condiţii grele publicarea „Neamului românesc", în coloanele căruia denunţă samavolniciile ocupanţilor şi mobilizează conştiinţele pentru un nou efort armat. În faţa situaţiei extrem de grele care se crease în a doua jumătate a anului 1917 şi în prima jumătate a anului 1918, cînd cercurile reacţionare pactizau în teritoriul ocupat cu duşmanul, pregătindu-se să semneze cu Puterile Centrale o pace ruşinoasă menită să pecetluiască înrobirea României imperialismului german, Nicolae Iorga se află în primele rînduri ale acelora care demască pacea de robie. Faţă de pretenţiile Austro-Ungariei din timpul păcii de robire de la Bucureşti din martie 1918, care smulgea un teritoriu şi mai mare din trupul ţării pînă în crestele Carpaţilor, N. Iorga scria: „Se vorbeşte de o pace cu păstrarea Austro-Ungariei. « Şchioapă » pace şi de o mie de ori nenorocită !", avertizînd monarhia vecină că, „dacă nu veţi fi voit dreptatea naţională, veţi avea revoluţie generală..." [40], ceea ce avea curînd să se adeverească, aceasta prăbuşindu-se şi pe ruinele ei apărînd state naţionale, care de mult îşi cereau dreptul la existenţă.

La sfîrşitul războiului, România şi-a dobîndit, datorită participării şi eroismului ostaşilor ei, „dreptul ei", aşa cum prevăzuse Nicolae Iorga.

În încheierea consideraţiilor noastre privind poziţia lui Nicolae Iorga asupra evenimentelor din anii 1914—1918 se cuvine să reliefăm încă o dată activitatea neobosită a marelui patriot pusă în slujba idealului naţional. El s-a situat în miezul evenimentelor, fiind părtaş prin cuvînt şi prin scris şi prin aceasta făcîndu-se folositor patriei şi poporului său. În articolele publicate de-a lungul anilor de război, el a slăvit eroismul ostaşilor şi a înfierat cu putere acţiunile samavolnice ale ocupanţilor, ca şi pe cele ale politicienilor rămaşi în teritoriul ocupat care s-au pus în solda inamicului. Dar ceea ce se cere în mod deosebit evidenţiat în activitatea lui Nicolae Iorga este încrederea sa neabătută în realizarea unităţii poporului român, speranţa în victoria finală.

---

[38] Idem, *Orizonturile mele. O viaţă de om*, vol. II, p. 281.

[39] Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. III, p. 207.

[40] *Ibidem*, p. 238.

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA ET LES ÉVÉNEMENTS DES ANNÉES 1914—1918

RÉSUMÉ

L'article analyse l'activité déployée par Nicolae Iorga pendant la guerre mondiale impérialiste des années 1914—1918. On relève le fait que le grand savant s'est situé au centre de ces événements.

Bien qu'il ait haï la guerre impérialiste, lorsque sur son parcours s'est dessinée la perspective de l'accomplissement de l'unité d'Etat, Nicolae Iorga a milité activement pour l'entrée du pays dans la guerre du côté des puissances de l'Entente, qui promettaient la satisfaction des desiderata de notre unité.

Par des conférences et discours parlementaires, Nicolae Iorga a glorifié l'héroïsme des soldats et flétri les actions arbitraires des occupants ainsi que celle des milieux politiques lesquels, sur le territoire occupé, pactisaient avec les puissances centrales et se préparaient à signer avec celles-ci une paix honteuse, destinée à conduire à l'asservissement du pays à l'impérialisme allemand.

L'article fait ressortir pleinement la confiance du grand patriote dans la réalisation de l'unité étatique du peuple roumain.

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA LA ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

PETRE POPESCU-GOGAN

Istoria oamenilor de seamă români nu poate fi scrisă fără raportarea la istoria vieţii academice româneşti, iar în cazuri ca cel al lui Nicolae Iorga o astfel de istorie este de neconceput. Şi în primul rînd pentru faptul că cele două istorii — cea a Academiei Române, pe de o parte, şi cea a lui Nicolae Iorga, pe de altă parte — se întrepătrund pe o perioadă de patruzeci şi patru de ani.

★

Nicolae Iorga a fost ales membru corespondent al Academiei Române la 9 mai 1897, iar în 1898 era propus să ocupe fotoliul de membru activ, rămas liber prin moartea lui Alexandru Odobescu. A fost propus şi în 1899, dar abia în 1910 va fi ales şi numai la a treia votare (între timp fuseseră aleşi în secţia istorică N. Popea şi C. Erbiceanu în 1899, I. Bogdan în 1903, D. Onciul în 1905, M. Suţu şi V. Mangra în 1909).

Preşedintele din 1897 al Secţiei istorice a Academiei, Ion Kalinderu, prezentase astfel pe Nicolae Iorga: „...Tînărul profesor de istorie de la Facultatea de litere din Bucureşti este un neobosit cercetător de documente şi s-a făcut deja cunoscut prin studiile sale literare şi mai ales istorice, publicate în limbile română şi franceză, atît asupra istoriei române, cît şi asupra celei generale" [1]. Alexandru Xenopol, preşedinte al aceleiaşi secţii în 1910, va vorbi, e uşor de înţeles, în alţi termeni despre Nicolae Iorga: „D-l Iorga este un muncitor cunoscut în toate straturile societăţii noastre... Înzestrat cu o foarte bogată cunoştinţă a limbilor vechi şi nouă..., precum greaca antică şi modernă, latina, franceza, germana, italiana, engleza, cunoscînd întrucîtva şi slavona şi nedispunînd numai de cheia limbii maghiare şi turceşti, d-l Iorga era cel mai indicat pentru cercetarea documentelor conţinute în arhivele străine... Numărul documentelor publicate este de peste zece mii. Dar... d-l Iorga a fost de o activitate tot atît de fenomenală pe tărîmul expunerii istorice..., ocupîndu-se

[1] „Analele Academiei Române", s. II, t. XIX, 1896, 1897, Dezbateri, p. 197.

„STUDII", tomul 24, nr. 4, p. 701 — 710, 1971.

www.dacoromanica.ro

de descrierea țărilor române în spațiu și nu numai în timp" [2]. Și, alături de cele 25 de titluri citite de Kalinderu pentru perioada 1892—1897, Xenopol adăuga încă 88 pentru cea de la 1898—1909, „fără activitatea scripturistică în materie de critică și politică".

Au trecut între cele două date aproape 15 ani și, dacă vom stărui asupra raporturilor lui Iorga din această epocă cu o parte însemnată din membrii Academiei Române, o facem pentru că ele desemnează raporturile dintre două epoci.

La 5 martie 1893 Iorga nu împlinise 22 de ani, dar scria de la Berlin ministrului instrucțiunii și-l ruga să binevoiască „a ordona Academiei să mi se trimită pe adresa mea proprie colecția Hurmuzachi". Și e ușor de înțeles că Dimitrie Sturza, secretarul general al Academiei, „observînd tonul necuviincios..., refuză îndeplinirea cererii" [3].

În 1899, la 28 de ani, era profesor la Universitatea din Iași și membru corespondent al Academiei Române, dar, pentru că i se refuzaze de două ori locul între „nemuritori". Și poate la Iorga a fost și mai acut sentimentul „începutului". „Din ce cîștigă o generație pentru știință — va spune Iorga — se păstrează o parte. Alte studii înlătură fără milă rezultatele greșite și părerile false... Orice spirit omenesc are lipsurile sale — observa el — și ajunge un punct de vedere nou, o informație neașteptată pentru a spulbera o întreagă interpretare și a reduce la nimic cea mai ispititoare ipoteză" [4].

Dincolo de ceea ce este subiectiv în paginile invocate mai sus se află realități sociale obiective și, pentru că Iorga știa că „Academia rezumă, prin personalitatea membrilor ei, starea culturală a poporului nostru în fiecare timp" și că „istoria unui așezămînt ca acesta e și urmărirea vicisitudinilor teoretice, filozofice ale științei la un popor" [5], el avea în 1899 cuvinte grele la adresa celor ce alcătuiau atunci secția istorică a Academiei. Istoriografia românească se voia ridicată într-un plan superior. Și Nicolae Iorga socotea cu dreptate că aceasta trebuie să înceapă de la forul cel mai reprezentativ al culturii românești. El era chemat să joace în istoriografia și critica istoriografică rolul pe care Titu Maiorescu îl jucase în istoriografia și critica literară.

Dar dacă, în 1899, Iorga critica istoriografia făcînd „critica persoanei", peste un deceniu el va supune unei aspre judecăți concepția istorică însăși a generației anterioare, generație contemporană cu „școala romantică apuseană" a istoriei.

Recunoscîndu-i meritul de a fi apărut într-o vreme cînd „imperiul universal, raționalist și absolut străin de nevoile sociale organice încerca

---

[2] *Ibidem*, t. XXXII, 1909/1910, Dezbateri, p. 238.

[3] Arhiva Academiei Române, dos. A—10—1893/43 și A—4—1893/50. Exact în acest timp Ștefan Vîrgolici scria lui Iacob Negruzzi o scrisoare din care reproducem: „Mi-a părut bine că ai publicat în „Convorbiri literare" studiul lui Iorga asupra Veronicăi Micle. Cred că vei publica și pe cel asupra lui Creangă. Desigur că tînărul n-are încă experiența condeiului, dar nu se poate contesta că are un fond de idei foarte bogat și foarte original. Ori mă înșel eu, ori acest tînăr este menit cu timpul a ocupa un loc însemnat în mișcarea literară de la noi" (I. C. Negruzzi, *Autografe române*, în „Memoriile Secț. lit.", *S.* III, *T.* I.

[4] N. Iorga, *Două concepții istorice*, în „Analele Academiei Române", seria discursuri de recepție, t. XXXV, 1911, p. 4.

[5] *Ibidem*, p. 1.

www.dacoromanica.ro

să strivească naţionalităţile", iar acestea s-au ridicat la o viaţă nouă, recunoscîndu-i meritul de a fi sprijinit această ridicare, Nicolae Iorga critica aspru bazele însăşi ale şcolii romantice. „Valoarea unei naţiuni (în concepţia acestei şcoli. — P.P.-G.) — va spune N. Iorga la 1911 în aula Academiei Române — nu căuta să se afirme prin rezistenţa, vigoarea luptătoare, energia ei cuceritoare, ci prin calitatea personală a conducătorilor şi oamenilor ei eminenţi, prin virtuţile de dreptate, evlavie, vitejie... Acţiunea necontenită şi obscură a mulţimilor, care nu numai că ţin pe umerii lor palate şi temple cu toate podoabele şi puterile lor, dar condiţionează, fără ştirea artiştilor celor mai personali, şi cea mai înaltă artă — continua atunci N. Iorga —, era doar un fond vag sau un pretext de inventarii ale demnităţilor şi funcţiilor... Frazele de panegiric, ca şi discursurile de retorică fabricată, erau luate ca elemente autentice în fixarea marilor figuri... Nici o slăbiciune nu li se îngăduia, nici o greşală nu le putea fi recunoscută, nici o critică nu-i putea atinge... Aproape nici un simţ pentru virtuţile şi viciile mari ale popoarelor, care sînt — se încerca Iorga în descifrarea contradicţiilor fundamentale — de o parte munca şi solidaritatea, înţelegerea pentru bunurile ideale şi mulţumirea cu fericirea socială a familiei, a breslei, a clasei, a statului, iar de altă parte lenea şi dezbinarea, materialismul cel mai hîd şi urmărirea pătimaşă, cu consecinţe antisociale, a plăcerilor fiecăruia" [6].

Nicolae Iorga se socotea „reprezentant al unei epoci noua de metodă şi cugetare, de construcţie şi de formă istorică", „Ştiinţa — spunea el în plenul academic —, dacă e bine îndrumată, înseamnă totdeauna o înălţarea punctului de vedere, a lărgirii de orizont, o lămurire a zărilor, şi n-are vreun merit deosebit acel care vede mai departe pentru că a venit mai tîrziu. Dar — conchidea el spre luare-aminte —, iarăşi, cine i-ar putea impune să se recunoască mai rău şi mai puţin decît îngăduie momentul cultural căruia-i aparţine?" [7].

În discursul de intrare în Academie, Nicolae Iorga ţinea să se delimiteze precis de cei ce aparţineau „momentului cultural", al cărui reprezentant strălucit în domeniul istoriei fusese Hasdeu. „Astăzi se deosebeşte un alt caracter al istoriei — spunea el la 1911. — Faptele (istorice) nu există *pentru* ele şi nu există *prin* ele; apariţia lor se datoreşte unei acţiuni puternice, continui, adînci, care se vădeşte prin mijlocirea lor; faptele sînt doar manifestările acestor factori hotărîtori... ceea ce interesează în rîndul întîi pe istoric e însuşi manifestarea prin fenomene organice a factorilor acelora care pleacă din viaţa economică, din viaţa culturală, din *substratul material* sau din atmosfera morală a unui popor... *Poporul* ca atare, creaţiuni necesare, permanente şi eterne, acestea stau sub ochii istoricului... Iar ideile pe care faptele le pot *provoca* — va spune Iorga — au, desigur, un foarte mare interes: se cîştigă astfel legi morale, legi psihologice... şi legi sociologice" [8]. Şi nouă ni se pare că Iorga s-a ridicat, în acest punct al filozofiei istoriei, mai presus decît Xenopol [9].

Se află aici pagini dintr-o primă perioadă a raporturilor lui N. Iorga cu Academia Română şi se vede în ele momentul trecerii culturii româneşti

[6] *Ibidem*, p. 8.
[7] *Ibidem*, p. 13.
[8] *Ibidem*, p. 14.
[9] *Ibidem*, p. 22.

www.dacoromanica.ro

într-un plan calitativ superior. Trecerea se făcea, datorită infuzării cu idei şi practici revoluţionare ale mişcării muncitoreşti şi democratice din România, prin explozii, chiar dacă la prima vedere ele aveau aspectul unor conflicte între persoane sau grupuri de persoane.

Primirea lui Iorga în 1910 în rîndurile membrilor cu drepturi depline ai Academiei nu însemna aplanarea, ci rezolvarea conflictului prin biruinţa generaţiei înaintate în dauna celei conservatoare. Şi Nicolae Iorga era integrat epocii strălucit reprezentate de cărturarii iniţiatori de şcoli ştiinţifice şi curente literare şi artistice, precum Antipa şi Arghezi, Babeş şi Brâncuşi, Cantacuzino şi Coşbuc, David Emanuel şi George Enescu, Gherea şi Goga, Ibrăileanu şi Iorga, Lovinescu şi Luchian, Mrazec şi Minulescu, Parhon şi Pârvan, Dimitrie Pompei şi Camil Petrescu, Racoviţă şi Rebreanu, Ion Simionescu şi Mihail Sadoveanu, Ţiţeica şi Toniţa, Vuia şi Vianu.

Lui Nicolae Iorga i se atrăgea atunci în mod expres atenţia că, „intrînd în Academie, se intră într-un templu la pragul căruia toate asperităţile se netezesc şi toate animozităţile dispar. Aici domneşte numai pacea şi concordia" [10], încerca să convingă Iacob Negruzzi, preşedintele de atunci al Academiei, cu intenţia de a-i atenua atitudinea militantă în dialogul cu lumea ştiinţifică românească. La care Iorga răspundea simplu : „Mă veţi găsi, vă asigur, şi de acum înainte în cel dintîi rînd al ostenelilor şi în cel din urmă al pretenţiilor" [11]. Aceasta după ce într-o scrisoare către Xenopol, care-l propusese şi care-l întreba dacă primeşte, Iorga declarase la rîndu-i că, „intrînd în vreo societate, mi-am făcut datoria de a respecta statutele ei" şi atrăsese atenţia că „aprecierile mele asupra unei activităţi ştiinţifice rămîn, firesţe, dictate numai de conştiinţa mea" [12].

★

Într-o scrisoare adresată la 1923 preşedintelui Academiei Române (aceluiaşi Iacob Negruzzi care-l întîmpinase la 1910 ca membru activ în aula Academiei), Nicolae Iorga scria : „Intrînd în Academie acum vreo 15 ani, votat a treia oară şi la limită, după ce (mai întîi, în 1899. — *P.P.-G.*) se votase excluderea mea ca membru corespondent, şi întîmpinat de dv. înşivă cu înştiinţarea să nu vă tulbur liniştea, mi-am dat cuvîntul că voi fi cel dintîi la muncă şi cel din urmă la onoruri. Am făcut aşa : n-am fost decît, trecător, secretar al secţiunii, dar trei sferturi din munca ştiinţifică a ei reprezintă munca mea, în mare parte neplătită". Nicolae Iorga îşi ţinuse legămîntul.

Nicolae Iorga n-a fost în Academie decît „trecător" secretar al Secţiei istorice *, deşi el îşi va pune candidatura în 1929 şi la preşedinţia Academiei. Dar Iorga descrie şi în istoria Academiei Române o traiectorie neobişnuită. Pentru a o desena ar fi suficientă o înregistrare a bibliografiei scrisorilor şi intervenţiilor-propuneri, a discursurilor şi comunicărilor ştiinţifice, a referatelor şi rapoartelor-referinţe, ceea ce ar trasa, în liniile ei generale, activitatea lui Nicolae Iorga la Academia Română.

[10] „Analele Academiei Române", s. II, t. XXXII, 1909/1910, Dezbateri, p. 263.
[11] Ibidem.
[12] Arhiva Academiei Române, dos. A—7—1910.
* A fost ales în 1913 pentru şapte ani, dar a fost schimbat, la cerere, în 1918.

www.dacoromanica.ro

Prezența sa în 115 comisii anuale de premii, comisii care au luat în discuție peste 1 500 de cărți și manuscrise înaintate la concurs, i-au dat prilejul să rostească aprecieri de valoare asupra istoriei generale. Din cele 1 200 de comunicări științifice rostite la Academia Română pînă la 1940, 600 au fost din Secția istorică, iar din acestea jumătate au fost prezentate de Nicolae Iorga. Mergînd mai la amănunt, rezultă cam 15 pe an sau, ținînd seama de vacanțele academice, cam două pe lună. Faptul e fără precedent. A prezentat în Academie peste 100 de rapoarte asupra unor lucrări înaintate pentru concurs sau pentru publicare și circa 40 de referate-propuneri pentru alegerea de noi membri ai Academiei.

Publicațiile istorice de pînă în 1940 ale Academiei Române se află strînse în 198 de tomuri, din care jumătate conțin studii și cercetări tipărite în seria „Memorii" și în „Bulletin de la Section historique". Atît în prima, cît și în a doua, Nicolae Iorga deține cel mai mare volum „Bulletin de la Section historique" a fost condus timp de 27 de ani de Nicolae Iorga, iar din „Colecția Hurmuzachi", numită cu dreptate colecție-tezaur, șapte volume cu 5 500 de pagini-document, poartă numele lui Iorga.

Se vede în vasta bibliotecă a publicațiilor istorice ale Academiei Române tendința spre istoria totală și tendința aceasta vine din concepția despre istorie și despre istoric a lui Nicolae Iorga. El spusese că istoria cercetează „popoarele ca atare" și noțiunea de „popor are astăzi cu totul alt înțeles decît odinioară" ; „a urmări toate prefacerile (din viața colectivității date. — *P.P.-G.*), în care se cuprind oameni și fapte — observa Iorga —, aceasta e misiunea de astăzi a istoriei și a istoricului. Și atunci cînd ar vorbi de cea mai neînsemnată parte din materia sa, el va trebui să aibă starea de spirit a fiziologului, care și în cercetarea celui mai mărunt vas, a țesăturii celei mai banale are în mintea sa marele sistem de viață, solidar, unitar, din care aceste obiecte ale studiului său fac parte" [13]. Nicolae Iorga continua astfel raționamentul său : „*Deosebirea între istoria politică și istoria culturală dispare astfel* ... Nu se vor mai înfățișa deci capitole cu urmări la tron, lupte și anecdote personale, de o parte, iar de alta liste de ranguri ... Există o *singură* dezvoltare — conchide Iorga — și toate manifestările de viață se prind într-însa, apărînd fiecare la locul ei, hotărît de sensul mișcării generale, de momentul ivirii faptelor și situațiilor și avînd fiecare spațiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte și situații" [14]. *Și nici istoria culturală nu mai corespunde cu învechita istorie de moravuri* — continuă Iorga cu conceptul său despre istorie. — ... Ea nu va fi numai un capitol superior al filologiei în sensul mai larg, modern al cuvîntului ... *Istoria forțelor naționale, a dezvoltării și înrîuririi lor, acea istorie le cuprinde deopotrivă și le unește pentru totdeauna*" [15].

Precum se vede, „istoria (tuturor) forțelor naționale", acea „*singură dezvoltare*", acel „sistem de viață solidar", unitar, acesta era obiectul de cercetare al istoriei și al istoricului. Astfel stînd istoria în concepția lui Iorga, lui nu i se mai poate reproșa, ca pînă nu de mult, cum că s-ar fi întins pe o arie de dincolo de istorie. Pentru că și Iorga ar fi putut spune că „istoria

[13] N. Iorga, *Două concepții istorice*, loc. cit., p. 15.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*, p. 16.

www.dacoromanica.ro

e una, iar dacă istoricii au divizat-o, aceasta se datorește capacității omenești, firesc limitată, de cuprindere". Și, apoi, N. Iorga a dispus, printr-o uriașă încordare de forțe, de capacitatea trebuitoare.

Apare deci firesc ca el să fi trăit și gîndit în afara spațiului tradițional al istoriei. Iorga a cercetat și a publicat la Academie zeci de mii de documente din toate manifestările vieții noastre naționale, a cercetat și a scris despre stări economice și despre stări politice, despre starea boierilor și despre starea breslelor, despre istoria literaturii și despre istoria filozofiei, din istoria armatei și din cea a comerțului, din istoria bisericii și istoria porumbului la noi, din istoria cărților mari și din cea a oamenilor de seamă, despre originea românilor și despre originea *Luceafărului* lui Eminescu, despre cîntecele de stea și despre crestăturile în lemn; a comunicat în ședințe publice ale Academiei despre state și imperii străine, despre un boier oltean la Karlsbad și despre un călător italian în Turcia, despre un ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea și despre clopotul dăruit de întemeietorul Serbiei bisericii Topola; a evocat în aula Academiei pe Vladimirescu și pe Lazăr, pe Bălcescu și pe Kogălniceanu, pe A.D. Xenopol, pe Eminescu și pe Hasdeu, pe Onciul și pe Sadoveanu.

Nicolae Iorga a intrat în conștiința generală ca un pasionat al cultivării valorilor naționale, dar cercetări viitoare îl vor așeza printre promotorii permanențelor general-umane, pentru că, în procesul făuririi culturii naționale moderne românești, Iorga a adus nu numai ceea ce a fost mai valoros în trecutul nostru, ci tot ceea ce a fost valoros în trecutul umanității. Altfel ar rămîne neînțeleasă preocuparea întregii sale existențe de a introduce și încetățeni în cultura românească oameni de seamă și opere de valoare din panteonul altor culturi naționale. În afară de cele scrise în volume de istorie, în reviste și în ziare, Nicolae Iorga a fost cel care a evocat în aula Academiei Române pe Virgiliu, Dante, Petrarca, Lope de Vega, Molière, Byron, Goethe, Leopardi, Vico, Michelet, Quinet, Mommsen, Tolstoi, Kondakov, Ivan Vazov, Jireček, Lamprecht, Weigand, Garibaldi și Ataturk.

De numele lui Nicolae Iorga este legată o amplă acțiune a Academiei Române, a științei românești: atragerea unui număr impresionant de oameni de știință de peste hotare la efectuarea schimbului de valori științifice universale. N. Iorga și-a pus semnătura și pe 37 de rapoarte-propuneri de alegere ca membri din străinătate ai Academiei Române, respectiv pentru alegerea următorilor: I.B. Bury, Stephan Gaselle, Harold Temperley din Anglia; Karl Patsch — Austria; G. Gatzarov, Andrei Protič — Bulgaria; Th. Garigue-Masaryk — Cehoslovacia; Nyrop — Danemarca; J. Ancel, Saint-Aulaire, Louis Barthou, J. Bédier, Ch. Bémont, H. Capitant, J. Carcopino, G. Dumas, H. Focillon, Lacour Gayet, Gustav Glotz, Viconte de Guichen, B. Mirkine-Guetzévitch, Ch. de la Roncière —Franța; Karl Lamprecht — Germania; A. M. Andreades, M. Lascaris, C. A. Sotiriu — Grecia; Iovan Radovič, F. Šišič, Stanoje Stanojevici, N. Vulici — Iugoslavia; Giuseppe Lugli, Silvio Mercati, Pietro Orsi, Roberto Paribeni — Italia; L. H. Grondijs — Olanda; Olgert Górka — Polonia; R. J. Kerner, T. W. Riker — S.U.A.

Nicolae Iorga ducea mai departe o veche tradiție, cultiva necesitatea ca oamenii de știință străini — personalități de vază ale culturii

www.dacoromanica.ro

universale — , „ care ne ştiu, ne înţeleg şi ne iubesc", să fie apropiaţi de colegii lor români, făcîndu-i membri ai Academiei Române. Considerate într-o amplă serie cu motivări şi consecinţe proprii, faptele de natura aceasta dau alte dimensiuni şi alt înţeles concepţiei lui Iorga asupra raporturilor dintre general şi particular, dintre universal şi naţional în evoluţia culturii. „Viaţa unui popor — spusese Nicolae Iorga încă la 1911 în aula Academiei — e necontenit amestecată în vieţile celorlalte, fiind în funcţiune de dînsele şi înrîurind necontenit viaţa acestora. Fiecare naţie e o energie avînd izvoarele şi împrejurările ei deosebite, caracterul şi misiunea ei specială. Dar nici una din aceste energii nu se poate izola pentru studiu. Şi nu trebuie că fie izolată pentru aceasta. Trăiesc doar în acelaşi aer şi merg pe acelaşi pămînt toate aceste rîuri care-şi taie fiecare cursul lui ... Istoria unui popor — conchidea Iorga — nu atinge astfel istoria celorlalte prin menţiuni fugare sau scurte capitole de influenţe reciproce, ci se fixează şi se păstrează în mediu firesc de universalitate umană, căruia îi aparţine în cea mai superioară esenţă" [16]. Istoria vieţii academice româneşti în ansamblul ei este plină de mărturii asupra căutărilor, mai ales asupra iniţiativei lui Iorga, întreprinse pentru ieşirea în universalitate, pentru conlucrarea la dezvoltarea generală a societăţii omeneşti, pentru instaurarea în lume a unui climat prielnic dezvoltării civilizate.

Din vasta bibliografie reiese că Nicolae Iorga a trăit „în afara vîrstei", pentru că altfel nu s-ar înţelege de ce abia la 7 iunie 1935, deci la 64 de ani, făcea legămînt solemn în aula Academiei Române (dorind ca „această lucrare să fie legată de activitatea sa în Academie") că se va apuca să scrie *Istoria românilor* în zece volume; nu s-ar înţelege de ce abia cu două luni înainte de tragicul său sfîrşit (la 28 septembrie 1940), deci la 70 de ani, va scrie Academiei: „lucrez acum la redactarea lucrării mele *Istoriologia umană*, care va cuprinde, în marginile anilor ce i-aş mai avea de trăit, în multe volume, rodul cercetării şi gîndirii mele" [17] (şi solicita ca anual să-i fie rezervate în acest scop două volume, de cîte 400—500 de pagini, în colecţia de „Studii şi cercetări" a Academiei).

Mulţi biografi se cred îndreptăţiţi să afirme că Nicolae Iorga îşi prevedea, prin 1939—1940, sfîrşitul foarte aproape. Şi ipotezele lor se sprijină pe nuanţe de versuri şi de scrisori. Planurile de mai sus însă, cele angajate în faţa corpului de cărturari români cu privire la scrierea *Istoriei românilor* şi *Istoriologia umană*, „în marginile anilor ce i-aş mai avea de trăit", pledează pentru o trăire în afara unei vieţi obişnuite. El concepuse istoria ca pe o istorie a tuturor istoriilor unui popor şi pînă la 65—70 de ani făcuse lucrări premergătoare pentru *Istoria românilor* (în mediu de universalitatea umană) şi pentru o *Istoriologie umană*, drept o filozofie generală şi nu numai a istoriei. „Cine zice istoria românilor zice Nicolae Iorga; cine zice Nicolae Iorga zice istoria românilor", va rosti preşedintele Academiei Române, Ion Bianu, în şedinţa solemnă de la 26 iunie 1931, consacrată sărbătoririi a 60 de ani de la naşterea lui Iorga.

În fondurile arhivistice ale Academiei se află o amplă scrisoare prin care Constantin Hamangiu, membru de onoare al Academiei Române,

[16] N. Iorga, *Două concepţii istorice*, loc. cit., 17.
[17] Arhiva Academiei Române, dos. N-4—194.

www.dacoromanica.ro

cerea înaltei instituții să propună pe Nicolae Iorga la Premiul Nobel. „Personalitatea științifică a profesorului Nicolae Iorga — se scrie în documentul citat — nu ne mai aparține numai nouă. Ea a depășit fruntariile patriei, pentru ca să se integreze în cultura, în știința omenirii întregi. El s-a înălțat dincolo de catedra universitară, mai sus de fotoliul de academician, pentru a deveni o figură reprezentativă a umanității" [18].

Împrejurarea unei astfel de discuții la Academia Română era dată de apariția scrierii *Essai de la synthèse de l'humanité*. Era invocată în această împrejurare aprecierea pe care o făcuse Delacroix asupra operei în amfiteatrul Sorbonei : „Din această vastă lucrare *preliminară* se degajă mari sinteze, sinteze cum nu se mai îndrăznea a se face. Marile întreprinderi istorice pe care le vedem de vreo 30 de ani încoace — spunea Delacroix — sînt opere colective și mai ales colecții de capitole. Or — observa el — Iorga vizează în plină măiestrie la istoria activității umane sub toate formele sale : *Essai de la synthèse de l'humanité*. Aceste patru volume ..., această carte, cu titlul la început cam neliniștitor, apare ca prodigios de interesantă. Împotriva specializării, uneori excesive, care riscă să reducă știința, opera lui Iorga, susținută de un simț ascuțit al specialității, caută cu îndrăzneală marile linii, marile ansambluri, marile planuri de umanitate" [19].

Și se precizează atunci, în 1931, „onoarea și sarcina de a face propunerea nu poate reveni decît Academiei Române. Ea este singura care ar putea avea curajul, puterea, autoritatea și competența să dea fizionomia întreagă și nealterată a operei înfăptuită de Nicolae Iorga. Cel mai înalt așezămînt de cultură al românismului — conchide scrisoarea-propunere — este singurul chemat să evalueze realizările de geniu ale marelui savant" [20]. Și spusele despre Academia Română și opera lui Nicolae Iorga aveau acoperire în faptele confirmate de Iorga însuși, pentru care Academia era „locul celor mai lungi străduințe științifice ale mele și atîtora din cele mai bune ceasuri ale vieții mele" [21].

★

Se află în fondurile arhivistice ale Academiei documentele care au însoțit conferința rostită de profesorul Andrei Oțetea la 18 decembrie 1937 *Despre concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere*. timpuri, în care „istoria se scria în direcții atît de deosebite", iar „punctul de vedere al marxismului era foarte mult discutat", Nicolae Iorga nădăjduia că „din conferința care ni se înfățișează acum, din expunerile și discuțiile care vor urma ... vom avea numai de folosit. Azi, cînd munca serioasă și onestă nu este îndeajuns de prețuită — se spunea în acel cuvînt introductiv — și anumite tendințe de scoborîre a spiritului uman către linia cea mai de jos, cea mai periferică a simțirii sale încearcă să zdruncine

[18] Arhiva Academiei Române, dos. A—7—1931.
[19] *Ibidem* (subl. ns.).
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*, mapa A—7—1929.

www.dacoromanica.ro

valoarea morală a cugetării senine, este bine să urmărim şi să cunoaştem toate aceste probleme. Numai aşa ne putem îngădui — conchidea cuvîntul — să alegem calea care duce la sufletul nostru, uman în tot ce are acest cuvînt frumos şi naţional, în tot ce are el mai nobil în sensul salvator al zbuciumării noastre" [22].

Şi conducerea institutului pregătise pentru „Neamul românesc" din ianuarie 1938 o amplă relatare, în care, printre altele, se scria: „Concepţia materialistă a istoriei a recomandat istoricilor să caute explicaţia evenimentelor politice dincolo de suprafaţa lucrurilor, în natura raporturilor de producţie, a stabilit dependenţa ideologilor de interesele de clasă şi a explicat coincidenţa marilor perioade istorice cu perioadele de mare dezvoltare" [23]. Relatarea pentru „Neamul românesc" se încheie cu reproducerea unei comparaţii aparţinînd lui Benedeto Croce: „Cine se apucă să studieze istoria după ce a trecut prin lecţiile materialismului istoric se poate asemăna cu un miop căruia i se dă o pereche de ochelari: vede cu totul altfel lucrurile şi multe lucruri misterioase îi apar în contururi precise" [24].

Evident, asemenea luări de poziţie nu sînt definitării pentru concepţia savantului, respectînd numai episoade din frămîntările şi căutările sale. Ele nu pot estompa concepţia sa idealistă care-l defineşte în principal.

Al doilea episod enunţat mai sus se consuma în aprilie 1939, cînd la Academia Română se ţinea o comunicare despre *Economia de război*. „Eu — va spune atunci Nicolae Iorga — sînt foarte convins că nu se poate suporta acest regim (regimul fascist. — *P. P.-G.*). Este foarte interesant să-l studiem acum, cum se studiază tot felul de boli prin care a trecut corpul civilizaţiei umane. Oamenii aceştia — spunea el cu referire la fascişti —, crezînd că se pregătesc pentru a domina lumea, nu fac decît să omoare propria lor naţiune, care va cădea tocmai prin aceea că au scurs toată vitalitatea lor pentru scopuri care se pot atinge numai pentru ca de acolo, din vîrful stîncii Tarpeene, să ajungă drept în fund" [25].

A vorbi despre „scurgerea vitalităţii" în momentul în care fascismul era în plină demonstraţie de forţă (armată) şi a prezice moartea propriei „naţiuni" şi căderea fascismului era atunci un act de curaj.

Şi pentru că el însuşi a mărturisit despre Academie ca despre „locul celor mai lungi străduinţe ştiinţifice" ale sale şi ale „atîtora din cele mai bune ceasuri ale vieţii lui", pentru că activitatea ştiinţifică desfăşurată timp de 44 de ani în acest for ştiinţific poate oferi direcţii, sensuri şi mărturii, pentru toate acestea cercetarea poate începe cu descifrarea raporturilor dintre cele două istorii: istoria lui Nicolae Iorga, pe de o parte, şi cea a vieţii academice româneşti, pe de altă parte.

---

[22] *Ibidem*, dos. N 1937/165, p. 168—174.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.
[25] „Analele Academiei Române", s. II, t. LIX, 1938/1939, Dezbateri, p. 100.

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA À L'ACADÉMIE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Nicolae Iorga prit contact avec l'Académie roumaine avant l'âge de 22 ans. Le 5 mars 1893, il adressait à l'Académie la demande de lui faire parvenir à Berlin, relativement aux recherches d'histoire qu'il y effectuait déjà, la fameuse collection de documents Hurmuzaki. Le 9 mai 1897, il fut élu membre correspondant et le 26 mai 1910, membre actif de l'Academie roumaine.

Durant cette longue période, Iorga entretint d'étrois rapports scientifiques avec l'Académie. Il décrit également dans son activité déployée à l'Académie une trajectoire peu commune, orientée particulièrement vers la réalisation d'une histoire complète de la Roumanie sous les auspices de l'Académie roumaine.

N. Iorga tint à rattacher ses œuvres historiques fondamentales à l'histoire de l'Académie ; le 7 juin 1935, il s'engageait à élaborer l'*Histoire des Roumains* et à la relier à son activité déployée dans le cadre de l'Académie ; le 28 septembre 1940, en informant le président qu'il travaillait à *Istoriologia umană* (L'historiologie humaine), il lui demandait de disposer que l'Académie lui réserve 2 volumes de 4—500 pages chacun par an dans la collection « Studii şi cercetări ».

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA ȘI RELAȚIILE INTERNAȚIONALE (1933–1939)

DE

ELIZA CAMPUS

I

Studierea operelor lui Nicolae Iorga în general, ca și analiza variatelor și numeroaselor lucrări din ultimii ani ai vieții sale, vădesc o dată mai mult că istoricul a predominat în multilaterala personalitate a marelui cărturar; că larga, vasta sa viziune asupra dezvoltării societății izvora din adînca cunoaștere a evoluției întregii istorii a omenirii; că tocmai această complexă înțelegere a universalului i-a îngăduit să cîntărească, să evalueze și să scoată în evidență valorile specifice ce au existat și vor exista întotdeauna în istoria poporului român, valori care i-au stabilit rolul și contribuția sa pe plan internațional.

Poate că în nici una dintre lucrările sale mesajul pentru semnificația permanentă a ceea ce înseamnă cu adevărat universal în relațiile internaționale nu apare mai pregnant ca în cursul său despre *Condițiile colaborărilor internaționale*[1].

Istoria, arăta Iorga în acest curs, demonstrează că momentele, că etapele pozitive ale omenirii au fost întotdeauna legate de colaborarea internațională; că această colaborare a fost ilustrată strălucit prin misiunea de solidaritate umană a cetății elenice; că evidența utilității ei s-a concretizat atît în marea colaborare romană, cît și în colaborările imperiale în timpul cruciadelor; că Renașterea a refăcut aceste colaborări, dîndu-le nota ei caracteristică; că marile idei filozofice au creat inexpugnabile punți între cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. De aceea, susținea cu tărie Iorga, colaborarea este necesară mai mult decît oricînd acum, pentru că toate popoarele trebuie să coopereze pentru menținerea civilizației. Mesajul acesta de o netăgăduită semnificație etică și politică, unul dintre ultimele exprimate de marele istoric cu puține luni înainte de asasinarea sa, scoate în lumină pe deplin viziunea sa asupra direcției principale spre care se îndrepta în mod inexorabil întregul proces al relațiilor internaționale.

---

[1] Nicolae Iorga, *Condițiile colaborărilor internaționale*, Vălenii de Munte, „Datina românească", 1940. Cursuri ținute la Vălenii de Munte în iulie-august 1940. Trebuie să arătăm însă că limitele sale de clasă și îndeosebi anticomunismul apar de asemenea în această lucrare.

„STUDII", tomul 24, nr. 4, p. 711 – 733, 1971.

www.dacoromanica.ro

Cînd un an şi ceva mai tîrziu s-a realizat colaborarea sub steagul Naţiunilor Unite, salvarea civilizaţiei, salvarea marilor valori umane, a constituit dintre principalele obiective ale acestei colaborări, cu caracter universal.

Luînd în considerare ansamblul relaţiilor internaţionale, Nicolae Iorga constata însă că în trecut, ca şi în vremea sa, colaborarea statelor pe plan mondial era întunecată de faptul că rolul şi locul unui stat în ierarhia valorilor internaţionale depindea mai mult de mărimea ariei sale teritoriale şi de numărul locuitorilor săi.

Or, arăta el, subliniind concomitent o altă latură a viziunii sale despre relaţiile internaţionale, „oricine, oricît de slab ca aparenţă, printr-o viaţă trăită cum trebuie, printr-o viaţă închinată unei religii a muncii, orice popor inteligent şi muncitor poate, fără să scoată un singur soldat, influenţa conştiinţa lumii şi — adăuga el cu deosebită clarviziune — poate să adune cineva milioanele, să le tiranizeze, să le pornească hotărîte a distruge orice fel de piedică; el va putea să-şi instaleze soldaţii, funcţionarii, exploatatorii oriunde, dar cugetarea lumii nu-i va aparţinea" [2].

În acest fel, marele istoric arăta limpede că importanţa unui stat constă în aportul pe care el îl aducea la tezaurul general al civilizaţiei umane şi că numai din acest punct de vedere el are şi va avea un rol real în istoria omenirii, în istoria relaţiilor internaţionale.

Relevînd acest fapt, Iorga sublinia implicit dreptul legitim la viaţă al statelor mici, dreptul lor de a avea pe arena internaţională un loc în raport direct cu ceea ce produc ca valori materiale şi spirituale, un loc în raport direct cu strădaniile lor de a îmbogăţi largul patrimoniu al realelor valori cu caracter universal [3].

În acest sens, el scoate în evidenţă unul dintre principalele principii sub obedienţa căruia trebuie să stea relaţiile internaţionale, şi anume principiul neamestecului în treburile interne ale vreunui stat sub nici un fel de motiv.

Pentru promovarea acestui principiu în istoria relaţiilor internaţionale, el arăta meritele de necontestat şi ale poporului român, care prin întreaga sa comportare de-a lungul veacurilor a dovedit că nu s-a amestecat în treburile interne ale vreunui alt popor şi totodată nu a rîvnit să cucerească teritorii străine.

Nu sînt cîtuşi de puţin lipsite de interes exemplele şi episoadele istorice pe care Iorga le evocă, temeinicele documente pe baza cărora

---

[2] N. Iorga, *Holare şi spaţii naţionale*, conferinţe la Vălenii de Munte, 1938, lucrate de M. Oprea, *Şcoala de misionare*, Vălenii de Munte, 1938, p. 69.

[3] *Ibidem*, p. 70. Iorga exemplifică această idee majoră, făcînd o largă incursiune în istoria poporului român: „Să arăt în propria noastră istorie, în istoria românilor, cum s-a putut ajunge fără nici un fel de intenţie şi realizare de cucerire, care, dat fiind şi că noi nu am fost niciodată un popor prea numeros, n-ar fi putut să ajungă la capăt, dar ceva care putea fi cheltuit dincolo de hotarele noastre a putut să răzbată de multe ori pînă în regiuni foarte depărtate... Voi căuta să arăt că această întindere, fără a cuceri ceea ce nu era nici în mijloacele noastre, dar mai înainte de toate nu era în dispoziţia noastră sufletească..." Rînd pe rînd sînt trecute în revistă marile valori spirituale şi materiale, şi mai ales ideile de libertate, ideile pentru făurirea statului independent, care au influenţat adînc în Balcani, în Europa centrală şi în alte părţi ale lumii.

www.dacoromanica.ro

şi-a format el aceste convingeri. Arată, de pildă, că Ştefan cel Mare, aflînd că „nişte oameni" s-au dus la „Lerici" [4] cu intenţia de a se amesteca în treburile regiunii aceleia, şi-a consultat harta din minte şi s-a întrebat „Face parte aceasta din răzeşia mea? Nu. Atunci cei care s-au dus acolo să iasă şi să reintre pe moşia lor" [5]. În mod pertinent, Iorga conchide: „Nu se poate concepţie mai frumoasă decît concepţia aceasta de drept, pe care la noi se sprijină întreaga societate" [6]. Totodată, subliniind din nou în mod clar acest principiu de bază care trebuie să stea la temelia relaţiilor internaţionale, adaugă: „Am dreptul să mă amestec; nu, orice mi s-ar oferi, nu primesc" [7]. De aceea, el afirma, bizuindu-se pe puternica temelie a faptelor, că, „În privinţa aceasta, poporul nostru este nu model de conştiinţă juridică, şi aceasta înlătură orice idee de cucerire: nu o avem, nu o putem avea; orice ni s-ar oferi, respingem; dar, orice ar încerca să ia moşia noastră, o apărăm pînă la sfîrşit" [8].

Incontestabil că în viziunea lui Nicolae Iorga despre relaţiile internaţionale, şi îndeosebi despre cele din anii 1933—1939, se găsesc elemente bine delimitate, izvorîte din necesitatea de a găsi formule de *modus vivendi*, formule de apărare a subzistenţei statelor mici în general şi a României în mod special. De aceea în toate lucrările din aceşti ani, în care, fără îndoială, el abordează şi largi probleme cu caracter general, vom întîlni adesea soluţii speciale referitoare la metodele ce trebuie utilizate de statele mici pentru a-şi putea menţine existenţa naţională în dramatica conjunctură din etapa premergătoare izbucnirii celui de-al doilea război mondial.

În acest scop, el stăruie şi asupra contradicţiilor dintre marile puteri ale căror interese imperialiste se interferează în diferite regiuni ale lumii, ajungînd la concluzia că statele mici trebuie să ştie cum să profite de aceste contradicţii în scopul păstrării independenţei lor. „Din fericire — arată Iorga —, imperiile sînt mai multe şi ambiţia lor se împiedică reciproc, în aşa fel încît modesta viaţă a formaţiilor naţionale mai mici să se poată îndrepta cînd de o parte, cînd de partea cealaltă, aşa ca să înlăture primejdia" [9].

Nicolae Iorga era însă conştient că în relaţiile internaţionale ale acestei perioade istorice, predominată, îndeosebi în anii 1938—1939, de brutalitatea şi de violenţa celui de-al treilea Reich, statele mici şi mijlocii erau din ce în ce mai timorate; că neîncrederea, că suspiciunea se instalaseră, mai mult decît oricînd, în viaţa internaţională. De aceea el a făcut apel la sursele permanente de rezistenţă ale popoarelor ameninţate, arătîndu-le în ce constă forţa lor, arătîndu-le modul în care ele vor putea subzista şi vor putea face faţă tuturor primejdiilor. „Naţiunea în sens de puterea imperialistă — constata el —, în măsura în care cucereşte,

---

[4] *Ibidem*, p. 85. Ştefan cel Mare a primit plîngerea italienilor genovezi din Crimeea.

[5] *Ibidem*.

[6] *Ibidem*. p. 85.

[7] *Ibidem*.

[8] N. Iorga, *Hotare şi spaţii*, p. 85.

[9] Idem, *State şi naţiuni*, conferinţă la radio din 24 februarie 1939 (foaie volantă tipărită).

www.dacoromanica.ro

îşi slăbeşte însăşi baza ei naţională"[10] şi pînă la urmă se prăbuşeşte. Naţiunea însă „este indestructibilă. Ea este cu neputinţă de distrus, fiindcă, în deosebire de orice formă de stat şi, prin urmare, şi de forma aceasta în veşnică înaintare care este imperialismul, ea nu este o formă, ci un organism. Ea — continua marele cărturar — nu-şi datoreşte fiinţa unui impuls politic sau unei vaste idei servită de mijloace geniale, ci unei elaborări care trece de-a lungul secolelor şi uneori şi a mileniilor"[11]. Evocînd puterea limbii, a tradiţiilor şi a idealului ce însufleţeşte, în ultimă instanţă, naţiunea, Nicolae Iorga, trage concluzii deosebit de realiste, destinate să scoată la iveală factorii permanenţi, care constituie însăşi fundamentul trainic, nepieritor al oricărei naţiuni : „Se pot ronţăi hotarele, se pot pronunţa în conferinţele internaţionale desfaceri de provincii, se poate chiar nimici un stat naţional. Nu aveţi nici o grijă : naţiunea îl va face la loc şi de multe ori mai întreg de cum fusese înainte de lovitura pe care duşmanii o credeau mortală"[12].

Reiese din acest înalt crez al istoricului nu numai adînca încredere în forţele de nedistrus ale popoarelor, dar şi nestrămutata sa convingere că aceste popoare îşi pot impune punctele de vedere pe arena internaţională şi pot, în ultimă instanţă, să modifice direcţiile de orientare ale relaţiilor internaţionale, în ciuda deciziilor, aparent de neatacat, ale marilor puteri.

II

Pe fundalul acestor idei primordiale, Nicolae Iorga examina situaţia internaţională din anii 1933—1939, îndeosebi de pe poziţia intereselor României.

Luptător înflăcărat pentru desăvîrşirea unităţii de stat a ţării sale[13], el şi-a exprimat permanent convingerea că procesul istoric de veacuri care s-a terminat prin crearea statului naţional român a fost un fenomen istoric obiectiv, care se desfăşura în mod inexorabil în acest sens. Căci, constata el, şi în 1939, ca şi în trecut, „formaţiile imperiale cuprinzînd mai multe neamuri care nu se iubeau între dînsele" trebuiau „să se desfacă sub apăsarea acestor antagonisme naţionale, pe care nimic nu le poate înlătura, şi, în felul acesta, neamurile aduse cu sila, de mai multă sau mai puţină vreme, între marginile statului imperialist să fie libere a se dezvolta în voie, dînd fiecărei civilizaţii nota aceea deosebită care face interesul însuşi al dezvoltării spiritului uman"[14].

Or, dezvoltarea acestor state naţionale unitare se găsea în perioada anilor 1933—1939 sub ameninţarea cotropirii de către cel de-al treilea Reich. „Ne găsim astăzi cu toţii — arăta el — şi mai ales acei care sîntem

---

[10] *Ibidem*. Dă ca exemple imperiul lui Genghis-han în secolul al XIII-lea sau imperiul lui Napoleon I, în secolul al XIX-lea.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*.

[13] N. Iorga, *Pentru întregirea neamului. Cuvîntări din război. 1915—1917*, Edit. Ancora, Biblioteca „Epopeea neamului", 1925; *La question roumaine en Autriche et Hongrie*, Bucureşti, Edit. „Liga culturală", 1915; *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, Bucureşti, 1933; *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Paris, Impr. Joseph Göbl, succes., 1915; vol. I; 1916, vol. II; *Droits des roumains sur leur territoire national unitaire*, Bucureşti, „Cultura neamului românesc", 1919; *Supt trei regi*, Vălenii de Munte, „Datina românească", 1932.

[14] Idem, *State şi naţiuni*, conferinţă ţinută la radio la 24 februarie 1939, foaie volantă.

www.dacoromanica.ro

cetăţeni iubitori de neamul nostru, înainte de toate ai unor state refăcute, create din nou sau întregite, înaintea unei primejdii cu mult mai mari decît toate acelea care au pornit din ideea imperială" [15]. Avem în momentul de faţă, sublinia el, „un imperiu german, Reichul, moştenitor şi al imperialismului austriac, în ce priveşte rosturile răsăritene, cu acelaşi « Drang nach Osten » împotriva căruia se adunaseră toate puterile de rezistenţă ale statelor formate în sud-estul Europei" [16].

Deci principala preocupare a lui Nicolae Iorga a fost în această perioadă de a urmări atît pe plan intern, cît şi pe plan mondial toate acele măsuri destinate să dovedească că se barează drumul Germaniei naţional-socialiste, că se creează mijloace de apărare împotriva noului Genghis-han care era Adolf Hitler.

Tot ce se întîmpla pe plan internaţional era, în ultimă instanţă, analizat de acest înflăcărat patriot sub optica serviciului ce cutare sau cutare fapt putea aduce sau nu României. Crezul său era limpede şi bine determinat : „Trăim pentru a apăra oricum, prin orice mijloace această îndeplinire a unor silinţi de secole" [17].

În consecinţă, în toată această perioadă el examinează, analizează, evaluează cu multă atenţie posibilităţile şi fisurile duşmanului. Este convins că Germania hitleristă pune în aplicare aceeaşi „politică tentaculară" [18] despre care vorbea istoricul Lamprecht în timpul primului război mondial, politică potrivit căreia „Germania e oriunde se găseşte un german" [19]. În slujba acestui cupid şi amoral obiectiv, în al treilea Reich s-a organizat una dintre cele mai cumplite dictaturi fasciste. Tocmai în această formă de regim, Nicolae Iorga vedea şi marea fisură care, în esenţă, va duce la prăbuşirea nazismului. Dictatura, arată Iorga, „cere părăsirea dreptului de cugetare al fiecăruia, neoprindu-se la stăvilirea faptei care s-ar îndrepta contra a ceea ce dictatorul consideră un interes de stat ; se urmăreşte însăşi sacra elaborare a gîndului, se pune zăgaz în calea ideilor ; şi nu există un sacrificiu mai greu pentru fiinţa omenească decît acela de a-i impune să intre în turma mută a sîngerosului cioban" [20]. Dictatura, observă el în continuare, nu poate reuşi, pentru că „se lipseşte de concursul celor mai multe puteri naţionale pe care omul cuminte le poate scoate la anume momente din cetluirea intereselor de partid şi dă o întreagă societate pe mîna unui usurpator şi a celor care îi formează o gardă" [21]. O altă fisură a regimului nazist, care va deteriora cu consecvenţă rezultatele, şi aşa destul de precare ale Reichului nazist, este, remarca marele istoric, războiul ce Germania îl poartă cu biserica în general, şi cu biserica catolică în mod special. „Catolicismul — sublinia el — e însă o Romă şi o Romă care nu se poate asedia şi nu se poate cuceri. Alaric nu va intra în ea şi nici aliatul italian nu va extrăda Berlinului pe Piu al XI-lea" [22].

Iorga ştia însă că în pofida acestor fundamentale fisuri, ca şi a multor altora la fel de serioase, Germania nazistă este o forţă militară puternică

[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem.*
[17] N. Iorga, *Neînţelegeri italo-române?* în „Neamul românesc" din 5 ianuarie 1933, p. 1.
[18] Idem, *Hungarica,* în „Neamul românesc" din 3 august 1937, p. 1.
[19] *Ibidem.*
[20] N. Iorga, *De ce nu poate reuşi dictatura,* în „Neamul românesc" din 17 august 1934, p. 1.
[21] *Ibidem.*
[22] Idem, *Război fără biruinţă,* în „Neamul românesc" din 17 iunie 1937.

www.dacoromanica.ro

și primejdioasă. Pentru a o doborî ar trebui o colaborare puternică a tuturor națiunilor ce voiesc să apere civilizația omenirii : „Un mare ideal, trecînd peste toate națiunile, dar avînd nevoie pentru realizarea lui de dînsele toate, fiecare uitînd de sine atîta timp cît este chemată și ea să contribuie la atingerea unui scop mai presus de toate celelalte" [23]. Practic vorbind, istoricul și observatorul atent, zi de zi, al realităților politice este însă conștient că acest înalt postulat nu putea fi ușor atins. El conchide, cu toate exagerările decurgînd din natura sa pasionată, că, în fond, viața politică, relațiile internaționale oferă un tablou fundamental cu totul opus idealului politic, în care Iorga vedea mîntuirea, însănătoșirea relațiilor internaționale. El arăta atunci cu amărăciune că „ceea ce caracterizează degenerata și isterica diplomație a timpurilor noastre, făcută toată din bănuieli, din amenințări, din capricii și reveniri fără nici o adevărată garanție pentru munca în liniște a popoarelor, e necontenita luptă contra imponderabilului" [24] ; că pentru a clădi o bază solidă pentru purtarea unei lupte diplomatice eficiente trebuiau oameni capabili să facă față într-adevăr unei atare lupte de o deosebită subtilitate ; că acești oameni erau imperios obligați să elaboreze un studiu „al împrejurărilor, al tuturor împrejurărilor"[25] din țara cu care tratau ; că, în sfîrșit, tocmai aceste însemnate atribute lipseau, în genere, oamenilor care aveau răspunderi politice pe arena relațiilor internaționale.

Din observațiile aproape zilnice pe care le publica reiese că Nicolae Iorga înțelesese pe deplin că marile principii de drept ce trebuiau să caracterizeze întreaga conduită internațională erau deficitare din cauza modului în care marile puteri, îndeosebi, le puneau în aplicare ; că în acest cadru general, dominat de contradicțiile, de rivalitățile dintre marile puteri, statele mici trebuiau să-și caute singure mijloace de apărare, profitînd pe cît posibil de contradicțiile dintre statele imperialiste ; că principalul dușman al acestor state mici, în special, era Germania hitleristă ; că lupta diplomatică contra celui de-al treilea Reich era purtată slab și din cauza oamenilor mediocri care o conduceau.

În această generală constelație politică și în împrejurările specifice ale complicatei perioade istorice 1933—1939, N. Iorga desprinde factorii de seamă, elementele politice esențiale pe care se putea sprijini România în continuă căutare a mijloacelor, a tuturor mijloacelor ce-i puteau garanta integritatea teritorială.

Sub această optică el examinează atît poziția mondială a marilor puteri, cît și politica lor pe plan european.

În primul rînd și mereu apare prețuirea sa deosebită pentru Franța. „Ce ne leagă de Franța — preciza Nicolae Iorga — nu e, ca în cazul altora care își schimbă aliațele după oportunitate, o combinație de ieri, o consecință a stării de lucruri de după război. E mai mult decît o poruncă a sentimentului, e o necesitate sufletească" [26]. De aceea, continua el, chiar dacă România nu este de acord cu întreaga politică a Franței*, dacă „astăzi se poate să nu împărtășim ideologiile Parisului", arăta el,

[23] N. Iorga, *Unde e mîntuirea*, în „Neamul românesc" din 29 iunie 1933, p. 1.
[24] Idem, *Lupta cu imponderabilul*, în „Neamul românesc" din 21 aprilie 1937, p. 1.
[25] *Ibidem*.
[26] N. Iorga, *Ce i s-a arătat d-lui Delbos*, în „Neamul românesc" din 12 decembrie 1937, p. 1.
* N. Iorga, ca anticomunist, nu era de acord întru totul cu alianța franco-sovietică.

www.dacoromanica.ro

şi avem unele rezerve faţă de alianţele ce decurg din ele, totuşi „le preţuim pentru tot ce pot aduce în folosul păcii spre care rîvnim" [27].

Luînd în considerare poziţia Marii Britanii, Iorga îşi exprimă cu tărie neliniştea faţă de paşii concilianţi pe care acest stat îi făcea faţă de Germania. Anglia procedează astfel, arăta el, în virtutea menţinerii aceleiaşi balanţe a puterii, a aceleiaşi politici utilizate de ea cu veacuri în urmă. „În ce priveşte Germania hitleristă, care vrea aşa de puţin în colonii de la Anglia — subliniază Iorga cu ascuţită ironie —, ea devine un preţios element pentru ca pe continentul european nimeni să nu se simtă prea tare şi prea sigur. Veacurile trec, dar politica engleză, fixată în veacul al XVIII-lea, rămîne consecventă cu ea însăşi" [28].

Dacă Nicolae Iorga a apreciat cu obiectivitate orientarea celor două mari puteri occidentale, relevînd cu deosebită luciditate caracteristicile de veacuri ale politicii Marii Britanii, evidente, cu toate consecinţele lor, şi în anii 1933—1939, nu acelaşi lucru se observă şi în modul cum el evaluează şi analizează politica Italiei fasciste.

Pentru el, Italia fascistă reprezintă aceeaşi Romă, aceeaşi latinitate cu tot ceea ce această latinitate a însemnat pozitiv în istoria civilizaţiei cu tot ceea ce a însemnat şi înseamnă permanent pentru poporul român. De aceea el face o deosebire fundamentală între fascismul italian şi naţional-socialismul german.

Încă în 1934 Germania nazistă îi apare pe drumul cuceririlor, pe drumul însemnat cu sînge şi moarte, aşa cum într-o admirabilă prognoză o vede el în cunoscutul eseu despre Hindenburg [29]. „Va fi avut el (Hindenburg. — *E.C.*), în clipa cînd închidea ochii, viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei anexate sub conducerea lui Adolf I, devenit împăratul Reichului al treilea, pe care el l-a creat. Or, observa marele istoric, poate a binecuvîntat pe Dumnezeu că-l ia înaintea catastrofei pe care o pregăteşte acesta?" [30]. Deci Germania nazistă, expansionismul hitlerist, moştenitor direct al doctrinei pangermane, exacerbată de ideologia expusă pe larg în *Mein Kampf*, sînt cu luciditate apreciate şi cîntărite drept în balanţa istoriei de către Nicolae Iorga încă înainte ca faptele să-şi fi spus cuvîntul lor de neclintit.

Pentru Italia însă, acest admirabil mecanism, această gîndire clarvăzătoare nu mai funcţionează cu aceeaşi echitate, cu aceeaşi obiectivitate. Pentru Nicolae Iorga, fascismul italian este un fenomen specific, care „nu se exportă nicăieri şi nu pretinde a schimba viaţa altor naţiuni" [31], aşa cum face nazismul. Pentru el, Benito Mussolini nu face o dictatură pernicioasă[32], ci una salutară, căci, arată el, „dacă însă se numeşte dictatură

[27] Idem, *Ce i s-a arătat d-lui Delbos*, în „Neamul românesc" din 12 decembrie 1937, p.1.

[28] N. Iorga, *Noua politică a Angliei*, în „Neamul românesc" din 12 aprilie 1935, p. 1.

[29] Idem, *Hindenburg*, în „Neamul românesc" din 5 august 1934, p. 1 : „Greoiul soldat, aproape nonagenar, care figura ca preşedinte al statului, cîrmuit, reformat şi însîngerat de Hitler, s-a stins după ani întregi în care a dovedit cîtă deosebire este între un mare general care distruge pe duşman şi între un om politic care zi de zi se lasă distrus de un rival, fie el chiar ieşit din fundul unei aventuri cutezătoare".

[30] *Ibidem*.

[31] Idem, *Fascismul care călătoreşte*, în „Neamul românesc" din 28 iulie 1936, p. 1.

[32] N. Iorga, *D. Badlwin şi formele parlamentare*, în „Neamul românesc" din 21 aprilie 1934, p. 1 : „...Dacă dictatură înseamnă punerea cugetării omeneşti sub epitropie, interzicerea criticii asupra stărilor de lucruri actuale, deci suprimarea personalităţii morale, cel mai sînt lucru din cuceririle civilizaţiei, atunci nici un om care-şi are un suflet şi nu vrea să-l bage slugă la altul, trebuie să fie contra dictaturii...".

www.dacoromanica.ro

o voință fermă peste osebirile aparente de partid și cu singura țintă de a servi patriei și neamului, luînd valorile de oriunde, atunci ferice de țara care o vrea și de suveranul care-și dă astfel un auxiliar capabil de a realiza curajos binele" [33]. De aceea el consideră că între Hitler și Mussolini sînt fundamentale deosebiri. Cînd, de pildă, cei doi dictatori se întîlnesc în vara anului 1934, Iorga își exprimă în continuare convingerea cu privire la aceste esențiale deosebiri, afirmînd : „Ce au putut vorbi cei doi oameni care n-au nimic comun între dînșii se va ști cîndva. Pentru moment, noi vedem un singur lucru : romanul cu față de Cesar a primit un simplu *dux gentium*, ca și strămoșii săi [34].

Așadar, sentimentele sale pentru Roma, leagăn al civilizației latine, erau atît de puternice, încît el nu vedea cu claritate nici orientarea expansionistă a politicii fasciste italiene, nici mediocritatea economiei acestui stat, care nu-i îngăduia, în fond, să susțină o atare politică [35].

Din cauza acestei erori de evaluare istorică cu privire la rolul real jucat de Italia fascistă, aprecierile lui N. Iorga asupra unor evenimente internaționale importante nu vor fi lipsite de fisuri, nu vor fi lipsite chiar de erori.

Examinînd rînd pe rînd politica factorilor cu ponderea cea mai mare în relațiile internaționale și atitudinea lor față de pericolul nazist, Iorga trage în mod permanent concluzii cu caracter general, dar mai ales concluzii cu caracter special în raport cu consecințele pe care această politică și această atitudine le pot avea asupra securității, asupra independenței și suveranității naționale a României. În acest sens, el speră în 1934, ca și în trecut de altfel, în realizarea unei adevărate alianțe franco-italiene ; el speră că în fața pericolului nazist se vor rezolva diferendele dintre cele două mari țări latine ; el speră că în jurul Romei, moștenitoare a *pax romana* [36], vor gravita toate statele antinaziste. „Dar înaintea zîngănitului premergător al oțelelor teutonice — afirma el — toată această lume, care părea că nu se va înțelege niciodată, se strînge într-o mișcare de recunoaștere defensivă. Și astfel, pe cînd asupra Berlinului se plimbă aceiași nori despicați de fulgerele unei inimi cu îngrijire pregătite pentru trăsnetul decisiv, drumul la Roma se deschide îmbietor popoarelor, tuturor popoarelor" [37].

Din această eronată viziune despre Italia fascistă și, mai ales, despre sprijinul ce ea ar fi putut acorda țării sale, au decurs uneori judecăți pripite

---

[33] *Ibidem* ; vezi și N. Iorga, *Două feluri de fascism*, în „Neamul românesc" din 20 mai 1936, unde ideea apare aproape similar, dar unde, totuși, Iorga pune semnul egalității între fascism și dictatură.

[34] N. Iorga, *Doi dictatori*, în „Neamul românesc" din 22 iunie 1934, p. 1.

[35] Vezi în acest sens Franco Catalano, *Les ambitions mussoliniennes et la réalité economique de l'Italie*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", 76/oct. 1969, p. 15—38 ; vezi îndeosebi p. 18 și 19, teoria „marelui spațiu italian" a economistului italian J. Mazzei ; vezi și Mario Pacor, *Italia e Balcani*, Milano, Feltrinelli, 1968 ; Mario Toscano, *Pagine di Storia Contemporanea*, vol. II, Milano, Dott. A. Giuffré, Einaudi Edit., Torino, 1961 ; Max Gallo, *Italia lui Mussolini*, București, Edit. politică, 1969 ; Roland Sarti, *Fascist Modernization in Italy : Traditional or revolutionary*, în „The American Historical Review", din 4 aprilie 1970, p. 1029—1045, care pune probleme teoretice ale fascismului italian și ale orientării pe care teoria o dădea, în fond, politicii.

[36] N. Iorga, *Hitler, pacificatorul*, în „Neamul românesc" în 31 martie 1934, p. 1.

[37] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

sau evaluări neconcludente atît despre alianţele, cît şi despre unele acţiuni politice cu răsunet internaţional ale României.

O deosebită atenţie a acordat Nicolae Iorga şi relaţiilor diplomatice regionale, pe care le considera, de altfel, parte integrantă a relaţiilor internaţionale.

În acest sens, el s-a preocupat în mod permanent de Mica Înţelegere, alianţa încheiată în 1921 între România, Iugoslavia şi Cehoslovacia. Analizînd şi observînd politica de la zi la zi a acestei organizaţii defensive, el a considerat-o ca un instrument deosebit de util, în primul rînd din cauză că se bizuia pe tratate de alianţă şi nu pe pacte[38]. Alianţa, afirma Iorga, „are în vedere interesele esenţiale şi permanente ale unui stat"[39]. În numele apărării „aceloraşi hotare de drept naţional"[40] vedea el trăinicia alianţei dintre ţara sa, Iugoslavia şi Cehoslovacia[41]. De aceea el a primit cu satisfacţie reorganizarea Micii Înţelegeri de la 16 februarie 1933, care constituia un act de întărire a acestei alianţe în faţa pericolului nazist. „De ani de zile—observa Nicolae Iorga—s-a cerut de orice om politic român cu judecată, prefacerea alianţei într-un corp economic şi militar capabil de a lucra unitar şi cu solidaritate"[42]. „S-au tras deci—sublinia el — nu prea degrabă, consecinţele din existenţa unei legături care fără aceasta era simplă formă" [43]. Aceste considerente realiste despre o evidentă acţiune de consolidare a Micii Înţelegeri este însă întunecată de unele aprecieri ulterioare[44], care, credem noi, îşi aveau izvorul în antipatia pe care Nicolae Iorga o nutrea împotriva lui Titulescu. În acest sens pot fi apreciate şi ironiile proferate de el faţă de ideea lui Titulescu[45] de a crea, în fond, prin unirea celor trei state aliate o a cincea mare putere, capabilă să înfrunte pe agresorii fascişti. Trecînd însă peste nemulţumiri personale de moment, marele istoric reproduce în întregime în ziarul pe care îl conduce[46] părerile ministrului de externe al Franţei despre rolul important

---

[38] N. Iorga, *Ce este o alianţă*, în „Neamul românesc" din 13 octombrie 1936, p. 1. El arată : „Întîi să nu se confunde o alianţă cu un « pact ». Pactele, aşa cum se înţeleg după război, nu sînt decît angajamente momentane faţă de o anumită situaţie. O dată ce situaţia se schimbă, nimeni nu se gîndeşte a mai păstra o învoială de simplă oportunitate".

[39] *Ibidem.*

[40] Idem, *Regele Alexandru*, în „Neamul românesc" din 21 ianuarie 1933, p. 1.

[41] Idem, *Preşedintele Masaryk*, în „Neamul românesc" din 9 martie 1935. Preţuirea pentru Masaryk, preşedintele Cehoslovaciei, el o exprimă în termeni deosebit de calzi : „În juru-i e un plebiscit permanent al celor din sîngele său. Dar faptul că se adaugă totdeauna la această aprobare calmă, dar sigură, reprezentanţii cei mai autorizaţi ai altor popoare, arată că este totuşi, peste atîta prostie şi răutate, şi o conştiinţă a lumii. A o fi provocat poate fi o mîndrie pentru şeful statului cehoslovac".

[42] N. Iorga, *Un nou pact politic*, în „Neamul românesc" din 2 martie 1933, p. 1.

[43] *Ibidem.*

[44] Idem, *Omagiul de la Praga*, în „Neamul românesc" din 5 mai 1934, p. 1. „Această formaţiune nouă pentru a juca rolul de mare putere care nu i-a fost recunoscut pînă acum e rezultatul unor combinaţii diplomatice care, înlocuind un simplu tratat defensiv faţă de eventuale intenţii de atac ale Ungariei revizioniste, au creat ceva nedefinit, incapabil de a lucra şi prilej de neaşteptate greutăţi".

[45] Idem, *D-l Barthou nu înţelege a cincea mare putere*, în „Neamul românesc" din 10 mai 1934. Iorga comentează cu totul eronat un discurs al lui Barthou ţinut la Praga.

[46] *Prietenia franco-română. Două discursuri istorice. Răspunsul d-lui Louis Barthou*, în „Neamul românesc" din 23 iunie 1934 : „Această Mică Înţelegere, aşa de mare prin amploarea vederilor ei legitime şi prin activa solidaritate a eforturilor ei continue, nu a întîr-

www.dacoromanica.ro

al Micii Înțelegeri în momentul în care ofensiva nazistă neliniștea pe toată lumea. Reiese, de fapt, că Nicolae Iorga era convins în vara anului 1934 despre faptul că Mica Înțelegere deținea un rol nu lipsit de importanță în „conducerea marilor chestiuni internaționale"[47].

Tocmai de aceea el dorea ca acest organism politic, reorganizat în februarie 1933, să reprezinte o reală forță militară. La 26 decembrie 1934, notînd în memoriile sale o discuție cu Ciolac Antici, ministrul Iugoslaviei la București, Iorga arăta că Mica Înțelegere trebuie să devină „o unitate militară și una economică. Rarile întîlniri ale șefilor de stat-major nu ajung. Fiecare—sublinia el—trebuie să contribuie cu ce are mai bun"[48]. Iar în octombrie 1935, revenind asupra aceleiași chestiuni, observa că: „Nu s-a făcut o repartizare de roluri. Fiecare din cele trei armate e chemată să lupte așa ca și cum ea ar fi singură, pe cînd era neapărată nevoie să se vadă cine poate da trupe de avînt în ofensivă, cine are o infanterie capabilă de a rezista și cine poate aduce mai multă tehnică în armament"[49]. În schimb, în martie 1936, este bucuros că aceste carențe încep să dispară, că Praga a livrat 18 000 de mitraliere, prelungind și termenul de plată, și că tehnicieni cehoslovaci lucrează la Pirotehnia armatei[50].

În iunie același an, el subliniază cu fermitate utilitatea Micii Înțelegeri, afirmînd: „De aceea e pentru toată lumea un punct de sprijin ceea ce unește țări care, dorind pacea, dar în stare să și-o apere, nu admit că ar avea hotare de tîrguit"[51]. În septembrie, rolul Micii Înțelegeri de apărător al statelor naționale create în 1918 se desemnează pe deplin în concepția politică a lui Iorga, deoarece el observă: „...Se va face așa ca elementele militare din cele trei state să poată colabora de la început în cea mai desăvîrșită rînduială"[52]. Căci, sublinia el, „o dată ce trăim într-o astfel de eră încît nimeni nu poate fi sigur de a doua zi decît în măsura preparației sale, e bine că s-a ajuns la recunoașterea acestei elementare necesități"[53]. În sfîrșit, în iunie 1937, după cunoscutele momente grele din sînul Micii Înțelegeri, cînd guvernul iugoslav, condus de Milan Stojadinovič, slăbise această organizație, cînd „inflexibila axă Berlin-Roma"[54] vădea din ce în ce mai mult intențiile ei cotropitoare, apare și vibrantul apel al lui Nicolae Iorga *Rechemare la Mica Înțelegere*[55].

---

ziat să lărgească concepțiile care prezidează la alcătuirea ei... Ea se afirmă din zi în zi cu o putere în creștere, ca unul din factorii esențiali ai ordinii constructive la care aspiră Europa. Guvernul republicii, care nu se va gîndi niciodată să transforme o colaborare reală într-o tutelă apăsătoare, se bucură de rolul pe care grupul dv. îl joacă în conducerea marilor chestiuni internaționale".

[47] *Ibidem.*

[48] Idem, *Memorii. Sinuciderea partidelor. 1932—1938*, vol. VII, București, 1939, p. 207.

[49] Idem, *Datoria prietenilor față de noi*, în „Neamul românesc" din 12 octombrie 1935, p. 1.

[50] Idem, *Memorii*, vol, VII, p. 323.

[51] Idem, *Un punct de sprijin*, în „Neamul românesc" din 10 iunie 1936, p. 1 (la București a avut loc o întrunire a celor trei șefi de state ale Micii Înțelegeri).

[52] Idem, *Hotărîrile Micii Înțelegeri*, în „Neamul românesc" din 24 septembrie 1936, p.1.

[53] Idem, *Rechemare la Mica Înțelegere*, în „Neamul românesc" din 24 iunie 1937, p. 1 (la Cladova s-au întîlnit președinții de Consiliu ai statelor Micii Înțelegeri, Gh. Tătărăscu, Milan Hodza, Milan Stojadinovič).

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Marele istoric a apreciat, aşadar, în mod pozitiv organizaţia defensivă central-europeană, considerînd-o ca un instrument de securitate util pentru regiunea carpato-danubiană în mod special, cît şi pentru Europa în general.

În ceea ce priveşte Înţelegerea Balcanică, pactul defensiv semnat la Atena la 9 februarie 1934 de către România, Iugoslavia, Turcia şi Grecia, părerile lui Nicolae Iorga sînt cu totul subiective. Această nouă alianţă, pentru care militase neobosit Nicolae Titulescu, a fost apreciată, în genere, nu din punctul de vedere al conţinutului ei antirevizionist, nu potrivit semnificaţiei şi orientării ei antinaziste[56], ci în funcţie de unul dintre principalii ei făuritori, Nicolae Titulescu.

De aceea, în etapa organizării ei, Înţelegerea Balcanică a fost caracterizată de N. Iorga ca un pact printre multe altele, lipsit de o valoare practică reală[57], deşi marele istoric era convins că o înţelegere între popoarele balcanice se poate uşor realiza[58].

În aprilie 1934, cînd în parlament s-au adus elogii lui Titulescu pentru noua alianţă ce încheiase, Iorga a rămas în continuare pe poziţia sa subiectivă, considerînd că ministrul de externe „a prezentat ca realităţi

---

[56] În ceea ce ne priveşte, considerăm pactul Înţelegerea Balcanică, drept încununarea unor îndelungi eforturi depuse în slujba securităţii. Departe de a constitui un instrument politic de conjunctură, pactul Înţelegerii Balcanice a avut semnificaţia de a fi opera unor state balcanice sau parţial balcanice, care îşi apărau interesele şi-şi afirmau hotărîrea de a menţine statu-quo-ul teritorial şi de a nu permite amestecul marilor puteri în treburile balcanice. În ciuda carenţei de a nu fi inclus Bulgaria, pactul rămînea însă deschis tuturor statelor balcanice, avînd totodată meritul de a reprezenta şi o replică faţă de revizionismul promovat îndeosebi de Germania nazistă. Vezi în acest sens I. Popescu-Puţuri, Gh. Zaharia, Gh. Matei, D. Tuţu, Al. Savu şi El. Campus, *La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale*, raport prezentat la Colocviul internaţional de la Budapesta, 13—15 octombrie 1966; Christian Popişteanu, *România şi Antanta Balcanică*, Bucureşti, Edit. politică, 1968; Viorica Moisuc, *Imperativul organizării securităţii şi păcii europene şi politica externă a României în ultimele luni de pace*, în *Studii privind politica externă a României*; I. Oprea şi El. Campus, *Le problème de la sécurité collective entre 1919—1939*, rapport présentée au 13e Congrès International de Sciences Historiques, Moscou, août 1970; V. K. Volkov, *Ghermano-iugoslavskie otnoşania i razval maloi Antanţ*, Moskva, 1966, p. 271; Zivko Avramovski, *Balkanke Zemlje i velike sile, 1935—1937*, Belgrad „Prosveta", 1968, p. 337, ş.a.; Friedrich Karl Kienitz, *Griechenland, in Weltgeschichte der Gegenwart in Zwei Bänden*, vol. I, Bern — München, Francke—Verlag, p. 231; Mario Pacor, *Italia e Balcani*, p. 94.

[57] N. Iorga, *Hotare asigurate*, în „Neamul românesc" din 8 februarie 1934, p. 1. El arată de pildă: „Acuma nu mai are nimeni nici o teamă în sud-estul Europei, perfect legat prin protocoale a căror valoare este tot atît de mare, cît de sigură autenticitatea lor, iscălită, pecetluită şi parafată...". Pe de altă parte, contestînd meritele lui Titulescu, Iorga susţine că ideea acestui pact aparţine, în fond, oamenilor politici greci, Papanastassiou şi Venizelos (vezi N. Iorga, *O idee grecească*, în „Neamul românesc" din 14 februarie 1934, p. 1). Faptul nu este real, căci A. P. Papanastassiou a militat pentru o uniune balcanică şi a fost iniţiatorul conferinţelor balcanice. Vezi în acest sens A. P. Papanastassiou, *Vers l'Union Balkanique*, Paris, Publication de Counciliation Internationale, 1934; A. Papanastassiou, *L'Union Balkanique*, în „Les Balkans" (Atena), nr. 1, octombrie 1930; vezi şi Eliza Campus, *România şi conferinţele balcanice*, în *Studii privind politica externă a României*, Bucureşti, Edit. militară, 1969.

[58] N. Iorga, *Presa balcanică la Bucureşti*, în „Neamul românesc" din 18 iunie 1936, p. 1. El arată: „Şi sîntem nu numai asemănători şi legaţi prin esenţiale interese, cum s-a spus cu dreptate de cine n-a mers mai departe decît această aparenţă, ci prin ceva foarte adînc pe care îl arată costumul, arta populară, sintaxa limbilor deosebite pe care le vorbim, termenii pe care i-am împrumutat unii de la alţii, felul de a clădi casa şi de a lucra ogorul, mitologia şi superstiţiile, culoarea dată creştinismului, interpretarea formulelor politice apusene şi, dacă te uiţi bine, şi înfăţişarea fizică...".

www.dacoromanica.ro

gata să lupte formule diplomatice în care crede că a îmbrăcat ca într-o platoşă de oţel România" [59]. Incontestabil că peste aceste puncte de vedere subiective, cu iz de conflict personal, se desprinde însă grija, neliniştea înflăcăratului patriot care a fost întotdeauna Nicolae Iorga. În mod real el se teme că soluţiile politice, că formulele juridice nu pot apăra ţara de primejdia reprezentată de agresorul nazist. El crede numai în adevărul permanent întruchipat de forţa poporului; el crede în acel „aflux al vitalităţii naţionale"[60], pe care istoria nu l-a dezminţit niciodată.

Chiar dacă pactul Înţelegerii Balcanice nu a fost analizat în toate laturile sale de către Nicolae Iorga, chiar dacă el i-a subapreciat cu totul utilitatea, istoria a dovedit că în anii de grea cumpănă România a rămas izolată şi că în faţa forţei brutale pactele nu au avut, practic, valoare.

Un alt factor deosebit de important atît pentru politica europeană, cît şi pentru politica de alianţe a României asupra căruia s-a îndreptat mereu atenţia lui Nicolae Iorga, a fost Polonia. Marele istoric era îngrijorat şi nemulţumit de modul cum evolua politica externă a Poloniei, condusă de colonelul Josef Beck. El constată cu nelinişte că ministrul de externe al Poloniei dădea prea mult credit Germaniei naziste, îndepărtîndu-se concomitent de Franţa. „Sprijin pe Germania, al cărei joc ascuns înşală numai la Varşovia, în cercurile d-lui colonel"[61], observa Iorga cu deosebită luciditate. „Faţă de Franţa—adăuga el—o atitudine care să-i arate că Polonia nu e un stat clientelar, ci că stă de sine : *fară da se*. Formula poate să placă spiritelor îndrăzneţe. Dar, deşi animată de un spirit naţional admirabil şi dispunînd de o armată atît de pregătită tehnic, poate Polonia să facă o astfel de politică?"[62]. Nicolae Iorga este conştient de pericolul nazist, este convins că Josef Beck nu vedea clar realităţile şi că Polonia pînă la urmă va fi cotropită de al treilea Reich. În februarie 1935, cînd Göring se găseşte la o vînătoare în codrii polonezi, Nicolae Iorga avertizează asupra tovărăşiilor „de vînătoare, care nu durează, de obicei, peste momentul cînd prada a fost pusă la pămînt"[63]. În septembrie[64] Iorga este consternat că Beck continuă pe acelaşi drum. Adaugă apoi plin de amărăciune : „Pentru iubita nouă Polonie—ce păcat!"[65], observă el, analizînd diversele manevre politice, ca şi legăturile Poloniei cu al treilea Reich şi cu alte state revizioniste [66]. Nicolae Iorga, cu o oarecare exagerare izvorîtă din natura sa pasionată, consideră că, în pofida alianţei sale cu România, Polonia duce o politică care ar putea primejdui securitatea ţării sale.

---

[59] Idem, *Discuţia de la Cameră*, în „Neamul românesc" din 6 aprilie 1934. El arăta că „d. Titulescu a pledat. A pledat ca la Geneva cu entităţi juridice puse de pază la hotarele noastre care vor altceva : afluxul vitalităţii naţionale".

[60] *Ibidem.*

[61] Idem, *Polonia fară da se*, în „Neamul românesc" din 21 septembrie 1934, p. 1.

[62] *Ibidem.*

[63] N. Iorga, *Vînători polone*, în „Neamul românesc" din 16 februarie 1935, p. 1. În acest realist avertisment, el arată : „E momentul cînd pe buzele revanşei germane, în locul Saarului, se desface lozinca Memel. Momentul procesului făcut de guvernul lituanian agitatorilor pangermanişti. Se vede fiara căreia i se destină glontele" (vezi şi N. Iorga, *Dl. Beck persevereză*, în „Neamul românesc" din 20 aprilie 1935); Iorga e consternat că Beck continuă să afirme credinţa sa într-o înţelegere cu Germania.

[64] Idem, *O politică antipatică*, în „Neamul românesc" din 22 septembrie 1935, p. 1.

[65] *Ibidem.*

[66] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Şi în însemnările sale Iorga revine asupra politicii lui Beck[67], notînd cu satisfacţie că şi Ostrovski, ministrul Uniunii Sovietice la Bucureşti[68], şi Eduard Beneş[69] îi împărtăşesc într-un anumit fel părerile. În sfîrşit, în august 1936, Iorga credea că anumite incidente de la Danzig i-au arătat lui Beck cît de falimentare erau metodele politice pe care le-a utilizat. „Conducătorul politicii externe a Poloniei era sigur că a pus botniţă tendinţelor de expansiune germană de atîtea ori seculară spre răsărit, că a îndreptat-o aiurea în paguba Rusiei Sovietice, din care şi pentru Polonia s-ar putea cîştiga o parte". Şi, continuă Iorga, Beck „dormea pe laurii săi"[70]. Dar „cazul de la Dantzig, cu ce cuprinde şi, mai ales, cu ce promite, a făcut să ia foc la un colţ „bucăţica de hîrtie" a înţelegerii polono-germane"[71].

A urmat imediat, aşa cum se ştie, o apropiere a Poloniei de Franţa[72], dar Beck şi-a continuat totuşi, în mare, şi în anii următori aceeaşi politică[73], „care se îneacă", cum a caracterizat-o cu realism Iorga.

Aşa cum am mai arătat, Iorga se oprea mai ales asupra acelor factori ai politicii internaţionale care puteau servi sau nu României. În această sferă de idei, el constată că în anii premergători declanşării celui de-al doilea război mondial, Societatea Naţiunilor nu mai putea fi un real sprijin pentru statele mici. „Nimic nu e mai rău decît certitudinile false"[74], nota el la 18 ianuarie 1936. De altfel, faptele, practica vieţii politice îi întăreau zi de zi aceste convingeri. Cînd, în vara anului 1936, au avut loc cunoscutele incidente de la Danzig, Nicolae Iorga observa că „Societatea Naţiunilor ţine acolo un delegat, care dă instrucţii şi ele nu se execută, pînă ce acum i s-a spus de la obraz că n-are nici un rost acolo, unde e chiar indezirabil"[75]. El adaugă cuprins de indignare şi de amărăciune: „La acest spectacol hitlerist, lumea stă de se uită. Unii rîd. Sînt şi de aceia cărora le pare sincer rău"[76]. Incontestabil, scăderea prestigiului Societăţii Naţiu-

---

[67] N. Iorga, *Încercuirea României*, în „Neamul românesc" din 13 octombrie 1935. Fără îndoială, afirmaţia nu corespunde întru totul realităţii.

[68] Idem, *Memorii*, vol. VII, p. 282, discuţie cu Ostrovschi la 18 octombrie 1933.

[69] Vorbim de Polonia, a cărei „grandomanie" şi „lipsă de recunoştinţă faţă de Franţa o critică şi el".

[70] *Ibidem*, p. 343. Discuţie cu Beneš la 6 iunie 1936: „... Şi el crede că Beck e un om de vitrină jucînd pe funie...".

[71] N. Iorga, *O politică se îneacă*, în „Neamul românesc" din 28 august 1936.

[72] *Ibidem*. „Un apel a fost îndreptat către Franţa, care a trimis pe generalul Gamelin. Iar noul Pilsudski (Rydz Smigleski), călătorind spre apus, nu trece prin Germania amică. O politică se îneacă".

[73] Martin Göhring, *Le troisième Reich*, în *L'Europe du XIXe et du XXe siècles*, Milano, Marzorati, 1964, p. 1072. Arată că tratatul germano-polon din 1934 i-a permis lui Hitler să irupă în sistemul francez de alianţe; Herman Mau şi Helmut Krausnik, *German History. 1934—1945*, Londra, Oswald Wolff Publischers, 1962, p. 62; vezi evoluţia politicii lui Beck la W.T. Kowalski, *La Pologne et les alliés. 1939—1945*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", nr. 78, aprilie 1970, p. 16—34; Tadeus Jedruszczak, *La Pologne et la genèse de la deuxième guerre mondiale*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", nr. 78, aprilie 1970, p. 1—14; vezi şi arhiva M.A.E., fond. 71, România, dos. special 396, vizita oficială a d-lui ministru Gafencu la Varşovia, 4—6 martie 1939, notele personale ale lui Gafencu. Reiese că Beck continua să-i dea încă un anumit credit lui Hitler; vezi şi Henryk Batowski, *Les Etats danubiens et balkaniques et la guerre polono-allemande en Septembre 1939*, comunicare la Colocviul internaţional de la Budapesta, octombrie 1966.

[74] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 309: discuţie la Paris între Iorga şi istoricii Ancel şi Bloch, „fanatici pentru Societatea Naţiunilor şi Anglia...".

[75] Idem, *Danzigul*, în „Neamul românesc" din 1 august 1936, p. 1.

[76] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

nilor nu putea decît să dăuneze securităţii în general şi securităţii statelor mici în mod special, fapt pe care Iorga îl consemna cu vădită nelinişte. „Nu se decide nimic în frumosul palat de la Geneva şi Tribunalului de la Haga sublinia el—, nu i se supune nici unul dintre teribilele procese care se discută de la Madrid în Manciuria cu armele în mînă"[77]. Cu deosebită luciditate el conchidea că principiile de drept internaţional, că ideologia umanitară ce caracteriza, în genere, statutul forului de la Geneva nu mai funcţiona de fapt. „Ideologia a lichidat"[78], afirma el la 15 ianuarie 1937. Iar la 9 aprilie îşi exprima deplina convingere că, în fond, Societatea Naţiunilor nu mai exista decît cu numele : „Sybaris* s-a dus, strălucitoarea şi artistica Sybaris. Puteri cumplite, neîndurate îi stau în faţă. Blocurile de piatră nu se mai ridică la sunetul lirei marilor cîntăreţi"[79]. În consecinţă, afirma el, etapa cînd Societatea Naţiunilor mai putea influenţa politica internaţională luase sfîrşit. „Deci alte vremuri, alte metode. Care?"[80].

Dacă luăm în considerare aprecierile şi principiile care, după marele istoric, trebuiau să prezideze desfăşurarea, evoluţia relaţiilor internaţionale dacă am delimitat în măsura posibilităţilor aprecierile, considerentele sale despre marile puteri occidentale europene ca şi despre Italia, dacă am scos în evidenţă părerile sale despre alianţele regionale din centrul şi sud-estul Europei, ca şi cele despre rolul Poloniei, dacă am relevat faptul că, în genere, Nicolae Iorga a apreciat aproape întotdeauna cu luciditate forţele majore ce s-ar fi putut opune Germaniei naziste, credem că, procedînd astfel, am desprins tocmai acele elemente caracteristice ale gîndirii sale politice care ne vor îngădui să înţelegem opiniile marelui istoric despre evenimentele care au dus pas cu pas la declanşarea războiului mondial.

III

Unul dintre momentele cele mai semnificative care concretiza politica de *appeasement*, inaugurată de fapt prin acordurile de la Locarno de către cele două mari puteri occidentale, a fost, neîndoielnic, apariţia pe arena internaţională a pactului cvadripartit [81].

Pactul în patru, se ştie, avea mai ales semnificaţia unei înţelegeri a marilor puteri pe socoteala celor mici, fapt relevat adesea de Nicolae Iorga.

De altfel, marele istoric se ridicase mereu împotriva acestei inechităţi, vizibilă chiar şi în cadrul Societăţii Naţiunilor, care ar fi trebuit să funcţioneze sub obedienţa principiului unei perfecte egalităţi în drepturi

---

[77] Idem, *Două porţi închise*, în „Neamul românesc" din 15 ianuarie 1937, p. 1.

[78] *Ibidem*. El adăuga însă : „Să-i mulţămim pentru cît bine s-a făcut totuşi sub steagul decolorat prin amestecul tuturor culorilor, dar mai ales să nu ne îndreptăm spre o alta".

* Oraş al vechii Italii, fundat la 725 î.e.n., în Lucania. S-a îmbogăţit enorm din cauza comerţului. Bogăţia a fost însă şi una din cauzele decăderii lui care, la 510 î.e.n., este cucerit şi distrus de crotoniaţi. Certurile interne au contribuit la victoria cuceritorilor.

[79] N. Iorga, *Alte vremuri, alte metode*, în „Neamul românesc" din 9 aprilie 1937, p. 1.

[80] *Ibidem*.

[81] Konrad Hugo Jarausch, *The Four Power Pact*, Madison, U.S.A., University of Wisconsin, 1965; Piotr S. Wandycz, *Czechoslovac - Polish Confederation 1940—43*, Indiana University, Slavic and East-European Series, vol. III, U.S.A., p. 4; Dinu C. Giurescu. *La diplomatie roumaine et le Pacte des quatre*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1969, nr 1; Eliza Campus, *Pactul cvadripartit*, în *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1965, p. 593—599.

www.dacoromanica.ro

între toate statele mari şi mici. „La Geneva — remarca el — sînt reprezentanţi ai statelor mari şi ai celor mici, deşi primii sînt cei care au preponderenţa şi, de multe ori, chestiunile se rezolvă potrivit vederilor şi intereselor acestora, şi unde este atunci dreptatea de la Geneva?" [82]. În lumina unei atare amare constatări, Iorga este convins că „Înţelegerea între ei (cei patru. — E.C.) avea scopul să-i facă stăpîni pe lumea întreagă" [83]. În martie 1933, cînd în Europa, îndeosebi, pactul în patru era focarul în jurul căruia gravitau atît discuţiile dintre marile puteri implicate, cît şi demersurile şi protestele unor state mici şi mijlocii, Nicolae Iorga considera că, dacă „o reuniune în patru, o tetrarhie europeană, pe care unii au şi asemănat-o cu Sfînta Alianţă a celor numai trei monarhi de la 1815" [84], s-ar instala „peste tot ce au creat nou sacrificiile marelui război" [85], atunci „o simplă asociaţie a revizioniştilor" [86] ar domina continentul.

De altfel, în acest an, 1933, revizionismul cîştigase teren în viaţa politică a Marii Britanii [87], ceea ce neliniştea pe marele istoric. Aceasta cu atît mai mult, cu cît tot atunci Adolf Hitler deschisese o puternică şi multilaterală campanie propagandistică împotriva tratatului de la Versailles, urmată de gesturi similare de către şeful guvernului din Ungaria hortistă [88] şi de către alţi oameni politici maghiari. Iorga le-a dat atunci răspunsul cuvenit [89], atestat atît de o vastă documentaţie istorică, cît şi de fapte, de practica de neînvins a vieţii însăşi.

Ideea că cei patru ar fi putut trece la revizuirea tratatelor de pace, tratate care de fapt nu făcuseră decît să recunoască opera patriotică desăvîrşită de popoarele ce-şi creaseră state naţionale unitare, îl indignează peste măsură pe Nicolae Iorga. El a afirmat atunci cu tărie că „ordinea europeană ... se sprijină nu pe un act, ci pe un sistem. Sistemul e acela al statelor naţionale, sprijinit pe o covîrşitoare majoritate de acelaşi neam" [90]. Cînd, în sfîrşit, graţie luptei nu numai pe plan diplomatic, ci şi celei duse de opinia publică democrată din diverse ţări, pactul în patru a fost semnat cu excluderea clauzelor revizioniste, Iorga constata cu satisfacţie: „Nu se mai poate vorbi de celebrul pact în patru, care era chemat să pună la rînduială lumea celor mici" [91]. Conchidea apoi ironic: „Prunci

---

[82] N. Iorga, *Idei asupra problemelor actuale*, Bucureşti, Edit. „Cugetarea", 1934, p. 191.
[83] *Ibidem*, p. 181.
[84] N. Iorga, *O încercare de tetrarhie*, în „Neamul românesc" din 28 martie 1933, p. 1.
[85] *Ibidem*. El adaugă: „Rusia e pestiferată. Japonia nu intră în socoteală...".
[86] *Ibidem*.
[87] Idem, *Cei o sută şaizeci şi opt*, în „Neamul românesc" din 2 decembrie 1933, p. 1.
[88] Idem, *Discursuri, apeluri, declaraţii*, în „Neamul românesc" din 20 mai 1933, p. 1. Iorga avertiza atunci: „Mîine din nou se va scorni ura, iar fabricile de arme ascunse sau făţişe vor lucra".
[89] N. Iorga, *Réponse aux Conférences données à Cambridge par le Comte Bethlen sur la révision du traité de Trianon*, Bucarest, 1933; N. Iorga, *Seconde réponse au Comte Bethlen*, Bucarest, 1933; N. Iorga, *Comemorarea Unirii Ardealului şi rostul istoric al Unirii*, Vălcnii de Munte, Aşezămîntul tipografic „Datina românească", 1933, p. 8—9. Iorga face o pertinentă deoscbire între cercurile conducătoare maghiare interesate să incite vrajba între popoare şi poporul maghiar ca atare, afirmînd: „De cc între două naţiuni vecine, dintre care a noastră nu este bine s-o lăudăm noi, dar despre cealaltă putem să spunem că, fără îndoială, este o naţiunc vrednică şi care a adus servicii creştinătăţii şi civilizaţiei, raporturile dintre noi şi dînsa nu au fost întotdeauna rele — foarte adeseaori au fost chiar bune — de ce, zic, pot avea loc anumite ciocniri".
[90] N. Iorga, *Cei o sută şaizeci şi opt*.
[91] Idem, *Un prunc care a murit*, în „Neamul românesc" din 25 august 1933, p. 1.

www.dacoromanica.ro

de aceştia nu se nasc cu zile şi iată că acesta şi-a dat ultima suflare, fără să se simtă nimeni mai îngrijorat de viitor" [92]. Subliniind contribuţia ţărilor organizate în Mica Înţelegere la eşecul directoratului european în patru, înflăcăratul patriot observa cu deosebită mîndrie : „Ţările care au moştenit monarhia austro-ungară, plătind cu sînge luarea în posesiune a teritoriilor cuvenite nu sînt, cum cred unii oameni, ... un pămînt de exploatat în care trăiesc populaţii inferioare, gata să devie sclavii capitalismului străin, ci adevărate naţiuni, care au, întocmai ca şi altele, mai favorizate de soartă, dreptul de a trăi" [93].

Sub semnul acestui înalt patriotism, sub semnul înţelegerii depline a ceea ce servea sau nu ţării sale, a analizat Nicolae Iorga întreaga acţiune diplomatică purtată de Titulescu în vederea restabilirii relaţiilor cu Uniunea Sovietică. Obiectivitatea cu care el a apreciat acest act istoric este cu atît mai demnă de relevat, cu cît se ştie că între Iorga şi Titulescu relaţiile erau cu totul lipsite de cordialitate. Iorga a ştiut însă să treacă peste aceste resentimente personale, căci la 11 iunie 1934 nota în jurnalul său : „Titulescu a schimbat cu Litvinov acte prin care se reiau relaţiile diplomatice, recunoscîndu-se tot ce cuprinde suveranitatea reciprocă" [94]. „Mă grăbesc — adăuga el — a-i recunoaşte meritul" [95]. Iar la 12 iunie, în editorialul său zilnic, afirma cu satisfacţie : „E, fără îndoială, un act de mare importanţă" [96], care „cuprinde o asigurare reală pentru România. Prin el vom putea lucra pe marginile unei realităţi cunoscute, pe cînd înainte eram cuprinşi în vagul legendelor" [97]. Concluidea apoi : „Ar fi nedrept să nu se recunoască succesul urmărit cu o răbdătoare inteligenţă de ministrul de externe şi nu-i vom precupeţi felicitările" [98].

Aşadar, în faţa unui act de deosebită însemnătate politică, în faţa unui act istoric care mărea, care întărea atît securitatea ţării sale, cît şi securitatea europeană, sentimentele anticomuniste sînt trecute de Iorga pe planul al doilea, primordială fiind în concepţia sa securitatea ţării.

În anii 1934 şi 1935, Iorga era convins că unul dintre statele care puteau servi atît securităţii României, cît şi securităţii europene era Italia. De aceea, cînd a devenit evident că „hipernaţionalismul german se vrea neapărat la Viena" [99], el îşi exprima cu optimism speranţa că Mussolini, „cîrmaciul energic al Italiei, nu mai ascultă cîntecul sirenei teutonice şi vasul politicii sale urmează o linie pe care-şi va găsi adevăraţi prieteni" [100]. În acest sens îşi explica el înţelegerea austro-ungară-italiană din

---

[92] *Ibidem.*

[93] Idem, *Raspunsul de la Sinàia*, în „Neamul românesc", din 4 octombrie 1933, p. 1. Iorga se referă la sesiunea Micii Înţelegeri de la Sinaia, care s-a desfăşurat între 24 şi 27 septembrie 1933 ; vezi şi Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, ed. cit., p. 148—150.

[94] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 167.

[95] *Ibidem.*

[96] Idem, *Pactul cu Rusia*, în „Neamul românesc" din 12 iunie 1934, p. 1. Ca anticomunist, Iorga păstra însă încă multe rezerve.

[97] *Ibidem.*

[98] *Ibidem.*

[99] Idem, *Noua orientare italiană*, în „Neamul românesc" din 7 februarie 1934, p. 1.

[100] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

martie 1934, despre care credea în mod eronat că ar constitui „un real zăvor" [101] la Dunărea mijlocie faţă de pretenţiile celui de-al treilea Reich [102].

În sfîrşit, cînd Dollfuss, cancelarul Austriei, a fost asasinat de nazişti [103], cuprins de o puternică indignare, el declara cu fermitate că „un popor nu poate fi mînat cu bomba la o stăpînire care nu-i place" [104], adăugînd că „oamenii bombei merită ştreangul" [105].

În consecinţă, el a salutat cu deosebit entuziasm apropierea franco-italiană ce se desemna la orizont spre finele anului 1934 şi începutul anului 1935. Fidel alianţei cu Franţa [106], el spera că înţelegerea ei cu Italia [107] va duce la o creştere a securităţii în faţa primejdiei naziste şi că acordul franco-italian, semnat în ianuarie 1935 la Roma, „va fi una din bazele politicii de pace, de asigurare pentru munca spornică a popoarelor aşa de grav încercate" [108].

Cînd în cursul anului 1935 ofensiva nazistă continua să se desfăşoare, el era din ce în ce mai îngrijorat. Nu se sfia să-şi exprime părerea chiar faţă de oamenii de ştiinţă germani care vizitau România. Într-o discuţie avută la Bucureşti cu profesorul Gamillscheg, de pildă, el declara : „Nu pot uita trecutul şi nu mă pot învoi cu dictatura lui Hitler, ca unul care sînt legat de libertatea de gîndire, căpătată prin secole de luptă" [109].

Cîteva zile mai tîrziu însă, cînd Adolf Hitler a reînfiinţat serviciul militar obligatoriu, Nicolae Iorga era convins pe deplin de tot ce va mai urma după o atare acţiune. Cu deosebită luciditate el scoate în evidenţă întreaga situaţie politică şi juridică ce se crease : „Tratate, convenţii, pacte, legi, ce copilăreşte s-a crezut în ele ! Dictatorul german — sublinia Iorga — cheamă lumea la cunoştinţa crudă, brutală a realităţilor fundamentale. Cei care se hrăneau cu visuri să se pregătească pentru orice. Altfel ei vor fi măturaţi de furtuna lui Wotan şi călcaţi în picioare de legiunile nemiloase ale Walhalei" [110].

Dar nici Franţa, nici Anglia nu au luat măsuri eficiente contra agresorului, ceea ce-l dezamăgeşte profund [111]. De aceea Iorga este satisfăcut cînd la Bolzano un monument al unui poet german este înlocuit cu statuia lui Drusus, învingătorul de pe vremuri al teutonilor [112]. I se pare că aceasta reprezintă o ofensivă a lui Mussolini contra noilor teutoni.

---

[101] Idem, *Întîlnirile de la Roma*, în „Neamul românesc" din 20 martie 1934, p. 1. Se ştie că întîlnirea aceasta de la Roma a avut un caracter revizionist, marcînd acţiunea de expansiune a Italiei în Europa centrală.

[102] *Ibidem.*

[103] Idem, *Crima de la Viena*, în „Neamul românesc" din 2 august 1934.

[104] *Ibidem.*

[105] *Ibidem.*

[106] Idem, *După primirea d-lui Barthou*, în „Neamul românesc" din 24 iunie 1934, p. 1 arată : „Franţa e cu noi, în apărarea hotarelor noastre. Franţa încorporată în d. Barthou. Nu-i putem mulţămi îndeajuns. Sîntem siguri că nici o altă Franţă n-ar crede altfel".

[107] Idem, *Negocierile franco-italiene*, în „Neamul românesc" din 6 ianuarie 1935, p. 1 : „O înţelegere între marile state care stau în fruntea civilizaţiei ar fi o binefacere pentru lumea întreagă, cu condiţia ca dreptul oricui să fie respectat".

[108] N. Iorga, *Acordul de la Roma*, în „Neamul românesc" din 12 ianuarie 1935, p. 1.

[109] Idem, *Memorii*, vol. VII, p. 229.

[110] Idem, *Hotărîrea de la Berlin*, în „Neamul românesc" din 19 martie 1935, p. 1.

[111] Idem, *După manifestul german*, în „Neamul românesc" din 23 martie 1935. „Protestul francez — arată el — a întîrziat şi se va mărgini la o discuţie de drept internaţional, într-un timp cînd acesta mai există doar pentru pregătirea examenelor la universitate...".

[112] N. Iorga, *Între Walter şi Drusus*, în „Neamul românesc" din 27 martie 1935, p. 1. Este vorba de statuia lui Walter von der Vogelweide, care a fost scoasă din piaţa publică.

www.dacoromanica.ro

În aprilie, cînd la Stresa a avut loc cunoscuta întîlnire franco-anglo-italiană, cînd s-a organizat atît de precarul „front de la Stresa" împotriva Germaniei naziste, Iorga, cu toate că-şi păstra încă iluziile despre Italia, privea totuşi cu scepticism acest „front". În orice caz, în editorialul său din 14 aprilie afirma : „La Stresa au început discuţii al căror rezultat îl aşteaptă o întreagă lume ameninţată nu numai de formidabilele pregătiri germane, cîte se ştiu şi cîte se vor şti numai în ceasul noului prăpăd mondial, dar şi de toată ura, lăcomia şi setea de răzbunare pe care le provoacă în chip firesc tăişurile de sabie de la Berlin" [113]. Cu toată existenţa unei atare stări de fapt, Iorga îşi închipuie, însă cu drept cuvînt, că în fond şi la Stresa se va încerca din nou, sub o altă formă, aceeaşi politică de conciliere faţă de al treilea Reich : „S-a început, desigur, cu oferte către Germania ... Ce să i se ofere, ce să i se dea, ce să i se asigure şi, fără îndoială, pe seama altora decît a celor mai mari" [114].

Dacă la Stresa, în aprilie, deciziile au fost altele, dacă aparent Franţa şi Marea Britanie păreau a fi captat Italia spre o politică antinazistă, previziunile lui Iorga au fost concretizate două luni mai tîrziu, cînd Marea Britanie, rupînd în fond „frontul de la Stresa", a încheiat cunoscutul acord naval cu Germania hitleristă.

Plin de amărăciune, Nicolae Iorga sublinia într-un editorial din 4 iunie 1935 : „Cînd ne bucuram că între Franţa, Anglia şi Italia e o statornică înţelegere, oprind în loc poftele furioase ale revanşei celor învinşi, ce vedem? E de ajuns ca de la Berlin să se facă o uşoară îmbiere în ce priveşte armamentul aerian, ca mîini amicale să facă în Anglia gestul către aceia care şi-au rîs aşa de crud de miniştri englezi" [115].

Fără îndoială, Nicolae Iorga căuta să-şi explice cît mai obiectiv politica Marii Britanii şi a ajuns de aceea la concluzii realiste, atestate azi atît de fapte, cît şi de documente. Acea balanţă a puterii, acel echilibru al forţelor urmărite cu perseverenţă de oamenii politici englezi, vizibile în nenumăratele acţiuni diplomatice iniţiate în etapa interbelică, sînt scoase în evidenţă şi apreciate la justa lor valoare de către marele istoric.

Dar, aşa cum am mai arătat, dacă judecata lui lucidă, dacă minuţioasa lui exegeză discerne cauzele, coroborează faptele, le compară, le evaluează şi ajunge cu fermitate la concluzii reale, în multe şi importante probleme de largă respiraţie nu la fel funcţionau aceste serioase instrumente de investigaţie istorică atunci cînd se ridicau chestiuni privind Italia.

De aceea, în lucrările şi articolele sale cu caracter politic, agresiunea fascismului italian în Etiopia este eronat înfăţişată ; de aceea rivalitatea anglo-italiană este unilateral examinată [116] ; de aceea invazia Etiopiei este socotită ca „civilizatorie" [117] ; de aceea sancţiunile contra Italiei

---

[113] Idem, *Goana după învins*, în „Neamul românesc" din 14 aprilie 1935, p. 1.

[114] *Ibidem*.

[115] N. Iorga, *De pe o zi pe alta*, în „Neamul românesc" din 4 iunie 1935, p. 1.

[116] Idem, *Ofensiva engleză*, în „Neamul românesc" din 6 septembrie 1935, p. 1 ; *Anglia vrea războiul*, în „Neamul românesc" din 25 septembrie 1935, p. 1 ; *Dincolo de „sancţiuni"*, în „Neamul românesc" din 10 noiembrie 1935, p. 1.

[117] N. Iorga, *Italienii în luptă*, în „Neamul românesc" din 18 octombrie 1935, p. 1 ; *„Etiopia", o patrie?* în „Neamul românesc" din 19 octombrie 1935, p. 1.

www.dacoromanica.ro

sînt aspru criticate [118]; de aceea Iorga intervine direct la rege pentru ca România să nu pună în vigoare aceste sancțiuni [119]; de aceea proclamarea imperiului italian [120] este primită cu satisfacție, iar ridicarea sancțiunilor de către Societatea Națiunilor este călduros salutată [121].

În schimb, cînd naziștii încalcă tratatele și intră în martie 1936 în zona demilitarizată a Rinului, Iorga este conștient pe deplin de consecințele incalculabile ale acestui act de sfidare. „La Berlin — arată el — un tratat e un «petec de hîrtie»" [122]. Toate acțiunile hitleriste, chiar cînd aparent ele nu prezentau amenințări [123], sînt de acum încolo analizate cu deosebită minuțiozitate de marele istoric, care scoate mereu în evidență trăsăturile fundamentale pernicioase ale celui de-al treilea Reich. „Statul tentacular" [124], care reclamă germanii de oriunde, este denunțat de el atunci cînd se semnează tratatul germano-austriac, tratat caracterizat de Iorga ca instrument de pregătire a anexiunii [125].

În noiembrie 1936, după faimosul discurs revizionist rostit de Mussolini la Milano, ca și după formarea axei Roma-Berlin, iluziile despre Benito Mussolini și despre Italia fascistă încep a se risipi. Înțelegerea dintre fasciștii italieni și naziștii germani îl face să înțeleagă pe marele istoric că securitatea internațională, ca și securitatea țării sale, sînt în primejdie. Desigur, e mulțumit că în parlamentul englez s-a ridicat problema României, „a cărei dreptate iese astfel peste toate falsificările și minciunile brutale la iveală" [126]; e mulțumit de faptul că Franța a trimis în decembrie o misiune militară specială la București [127]; e mulțumit că în fața crescîndului pericol nazist se consolidează alianța franco-engleză [128], dar e perfect conștient că în fața politicii hitleriste, care „nu recunoaște granițele orientale" [129], oricît de multe asigurări ar primi România, ea trebuie să ia de urgență măsuri proprii. „Datoria noastră e să ne înarmăm mai mult decît oricînd, să ne înarmăm cu desperare" [130], afirma el la sfîrșitul anului 1936. De aceea politica conciliatoristă a celor două mari puteri occidentale față de Germania îl neliniștește profund, iar pe de altă parte

---

[118] Idem, *Sancțiuni contra Italiei?* în „Neamul românesc" din 23 octombrie 1935, p. 1. Atît de mult confundă Iorga Italia, leagăn al vechii civilizații latine, cu Italia fascistă, încît ideea că România participă la sancțiuni îl face să afirme: „Un astfel de gest ar însemna renegarea originilor noastre și strivirea brutală și nebună a tot ce ne leagă de acest popor". (*Ca supt Sfînta Alianță*", în „Neamul românesc" din 19 decembrie 1935, p. 1).

[119] Idem, *Memorii*, vol. VII, p. 297.

[120] Idem, *Imperiul italian*, în „Neamul românesc" din 15 mai 1936, p. 1.

[121] Idem, *Ridicarea sancțiunilor*, în „Neamul românesc" din 21 iunie 1936, p. 1.

[122] Idem, *Pace din trîmbițe*, în „Neamul românesc" din 11 martie 1936; *Memorii*, vol. VII, p. 321, 322.

[123] Idem, *Olimpice*, în „Neamul românesc" din 18 august 1936 (La Berlin au loc manifestări cu caracter sportiv, iar Iorga face următoarele reflecții: „Dar putea lipsi numele de olimpic și flacăra sacră adusă din Grecia. Fiindcă, iată, în olimpicele de odinioară era o altă noțiune a civilizației, cu totul alta. Una de armonie, de seninătate, de modestie, care e opusă violențelor, sforțărilor, patimei de a întrece, exhibiționismul încordat pînă la urletul isteric al unui triumf, aplaudat de o mulțime oarecare".

[124] N. Iorga, *Prietenia austro-germană*, în „Neamul românesc" din 25 iulie 1936.

[125] *Ibidem.*

[126] Idem, *Glasuri engleze*, în „Neamul românesc" din 10 noiembrie 1936, p. 1.

[127] Idem, *Declarații franceze*, în „Neamul românesc" din 9 decembrie 1936, p. 1. Generalul Mittelhauser a făcut declarații de solidaritate față de România.

[128] Idem, *Legătura anglo-franceză*, în „Neamul românesc" din 24 decembrie 1936, p. 1.

[129] Idem, *Bucurie în mînă străină*, în „Neamul românesc" din 29 decembrie 1936, p. 1.

[130] N. Iorga, *Atîtea asigurări*, în „Neamul românesc" din 3 decembrie 1936, p. 1.

www.dacoromanica.ro

nenumăratele discursuri despre „pace" ale lui Adolf Hitler nu-l pot înşela pe acest antihitlerist convins [131]. Într-un editorial din 17 martie 1937, el observa cu ironie : „Dar îmbierea la bună înţelegere se face în fruntea unei armate cu o fantastică pregătire ... Se zicea odată — continua el — *si vis pacem, para bellum.* Să nu fie ofertele de azi *si vis bellum, parla pacem* !" [132]. Anexarea Austriei nu-l poate de aceea surprinde, căci el observase zi de zi modul cum al treilea Reich acaparase punctele-cheie ale vieţii politice austriece [133]. Cu mult mai puternic a fost însă Iorga zguduit de cotropirea Cehoslovaciei, prietena, aliata României, deoarece ca istoric, studiind trecutul celor două popoare, el ajunsese la concluzia că de-a lungul secolelor ele se înţeleseseră şi se întrajutoraseră [134], că alinţa lor în cadrul Micii Înţelegeri le apropiase şi mai mult şi că sentinţa de la München, marcînd succesul de necontestat al naziştilor, nu avea numai semnificaţia dezmembrării Cehoslovaciei, ci încălcarea, azvîrlirea, în fond, a principiilor de drept internaţional pentru care luptaseră atîta cele două state. El respinge cu hotărîre dictatul de la München, care substituie dreptului internaţional forţa, declarînd cu fermitate : „Nu, nu s-a stabilit un nou drept internaţional, şi, pentru a fi vreodată judecaţi după dînsul, ar trebui ca noi înşine să-l recunoaştem întemeiat" [135]. Cu toate acestea, ca istoric şi utilizînd metoda de „a pune în legătură tot ceea ce vezi, tot ce ai înainte cu tot ce e împrejur şi cu tot ce se poate desemna în faţă" [136], adică în viitor, el îşi dă seama pe deplin că în 1939 Germania nazistă continuă să cîştige teren şi că marile puteri occidentale nu-i opun o rezistenţă capabilă de a stăvili în mod real marşul hitlerist.

În martie 1939, cînd presiunile ultimative ale naziştilor s-au concretizat nu numai pe plan diplomatic, ci au luat şi forma masării de trupe la hotarele României, el este lămurit pe deplin că salvarea ţării a stat şi va sta totdeauna în forţele ei interioare. E mîndru de mulţimile care au alergat „gata să sară în gitul încălcătorilor brazdei stropite cu atîta sînge" [137]. Cei care creaseră ţara răsăreau astfel, sublinia el, „după un mileniu, în care ei fuseseră neclintitul temei ca s-o apere împotriva orişicui" [138].

Conştient, aşadar, de marea criză de care era dominată întreaga situaţie internaţională, criză marcată prin capitularea de la München din septembrie 1938, conştient de toate implicaţiile rezultînd din această capitulare, Iorga urmăreşte evoluţia întregului proces al relaţiilor internaţionale, care, în ultimă instanţă, sfîrşeşte prin declanşarea războiului. Forţa materială a naziştilor este în plină dezlănţuire. Unele ţări mici, ca România, au fost obligate, în ciuda sentimentelor antinaziste ale popoarelor lor, să se declare neutre, sperînd să se poată astfel salva de cotro-

131 Vezi în acest sens, Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1966.

132 N. Iorga, *Pacifismul înaintează*, în „Neamul românesc" din 17 martie 1937, p. 1.

133 Idem, *Memorii*, vol. VII, p. 450.

134 Idem, *Roumains et Tchécoslovaques*, Praga, Orbis, 1921.

135 „Timpul" din 14 noiembrie 1938; reprodus după Titus Georgescu, *op. cit.*, p. 18.

136 N. Iorga, *Îndreptări noi în concepţia epocii contemporane*, Bucureşti, 1940, p. 18.

137 Idem, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, Vălenii de Munte, „Datina românească", Bucureşti, 1939, p. 494.

138 *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

pirea hitleristă. În aceste zile scrie Iorga celebrul său *Kratos kai bias* [139], strigăt de revoltă şi de mînie împotriva forţei brutale, dar şi de adîncă, nestrămutată credinţă în forţele creatoare ale umanităţii. „Legat de stînca fatalităţii stă îndrăzneţul Titan Prometheu, care a îndrăznit să fure din tainele cerului focul menit să înalţe viaţa omenirii. Şi la făurirea lanţurilor care îl vor împiedica de a face mai departe fapte de milă pentru oameni, lucrează de zor, cu dinţii încleştaţi de ură, cele două puteri de neînvins ale materiei brute, *kratos*, forţa, şi *bias*, sila" [140]. Dar, adaugă el cu fermă convingere : „Din mileniu în mileniu, prin graiul profetic al său s-a alcătuit o civilizaţie care e opera etern dăinuitorului Titan. Şi astăzi îl simţim cum mişcă în toate îndureratele inimi neutre" [141]. Căci, arată Iorga în altă lucrare, „în conştiinţa noastră nu putem fi neutri, ci judecăm şi luăm parte în acea libertate a conştiinţei noastre pe care nici un fel de totalitarism n-o poate desfiinţa" [142].

Deci el este încredinţat că umanitatea, cu tot ce are în ea trainic şi mai profund, cu tot ce are creator, va putea înfrînge „forţa" şi „sila", deşi temporar ea pare înlănţuită.

De aceea Iorga salută orice acţiune destinată să pună o cît de mică piedică şuvoiului nazist. Spera, de pildă că proiectul României de a organiza o zonă a neutrilor ar putea constitui un pas în construirea unei rezistenţe regionale. Se bucură de posibilitatea unei apropieri de Bulgaria [143]; se bucură de faptul că o destindere s-a produs între România şi Ungaria, afirmînd cu acest prilej că cele două popoare „veacuri întregi au colaborat cu sapa şi sabia pînă ce o oligarhie a confiscat viaţa unui popor viteaz şi generos şi a întors-o contra elementului românesc" [144].

Dar, în viaţa internaţională a anilor 1939—1940, diplomaţia, soluţiile politice sînt cu totul pe al doilea plan. Iorga îşi dă seama că ţara sa începe să fie, de fapt, singură şi că, în fond, este pe deasupra şi o ţară asediată [145]; că pe primul plan sînt armele, armele cele mai perfecţionate ale celui de-al treilea Reich. Neînfricatul patriot nu le consideră însă destul de puternice ca să înfrîngă „ o armă necunoscută" [146], care nu uimeşte dintr-o dată, fiind invizibilă. „Ea stă — arată el cu hotărîre — în rezistenţa sufletească prin care se zădărniceşte orice cucerire" [147]. Un stat poate fi învins, un popor poate fi „osîndit la robie faţă de rasa superioară, care a nimerit-o mai bine cu tehnica. Şi se crede că s-a încheiat. Dar cînd fiecare om va fi o piedică pentru asemenea intenţii criminale, aş vrea să văd ce pot face (asupritorii.—*E. C.*) chiar sprijiniţi pe mitraliere şi puşti automate ... " [148]. Credinţa în rezistenţa popoarelor a însufleţit ultimii ani ai vieţii marelui cărturar. În plină ascensiune a nazismului, cînd în viaţa internaţională, cînd în relaţiile internaţionale nu domina încă hotărîrea fermă de a zdrobi al treilea Reich, el declara : „În momentul cînd

---

139 N. Iorga, *Kratos kai bias*, în „Neamul românesc' din 13 septembrie 1939, p. 1.
140 *Ibidem.*
141 *Ibidem.*
142 Idem, *Îndreptări noi în concepţia epocii contemporane*, p. 19.
143 Idem, *Răspuns la nişte cuvinte bune*, în „Neamul românesc" din 25 august 1939.
144 N. Iorga, *Înţelegerea cu Ungaria*, în „Neamul românesc" din 20 octombrie 1939, p. 1.
145 Idem, *Nemulţumiri neîndreptăţite*, în „Neamul românesc" din 31 ianuarie, 1940, p. 1.
146 Idem, *Încă o „armă necunoscută"*, în „Neamul românesc" din 24 octombrie 1939, p. 1.
147 *Ibidem.*
148 *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

trei țări au dispărut, trei țări care au fost sprijinite pe o bază națională ce era socotită sacră" [149], „în momentul cînd interesele statelor naționale și ale națiunilor, care au dreptul de a munci cinstit pe pămîntul locuit, apărat, fructificat și împodobit cu toate minunile artei de dînsele, sînt puse la îndoială, stînd la dispoziția uni balaur politic și militar oarecare" [150], în momentul acesta ce trebuie să facă poporul român, izolat, părăsit de toți? Și atunci istoricul, cărturarul, patriotul evocă vitalitatea poporului român, vitalitatea oricărui popor, cea adevărată, care „cere două lucruri: să fie populară și profundă, să fie permanentă în orice împrejurări și în toate domeniile" [151]. Din marea tăcere a evului mediu românesc — arată el — vom vedea cum, împlinind aceste condiții, se ridică permanența populară a unei vitalități indestructibile" [152]. Deci, în momentul în care țara era amenințată de cotropire, el își exprimă hotărît convingerea că „a trecut și atîta lume peste români ... Primim orice împilare, dar în inimă păstrăm libertatea întreagă. Și, cînd cineva ne crede mai îngenuncheați, atunci ne ridicăm pentru a-l pune la pămînt" [153].

Așadar, Nicolae Iorga, nici o clipă nu a încetat să creadă că, în ciuda falimentului politicii conciliatoriste purtate de marile puteri occidentale care n-au putut „îmblînzi" Germana nazistă, în ciuda aparentei căderi a tuturor principiilor de drept internațional care nu mai prezidau desfășurarea vieții internaționale, în ciuda faptului că războiul izbucnise și că naziștii repurtau victorii, țara sa, poporul său, posesor al perenelor calități ce creează o indestructibilă vitalitate, va supraviețui.

Nicolae Iorga a putut să facă fără nici o urmă de îndoială o atare prognoză, pentru că el, cunoscînd trăsăturile fundamentale ale poporului, știa că „libertatea, cu cît e strînsă mai adînc în sufletele noastre, cu atît crește mai puternic pentru viitorul care nu ni se poate refuza potrivit și cu cele mai înalte tradiții ale națiunii" [154].

NICOLAE IORGA ET LES RELATIONS INTERNATIONALES (1933—1939)

RÉSUMÉ

L'auteur a conçu la présente étude en trois parties. Dans la première sont exposés les principes généraux, la vision de N. Iorga sur les relations internationales dans leur ensemble. La deuxième partie met en évidence les appréciations, les caractérisations faites par le grand historien tant aux principaux facteurs susceptibles de décider des relations internationales qu'aux éléments à même de les influencer. La troisième partie met au jour ses considérations sur les événements qui l'ont intéressé au plus haut degré.

149 Idem, *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, în „Universul", 1940, p. 3.
150 *Ibidem*, p. 5.
151 Idem, *Afirmarea vitalității românești*, Vălenii de Munte, conferințe la cursurile de vară din 1939, p. 5.
152 *Ibidem*.
153 *Ibidem*, p. 28.
154 *Ibidem*, p. 29.

www.dacoromanica.ro

En général, l'étude des œuvres de Nicolae Iorga, de même que l'analyse des divers et nombreux ouvrages parus au cours des dernières années de sa vie, démontrent une fois de plus que dans la personnalité multilatérale du grand érudit l'historien a prédominé ; que sa vaste vision sur le développement de la société découlait de la connaissance approfondie de l'évolution de toute l'histoire de l'humanité ; que c'est précisément cette complexe compréhension de l'universel qui lui a permis de déterminer et de souligner les valeurs spécifiques de l'histoire du peuple roumain, valeurs qui ont établi son rôle et sa contribution sur le plan international.

Nicolae Iorga a examiné les relations internationales avec l'optique d'une complète, d'une multilatérale connaissance de l'universel. C'est pourquoi, il a insisté sur les principes majeurs destinés à présider au déroulement de ces relations, plaidant pour la coopération internationale, l'égalité en droits des Etats grands et petits, ainsi que pour la non-immixtion dans les affaires intérieures d'un Etat.

C'est sur ces mêmes principes qu'il a fondé ses caractérisations et appréciations sur les grandes puissances, la Société de Nations, les alliances, les pactes, ainsi que sur les événements dramatiques de l'étape qui a précédé le déclenchement de la seconde guerre mondiale.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ ȘI LITERARĂ A LUI N. IORGA

DE

VASILE NETEA

Sub slove de tipar, ca autor de contribuții publicistice, numele lui N. Iorga a apărut pentru întîia oară la 18 februarie 1890 în ziarul „Lupta" de la Iași.

N. Iorga avea atunci 19 ani și-și încheiase cu două luni mai înainte cursurile Universității ieșene cu o teză despre politica lui Mihai Viteazul. Deși licențiat în istorie, N. Iorga a debutat totuși cu un articol de critică literară consacrat *Năpastei* lui I. L. Caragiale, remarcîndu-se chiar de la început printr-o varietate de preocupări, care aveau să ia o amploare din ce în ce mai mare. Publicarea acestui articol în ziarul „Lupta", condus de Gheorghe Panu, a fost determinată de atitudinea cordială pe care acesta a avut-o față de solemnitatea examenului său de licență, care a atras nu numai atenția lumii universitare, ci și pe a altor cercuri ale intelectualității ieșene. Într-adevăr, relatînd desfășurarea examenului lui N. Iorga, „Lupta" a ținut să precizeze că tînărul licențiat a fost „obiectul admirației generale", „verva sa, cunoștința adîncă a limbilor clasice", „memoria vastă", bogăția cunoștințelor și modul său de expunere, înmărmurind asistența care a găsit examenul său „nu numai fenomenal, ci și sublim" [1].

Încîntat de atitudinea ziarului, N. Iorga a oferit lui Gh. Panu, de care îl apropiau puternice afinități temperamentale și polemice, articolul menționat, prin care avea să-și facă intrarea în rîndul criticilor și istoricilor literari români.

Năpasta, a cărei premieră avusese loc la 3 februarie 1890 la Teatrul Național din București, a fost privită cu multe rezerve și sever criticată de către numeroși comentatori. Fără a ține seama de opinia unor ziariști și critici cu o îndelungată activitate publicistică, N. Iorga s-a ridicat cu îndrăzneală în apărarea dramei căzute și a autorului ultragiat, arătînd că, „orice s-ar zice, adîncimea psihologică ce caracterizează piesa lui Caragiale o pune între cele mai bune dintre operele noastre dramatice și ar avea

[1] „Lupta" din 23 decembrie 1890.

„STUDII", tomul 24, nr. 4, p. 735–755, 1971.

www.dacoromanica.ro

greutatea sa chiar aiurea unde s-a scris şi s-a gîndit mai mult decît la noi" [2]. Articolul tînărului critic a dat o reală satisfacţie lui I. L. Caragiale, care s-a grăbit a-i trimite un exemplar din scrierea sa cu următoarea dedicaţie: „Criticului inteligent şi conştiincios care a binevoit a ceti întîi « Năpasta » şi a cugeta asupra ei înainte de a scrie asupră-i" [3].

Articolul despre *Năpasta* a fost urmat la scurt interval de alte studii dedicate în „Revista nouă", publicaţia lui B. P. Hasdeu, şi în „Convorbiri literare", revista „Junimii", poetului Vasile Alecsandri (1890), prozatorului Ion Creangă (1890), poetei Veronica Micle (1890), istoricului Nicolae Bălcescu (1891), romancierului Nicolae Filimon (1891), poeziei lirice a lui D. Bolintineanu (1893), nuveliştilor Nicolae Gane şi Ioan Slavici (1893), precum şi altor scriitori [4], tînărul dovedind însuşiri nu numai de fin analist, ci şi de un remarcabil spirit sintetic.

Concomitent cu studiile de istorie literară, dintre care unele reţin şi astăzi atenţia specialiştilor, el publică în „Lupta" numeroase articole de teorie şi critică literară, prin care întreprinde o lucidă analiză a vieţii literare din ultimul deceniu al secolului trecut, abordînd cîteva dintre problemele cele mai controversate ale timpului: *Încotro mergem? Dece n-avem roman? Bătrîni şi tineri*; *Rolul criticei*; *Fond sau formă*; *Realul în artă*; *Critica impersonală*; *Realismul dramatic*; *Traducerile*; *Critica literară şi ştiinţa* etc.

Apariţia sa în arena critică a anilor 1890 coincidea cu desfăşurarea polemicii dintre adepţii curentului „artă pentru artă", reprezentat de Titu Maiorescu, care, prin societatea „Junimea" şi revista „Convorbiri literare", exercitase timp de un sfert de veac o incontestabilă influenţă asupra vieţii literare, şi susţinătorii noului curent al „artei cu tendinţă", călăuzit de C. Dobrogeanu-Gherea, pe baza esteticii materialiste. Colaborator la „Contemporanul" şi participant la şedinţele cercurilor socialiste încă din perioada liceului, N. Iorga s-a apropiat de direcţia lui Gherea, arătînd adversarilor acestuia, care se împotriveau oricăror înnoiri doctrinare, că a crede „că o formulă estetică, oricare ar fi ea, trebuie să ţie veşnic, că e ultimul stadiu al dezvoltării unei literaturi e ridicul".

Pentru N. Iorga la această dată, Gherea, care pusese bazele criticii ştiinţifice şi îşi formase un stil adecvat scopului urmărit, era „un înaintemergător, unul din oamenii aceia cari, cheltuind mult talent şi întrebuinţînd o muncă stăruitoare, izbutesc să deschidă calea unui nou gen literar". În primul volum de *Studii critice* al lui Gherea, apărut în 1890, tînărul critic vedea „un moment literar şi un semn de progres, prin care se inaugura critica ştiinţifică la noi" şi se releva că „pe zi ce merge critica noastră cîştiga în nepărtinire şi seriozitate". Ceea ce-l făcea totuşi să aibă unele rezerve faţă de orientarea lui Gherea, care mai tîrziu se vor accentua tot mai mult, a fost „atmosfera politică" ce „răsuflă pe alocurea" din scrisul său, lucru pe care N. Iorga îl consideră neîngăduit unui critic literar, datoria acestuia fiind de a pleca de la „idealele" tuturor.

Scopul urmărit de N. Iorga în aceste prime articole critice ale sale, din care o parte împreună cu unele studii din aceeaşi perioadă — *Iubirea*

[2] Ibidem, din 18 februarie 1890.

[3] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Bucureşti, 1968, p. 73.

[4] Vezi Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică şi literară a lui N. Iorga (1890—1934)*, Bucureşti, 1935.

www.dacoromanica.ro

în literatura modernă, *Pesimismul la artist*, *Critica literară şi anticii*, *Începuturile romantismului* — aveau să fie adunate peste trei decenii într-un volum intitulat *Pagini de critică din tinereţe* (Craiova, 1921) [5], era de a-şi afirma un punct de vedere personal în aprecierea fenomenului literar şi, totodată, de a contribui la o mai îndreptăţită înţelegere şi apreciere a unor scriitori ca Stendhal, Balzac, Emil Zola, Baudelaire, Leconte de Lisle, W. Wordworsth, Al. Puşkin, Lev Tolstoi, Turgheniev, Dostoievski şi a unor opere de artă caracteristice pentru larga lor respiraţie modernă. El se pronunţa totodată pentru un larg contact cu literaturile mai evoluate şi, deşi recunoştea şi admitea existenţa unei literaturi naţionale, bazată pe limba şi pe mediul etnic respectiv, ţinea totuşi să precizeze că „a opri la vamă ideile streine şi operele literare ale celor mai înaintaţi decît noi n-ar aduce nici un folos. Ideile — afirmă N. Iorga la vîrsta de 19 ani — pătrund pînă şi zidurile chinezeşti. Cu paşi uriaşi lumea merge spre cetatea universală; puţine veacuri şi vorba lui Socrate ar fi adevărată, ar exista *categoria cetăţenilor lumii*. Graniţele nu mai sînt decît pentru oştire şi mărfuri; cugetarea — opera de artă ca şi ideea ştiinţifică — zboară dincolo de ele fără să le vadă". Izvoarele gîndirii sale estetice şi critice din perioada debutului se află îndeosebi în E. Hennequin (*Critique scientifique*), Paul Bourget (*Essais de psichologie contemporaine*), Jean Marie Gujou (*Problèmes d'estetique contemporaine*), H. Taine (*Histoire de la littérature anglaise*), F. Brunetière (*Etudes critiques sur la littérature française*), ale căror concepţii, trecute prin filtrul raţionamentelor sale, încearcă să le aplice la realitatea literară românească.

În legătură cu aceasta el insistă îndeosebi, citînd adeseori pe Taine şi Hennequin, asupra importanţei mediului în elaborarea operei de artă, precum şi asupra necesităţii mesajului social al oricărei creaţii estetice. Influenţa acestora, şi îndeosebi a lui Hennequin, Taine, Bourget, asupra primelor sale studii şi articole critice e recunoscută de însuşi N. Iorga, în *O viaţă de om* el amintind de „bagajul strein" pe care acestea „îl purtau încă în spinare" [6].

Pentru a releva calităţile şi semnificaţia scriitorilor studiaţi, el aplica adeseori metoda comparatistă, care-i îngăduia largi incursiuni în literaturile franceză, engleză, germană, italiană, şi cultiva în mod stăruitor apelul la evidenţele istorice.

Pe calea deschisă de aceste articole, prin care s-au pus în circulaţie un mare număr de autori şi opere străine şi s-au aplicat literaturii române criterii de ultimă apreciere europeană, N. Iorga s-a impus în scurtă vreme ca unul dintre istoricii şi criticii literari cei mai pătrunzători, deschizînd astfel noi perspective de dezvoltare criticii şi istoriei literare româneşti.

★

Concomitent cu debutul în critică şi istorie literară, în 1890 s-a produs prin revista „Contemporanul" şi debutul său în poezie. În numărul 7 (mai, iunie şi iulie) al revistei în fruntea căreia se aflau V. G. Morţun şi

[5] În 1968, sub titlul N. Iorga, *Pagini din tinereţe*, ele vor fi reţipărite în întregime de Barbu Theodorescu (Editura pentru literatură) în două volume, însoţite totodată şi de bibliografia lor cronologică.

[6] N. Iorga, *O viaţă de om*, I, Bucureşti, 1934, p. 194 şi 195.

www.dacoromanica.ro

I. Nădejde, tînărul N. Iorga apare cu trei poezii : *De multe ori*, *Din trecut*, *Moș Crivăț*; în numărul 9 (septembrie) cu altele trei : *Ci de-am fi singuri*, *Din vremea de d mult*, *O blîndă tremurare*, colaborarea sa poetică menținîndu-se și în numerele următoare. În același an apare cu versuri și la „Revista nouă", în 1891 la „Convorbiri literare", iar în 1893 la revista lui Gherea „Literatură și știință".

Poeziile sale, nici atunci, nici mai tîrziu — Iorga continuînd să scrie versuri pînă la sfîrșitul vieții [7] — , cu toate că aduceau un lirism cald, acoperit uneori de umbra melancolică a lui Eminescu, ecouri vii din numeroasele sale lecturi, îndeosebi din mitologie (*Prometeu*, *Olimpul dispăruse*, *Icar*, *Hercul*), icoane luminoase din natură (*La cîmp*, *În codru*, *Pe mare*, *Furtuna*, *Sară de toamnă*, *Apus de soare*) sau sugestive imagini exotice (*Egiptul*, *Leul*, *Templul*, *Caravana*, *În Veneția*, *În Tirol*), exprimate într-o formă artistică corectă, n-au izbutit totuși să-și deschidă drum spre aprecierea criticii și a cititorilor de poezie, ele fiind considerate, uneori pe nedrept, mai mult ca o manifestare accidentală a unui spirit tumultuos chemat să se realizeze pe plan major în alte domenii. Aceeași părere, de asemenea exagerată, avea să urmărească și numeroasele sale traduceri din poeții și scriitori străini Schiller, Goethe, Rudyard Kipling, Verhaeren, Longfellow, Leopardi, Giosuè Carducci, Alessandro Manzoni, Edgar Poe — , publicate în diferite reviste și adunate apoi în 1921 în volumul *Din opera poetică a lui N. Iorga*.

Mai mult decît în versuri, poezia lui N. Iorga va țîșni însă în notele sale de călătorie, în studiile și evocările istorice, în portretele de oameni, în pamfletele și în înflăcăratele articole și cuvîntări de mai tîrziu și chiar în scurtele sale însemnări memorialistice. La N. Iorga poezia nu era o problemă de versificație, ci de temperament, de conștiință artistică, de interpretare a lumii, convingerea sa fiind că poezia nu poate lipsi din nici un avînt omenesc.

Articolele și studiile sale de critică și istorie literară au avut chiar de la început succes, ele, prin bogăția informațiilor, prin spiritul modern și prin vigoarea stilului lor, anticipînd pe marele animator și istoric literar de mai tîrziu. O bună parte din lucrările sale de debut — versuri și articole—au fost republicate în volume la scurtă vreme după apariția lor, pe cînd autorul se afla încă la studii în străinătate, de unde ținea însă o permanentă legătură cu cercurile literare și științifice din țară. Seria volumelor se anunță chiar de la început largă și variată. În 1893 îi apare astfel primul volum de *Poezii*, în 1893 și 1894 primele două volume de *Schițe de critică literară*, iar în 1895 primul volum de note de călătorie, *Amintiri din Italia*, însoțite de o prefață scrisă la München în 1893.

După întoarcerea din străinătate și numirea la Universitatea din București, activitatea sa publicistică se continuă, paralel cu activitatea istorică, prin colaborarea la revista lui N. Petrașcu „Literatură și artă română" (1894 1897) și la „Adevărul ilustrat" cu studii, evocări și recenzii, iar la sfîrșitul secolului la „L'Indépendance roumaine" (1899—1902), unde, printr-o largă serie de articole, a început prima sa campanie

[7] Vezi volumele *Poezii* (1890—1893), București, 1893 ; *Din opera poetică a lui N. Iorga*, Craiova, 1921 ; N. Iorga, *Acuma patruzeci de ani, Versuri uitate în săltar*, București, 1932, *Toate poeziile lui N. Iorga*, Vălenii de Munte, 1939.

www.dacoromanica.ro

pentru regenerarea spiritului public din România pe bază cultural-idealistă, avînd convingerea că prin cultivarea tradiţiilor şi a puterilor creatoare ale poporului român s-ar putea crea o civilizaţie viguroasă, originală.

O parte din articolele sale relative la aceste probleme au fost publicate în 1899 şi într-un volum intitulat *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*. Străbătute de un puternic spirit polemic şi arătîndu-se necruţătoare faţă de anumite slăbiciuni şi păcate învechite, articolele lui N. Iorga din „L'Indépendance roumaine" au constituit punctul de plecare al unei vaste acţiuni publice şi au trezit, după mărturisirile din *O viaţă de om*, patima sa de ziarist, „pentru a nu se mai istovi niciodată". Preocupărilor intelectuale li se adaugă acum şi preocupările politice, care iarăşi nu aveau să se mai oprească pînă la moartea sa, o parte din ele, după publicarea în „România jună", „foaia de radicalism transilvan" a lui Aurel C. Popovici, şi în „L'Indépendance", fiind adunate în volumul *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriot. Articles de critique et d'histoire*, în care aflăm pagini de o usturătoare critică.

Nou şi original ca istoric, Iorga, prin verva şi obiectivele sale, era nou şi ca publicist. Istoria reprezenta oglinda şi evidenţele trecutului, publicistica era oglinda actualităţii, arma de luptă pentru îndreptarea moravurilor şi pentru dezvoltarea unei conştiinţe patriotice, active şi demne.

La începutul secolului, urmînd linia de la „L'Indépendance roumaine", colaborarea sa publicistică, cu un accentuat caracter politic acum, e întîlnită la „Epoca" (1902—1903) lui Nicolae Filipescu, pentru a se manifesta apoi cu o amploare tumultuoasă la „Sămănătorul", revista întemeiată în 1901 de George Coşbuc şi Al. Vlahuţă, a cărei direcţie, din iniţiativa criticului Ilarie Chendi, întemeietorii retrăgîndu-se, i-a fost încredinţată în 1903. Săptămînă de săptămînă, concomitent cu o intensă activitate de conferenţiar, N. Iorga publică în „Sămănătorul", întrecînd tot ceea ce se realizase pînă atunci în publicistica culturală, însemnări şi recenzii despre publicaţiile şi cărţile cele mai variate şi din cele mai îndepărtate colţuri ale pămîntului românesc, articole de critică literară, comentarii politice, studii istorice, portrete de „oameni cari au fost", note de călătorie, semnale de alarmă pentru apărarea limbii române, dispreţuită de aristocraţia cosmopolită, îndemnuri la activitate culturală şi creaţie românească.

Datorită directivelor şi impetuoasei sale colaborări la această revistă, care a strîns în jurul ei un mare număr de scriitori din toate provinciile, s-a născut un nou curent literar, *semănătorismul*, care timp de cîţiva ani, susţinut şi de alte reviste, va domina viaţa literară românească, exponenţii săi creînd o literatură inspirată din viaţa satelor, din tradiţiile folclorice româneşti şi din năzuinţele patriotice. Mai tîrziu o parte din această literatură va fi criticată pentru caracterul ei idilic, prin care se preconiza „armonia" dintre moşieri şi ţărani, şi pentru regretul după viaţa de altădată, considerată senină şi mulţumitoare.

„Sămănătorul" a fost în acelaşi timp şi un steag de luptă pentru unitatea poporului român, programul său patriotic fiind împărtăşit şi de revistele românilor subjugaţi: „Luceafărul" de la Sibiu şi „Junimea literară" de la Suceava, la care, de altfel, colabora şi N. Iorga.

Din contribuţiile risipite în paginile „Sămănătorului" s-au închegat memorabilele culegeri de articole, reprezentînd o *Luptă pentru limba*

www.dacoromanica.ro

românească (1906) și *O luptă literară* (vol. I, 1914; vol. II, 1916), în care, pe lîngă anumite erori de apreciere estetică, inevitabile în activitatea oricărui critic literar, se remarcă apariția unei noi pleiade de scriitori: M. Sadoveanu, O. Goga, Șt. O. Iosif, D. Anghel, I. Agârbiceanu, Emil Gârleanu, C. Sandu-Aldea, Zaharia Bârsan și alții.

La „Sămănătorul", N. Iorga s-a ocupat îndeaproape și de problema țărănească, privită atît pe latura ei culturală — etnografie și folclor —, cît și pe cea social-economică. Fără a indica, datorită formației sale idealiste și poziției sale burgheze, cele mai adecvate și mai firești soluții pentru ridicarea țărănimii, el este totuși în această perioadă unul dintre cei mai devotați apărători ai ei, denunțînd cu asprime starea de înapoiere a satelor și lipsa de interes a claselor dominante pentru luminarea și ridicarea nivelului și a standardului de viață a mult oropsitei noastre țărănimi. „Poporul românesc — afirma N. Iorga în unul dintre aceste articole — nu-l înțelegem ca o entitate metafizică, o plăsmuire a minții abstracte, ci înțelegem acea uriașă ființă, trecută prin multe lupte, încercări și suferințe, cari a smuls tuturora însă o vamă de frumuseță sau de amintiri întăritoare și cari astăzi e în stăpînirea unei moșteniri, unui patrimoniu de tradiții, de destine, de istorie trăită, care face originalitatea lui, deci dreptul lui la viață și îndreptariul lui neclintit. De la acest îndreptariu pornim și, potrivit cu dînsul, ne întoarcem către acest popor, din care facem parte cu sîngele și cu inima noastră, și ne încercăm printr-o muncă iubitoare de fiecare clipă să-l înălțăm către cultura modernă a neamurilor cărora le e păstrată stăpînirea lumii, a neamurilor conștiente și mîndre care pot fi sigure că vor trăi de sine, la lumina ce pornește însăși alcătuirea lor sufletească" [8].

★

În 1906, părăsind „Sămănătorul" și întemeind la 10 mai ziarul „Neamul românesc", la început cu apariție bisăptămînală, iar mai tîrziu zilnică, N. Iorga ancorează în domeniul ziaristicei cotidiene. Tot ceea ce făcuse pînă atunci săptămînal va face în anii următori zilnic, adăugînd ziarului său, pe care îl va conduce pînă la moarte, și două suplimente cu destinație specială: „Neamul românesc literar" (1908—1912) și „Neamul românesc pentru popor" (1910—1916), acesta din urmă avînd să apară și după război, ca organ al „Ligii culturale". În aceste periodice a apărut cea mai numeroasă parte a contribuțiilor publicistice ale lui N. Iorga. Polemistul de la vechile publicații se impune acum ca un viguros pamfletar, verva scînteiază, stilul dobîndește valențe incendiare, cuvintele se transformă în săbii care străpung, în plesnete de bici neîndurătoare, caracterizările sale lapidare uimesc și devin formule de circulație obștească. Ripostele sînt prompte, tăioase, străbătute de fulgere demiurgice. Evocările devin capitole de antologie.

În 1907, anul cumplitei răscoale țărănești, publică cele mai zguduitoare pagini de revoltă împotriva masacrării țăranilor și a tunurilor care bubuiau pe deasupra satelor îngrozite. Articole ca *Dumnezeu să-i ierte*, *Datoria de astăzi*, *Fiți drepți*, *Amnistierea țăranilor* vor rămîne de-a pururi, în formele cele mai impetuoase, ca acte de acuzare împotriva unor cruzimi

[8] „Sămănătorul", 1906, nr. 1, p. 3.

www.dacoromanica.ro

şi nedreptăţi dezonorante pentru vechea clasă stăpînitoare. „Dumnezeu să-i ierte — scria N. Iorga aflînd de primii răsculaţi împuşcaţi în ziua de 5 martie la Botoşani — , să-i ierte Dumnezeu pentru cîtă muncă de robi au muncit, pentru ce trai de dobitoace nenorocite au dus, pentru cîtă înşelare au suferit, pentru cîtă jignire au durat, să-i ierte pentru viaţa lor de suferinţe, să-i ierte pentru clipa de desperare cînd s-au ridicat vărsînd pe strade nu sînge omenesc, ci rachiul cu care erau otrăviţi. Să ierte Dumnezeu pe ostaşii cari, de frica poruncii, au împuşcat pe fraţii lor, cel mai greu păcat ce poate împovăra o inimă omenească. Şi să nu ierte Dumnezeu pe străinul fără inimă care a stors vlaga a o sută de ani şi astăzi vrea şi sîngele, pe stricătorii pămîntului, pe risipitorii gospodăriilor, pe ticăloşitorii oamenilor, pe pîngăritorii femeilor, să nu ierte Dumnezeu pe ciocoimea obraznică şi proastă, care n-a ştiut şi nu ştie a-şi înţelege, iubi, apăra şi măcar cruţa pe cei de o lege şi de un neam cu dînşii; pe hîzii politiciani mîncaţi de pofte şi nevolnici; să nu ierte Dumnezeu pe cîrmuitorii neghiobi sau vînduţi înaintea cărora, cufundaţi în orgii budgetare, fumegă acuma acest sînge nevinovat. În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte Dumnezeu pe netrebnicii şi pe făcătorii de rele.

Să fie în casa lor atîta bielşug ca în bordeiele celor ce au murit, atîta fericire în viaţa lor cît a fost în viaţa celor ce s-au svîrcolit de gloanţe, să fie atîta cinste şi atîta demnitate cîtă li s-a lăsat acelor sărmani ce s-au dus ca nişte pîrîşi-veşnici înaintea scaunului judecăţilor celor mari; să mîntuie ca dînşii vărsîndu-şi sîngele inimii în ţărnă şi pe urma lor să rămîie, ca pe urma împuşcaţilor, copiii ca să moară de foame... Aşa să dea Dumnezeu".

Colaborării de la „Neamul românesc" i se adaugă în aceeaşi perioadă contribuţiile de la „Ramuri" (1906), „Floarea darurilor" (1907), „Drum drept" (1913) etc. Pentru apărarea ideologiei sale literare, impregnată de eticism şi etnicism, şi a atitudinii critice, N. Iorga a purtat îndrjite şi pasionate polemici cu exponenţii celorlalte mişcări literare reprezentate de O. Densusianu, M. Dragomirescu, Ilarie Chendi, E. Lovinescu, iar mai tîrziu cu Tudor Arghezi.

În timpul războiului din 1916—1918, N. Iorga, susţinător impetuos al eliberării Transilvaniei, se impune prin „Neamul românesc" ca unul din publiciştii cei mai aprigi ai apărării patriei cotropite de duşmani şi ca unul din vestitorii cei mai înfocaţi ai apropiatei prăbuşiri a Austro-Ungariei şi a înfăptuirii unităţii politice româneşti ce avea să se proclame la 1 decembrie 1918. Niciodată scrisul său n-a fost mai însufleţit ca în aceşti ani, şi niciodată coardele sale patriotice nu au vibrat mai adînc. Articolele din această perioadă, înmănuncheate în volumele *Războiul nostru în note zilnice* (3 vol., 1921, 1923), constituie cea mai elocventă mărturisire a patriotismului lui N. Iorga, a clarviziunii sale cu privire la deznodămîntul şi la consecinţele războiului.

„Actul de la 1 decembrie — avea să scrie N. Iorga la sărbătorirea primului deceniu de la Unire — n-a fost un act politic ieşit dintr-o chibzuire rece, cum nici războiul nostru, al celor de aici, n-a fost rezultatul unui calcul îngust. A vorbit atunci — releva marele istoric — voinţa elementară a veacurilor de avînt zdrobit şi de speranţe împiedicate. Fără a uita pe nimeni din cei cari au colaborat la această faptă a minunii, de

www.dacoromanica.ro

la general și de la fruntaș ardelean pînă la ultimul ostaș și țăran, omagiul recunoștinței noastre să se îndrepte astăzi către poporul acesta viteaz, de oriunde și din toate veacurile, martir și eroic" [9].

După război, N. Iorga și-a continuat aceeași neobosită activitate publicistică, în fațete polimorfe, la vechile sale periodice, precum și la „Gazeta Transilvaniei" (1920—1922), „Ramuri" (pînă la 1928), „Lamura", „Universul literar", „Cuget clar" (Noul Semănător") (1928—1940) etc.

Publicist cu o activitate incomparabilă, N. Iorga a fost în același timp și cel mai adînc cercetător al istoriei ziaristicii române, căreia i-a consacrat o substanțială monografie : *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916, cu o privire asupra presei românești din zilele noastre* (1922).

Partea cea mai reprezentativă din punct de vedere literar a activității publicistice a lui N. Iorga și cea care va rămîne ca un adevărat monument de creație artistică este însă marea sa culegere de portrete intitulate *Oameni cari au fost* (4 vol., 1911, 1934 1939). Evocînd și caracterizînd într-un mod cu totul personal viața a sute de oameni care au fost — scriitori, bărbați de stat, cărturari, artiști, oameni de bine, români ca și străini —, el a făcut din aceste portrete, care sînt tot atîtea modele clasice ale genului, o adevărată istorie a contemporaneității politice și literare, ca și a unor comemorări cu adînc răsunet în actualitate, revărsînd asupra tuturor strălucirea unor înfățișări captivante.

Prin *Oameni cari au fost*, proza portretistică românească a urcat piscul marii arte literare și s-a impus ca o valoare durabilă, asemănătoare celor mai desăvîrșite creații artistice românești.

N-am putea trece mai departe fără a nu reproduce măcar cîteva citate din galeria „oamenilor" săi, menite a sublinia atît forța de evocare și de caracterizare a lui N. Iorga, cît și semnificația lor istorică.

Iată-l pe B.P. Hasdeu, la a cărui „Revista nouă" colaborase în tinerețe, dar cu care se ciocnise apoi adeseori în decursul furtunoasei sale ascensiuni, portretul acestuia putînd fi propriul său portret. „Hasdeu — scrie N. Iorga — a fost un om genial — cine i-a putut tăgădui serios această însușire? —, a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile, așa încît oricînd putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic cum cu greu s-ar mai putea găsi altul și, pe lîngă aceasta, pătrunzător, ascuțit; a fost un scriitor îndrăzneț în luptă și de o necruțătoare ironie, a fost un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere nouă și, cînd nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scînteilor și, cînd nu putea convinge pe dușman, îl îndepărta prin jicnirea crudă a mîndriei celei mai legitime a sentimentelor celor mai gingașe și a ideilor celor mai îndelung și mai adevărat iubite" [10].

Pictorul Nicolae Grigorescu, la moartea sa, era zugrăvit în culori alese din propriul său atelier : „Ce frumos bătrîn, cu ochi de o strălucire minunată de străbătător diamant negru ! Ce aristocratică distincție, ca de prinț, ca de rege, în această față de fiu din popor, care nu era măcar boier și care începuse ca zugrav de icoane ! Ce siguranță în mișcări, parc-

[9] „Neamul românesc" din 2 decembrie 1928.
[10] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, p. 221.

www.dacoromanica.ro

ar fi fost un tînăr ! Ce cumpănire a cuvintelor, luate totdeauna întra-les ! Ce bunătate şi simplicitate desăvîrşită în tonul blînd al glasului său care nu se va mai auzi !" [11].

În I.L. Caragiale, a cărui *Năpastă* alcătuise subiectul debutului său, vedea o excepţională întruchipare a probităţii şi scrupulozităţii ar istice. „Cîntărea — precizează N. Iorga — de o sută de ori cuvîntul pe care-l cobora pe hîrtie într-o caligrafie perfectă, pe care-l cetea cu o dicţiune fără greş, pentru a-l distruge la cea mai slabă îndoială despre adevărul corespondenţei lui cu ideea sa sau cu armonia operei. Un condei mai stăpînit n-a existat vreodată, nici aiurea, şi rareori un creator mai n are a nimicit cu mai multă pasiune opera sa pentru că nu corespundea celor mai nobile intenţii artistice" [12].

În Ioan Raţiu, căpetenia politică a Transilvaniei de la sfîrşitul secolului trecut, conducătorul eroicei mişcări memorandiste, caruia în 1930 i s-a ridicat la Turda un monument, N. Iorga identifica „un caracter neînfrînt. Om de da şi nu. Om de orice riscuri. Om care moare pe cuvîntul lui, la datoria lui. Orice material s-ar fi întrebuinţat pentru monumentul lui, marmură sau bronz, mai tare a fost sufletul acestui om, a cărui tradiţie, din nenorocire pentru Ardeal, a murit cu dînsul" [13].

Despre un alt transilvănean, Ştefan Ciceo-Pop, care îşi legase numele de luptele pentru realizarea unităţii politice româneşti, scria : „Ceea ce domina în el era un fel de impozantă masivitate de convingeri, căreia îi servea şi cheresteaua solidă a unui trup de atlet şi privirea aprigă a mărunţilor, ascuţiţilor ochi negri şi volumul imens de voace plîngătoare, rugătoare, plină de blăstăme de care dispunea. La dînsul nu era argumentaţie care să încerce a convinge, nici măiestria talentului format prin cultură, ci un imens instinct elementar se rostea strivitor prin talie, ţinută, căutătură şi glas. Se desfăcea deodată — relevă în continuare portretistul — ca o bucată de stîncă şi se rostogolea prăpăstios, colţurată şi primejdioasă. De aceea nu era, poate, un altul printre ardeleni care să poată vorbi mulţimilor ca dînsul, fiindcă el nu era, la urma urmei, decît însăşi întruparea lor, aşa cum i-au făcut veacuri de suferinţă şi de răbdare, care deodată se descarcă într-o sălbatecă pornire de distrugere, chiar dacă ar fi ca de jur împrejur lumea însăşi să piară... Ardealul devenit românesc va da altfel de reprezentanţi ; un Sfarmă-Piatră ca dînsul niciodată" [14].

Cel mai adînc şi în acelaşi timp cel mai impunător şi mai duios portret creat de N. Iorga este însă portretul propriei sale personalităţi şi al uriaşei sale activităţi legate de ea. Acesta îl reprezintă marea sa autobiografie, unică în istoriografia română, *O viaţă de om — aşa cum a fost*, publicată în 1934 în trei volume ; I. *Copilărie şi tinereţă* ; II. *Luptă;* III. *Spre înseninare*. Ea nu este numai o tulburătoare spovedanie a vieţii cuiva care a pornit la drum cu aşa de neînsemnate mijloace materiale, dar în acelaşi timp şi cu o arzătoare ambiţie de a se realiza pînă la marginile ultimelor sale posibilităţi spirituale, ci totodată şi o concludentă

[11] *Ibidem*, p. 285.
[12] *Ibidem*, II, p. 54.
[13] *Ibidem*, III, p. 324.
[14] *Ibidem*, p. 388.

www.dacoromanica.ro

înfăţişare a ceea ce a fost România timpului său, instituţiile de învăţămînt, profesorii pe care i-a avut, mişcările literare şi politice, publicaţiile, oamenii pe care i-a cunoscut, moravurile şi prejudecăţile pe care a avut să le înfrunte, lupta grea a unor tinereţi învăpăiate, larg revărsate, care ameninţau, prematur, o ierarhie rigid constituită, iar mai apoi invidiile şi urile provocate de o ascensiune pe cît de rapidă, pe atît de solidă şi de fascinantă. „Înseninarea" la care se referă, în volumul al treilea nu i-au dat-o oamenii şi nici marile situaţii prin care a trecut, ci propria sa conştiinţă, convingerea datoriei împlinite, „mîndria" de a putea sta drept în faţa acelei conştiinţe şi a judecăţii vremurilor.

Şi nu numai România e înfăţişată, ci şi Europa timpului său, mediile de cultură de la Paris, Roma, Berlin, Leipzig, Londra, savanţii care predominau aici, metodele ştiinţifice şi curentele de idei, legăturile întemeiate, mai tîrziu congresele ştiinţifice şi evenimentele politice, satisfacţiile primite din partea atîtor instituţii de cultură, cu un cuvînt tot ce a putut avea un ecou în sensibilitatea şi în inteligenţa unui om deprins să vadă adînc şi departe.

În această autobiografie, paginile literare, reprezentînd tendinţa permanentă spre poezie a lui Iorga, se iau la întrecere cu cele mai minuţioase pagini de informaţie, expunerea putînd fi considerată în aceeaşi măsură un roman liric, o pledoarie pentru libertatea spiritului sau un documentar istoric.

O viaţă de om, şi mai ales ultimul ei volum, se completează prin cele şapte volume de *Memorii*, care, începînd de la 17 mai 1917 şi pînă la 24 februarie 1938, înfăţişează zi de zi întîlnirile şi convorbirile lui N. Iorga, reflecţiile sale asupra oamenilor şi evenimentelor, geneza şi realizarea atîtora din scrierile sale, activitatea sa de conferenţiar, călătoriile şi toate manifestaţiile sale. Ele sînt, pe lîngă caracterul lor autobiografic, o vastă şi fierbinte cronică politică, cu numeroase elemente subiective desigur, dar totodată şi cu o înregistrare de acţiuni şi detalii care fără notarea sa ar fi rămas uitate sau necunoscute.

Deşi prin excelenţă om de iniţiative şi acţiuni rapide, prodigioase, trăindu-şi încordat fiecare moment, N. Iorga a fost totuşi şi un gînditor preocupat de cauzalitatea reală a evenimentelor vieţii, de aspectele lor etice, de modul de a acţiona şi de a reacţiona al oamenilor, de motivele care determină anumite atitudini, cu un cuvînt despre atîtea lucruri care se pot spune în legătură cu impulsurile şi cu fiorul existenţei. Preocupările sale de această natură, concretizate în numeroase sentinţe, maxime, aforisme, paradoxuri, au fost cuprinse în 1905 într-un volum intitulat *Gînduri şi sfaturi ale unui om ca oricare altul*, reeditat, cu unele adaosuri, în 1911 sub numele de *Cugetări*[15]. Deşi reflectă adeseori amărăciunile omului neînţeles sau împiedicat în zborul său, motiv pentru care ele sînt îmbibate adeseori de o muşcătoare ironie şi de un dur sarcasm, *Cugetările* lui N. Iorga, în cea mai reprezentativă parte a lor, îndeamnă totuşi la optimism, la dragoste pentru muncă, la avînt şi la poezie. Unele din ele vizează defecte morale, egoismul, trufia, ipocrizia, ingratitudinea, altele izbesc în prejudecăţi sau în false virtuţi. Elogiul luminii, al bunătăţii, al speranţei e însă la largul său, ca şi îndemnul găsirii de căi proprii, de

[15] O nouă ediţie selectivă a acestui volum a apărut în 1967 la Editura tineretului, cu un cuvînt introductiv de Barbu Theodorescu.

www.dacoromanica.ro

stele necunoscute. „Cel mai bun om—spune N. Iorga—e cel ce nu s-a gîndit niciodată la aceasta, cel mai puțin bun acel care o spune totdeauna". Mai adăugăm cîteva dintre aceste „cugetări" pentru adîncul lor sens uman : „În cetatea dreptății tale poți fi ucis, învins însă nu". „N-ai dreptul să fii altfel decît ceilalți oameni, ci mai *mult* decît dînșii și *pentru* dînșii". „Un om fățarnic are două fețe și nici un obraz". „Nu e poet acel care *nu e* pentru tot poporul său". „*Lumea mare* e una foarte mică". „Cel mai bun sfat e acela, pe care-l urmează și cine ți-l dă". „De mai multe ori cutezanța nu e decît o fugă înainte", „Cea mai bună situație e aceea pe care o ai față de tine". „Biruința nu e ca norocul ; ea nu caută pe nimeni pe acasă". „Și ce e după al nouălea cer? pămîntul și bucuria că ai lucrat bine pe dînsul". „Rareori omul de cuvinte e om de cuvînt". „Un stat nu poate avea alte tendințe decît ale societății pe care o reprezintă". „Fă-ți datoria oricînd. Totdeauna va fi cineva care să te vadă : tu însuți".

Pe linia „gîndurilor și a sfaturilor unui om ca oricare altul", va publica mai tîrziu alte două volume, intitulate *Sfaturi pe întunerec* (1936—1940), cuprinzînd îndeosebi conferințe culturale și patriotice ținute la radio.

Profunda cunoaștere a „oamenilor", și îndeosebi a celor simbolici, caracteristici pentru virtuțile lor sau pentru decadența unor anumite epoci, considerînd că glasul lor ar putea vorbi unei actualități în căutare de „eroi" —motiv totdeauna prezent în preocupările sale—, l-a îndreptat și spre teatru, Iorga fiind unul din cei mai productivi dramaturgi români. Numărul pieselor sale—drame, tragedii, comedii, poeme și legende dramatice—se ridică la peste patruzeci. Cele mai multe dintre ele, ca și „legendele" lui D. Bolintineanu, pentru care avea atîta prețuire, sînt inspirate de vîrtejul istoriei patriei, de eroii și de martirii ei : *Mihai Viteazul* (1911), *Învierea lui Ștefan cel Mare* (1912), *Un domn pribeag* (1912), *Constantin Brîncoveanu* (1914), *Cantemir Bătrînul* (1920), *Tudor Vladimirescu* (1921), *Doamna lui Ieremia* (1924), *George Lazăr* (1924) ș.a. Unele aparțin domeniului literaturii și istoriei universale : *Moartea lui Dante* (1922), *Molière se răzbună* (1922), *Cleopatra* (1928), *Fratele păgîn* (1929), *Sfîntul Francisc* (1930), *Casandra* (1931), *Ovidiu* (1931), *Moartea lui Asur* (1934), *Catapeteasma ruptă în două* (1934), *Moartea lui Alexandru* (1939), *Prometeu înlănțuit* (traducere din Eschil în 1940) etc. Cîteva reprezintă basme populare dramatizate : *Fata babei și fata moșneagului* (1927), *Frumoasa fără trup* (1929), iar altele comedii, ca *Sărmală, amicul poporului* (1923), *Trei școli* (1929). Cu toată imensitatea și varietatea subiectelor, și deși în unele piese se află un puternic patos și o bogată poezie, N. Iorga n-a izbutit totuși, ca și în opera sa poetică, să cucerească publicul pentru producțiile sale teatrale, cele mai multe dintre ele, în lipsa unor conflicte dramatice reale și a unor acțiuni unitare, nefiind altceva decît—dar aceasta la un nivel într-adevăr artistic—ample și vibrante evocări istorice.

Mai mult interes stîrnesc cele în care unii dintre eroii săi, ca în drama *Un biet moșneag și un doge* (1936), par a exprima însăși tumultul gîndirii autorului lor

Un merit care nu i se poate contesta în această direcție este însă încercarea de a reînvia teatrul în aer liber, în anii 1938—1940 el organizînd la Vălenii de Munte, pe coasta însorită a Teleajenului, cîteva spectacole de această natură, în care s-au prezentat piesele sale *Răzbunarea pămîntului*, *Oedip*, *Pentru patrie*.

www.dacoromanica.ro

Şi prin teatru, ca şi prin publicistică politică şi literară N. Iorga a urmărit aceleaşi scopuri de pedagogie morală şi patriotică, eroii săi, prin ideile şi fulgerele vieţii lor, fiind chemaţi, în concepţia sa, să cutremure actualitatea, s-o înalţe spre idealurile de lumină, virtute şi iubire de ţară care constituie direcţiile fundamentale ale scrisului său.

Publicisticii literare şi politice avea să-i adauge o tot atît de intensă publicistică istorică, revelatoare atît pentru militantismul său, cît şi pentru atenţia cu care urmărea întreaga mişcare istoriografică. La 1 ianuarie 1913, „cu concursul mai multor specialişti", el a înfiinţat astfel „Revista istorică", cu un caracter de strictă specialitate. Noua publicaţie, care avea să apară timp de peste trei decenii, îşi propunea în primul rînd să fie o revistă de largă informaţie şi critică istorică, îmbrăţişînd atît mişcarea istoriografică românească, cît şi pe cea din străinătate. Forma ei de manifestare urma să fie prin excelenţă darea de seamă şi notiţa critică consacrată tuturor periodicelor şi scrierilor istorice. „*Inainte de toate* scrie N. Iorga în cuvîntul introductiv pentru a lămuri ţinta spre care se îndreptă— *rămîne darea de seamă, una care să urmărească tot ce se publică la noi, ce se publică în streinătate putînd să aibă nu numai legături cu noi, dar şi interes pentru noi*". În îndelungata ei existenţă, „Revista istorică" a publicat cel mai mare număr de recenzii şi însemnări apărut pînă atunci în vreo publicaţie istorică românească, cuprinzînd, datorită marelui său număr de colaboratori, toate domeniile de istorie şi urmărind toate problemele dezvoltării istoriografiei. Ea a fost în acelaşi timp o şcoală de formare şi de afirmare pentru elementele tinere, N. Iorga jucînd rolul unui necontestat pedagog istoric. Alături de istoricii mai vechi, ca D. Onciul, I. Andriesescu, N. Bănescu, A. Lapedatu, I. Lupaş, I.C. Filitti şi V. Bogrea, cunoscuţi din publicaţiile anterioare, la „Revista istorică" întîlnim şi un mare număr de istorici tineri, ca Gh. I. Brătianu, care a debutat aici în 1916 cu un studiu despre *Oastea moldovenească acum trei veacuri* (nr. 3—6), P.P. Panaitescu, A. Oţetea, Constantin C. Giurescu, Victor Motogna, Grigore Nandriş, N.A. Constantinescu, A. Sacerdoţeanu, Radu Vulpe, Ştefan Manciulea, N. Corivan, Virgil Zaborovschi, Emil Vîrtosu, V. Mihordea şi numeroşi alţii.

În jurul „Revistei istorice", N. Iorga a adunat şi pe unii istorici ai naţionalităţilor conlocuitoare, ca profesorii A. Antalffy, A. Bitay, Luisa Netolicska, Carol Göllner, H.D. Siruni etc.

După război N. Iorga va primi şi conducerea „Buletinului secţiei istorice a Academiei Române", a „Buletinului Comisiunii monumentelor istorice" (1923—1940) şi a „Buletinului Comisiei istorice a României" (1924 1938). În 1924, urmînd să apară pînă în 1940, el înfiinţează o nouă publicaţie, intitulată „Revue historique du sud-est européen", destinată a cerceta şi a consolida în cadrul Institutului sud-est european legăturile dintre popoarele din această parte a Europei. Pe lîngă colaborarea la publicaţiile istorice româneşti, N. Iorga a colaborat la numeroase reviste străine, ca „Revue historique", Revue de l'Orient latin", „Revue critique d'histoire et de littérature", „Revue des études napoleoniennes", Byzantinische Zeitschrift", „Perthes Mitteilungen", „Literarisches Zentralblatt", „Nuova Archiva", „Veneta", „L'Europa Orientale", „Svensk Tidskrift".

www.dacoromanica.ro

★

Preocupările sale de critică şi de istorie literară nu s-au mărginit însă numai la cronici, articole şi studii răzleţe, ci, ca şi în domeniul istoriei propriu-zise, au îmbrăcat de timpuriu şi caracterul unor largi sinteze consacrate dezvoltării organice a întregii literaturi şi culturi româneşti.

Pornind de la ideea interdependenţei fenomenelor politice şi naţionale, N. Iorga, concomitent cu elaborarea sintezelor dedicate istoriei politice şi sociale a poporului român, a publicat astfel şi patru sinteze de istorie literară, cuprinzînd evoluţia scrisului românesc începînd de la primele texte, de natură religioasă, şi pînă la marile creaţii din primele decenii ale secolului al XX-lea. Trecînd peste ordinea cronologică a apariţiei lor, ordine dictată nu atît de lipsa unui plan unitar al lui N. Iorga, ci de împrejurări de ordin editorial, sintezele sale de această natură sînt următoarele : *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, apărută mai întîi ca studiu introductiv la vol. VII din colecţia de *Studii şi documente cu privire la istoria românilor* (1904) ; *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (2 vol., 1901) ; *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea* (3 vol., 1907—1909) ; *Istoria literaturii româneşti contemporane* (2 vol., 1934).

Şi sintezele de istoria literaturii, ca şi cele destinate vieţii politice, cuprind manifestările şi creaţiile românilor de pe ambele părţi ale Carpaţilor, neamul românesc, cum sublinia în prefaţa *Istoriei literaturii religioase*, fiind *unul singur*, iar cultura românească în ansamblul ei, cum avea să afirme în 1911 fiind „*una*". „Precum istoria politică—preciza el în introducere la *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*—nu trebuie să se mulţumească a da adevărul gol, materialul brut, datele, fie aceste date dezbătute şi fixate printr-o critică fără greş, precum din aceste elemente istoricul trebuie să alcătuiască în lumea ideilor un întreg, bine organizat, armonios, care să corespundă cît se poate mai deplin cu ce a fost odinioară în lumea faptelor, aşa şi istoria literară trebuie să-şi propuie un scop superior unui simplu indicator biografic şi bibliografic". „O istorie literară—afirma N. Iorga în continuare—nu e o banală galerie, o sală de expoziţie sau mezat, pe pereţii fără însemnare ai căreia se atîrnă conştiincios pînze răzleţe, în care bătrînul cleric e pus lîngă vioaia păstoriţă şi eroul îmbrăcat în zale lîngă funcţionarul la pensie care ţine în mînă tabachera anilor din urmă. O istorie literară—afirma el mai departe—trebuie să fixeze biografiile în mişcarea de idei a epocii, să puie în legătură cugetarea unuia cu gîndirea literară a timpului. Istoria literară nu se poate înţelege fără istoria culturii, ale cărei culmi le studiază cu deosebire în operele şi viaţa scriitorilor". Pentru N. Iorga, istoria literară şi istoria culturală nu erau însă acelaşi lucru. „Cea din urmă—preciza el se ocupă de ceea ce a realizat în civilizaţie umanitatea dintr-un timp într-o ţară ; cea dintîi cercetează cele mai înalte manifestări ale acestui proces de civilizaţie. Istoria culturală caută în istoria literară elemente pentru a înţelege spiritul unei epoce, sfărîmînd strălucitoarea formă personală în care acest spirit se îmbracă la aleşii minţii dintr-acea epocă", în timp ce istoria literară, preciza el adîncind ideea, „te ajută pentru a înţelege sufletul deosebit al celor aleşi, observînd direcţiile şi curentele care stăpînesc epoca întreagă"[16].

[16] *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 1—3.

www.dacoromanica.ro

În lumina acestei concepții, dîndu-se cea mai largă atenție izvoarelor directe ale epocii, sînt înfățișate în volumul I influențele polonă și grecească din secolul al XVIII-lea, cronicile lui N. Costin și Radu Popescu, istoriografia română din timpul lui Mihai Racoviță, operele lui Ion Neculce, Constantin Cantacuzino stolnicul, Dimitrie Cantemir, cărora li se dedică primele mari studii de ansamblu, iar în volumul al doilea, sub titlul „Epoca lui Petru Maior", marile creații ale învățaților „Școlii ardelene" : Samuil Micu, George Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, precum și noile legături culturale dintre Transilvania și țările surori, Moldova și Țara Românească. În partea ultimă a lucrării, intrîndu-se în secolul al XIX-lea pînă în 1821, se relevă „triumful spiritului nou", reprezentat de Gh. Asachi și Gh. Lazăr.

A treia sinteză, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, scrisă „în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului", înfățișează în lumini și caracterizări originale, bazată pe cea mai largă informație cunoscută pînă atunci, evoluția literaturii de la 1821 pînă la 1886. În ample capitole se urmăresc „cele dintîi începuturi ale literaturii române moderne", școala cea nouă din toate țările românești, primele ziare și reviste, teatrul, primii scriitori, periodicele dominate de Heliade, Kogălniceanu și Barițiu, anul 1848 și urmările sale literare, contribuția scriitorilor la înfăptuirea Unirii Principatelor, „regalitatea literară a lui V. Alecsandri", nuvela și romanul în epoca lui Cuza-vodă (Al. Odobescu, N. Filimon), dezvoltarea studiilor de istorie (B.P. Hasdeu, Al. Papiu-Ilarian), pentru a termina cu prezentarea literaturii românești din Transilvania și din Bucovina.

Istoricul literar se manifesta în același timp și ca editor, în tipografia sa de la Vălenii de Munte tipărind antologii din unii vechi poeți ca Gh. Asachi (1908), D. Bolintineanu (1908), G. Crețeanu (1908), Ion Catina (1908), C.A. Rosetti (1909), V. Alecsandri (1909), Al. Sihleanu (1909), D. Petrino (1910), precum și pagini de proză din N. Bălcescu și I. Codru-Drăgușanu (*Peregrinul transilvan*, 1910). În anii 1931—1932 avea să dea în două volume și o ediție critică a *Poeziilor* lui M. Eminescu.

A patra sinteză, *Istoria literaturii românești contemporane* (vol. I, *Crearea formei*; vol. II, *În căutarea fondului*), continuă, după o lungă întrerupere, pe cea anterioară, cuprinzînd valurile literaturii române dintre anii 1866 pînă la 1934. În scurta prefață care o întovărășește, el arată că urmează nu firul prezentării literaturii, ci al dezvoltării acesteia. „Ideile la care am ajuns în domeniul istoriei în genere—lămurește Iorga mai departe—mă cîrmuiesc și aici și lucrez după ele mai hotărît decît în volumele precedente. Istoria nu e înșirare, ci explicație. Oameni, opere, medii se înfățișează și se retrag, intervin ori așteaptă după partea lor în desfășurarea organică, de unde pleacă, pe care o influențează și din care, la vremea lor, se retrag încetul cu încetul pînă dispar". Informația, deși cu unele confuzii de nume și atribuiri greșite de opere, e și în această sinteză tot atît de largă ca și în celelalte, mulțimea notelor bibliografice fiind una din caracteristicile scrisului științific al lui N. Iorga, iar orizontul cuprinde deopotrivă atît țara independentă (regatul), cît și „țara neliberă : Ardealul și Bucovina". Pagini elocvente sînt consacrate societății „Junimea" și revistei sale „Convorbiri literare", care, prin Titu Maiorescu, a contribuit la „înnoirea" literaturii și a dat „întîia critică românească '.

www.dacoromanica.ro

Scriitorii noi ai timpului, cărora li se consacră ample şi strălucite expuneri, sînt Eminescu, prin care literatura română „intra în rînd cu celelalte, oricît de vechi şi oricît de vaste", I. L. Caragiale, I. Creangă, I. Slavici, George Coşbuc, după care la începutul secolului al XIX-lea, prin revistele „Sămănătorul", „Luceafărul" şi „Viaţa românească", apar Şt. O Iosif, M. Sadoveanu, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu. Ultima parte a sintezei înfăţişează literatura modernistă reprezentată de Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Lucian Blaga, Al. A. Philippide, Ion Barbu, faţă de care istoricul va manifesta, transpusă şi în cadrul polemicilor publicistice, o accentuată rezervă şi uneori o acută ostilitate.

Prin sintezele sale, şi îndeosebi prin cele referitoare la literatura română de pînă în 1866, N. Iorga a pus bazele documentare ale istoriei literaturii române, concepută pînă la apariţia sa numai ca o succesiune de biografii. Mai mult istoric decît critic, atras mai mult de fenomenul cultural decît cel estetic, N. Iorga a izbutit în sintezele sale de istorie literară să dea, integrînd-o în climatul european, cea mai amplă înfăţişare istorică a literaturii române, întrecînd în mod considerabil pe toţi cei care îl precedaseră în această direcţie : Vasile Pop, Timotei Cipariu, V.A. Urechia, Aron Pumnul ş.a. Succesorii săi — Sextil Puşcariu, George Pascu, O. Densuşianu, N. Cartojan, Al. Piru, G. Ivaşcu — se vor sprijini în mod temeinic pe opera lui, continuînd şi adîncind cercetările sale.

Importanţa sintezelor sale, şi îndeosebi cea referitoare la istoria literaturii din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, a început însă a scădea o dată cu apariţia lucrărilor publicate de E. Lovinescu[17], George Călinescu[18], Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu[19], Perpessicius[20], care, pe lîngă noi informaţii, datorită şi unei receptivităţi estetice de altă calitate, au proiectat asupra acestei epoci noi lumini şi alte temeiuri de interpretare. Cît despre literatura dintre cele două războaie mondiale, cercetată de N. Iorga pînă la 1934, aceasta a fost studiată şi valorificată de E. Lovinescu, G. Călinescu şi de noii critici de pe o bază estetică cu totul nouă, depăşind spiritul tradiţionalist al bătrînului istoric.

În cercetările sale asupra dezvoltării culturii româneşti, N. Iorga nu s-a mărginit numai la istoria culturii, ci a întreprins cu aceeaşi stăruinţă adînci cercetări şi asupra evoluţiei artei populare româneşti, asupra arhitecturii, picturii şi sculpturii din vechile noastre mănăstiri, asupra icoanelor, ţesăturilor de argint, asupra meşteşugului ciopliturilor în lemn, asupra tapiţeriilor şi ceramicii, cu un cuvînt asupra creaţiilor care înfăţişează contribuţia originală românească la arta umanităţii. Nici unul din meşteşuguri n-a fost uitat, într-o conferinţă din 1934 arătîndu-se că vechii noştri meşteri „au ajuns, chiar în domeniul sculpturii, să poată lucra tot aşa de gingaş ca veneţienii, dalmatinii, saşii sau cehii", de la care şi-au însuşit deprinderi, în timp ce săpătorii în lemn „şi fără ucenicie la streini, urmînd numai îndemnurile lor, au săpat catapetesme minunate la care s-au trudit cu anii".

[17] *Istoria literaturii române contemporane* (6 vol., Bucureşti), 1924 1927.
[18] *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941.
[19] *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941.
[20] M. Eminescu, *Opere*, vol. I—VI, Bucureşti, 1938 1963.

www.dacoromanica.ro

În acest spirit, şi totodată pentru a evita nesocotirea şi distrugerea unor vechi comori, au fost scrise monografiile *Histoire de l'art roumain ancien* (1922, în colaborare cu Gh. Balş), *L'Art populaire en Roumanie* (1923) şi cu o versiune în limba italiană, *Arta populară şi arta istorică a românilor* (1926), aceasta cu versiuni paralele în limbile franceză şi engleză, *Vechea artă religioasă* (1934) etc. Numeroase planşe, reproduceri şi desene sporesc şi mai mult documentarea şi puterea de convingere a acestor lucrări.

Menţionînd această latură a activităţii lui N. Iorga, nu se pot uita nici albumele sale de artă, în frunte cu *România în chipuri şi vederi* (1926), cu texte în limbile română, franceză şi engleză, consacrate principalelor noastre monumente arhitectonice, frumuseţilor naturii, broderiilor româneşti, creaţiilor lui Grigorescu, Aman, Pallady, Brâncuşi, Jalea etc., ca şi unor emoţionante scene din istoria patriei.

Legăturile şi paralelismele dintre arta şi literatura română, considerate şi una şi alta ca forme specifice ale vieţii naţionale, au fost înfăţişate în sinteza *Arte et littérature roumaine*, apărută în 1929 şi tradusă apoi şi în limbile italiană, germană, olandeză etc.

Cu aceeaşi pasiune s-a dedicat şi studierii folclorului şi portului popular românesc, dînd, pe lîngă o bogată serie de cercetări de amănunt asupra literaturii populare din toate provinciile româneşti, şi pe lîngă numeroase recenzii şi portrete de folclorişti — Ion Pop Reteganul, S. Fl. Marian, Tudor Pamfile, C. Rădulescu-Codin — şi unele sinteze de ansamblu : *Balada populară românească, originea şi ciclurile ei* (1910), *Portul popular românesc* (1912), *Literatura populară ca izvor de literatură cultă* (1925).

Dragostea pentru literatura populară l-a îndemnat şi la traducerea în limba franceză a unei importante culegeri de poveşti : *Contes roumains* (1923).

Cercetarea şi integrarea artei româneşti în marea artă a umanităţii îl făceau să afirme, relevînd caracterul comun şi unitar al tuturor creaţiilor omenirii, că „peste hotarele ţărilor şi osebirile oamenilor, chemată să completeze noţiunea superioară a umanităţii, trăieşte *o civilizaţie care e a tuturora*, la care toţi, cu voie sau fără voie gîndindu-se, în momentul creaţiunii, firește la ale lor, nu s-au putut împiedica să colaboreze şi care e bunul comun al speţei noastre ... şi toţi avem un drept, mai mult sau mai puţin, la tot ce e frumos, nobil, măreţ, sfînt în tot cuprinsul pămîntului".

Departe de a vedea în cultura şi arta umană numai un produs al geniilor şi talentelor consacrate, cărora le-a închinat de altfel pagini de profundă comprehensiune şi de înflăcărată iubire, N. Iorga, în legătură cu acestea, avea în vedere, aşa cum arăta în 1911 în discursul său de intrare la Academia Română, şi „viaţa culturală, umila acţiune necontenită şi obscură a mulţimilor, care nu numai ţin pe umerii lor palate şi temple, cu toate podoabele şi puterile lor, dar condiţionează, fără ştirea artiştilor celor mai personali şi cea mai înaltă artă..., deşi nici unul din reprezentanţii lor n-a călcat vreodată pragul unui Panteon".

Atît prin sintezele sale asupra istoriei literaturii române, cît şi prin cele consacrate culturii şi artei româneşti, N. Iorga a urmărit în mod per-

www.dacoromanica.ro

manent elementele comune ale vieţii spirituale a poporului român, ele fiind chemate să releve temeiurile unităţii sale, marile sale însuşiri, forţa sa de creaţie şi, implicit, îndreptăţita sa unitate politică şi independenţa.

★

În deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, o dată cu instaurarea guvernării naziste în Germania, unitatea şi independenţa politică a poporului român au intrat într-o perioadă de grele ameninţări, ceea ce a determinat pe N. Iorga să înceapă, paralel cu activitatea sa de conferenţiar şi istoric, o aprigă campanie publicistică pentru a denunţa pericolul nazist şi intenţiile sale cotropitoare.

În lupta lui N. Iorga împotriva nazismului nu s-a relevat numai conştiinţa unui mare patriot, ci totodată, ca şi la Nicolae Titulescu, una din marile conştiinţe ale umanităţii, ale libertăţii, fiindcă nazismul, prin războiul pe care îl pregătea, ameninţa în aceeaşi măsură pacea şi independenţa tuturor popoarelor Europei şi apoi a întregii lumi. Spaţiul vital preconizat de Adolf Hitler, precum şi teoria unei rase superioare dominante, singura în drept a conduce şi a străluci, au găsit în istoricul român unul din cei mai mari şi mai prestigioşi adversari, numele său fiind cunoscut în toate continentele.

Încă din 1934, îndată după moartea lui Hindenburg, cînd Hitler — Führerul îşi asumase dictatura absolută asupra poporului german, N. Iorga bănuia şi denunţa „catastrofa" pe care acesta începuse s o pregătească[21]. La 2 septembrie 1936, urmărind dezvoltarea ideologiei naziste, arăta că „teorii îngrijorătoare se ivesc în dauna dreptului de a trăi al fiecărei comunităţi naţionale cu trecut istoric şi civilizaţie proprie... Vechea învăţătură a raselor superioare tulbură atîtea capete încrezute, un misticism confuz şi sălbatec face pe unii să creadă că au de la Dumnezeu sarcina de a se întinde oriunde şi oricît ar putea, şi părerea că imperialismul e un fel de datorie pentru cine a ajuns la un anume grad de forţă stăpîneşte ţări. întregi"[22].

Denunţînd pericolul, N. Iorga ar fi dorit totodată să-l înlăture printr-o mai strînsă solidaritate naţională, trecînd peste clase, peste partide şi peste generaţii, şi printr-o mai fermă politică externă. La 23 mai 1938, prin articolul *Fereşte-te popor al meu, căci mari primejdii ţi se pregătesc*, el dădea o justificată şi fierbinte alarmă naţională. „Nimeni dintre noi — scria N. Iorga într-un articol din primăvara anului 1939 — nu trăim pentru noi; pentru pacea şi liniştea noastră, pentru binele şi huzurul ce putem afla în trecerea noastră, aşa de repede, pe acest pămînt. Trăim şi muncim şi suferim, şi trebuie să stăm gata şi de moarte, pentru cei din jurul nostru şi pentru aceia cari din sîngele nostru vor şi mai departe acest suflet, acest grai şi acest drept"[23].

În 1939, după ce între timp nazismul înghiţise Austria şi Cehoslovacia şi începuse la 1 septembrie războiul împotriva Poloniei, N. Iorga, sub titlul *Se pot distruge popoare?* scria în „Neamul românesc": „Reapare în forma cea mai crudă vechea teorie că statele mici n-au dreptul la inde-

[21] „Neamul românesc" din 5 august 1934.
[22] Ibidem, 1936.
[23] „Timpul" 23 mai 1938.

www.dacoromanica.ro

pendență, că ele cad în „spații vitale" și se pot mărgini pe hartă ca să se știe în al căruia din statele mari trebuie să cadă... Se putea vedea așa — preciza N. Iorga în continuare — pe vremea cînd un stat era numai o întîmplătoare legătură de teritorii și de grupe omenești care se puteau distruge sau preface după plac. Dar după biruința principiului național, statele, cît de mici, sînt o formă organică a umanității. Nici o metodă — afirma N. Iorga în încheiere — nu le poate nimici, cum ele nu sînt rezultate din exercițiul nici unei metode. Ele sînt «născute» și nu «făcute». Și de aceea ele vor asista, desigur — anunța el profetic —, la meritata pedeapsă a apăsătorilor" [24]. Ororile războiului, cu nesfîrșitul lor șir de distrugeri, de incendieri, de masacre în masă, fără a se face deosebire între armate și populația civilă, erau condamnate în articolul cu surprinzătorul, dar justificatul titlu: *Bunele vremi ale lui Attila*[25].

Preocupat de orientarea și atitudinea tineretului, el face acestor idei și constatări un larg loc și în conferințele și lecțiile sale. În 1938 a ținut la Vălenii de Munte, sub titlul *Hotare și spații naționale*, un ciclu de opt conferințe, prin care a demonstrat șubrezenia istorică a teoriei spațiului vital și totodată pericolul ei — ceea ce avea să se confirme cu prisosință prin înfrîngerea Germaniei hitleriste în 1945 — pentru însăși cei ce o preconizează fără a ține seama de dreptul la existență a tuturor popoarelor și de posibilitățile lor de rezistență. În lecția de deschidere ținută la Academia de Comerț din București în octombrie 1939, după ce începuse războiul, pe care el îl numea „imensul, catastrofalul război", arăta că imperialismul contemporan, a cărui expresie monstruoasă o vedea îndeosebi în imperialismul nazist, este „nenorocirea cea mai mare a ceasului de față, ba actul cel mai criminal făcut de omenire vreodată, și cu cît un popor participă mai mult la lupta aceasta pentru stăpînirea lumii întregi, cu atît are o parte mai mare din crimă și îl așteaptă — preciza N. Iorga, întrebuințînd o expresie populară — „bătaia lui Dumnezeu", pe care o dorim cît mai apropiată și definitivă" [26].

În aceeași lecție, vorbind despre *Mein Kampf* a lui Adolf Hitler, cartea de bază a agresiunii naziste, el releva adîncul dispreț al acesteia pentru tot ceea ce nu aparținea rasei germane, ideea ei fundamentală fiind aceea că „celelalte țări, unde sînt rase inferioare, sînt menite să muncească pentru rasa superioară — noi toți! —, iar conducerea să o aibă elementul german care se găsește acolo" [27].

Pentru aceleași considerente, lecțiile sale de la Universitate din anul 1939/1940 au avut ca temă centrală „dezvoltarea imperialismului contemporan", în care, după o lungă incursiune istorică, arăta zădărnicia „nebuniilor" ce nu se pot realiza.

Concomitent cu lupta împotriva nazismului [28], N. Iorga ducea pe plan intern o luptă tot atît de îndîrjită împotriva mișcării legionare, „Garda de fier", care adoptase doctrina nazistă și săvîrșise, începînd cu împușcarea pri-

---

[24] „Neamul românesc" din 9 septembrie 1939.
[25] „Neamul românesc" din 5 septembrie 1939.
[26] N. Iorga, *Generalități...*, p. 334—345.
[27] *Ibidem*, p. 340.
[28] Vezi pentru detalii I. Popescu-Puțuri, *Nicolas Iorga contre l'hitlérisme*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1965, nr. 6, p. 1225—1238; Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, București.

www.dacoromanica.ro

mului ministru I. G. Duca (30 decembrie 1933), o serie de asasinate politice, pe care el le-a înfierat fără şovăire. Se ştie că scopul urmărit de „Garda de fier" era instituirea unei dictaturi după model nazist şi, totodată, o alianţă totală cu Germania hitleristă, fără a ţine seama de tendinţele cotropitoare ale acesteia. Sesizînd pericolul orientării legionare, care acaparase o bună parte din tineret, N. Iorga, ignorînd şi disprețuind pericolele la care se expunea, a făcut din ziarul său „Neamul românesc" unul din principalele organe de combatere a „Gărzii de fier", a principiilor şi a acţiunilor sale. Pe lîngă articolele din „Neamul românesc", N. Iorga a combătut şi a condamnat necontenit „Garda" şi de la înălţimea tribunei Camerei, cerînd măsuri pentru stăvilirea activităţii ei, precum şi în forurile de conducere ale Universităţii. Atitudinea fermă a lui N. Iorga a provocat în sînul mişcării legionare o cumplită ură împotriva marelui savant, viaţa sa însăşi ajungînd în primejdie.

O luptă tot atît de hotărîtă a dus N. Iorga şi împotriva tendinţelor şi ameninţărilor revanşarde ale guvernului horthyist, care căuta, atît prin mijloacele unei stăruitoare propagande desfăşurate în principalele ţări din Occident, cît şi prin sprijinul Germaniei şi al Italiei, să revină la frontierele din 1918, răpind din nou Transilvania.

Vechi luptător pentru unirea Transilvaniei şi totodată cel mai prestigios istoric român, N. Iorga a combătut propaganda horthyistă cu o neobosită energie, demascînd-o prin numeroase broşuri, articole, conferinţe şi discursuri, subliniind dreptul statului român la unitatea sa politică recunoscută prin tratatul de la Trianon(4 iunie 1920) [29].

Italia fascistă şi Germania nazistă, preocupate în propriul lor interes de a înlătura vechile tratate de pace, au îmbrăţişat însă dezideratele Ungariei horthyiste şi, la 30 august 1940 — după ce în anul precedent îi atribuiseră o bună parte din teritoriul Cehoslovaciei şi profitînd de izolarea în care se afla România — , au constrîns-o prin „diktatul" de la Viena să cedeze nordul Transilvaniei (42 243 km² şi 2 603 589 de locuitori). Supus deliberării Consiliului de coroană de la Bucureşti, „diktatul" a fost acceptat de către majoritatea membrilor acestuia, România fiind ameninţată cu dispariţia de pe hartă, dar a fost respins în mod categoric de N. Iorga şi de alţi cîţiva patrioţi, alături de care se afla opinia publică şi masele de ţărani şi muncitori din întreaga ţară care au protestat cu tărie împotriva dictatului nazist.

Votul din Consiliul de coroană de la 30 august 1940 a fost ultimul act politic al lui N. Iorga.

În urma manifestaţiilor de protest ale populaţiei, regele Carol al II-lea s-a văzut silit să abdice, la guvern, impus de Hitler, avînd să ajungă generalul Ion Antonescu şi „Garda de fier", care au instituit dictatura fascistă-militară (6 septembrie 1940). Peste cîteva zile, sub pretextul instruirii armatei române, trupele germane au intrat apoi în ţară încătuşînd-o astfel din toate puterile.

---

[29] Vezi *Réponse aux conférences données à Cambridge par le Comte Bethlen sur la revision du traité de Trianon*, Bucureşti, 1933; *L'origine et la patrie première des Roumains. Réponse à une agression*, Bucureşti, 1938; *Lupta ştiinţifică împotriva dreptului românesc*, Bucureşti, 1938; *Pour éclaire M. Domanowski par les siens*, Bucureşti, 1939; *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, Oradea, 1939; *Pages sur les droits des Roumains dans les provinces ajoutées depuis 1918 au territoire de l'ancien Royaume*, Bucarest, 1940, ş.a.

www.dacoromanica.ro

O dată cu ajungerea la guvern a „Gărzii de fier" și a invadării țării de către naziști, aveau să înceapă atît pentru N. Iorga, cît și pentru atîția alți patrioți, zile de grele încercări, primejdiile amenințîndu-i la tot pasul. Ziarele legionare și cele afiliate lor deschid împotriva sa o imundă campanie de ponegrire și de injurii, contestîndu-i-se nu numai opera patriotică, ci și pe cea științifică. La sfîrșitul lunii septembrie e înlăturat de la Universitate. La 11 octombrie i se suspendă ziarul, împiedicîndu-l astfel de a mai avea vreun contact cu opinia publică.

Întristat, dar nu deznădăjduit, N. Iorga se retrage la Vălenii de Munte și continuă să lucreze cu vechea sa îndîrjire la *Istoriologia umană*. Munți de cărți și de fișe îi stau alături pentru a-l ajuta în uriașa încercare. Gîndul și privirile sale străbat continentele și mileniile. Marele cutremur de pămînt de la 10 noiembrie îi deteriorează însă puternic casa și îl silește să se stabilească la Sinaia pentru a lucra mai departe la opera începută. În jurul său, dirijat de oficialitățile naziste și legionare, cercul urii se strînge însă din ce în ce mai puternic. Sub ferestrele sale se strigă lozinci de moarte și se trimit nenumărate scrisori amenințătoare. Fără a-și întrerupe lucrul, prin care spera să dea umanității cea mai vastă sinteză de istorie și fără a încerca să se salveze, N. Iorga presimte totuși că undeva s-au luat hotărîri cumplite și că în umbră crîncenii săi vrăjmași îi pregătesc sicriul. În ziua de 26 noiembrie scrie poezia *Brad bătrîn*, în care, printr-o emoționantă alegorie, își lămurește încă o dată rostul adînc al vieții și arată dușmanilor săi că crima proiectată nu le va aduce „decît încă un sicriu". Aceasta a fost ultima sa creație literară.

A doua zi, răpit din casă la orele 17,30 de către echipa de asasini care la orele 15 împușcaseră în pădurea Snagov și pe Virgil Madgearu, avea să fie găsit în marginea comunei Strejnic, acoperit de brumă și de sînge [30].

Asasinarea lui N. Iorga a constituit una din cele mai abominabile crime din istoria veacului nostru. Cu dînsul a dispărut nu numai o forță spirituală cum rareori a produs umanitatea, ci totodată și unul din ce mai mari patrioți, istorici și publiciști români, un simbol prometeic al muncii și al dragostei de țară.

L'ACTIVITÉ DE PUBLICISTE ET D'HOMME DE LETTRES DE NICOLAE IORGA

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée à l'activité de publiciste et d'homme de lettres de Nicolae Iorga. Le premier article littéraire de N. Iorga parut le 18 février 1890 dans la revue « Lupta » de Jassy. Pendant la même année, il débuta aussi par des vers, à la revue « Contimporanul ». En 1893 on imprime son premier volume de *Poezii* (Poésies), en 1894, les deux premiers

[30] Vezi pentru detalii *Asasinatele de la Jilava..., Snagov și Strejnicu 26—27 noiembrie 1940*, București, 1941, p. 14—17 și 114—118; Titus Georgescu, *op. cit.*, p. 105—112; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, p. 368—370.

www.dacoromanica.ro

volumes de *Schiţe de critică literară* (Esquisses de critique littéraire) et en 1895, le premier volume de notes de voyage *Amintiri din Italia* (Souvenirs d'Italie).

La plus importante partie de son activité de publiciste et d'homme de lettres est illustrée par les périodiques « L'indépendance roumaine » (1899 1902), « Epoca » (1902—1903), « Semănătorul » (1903—1906), « Neamul românesc » (1906—1940), « Revista istorică » (1915 1940).

Des articles publiés dans ces périodiques ont été reproduits dans les volumes : *Opinions sincères* (1899) ; *O luptă literară* (Une dispute littéraire) (2 vol., 1914—1916) ; *Oameni care au fost* (Hommes des temps passés) (4 vol., 1911, 1939) ; *Războiul nostru în note zilnice* (Notre guerre en notes quotidiennes) (3 vol., 1921, 1924), etc. Dans le même temps, Iorga a fait paraître quatre synthèses de l'histoire de la littérature, depuis la parution des premiers textes roumains jusqu'en 1934, ainsi qu'une ample autobiographie intitulée : *O viaţă de om aşa cum a fost* (Une vie d'homme telle qu'elle a été) (3 vol., 1934). En tant que publiciste dans le domaine politique, Iorga s'est imposé notamment par son attitude de défenseur des paysans révoltés en 1907, par l'appui à la lutte pour l'unité politique du peuple roumain et par la campagne acharnée contre la guerre durant les annés 1933—1940.

L'œuvre littéraire du grand historien est complétée par plus de 40 pièces de théâtre — comédies, drames et tragédies — ainsi que par de nombreux volumes de vers et notes de voyage.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

EVOLUȚIA PROCESULUI DE ORGANIZARE STATALĂ LA EST ȘI SUD DE CARPAȚI ÎN SECOLELE IX—XIV

DE

ȘTEFAN OLTEANU

Sinteză a unor străvechi civilizații care au înflorit cîndva pe aceste meleaguri, poporul român, format în urma unui îndelungat proces de etnogeneză, a început să se afirme în documentele scrise cunoscute ca unitate etnică distinctă în pragul celui de-al doilea mileniu al e.n. Evidențierea tot mai potențată a populației românești începînd mai cu seamă din secolul al XI-lea și reflectarea ei din ce în ce mai mult în izvoarele scrise din aceea vreme corespundeau, de altfel, unui anumit stadiu pe care societatea românească îl atinsese în dezvoltarea ei în acel moment de început de nou mileniu. Cercetările din ultima vreme, mai cu seamă cele arheologice, au pus în evidență fapte deosebit de semnificative pentru înțelegerea structurii societății românești din secolele IX—XIV de pe întreg teritoriul țării. Este vorba, în primul rînd de o creștere demografică considerabilă în secolele IX—X în raport cu situația din epoca precedentă. O adevărată pînză de așezări omenești punctează atît zonele de podiș, cît și pe cele de cîmpie sau subcarpatice. Diversele îndeletniciri ale locuitorilor acestor așezări, în special cele agricole (cultura cerealelor, creșterea vitelor, viticultura, grădinăritul etc.) și meșteșugărești (extragerea, reducerea și prelucrarea unor metale de bază, țesutul și prelucrarea țesăturilor etc.), dar și cele din sfera schimbului de mărfuri, oglindite în cercetările efectuate în ultimul sfert de veac, reprezintă atributele esențiale ale unei populații stabile, sedentare incompatibile cu nomadismul[1]. Mărturii de natură diversă datînd din acea vreme ne dau posibilitatea să apreciem stadiul de organizare socială și politică la care ajunsese societatea românească. Accentuarea procesului de diferențiere socială din cadrul așezărilor omenești reflectată în săpăturile arheologice și menționarea în izvoarele scrise a unor elemente sociale suprapuse reprezintă argumente incontestabile ale fenomenului de cristalizare a relațiilor feudale, nuanțat realizată de la o zonă geografică la alta în decursul secolelor

[1] Avem în vedere mai cu seamă cercetările efectuate în ultima vreme pe o bază documentară sensibil îmbogățită cu materiale informative complet noi.

„STUDII", tomul 24, nr. 4, p. 757—776, 1971.

www.dacoromanica.ro

IX—XIV. O asemenea realitate impunea existenţa şi a unor forme de organizare politică corespunzătoare nivelului general de dezvoltare social-economică. Această structură complexă şi în continuă dezvoltare spre forme superioare a societăţii de pe teritoriul României de la începutul mileniului II e.n., alături de cea asemănătoare de pe teritoriul ţărilor vecine, aveau să constituie cauza procesului de dezintegrare a unor uniuni statale existente în Europa centrală şi sud-estică, dezintegrare în urma căreia au ieşit la lumina istoriei primele organisme politice cunoscute; structura lor internă definea cu toată certitudinea un avansat stadiu de organizare statală într-un continuu proces de maturizare.

Dacă problemele dezvoltării economice (şi sociale chiar) ale comunităţii de viaţă de pe teritoriul ţării noastre în secolele IX—XIV au reţinut în ultima vreme, deşi nu în chip destul de stăruitor, atenţia cercetătorilor, chestiunile privind organizarea politică au fost incomparabil mai mult vitregite. Deşi cercetările anterioare evidenţiaseră crearea statelor feudale româneşti de sine stătătoare la mijlocul secolului al XIV-lea ca un moment final al unui îndelungat proces de organizare statală, etapele pe care acest proces le-a parcurs, plămădirea şi cristalizarea instituţiilor statului feudal propriu-zis printr-o continuă transformare a conţinutului vechilor instituţii politice de caracter „prefeudal" au rămas în afara cercetărilor. Acest proces continuu de organizare statală dela forme inferioare la forme şi la modalităţi sensibil superioare din puncul de vedere al conţinutului instituţional, proces desfăşurat în cadrul unor etape importante în decursul secolelor IX—XIV la est şi sud de Carpaţi, constituie obiectul studiului de faţă.

★

Baza informaţională a studiului nostru o formează, alături de izvoare scrise (documente mai cu seamă), mărturiile de natură arheologică, puse în evidenţă de numeroase cercetări efectuate într-o serie de aşezări feudal-timpurii de pe teritoriul Moldovei, al Ţării Româneşti şi al Dobrogii.

În chip deosebit menţionăm ca bază metodologică a investigaţiilor noastre depistarea din imensul material existent a tuturor aşezărilor omeneşti cunoscute pînă acum din secolele IX-X — XII-XIII de la est şi sud de Carpaţi, a căror cartografiere ne furnizează imagini pline de conţinut şi semnificaţii istorice atît sub raport demografic, cît şi din punctul de vedere al organizării social-politice şi militare [2].

[2] Am ţinut în chip deosebit să consemnăm pe hartă în special aşezările omeneşti din secolele IX—X şi XII—XIII pe baza cărora se dezvoltă organismele statale din a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi din prima jumătate a secolului următor, cunoscute din izvoarele scrise (nu trebuie să pierdem din vedere faptul că mare parte din aşezările de pînă în secolul al XIII-lea continua să viejuiască şi în secolul următor). Din raţiuni pe care le vom prezenta în paginile următoare, secolul al XIII-lea constituie, din punctul de vedere al evoluţiei organizării politice, un important şi semnificativ moment pe linia maturizării instituţiilor statale, care avea să ducă la constituirea statelor feudale de sine stătătoare (Ţara Românească şi Moldova) de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Pe de altă parte, secolele IX—X reprezintă o limită cronologică impusă de cercetare, deci cu scop didactic. În realitate însă, o serie de aşezări din secolele IX—X se dezvoltă din aşezări mai vechi, ele nereprezentînd altceva decît un anumit moment dintr-un continuu proces de dezvoltare. Abia dacă trebuie să mai pomenim semnificaţia cu totul aparte a acestui fenomen de continuă viejuire în cadrul aceleiaşi aşezări omeneşti sau zone geografice, deseori îmbrăţişînd secole de-a rîndul. Nu este locul de a intra în detaliile acestei importante probleme; am menţionat-o doar pentru a nu crea impresia existenţei unei cezuri în anumite momente de dezvoltare socială.

www.dacoromanica.ro

Din punctul de vedere al procesului de organizare politică a societății românești de la est și sud de Carpați, cartografierea de care vorbeam oferă imagini deosebit de sugestive, generatoare de interpretări originale, inedite. Modalitatea de grupare a așezărilor (în special în Moldova și Dobrogea, unde cercetările au cuprins o largă arie teritorială), de obicei în jurul uneia mai mari, care prezintă, în special la est de Carpați, elemente de fortificație, lasă să se întrevadă posibilitatea atribuirii acestei așezări rolul unui centru politic-administrativ de care depindeau celelalte așezări din jur; am avea de-a face în acest caz cu organisme politice aflate într-o anumită fază de organizare statală. Pe fondul acestor închegări politice, datorită unui permanent proces de extindere teritorială, în primul rînd din cauza amenințărilor externe, s-au dezvoltat, mai cu seamă din secolul al XIII-lea, formațiuni politice mai mari, de genul voievodatelor sau al țărilor care prezentau certe elemente de organizare statală matură. Urmărirea în detaliu a acestui proces implică neapărat prezentarea observațiilor de rigoare privind grupările de așezări omenești din secolele IX-X și XII-XIII sub aspectul teritorial în primul rînd.

★

Cartografierea datelor obținute pe baza săpăturilor arheologice [3] și a celor furnizate de unele izvoare scrise ne oferă un tablou destul de semnificativ în ce privește frecvența grupărilor de așezări omenești de pe teritoriul de la est și sud de Carpați. Evident că stadiul actual al cercetărilor face ca aprecierile noastre să aibă un caracter relativ în ce privește stabilirea numărului așezărilor în secolele IX—XIII. Slaba populare a spațiului de la vest de Olt, de pildă, așa cum apare în harta întocmită de noi, se explică, după convingerea noastră, prin lipsa unor cercetări de amploare asupra acestei zone de intensitatea celor efectuate la est de Carpați. Totodată, caracterul relativ constă și în raportarea tuturor așezărilor omenești la întreaga perioadă (secolele IX—XIII). Deși cele mai multe așezări au viețuit în toată această vreme, nu-i mai puțin adevărat că altele au dispărut între timp sau și-au mutat vatra. Este de asemenea posibil ca numărul așezărilor cu funcția de centru-reședință să fi fost mult mai mare dacă admitem că un asemenea rol puteau să-l dețină și unele așezări nefortificate, dar sensibil dezvoltate, cum erau unele din Țara Românească. În același timp însă nu este obligatoriu ca numărul așezărilor fortificate să indice un număr egal de formațiuni politice. Unele dintre aceste centre-reședință ar fi putut îndeplini această funcție numai o anumită vreme în cadrul aceluiași organism politic, rolul lor fiind ulterior preluat de un altul apropiat, a cărui dezvoltare să nu fi fost sincronică. Aceasta nu exclude însă și posibilitatea dezvoltării paralele a două asemenea fortificații în cadrul aceleiași zone geografice corespunzătoare unei formațiuni politice, mai ales că elementele de fortificație pot lipsi la unele reședințe ale căpeteniilor politice și militare, ele neputîndu-se astfel identifica.

[3] Ținem să precizăm că am cartografiat numai localitățile unde au ieșit urme *certe* de așezări omenești (bordeie, instalații cu caracter gospodăresc, cimitire), mare parte dintre ele fiind cercetate în mod sistematic. Sesizarea unor așezări pe simpla bază a descoperirii unor fragmente ceramice sau a tezaurelor monetare n-a fost luată în considerație la întocmirea hărții noastre.

www.dacoromanica.ro

Aşadar, multiple consideraţii metodologice ne invită la multă prudenţă atunci cînd vom încerca să stabilim numărul, mai mult sau mai puţin exact, atît al aşezărilor omeneşti din vremea amintită, cît şi al eventualelor formaţiuni politice. Un fapt rămîne însă certitudine, şi anume acela că în aprecierile noastre vom porni de la admiterea existenţei unui *minimum* incontestabil de aşezări omeneşti susceptibil de îmbogăţire prin cercetări viitoare. Iată care sînt constatările noastre în această privinţă.

Pe teritoriul Dobrogii au fost identificate peste 40 de aşezări, dintre care aproape jumătate fortificate. Evident că nu trebuie să admitem, din raţiunea expusă mai sus, existenţa a tot atîtea organisme politice; pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că numărul acestor fortificaţii a crescut, o dată cu revenirea, după 971, a Imperiului bizantin la Dunărea de Jos, prin construirea unor puncte militare pe linia Dunării mai cu seamă, fără ca acestea să aibă neapărat caracterul unor reşedinţe ale căpeteniilor politice locale.

Mărturiile scrise atestă prezenţa pe teritoriul Dobrogii pînă în anul 971 a unor formaţiuni politice ai căror conducători rezidau în aşezările care-şi asumaseră funcţia de reşedinţă. Inscripţia din 943 descoperită la Mircea-Vodă pomeneşte o asemenea căpetenie cu numele Dimitrie, avînd funcţia de jupan, în luptă cu bizantinii [4]. Un alt jupan, Gheorghe, apare menţionat în aceeaşi vreme în inscripţiile de la Basarabi [5]. În această zonă centrală a Dobrogii au fost documentate arheologic aşezări neîntărite la Satu-Nou, Oltina, Castelu, Anghel Saligni, Făclia, Seimenii Mici, Nisipari, Galeşu, Valul lui Traian, Valea Seacă [6], precum şi aşezări fortificate la Cochirleni [7], Cernavodă, Medgidia, Poarta Albă [8] şi Constanţa, datînd din secolele IX—X, unele dintre ele anterioare stăpînirii bizantine. O a doua zonă era cea din partea de sud-vest a Dobrogii, unde existau în secolele VIII—X aşezările civile de la Gîrliţa, Galiţa, Grădiştea lui Ilie şi altele, precum şi fortificaţiile de la Păcuiul lui Soare şi Dervent [9], situate în apropierea celei de la Silistra. Pe Dunăre, aproximativ în zona de contact dintre balta Ialomiţei şi a Brăilei, existau în secolele IX—X aşezările fortificate de la Capidava şi Hîrşova [10], iar mai jos cele neîntărite de la Piatra Frecăţei, Dăieni şi Ciobanu. În nord consemnăm aşezările de la Isaccea, Garvăn, Igliţa, Măcin, Tulcea, Murighiol [11], vechi aşezări romano-bizantine întărite, ca şi aşezările rurale de la Niculiţel şi Nalbant [12]. Ar mai

[4] C.C.B., *Inscripţia slavă din Dobrogea din anul 943*, în „Studii", 1954, III, p. 122—134. Semnificaţia acestei instituţii era dublă; ea exprima atît funcţia socială, cît şi pe cea politico-militară.

[5] Comunicare făcută de I. Barnea la conferinţa naţională de arheologie, Craiova, decembrie 1969.

[6] M. Comşa şi colab., *Necropola de incineraţie de la Castelu*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VIII, p. 649—658; B. Mitrea, *Şantierul arheologic Satu-Nou*, în *Materiale*, VII, p. 551—559; P. Diaconu şi N. Anghelescu, *Urme vechi de locuire în colţul de sud-vest al Dobrogei*, în „Revista muzeelor", 1968, nr. 4, p. 348—351.

[7] S.C.I.V., 1967, nr. 3, p. 531 şi urm.

[8] S.C.I.V., 1968, nr. 4, p. 683 şi urm.

[9] S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478 şi urm.; P. Diaconu şi N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 348—351.

[10] Gr. Florescu şi colab., *Capidava. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1958; S.C.I.V., 1964, nr. 4, p. 562 şi urm.

[11] Gh. Ştefan şi colab., *Dinogeţia*, I, Bucureşti, 1967; I. Barnea şi B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum (Isaccea)*, în *Materiale*, V, p. 462—472; S.C.I.V., 1965, nr. 3, p. 599 şi urm.

[12] S.C.I.V., 1963, nr. 2, p. 460 şi urm.

www.dacoromanica.ro

fi de menţionat aşezările întărite de la Babadag, Enisala şi Histria, precum şi aşezările deschise de la Camena, Capul Viilor, Gura Dobrogii şi Tariverde, situate la vest de Razelm. Am amintit în enumerarea făcută şi unele centre militare ridicate în perioada stăpînirii bizantine şi care ulterior au devenit aşezări civile. Aşa stau lucrurile cu cetatea de la Păcuiul lui Soare, care s-a constituit într-o aşezare cu caracter urban, sau cu mult discutata Vicină, creaţie a împrejurărilor din secolele XI—XII. Fără să le putem localiza, cronicarii bizantini pomenesc de formaţiuni social-politice ocupate de bizantini, ca şi de altele care s-au împotrivit acestora [13]. Nemulţumiţi de politica fiscală asupritoare a stăpînitorilor, aceşti conducători locali, vremelnic supuşi, se răscoală, împăratul fiind nevoit să ajungă la oarecare înţelegere cu ei. Scriitoarea bizantină Ana Comnena menţionează în lucrarea ei prezenţa pe teritoriul Dobrogii în secolul al XI-lea a trei formaţiuni politice, conduse de Tatos, Sestlav şi Satza [14]. Unul dintre ei este localizat de autoare ca avînd reşedinţa la Dristra (Silistra), deci s-ar plasa în zona de sud-vest a Dobrogii, unde am văzut că exista în acea vreme un numeros grup de aşezări omeneşti (vezi harta). Un altul este localizat de aceeaşi autoare la Vicina, probabil în nordul Dobrogii [15], în contextul grupului de aşezări descoperite. N-ar fi exclus ca cea de-a treia căpetenie să fi condus formaţiunea reliefată de concentrarea aşezărilor de pe linia Cernavodă-Poarta Albă, adică acolo unde în secolul anterior inscripţiile pomenesc pe cei doi jupani.

La răsărit de Carpaţi, cercetările întreprinse pînă acum au scos la veală anumite concentrări de aşezări omeneşti, mai cu seamă în jumătatea de nord a teritoriului [16]. Este adevărat că anumite goluri constatate pot avea un caracter subiectiv, ele datorîndu-se stadiului actual al cercetărilor. Ca şi în cazul teritoriului de la sud de Carpaţi, aşezările din zona subcarpatică n-au putut fi decît în mică măsură reflectate în săpăturile arheologice, datorită modului de construcţie a locuinţei (din lemn, la suprafaţa solului), care n-a permis conservarea vestigiilor ca în cazul locuinţelor-bordeie din zona de podiş şi de cîmpie.

În regiunea dintre Prut şi Siret se disting următoarele grupări de la nord la sud : gruparea de nord, cu aşezările fortificate de la Baranca-Hudeşti, Fundul Herţii şi Horodiştea şi cu cele nefortificate din împrejurimi de la Ghireni (com. Cotuşca), Mitoc, Ibăneşti, Dorohoi, Darabani etc. Către sud se impune grupul masiv cu peste 25 de aşezări deschise din zona cursurilor mijlocii şi inferioare ale rîurilor Jijia şi Bahlui. În cadrul acestui grup s-au identificat cele două fortificaţii de la Mogoşeşti şi Poiana

[13] Zonaras, *Epitomae*, III, p. 529—531.

[14] B. Leib, *Anne Comnène... Alexiade* (Regne de l'empereur Alexis I Comnène), II, cartea VI, Paris, 1843, p. 81—82. Cele mai importante studii în această privinţă: N. Iorga, *Cele dintîi cristalizări de stat ale românilor*, în „Rev. ist.", 1919, p. 103—113; idem, *Les premières cristallisations d'Etat des roumains*, în „Bull. de la Sect. Hist. de l'Académie Roumaine", 1920, p. 33—46; N. Bănescu, *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra românilor de la Dunarea de Jos*, în „Anuar", Cluj, 1921—1922, p. 140 şi urm.; idem, *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donaunaus dem XI Jahrhundert*, în *Bizantion*, 1931; C. Neculescu, *Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în „Rev. ist. rom.", 1937, etc.

[15] Întreaga bibliografie pentru Vicina în S.C.I.V., 1957, nr. 1—4 (articolul *Aşezarea oraşului Vicina...*).

[16] Beneficiem pentru teritoriul Moldovei de amplele cercetări efectuate ani de zile în şir, ale căror rezultate au fost valorificate într-o excelentă lucrare intitulată *Aşezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970 de N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi E. Zaharia.

www.dacoromanica.ro

cu Cetate. Mai la sud, între cursul inferior al Siretului şi cel al Prutului, a fost identificat un alt grup masiv, format din peste 200 de aşezări neîntărite, care polarizau oarecum către aşezarea de la Bîrlad. Precum se ştie, vechi cronici ruseşti atestă existenţa în acest teritoriu a formaţiunii politice a berladnicilor [17]. Zona dintre ultimele două mari grupări demografice era mai puţin populată (circa 10 aşezări deschise şi una fortificată), dar în suficientă măsură pentru a presupune existenţa şi aici a unei eventuale formaţiuni social-politice, care, cu timpul, a fost inclusă în urma procesului de extindere teritorială într-una din cele două mari grupări de aşezări vecine din nord şi sud.

Între Siret şi Carpaţi, aşa cum aminteam mai înainte, sînt puţine şanse de identificare a tuturor aşezărilor din cauza sistemului de construcţie a locuinţelor. O grupare importantă se situa pe cursul superior al Siretului, de o parte şi alta a lui, cu ramificaţii ce se extind între rîurile Suceava şi Moldova. În cadrul acestei grupări alcătuite din aproape 30 de aşezări deschise şi una întărită (la Cotnari), aşezarea fortificată de la Udeşti (jud. Suceava) din secolele VI—VII ar putea constitui (în cazul în care se vor documenta vestigii certe de locuire şi în secolele anterioare şi ulterioare secolelor VI—VII) veriga sigură de legătură a lanţului de vieţuire omenească din această zonă în secolele IV—X [18]. Mai jos, pe cursul Bistriţei, au fost semnalate unele aşezări neîntărite la Budeşti, Hangu, Văleni, Porceşti, Girov, Dumbrava Roşie şi Costişa, dintre care se remarcă aşezarea fortificată de la Bîtca Doamnei [19]. Pe cursul mijlociu al Trotuşului existau aşezările săteşti de la Adjudul Vechi, Oituz, Floreşti, Malul Oraşului, Rîpile (Oneşti), iar mai la sud, între Milcov şi Putna, au fost semnalate unele aşezări, ca cele de la Dragoslăveni [20], Baloteşti, Pietroasa, zonă în care a existat, probabil, şi Milcovia documentelor din secolul al XIII-lea [21].

---

[17] S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478 şi urm; S.C.I.V., 1968, nr. 4, p. 683 şi urm.; S.C.I.V., 1957, nr. 3, p. 531 şi urm.; vezi şi săpăturile de la Bîrlad. În cazul în care cele relatate de cronicile ruseşti privitoare la berladnici în secolul al XII-lea ar privi populaţia din această zonă, descoperirile de aici oferă o confirmare a ştirilor scrise (*Polnoe sobranie russkich letopisei*, vol. VII, Petersburg, 1856, şi vol. VIII, Petersburg, 1859, p. 68).Pentru evidenţa exactă a aşezărilor din această regiune a se vedea Ghenuţă Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, în S.C.I.V., 1969, nr. 2, p. 287—382.

[18] „Dacia", 1968 (XII), p. 435; S.C.I.V., 1968, nr. 4, p. 683 şi urm.

[19] Vezi cercetările de aici publicate în *Materiale şi cercetări arheologice*; S.C.I.V., 1968, nr. 4, p. 683 şi urm.

[20] Aici a fost descoperit un foarte bogat depozit de unelte agrare şi piese de armament şi de harnaşament (M. Comşa şi Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperit la Drajoslăveni*, în S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 425—435.

[21] Pentru mai buna înţelegere a bazei demografice a procesului de organizare statală la est de Carpaţi, o semnificaţie deosebită prezintă descoperirile făcute la est de Prut de către expediţiile arheologilor sovietici. În zona amintită au fost descoperite pînă acum aproximativ 100 de aşezări săteşti nefortificate şi 18 grădişti cu val circular sau oval cu diametrul de 50—1 000 m. Fiecare grădişte se plasa în centrul unui grup de aşezări neîntărite, cam 10—12 la număr. S-au evidenţiat patru asemenea grupări de aşezări: grupul de stepă (trei aşezări neîntărite: Raşcăieţi, Tudorovo şi Olăneşti, avînd ca exponent aşezarea de la Moncastro, menţionată în documente) cade victimă invaziei pecenegilor. Grupul dintre Nistru şi Răut, compus din 20 de aşezări deschise şi două grădişti bine fortificate, dăinuieşte, în mare parte, pînă la sfîrşitul secolului al XI-lea; unele aşezări situate în locuri mai deschise (Brăneşti) pieriseră din secolul al X-lea, altele, ascunse în păduri (Lucaşevsca), au continuat să existe şi mai tîrziu. Grupul central, cuprins teritorial între Nistru şi Cerna, se compune din cîteva nuclee, numărînd aproximativ 30 de selişti şi peste 10 grădişti. Aşezările aparţinînd acestei grupări dăinuiesc pînă în secolul al XII-lea; unele dintre ele şi chiar grupuri mai numeroase pier la mijlocul secolului al XI-lea. Se remarcă cele două fortificaţii de la Alcedar şi Echimăuţi, ultima distrusă la

www.dacoromanica.ro

Teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre cuprinde două zone geografice deosebite ca frecvenţă a aşezărilor omeneşti din secolele IX—XIII : teritoriul Ţării Româneşti propriu-zise, relativ bine cercetat din punct de vedere arheologic, în cuprinsul căruia au fost identificate mai multe grupări demografice, şi teritoriul Olteniei, care prezintă o slabă concentrare demografică, mai cu seamă în zona subcarpatică, datorită, credem, lipsei unor cercetări ample de teren.

Pornind de la răsărit de-a lungul Dunării, remarcăm concentrarea de aşezări cuprinse între bazinul inferior al Buzăului, Siretului, şi Călmăţuiului, cum sînt cele descoperite la Baldovineşti, Pietroiu, Praporgescu, Chişcani, Rîmnicelu, Sihleanu, Deduleşti, Filipeşti, Ibrianu, Bălteni, Lişcoteanca şi Spiru Haret [22]. Sînt aşezări deschise ; pînă în prezent nu s-a semnalat existenţa în această zonă a vreunei aşezări fortificate. Menţionăm, de asemenea, existenţa aşezărilor de-a lungul Dunării între cursul inferior al Argeşului şi Neajlovului, cum sînt cele de la Gogoşari, Frăteşti, Giurgiu-Port, Prundu, Greaca, Chirnogi etc. şi, mai la est, Sultana, Spanţov şi Curcani [23]. În acest context de aşezări se înscrie şi cea de la Radovanu, unde s-a descoperit un mare depozit de unelte agricole şi arme din secolele X—XI [24]. Spre apus de acest complex s-a conturat o nouă grupare între Dunăre şi bazinul mijlociu al rîului Vedea, formată din aşezările de la Olteni, Sfinţeşti, Alexandria, Păuleasa şi Fîntînele [25], iar pe Dunăre Zimnicea, vechea fortificaţie numită de scriitorii bizantini Demnitzikos [26]. Cronicarii bizantini pomenesc de existenţa la graniţa de nord a Imperiului bizantin, peste Dunăre, deci la nord de Dunăre, a unor aşezări fortificate care serveau ca reşedinţe ale conducătorilor locali. În anul 971, după capitularea lui Sviatoslav, împăratul bizantin Tzimiskes, aflîndu-se la Durostorum (Silistra), a fost vizitat de conducători locali

---

mijlocul secolului al XI-lea de către pecenegi. Aşezările din nord sînt de asemenea numeroase. Fiind mai depărtate de acţiunea de jaf a popoarelor nomade, aceste aşezări dăinuiesc pînă în secolul al XIII-lea, altele chiar şi mai tîrziu (G. B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R. S. S. Moldovenească privind mileniul I e.n.*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Istorie, Iaşi, 1957, fasc. I, p. 159 şi urm. ; idem, *Городища Екимауцы*, în *К.С.И.М.К. Вып.*, Moscova, 1953, p. 104 126 ; idem, *Rezultatele şi problemele principale ale cercetărilor arheologice...*, în S.C.I.V., 1954, nr. 2, p. 392—403. Cercetări cu totul recente au sporit numărul aşezărilor din zona de stepă a bazinului inferior al Nistrului la 27 ; totodată, în triunghiul format din Prutul inferior şi Dunare (braţul Chilia) a fost identificată o grupare de peste 60 de aşezări din secolul al X-lea (G. F. Cebotarenko, *Материалы к археологической карте памятников VIII—X вв. южной части прутоднестровского междуречья*, în *Далекое прошлое Молдавии*, Chişinău, 1969, p. 211—227).

[22] S.C.I.V., 1963, nr. 2, p. 460 şi urm. ; S.C.I.V., nr. 3, p. 599 şi urm.

[23] B. Mitrea şi C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, în *Materiale*, V, p. 180 ; B. Mitrea, *Şantierul Sultana*, în *Materiale*, VIII, p. 567—673 ; D. Berciu, şi colab., *Săpăturile de informare de la Goştinu şi Ghizdaru*, în *Materiale*, VII, p. 294 şi urm. ; S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478 şi urm. ; etc.

[24] M. Comşa şi E. Gheannopoulos, *Unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în S.C.I.V., 1969, nr. 4, p. 617—620.

[25] B. Mitrea şi C. Preda, *op. cit.* ; C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Olteni*, în *Materiale*, VII, p. 503, 507—509 ; S.C.I.V., 1963, nr. 2, p. 460 şi urm. ; S.C.I.V., 1966, nr. 4, p. 719 şi urm. ; S.C.I.V., 1965, nr. 3, p. 599 şi urm.

[26] *Ioannis Cinnami epitome rerum...*, rec. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 93—95 ; S.C.I.V., 1953, nr. 3—4, p. 644 ; identificată de Bolşacov-Ghimpu cu Garvăn-Dinogetia (*La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos*, în „Revue des études sud-est européennes", 1967, nr. 3—4, p. 543 şi urm. ; S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ai cetăţilor situate la nord de Dunăre, pe teritoriul din faţa Silistrei [27]. Este posibil ca aceste căpetenii să fi aparţinut formaţiunilor politice reprezentate de grupările de aşezări sus-menţionate (vezi harta).

La apus de Olt, de-a lungul Dunării, aşezările din secolele IX—XIII scad în intensitate. Sînt semnalate cele de la Celei şi Obîrşia Nouă [28], care ar putea să aparţină unui grup existent în zona de confluenţă a Oltului cu Dunărea, cea de la Verbiţa şi cele din jurul Craiovei : Braniştea, Cornu, Salcia, Galiciuca, Leu, Brabova [29], precum şi marea aşezare de la Basarabi [30] (ceva mai tîrzie) şi cele de la Balta Verde şi Turnu-Severin [31]. Raritatea lor nu ne permite să întrevedem apartenenţa lor la vreo grupare demografică oarecare ; poate cumva în jurul Craiovei s-ar contura o asemenea grupare.

În zona de mijloc a teritoriului dintre Carpaţi şi Dunăre, în plină cîmpie deci, s-au semnalat pînă în prezent numeroase aşezări din secolele IX—XIII, dar puţine dintre ele au fost cercetate în măsură să putem aprecia caracterul şi structura lor. În bazinul mijlociu al Ialomiţei, de pildă, a fost cercetată aşezarea neîntărită de la Dridu din secolul al X-lea [32], precum şi cea de la Ileana din aceeaşi zonă. Un complex de aşezări îl constituie cel situat între Colentina şi Dîmboviţa, pe teritoriul actualei capitale, Bucureşti, cu împrejurimile. Asemenea aşezări au fost semnalate şi cercetate în diferite puncte din perimetrul oraşului propriu-zis (Piaţa de Flori, Curtea Veche etc.), ca şi în afara lui (Băneasa, Pipera, Cernica, Străuleşti-Măicăneşti, Otopeni, Măgurele, Bragadiru). Spre apus, păstrînd aceeaşi linie mediană, cercetările au pus în evidenţă marea aşezare de la Bîrlogu din secolul al X-lea, unde s-a descoperit impresionantul depozit de unelte agrare şi arme, totalizînd o cantitate de 400 kg [33].

Zonele colinară şi subcarpatică au dat la iveală complexul demografic marcat de aşezările deschise de la Tîrgşor, Ploieşti, Vadul Săpat, Budureasa, Cîndeşti, Sărata Monteoru şi importanta aşezare de la Bucov. Mai sus de acestea se află aşezarea fortificată din piatră de la Slon, care nu mai lasă nici o urmă de îndoială în ce priveşte posibilitatea existenţei aici a reşedinţei unuia dintre conducătorii formaţiunilor politice-militare din această zonă [34].

În bazinul superior al Dîmboviţei au fost cercetate trei aşezări fortificate datînd din epoci succesive : Voineşti (secolele VI—VII) [35], Cetă-

---

[27] Georgios Kedrenos şi Ioannis Scylitzae, op. ab. Inm. Bekkero suppletum et emendatus, vol. I, II, Bonn, 1838 1839, p. 401—402.

[28] S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478.

[29] E. Zaharia, *Cîteva observaţii despre arheologia şi istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România*, în „Aluta", I, 1969, p. 117.

[30] *Ibidem* ; D. Berciu, *Săpăturile de la Verbiţa* (*r. Plenita, reg. Craiova*), în *Materiale*, VI, p. 89—93.

[31] D. Berciu şi S. Morintz, *Săpăturile de la Balta Verde* (*r. Vînju Mare, reg. Craiova*), în *Materiale*, V, p. 530—531.

[32] Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967.

[33] I. Nania, *Săpăturile de la Bîrlogu* (*jud. Argeş*), comunicare la cea de-a III-a Sesiune ştiinţifică a muzeelor, decembrie 1966.

[34] M. Comşa, *Cercetările de la Slon şi importanţa lor pentru studiul formării relaţiilor feudale la sud de Carpaţi*, în *Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova*, II, 1969, Ploieşti, p. 21—29.

[35] S.C.I.V., 1966, nr. 4, p. 719, şi urm.

www.dacoromanica.ro

ţeni (secolele XIII—XIV) [36] şi Lereşti (secolul al XIV-lea) [37]. Din păcate, aşa cum am mai avut prilejul să subliniem, sistemul de construcţie al locuinţelor, din lemn şi la suprafaţa solului, a înlăturat posibilitatea de detectare şi de cercetare a aşezărilor din zona subcarpatică, mai cu seamă a celor deschise, aşezări care au existat cu certitudine (vezi, de pildă, aşezările de la Buciumeni, Cîmpulung şi Curtea de Argeş din secolele X—XIII), ele fiind menţionate, sub forma voievodatelor şi a cnezatelor, de documente din secolele XIII—XIV.

În urma celor prezentate pînă aici se desprinde concluzia potrivit căreia pe teritoriul de la răsărit şi de miazăzi de Carpaţi existau în secolele IX—X şi XII—XIII numeroase aşezări omeneşti, grupate, în funcţie de condiţiile geografice existente, de regulă pe valea unor ape. În fiecare grupare exista de obicei o aşezare mai dezvoltată, adesea fortificată. Raportate la structura politico-administrativă din acea vreme, aceste aglomerări demografice corespundeau formaţiunilor politice administrative de genul judeciilor, jupanatelor şi cnezatelor. Aşezările mai dezvoltate (adesea fortificate) din contextul acestor comunităţi social-politice serveau ca reşedinţă a conducătorilor formaţiunilor respective. Prezenţa uneori în cadrul aceleiaşi grupări a mai multor aşezări întărite, care au funcţionat succesiv, demonstrează că centrul care polariza activitatea economică, politică, militară şi administrativă din zonă îşi modifica poziţia geografică, în funcţie în primul rînd de extinderea teritorială a organismului politic, de evoluţia lui pe calea dezvoltării relaţiilor feudale [38]. *Asadar, la baza organismelor statale, denumite începînd din secolul al XIII-lea voievodate sau ţări, au existat consistente realităţi demografice.*

După cum arătam mai sus, secolul al XIII-lea, în special a doua jumătate a lui, reprezintă, din punctul de vedere al procesului de organizare statală, o nouă etapă, marcată pe plan politic-militar de constituirea voievodatelor sau a ţărilor, prin extinderea teritorială a vechilor organisme (unificarea lor pe bază de înţelegere sau prin forţă) şi prin maturizarea unor instituţii politice şi administrative din cadrul lor.

Diploma din 1247 atestă prezenţa la est de Carpaţi a mai multor voievodate sau ţări, purtînd denumirea conducătorilor lor militari şi politici. Sînt menţionate la est de rîul Olt : voievodatul lui Seneslau, avînd reşedinţa la Curtea de Argeş, unde au fost descoperite în ultimele campanii arheologice parte din ansamblurile de construcţie (ziduri ale curţii voievodale, biserica voievodală etc.), care pun în evidenţă cu toată claritatea deosebirile dintre reşedinţele vechilor formaţiuni politice şi cele ale voie-

[36] *Ibidem.*

[37] *Ibidem*, 1965, nr. 3, p. 599 şi urm.

[38] Asemenea fenomen se întîlneşte pe un spaţiu geografic foarte întins situat la răsăritul ţării noastre, la nord, nord-vest etc. (I. I. Leapuşkin, *Местo Роменско-Борщевских памятников среди славянских древностей*, în V.L.U., 20/4, Leningrad, 1956, p. 45—60; J. Kaminska, *Grody wczesnosredniowieczne ziem Rolski sredkowek ne tie osadnictwa*, Lodz, 1953; J. Kudrnač, *Cercetările arheologice din horodiştea slavă de la Kločov (Cehoslovacia)*, în S.C.I.V., 1967, nr. 2, p. 269 şi urm.; H. Jankuhn, *Schlussbetrachtungen in Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, Giessen, 1960, p. 221—226; K. Buczek, *Z badan nad organizacja grodowa w Polsce wczesno-feudalnej; problem terytorialnosci grodow kasztelanskich*, în „Kwartalnik historyczny", 1970, nr. 1.

www.dacoromanica.ro

vodatelor [39]; la vest de Olt: cnezatul lui Farcaș, voievodatul sau țara lui Litovoi, cnezatul lui Ioan, țara Severinului [40].

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, principiul extinderii teritoriale este larg promovat de unele dintre aceste formațiuni statale; voievodatul lui Litovoi, de pildă, se suprapusese, se pare, peste cele ale lui Seneslau și ale celorlalți conducători pomeniți, devenind o putere militară în stare să-și măsoare forțele, în drumul ei spre independență, cu cele ale regatului maghiar. Din nefericire, nu cunoaștem evoluția din acest punct de vedere și a altor formațiuni politice existente, probabil, în restul teritoriului.

Realitățile demografice prezentate mai sus ne dau unele indicații deosebit de prețioase în această privință. Este vorba de mai multe grupări de așezări, mai cu seamă în partea estică și sudică a Țării Românești, care pot fi interpretate ca formațiuni politice pe cale de integrare în circuitul procesului de unificare. Asemenea formațiuni ne sînt sugerate de concentrările de populație dintre Buzău, Călmățui și Dunăre (jud. Brăila); din bazinul inferior al Argeșului; din bazinul inferior al Vedei (între Vedea, Dunăre și Olt); între Argeș și Colentina (inclusiv zona actuală a Bucureștilor); între bazinul superior al Buzăului și cel al Prahovei [41]. Integrarea lor politică s-a făcut în etape prin extinderea voievodatului din regiunea plaiurilor. Este posibil ca formațiunile din sud să fi fost înglobate de către Basarab I în a doua decadă a secolului al XIV-lea. În orice caz, extinderea teritorială a voievodatului de la Argeș spre sud era deja împlinită către 1323, cînd oștile lui Basarab acordă ajutor armat vecinilor bulgari de la sud de Dunăre împotriva armatelor bizantine [42]. Rațiunea unor asemenea raporturi politice ne obligă la a admite integrarea părților sudice ale Țării Românești.

Părțile estice (formațiunea brăileană) au fost, probabil, înglobate cu prilejul campaniei din 1327, cînd oști valahe, alături de cele transilvănene și, se pare, moldovenești, au luptat împotriva tătarilor din sudul Moldovei [43]. Basarab „întemeietorul" desăvîrșește astfel procesul de unificare a formațiunilor politice de pe cuprinsul Țării Românești.

Pe teritoriul Dobrogii, formațiunile politice existente au fost înghițite, printr-un proces asemănător cu cel din Țara Românească, într-un singur stat în secolul al XIV-lea, mai cu seamă pe timpul lui Dobrotici.

La est de Carpați se înregistra o evoluție asemănătoare. În cea de-a doua etapă (secolele XIII—XIV), extinderea teritorială tinzînd spre unificare, ca funcție a organismelor statale, se concretizează prin cîteva formațiuni de genul voievodatelor sau țărilor, cum ar fi, de pildă, cele dintre Carpați și Siret, evoluate din formațiunile politice precedente. Mica formațiune de pe Milcov s-a extins în a doua jumătate a secolului al XIII-lea

[39] N. Constantinescu, *La résidence d'Arges des voivodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archeologiques*, în „Revue des études sud-est européennes", 1970, nr. 1, p. 5 și urm.

[40] *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, p. 3 și urm.

[41] Nemenționarea lor în diploma din 1247 se datorește faptului că acestea se aflau sub dominația politică a cumanilor.

[42] *Ioannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum*, Bonn, 1828, vol. I, p. 175.

[43] Șt. Pascu, *Contribuții documentare...*, în „Anuarul Inst. de istorie națională" (Cluj), 1945, p. 165; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 72.

www.dacoromanica.ro

peste toată regiunea Vrancei [44]. Pe valea Bistriței s-a dezvoltat cel de-al doilea voievodat, iar între Moldova și Siret cel de unde avea să pornească acțiunea de unificare în lupta pentru cîștigarea independenței față de coroana maghiară, avînd ca exponent pe Bogdan din Cuhea. De menționat că această formațiune s-a extins atît în sud, cît și în nord pe valea Siretului, iar reședința ei avea să penduleze în cursul secolelor XIII—XIV de la Baia la Siret, ca apoi să se stabilizeze la Suceava. Cei mai mulți cercetători încearcă să identifice acest din urmă voievodat cu cel ale cărui oști au participat la conflictul militar din 1277 [45], voievodat menționat, potrivit celor mai recente opinii, în cronica rimată a lui Ottokar de Styria („țara românilor") la 1307 [46]. Pentru restul teritoriului de la est de Carpați nu cunoaștem evoluția vechilor organisme politice. Aceleași realități demografice invocate și pentru Țara Românească lasă însă să se întrevadă posibilitatea existenței și în restul teritoriului moldovean a unor formațiuni politice indicate de concentrările de populație. S-ar impune din acest punct de vedere cele două mari grupări dintre Prut și Siret: în jurul Iașului și în jurul Bîrladului. Procesul de unificare teritorială era destul de avansat, mai ales în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Documentele menționează acum o „țară a românilor" (fiind vorba, probabil, de voievodatul sau de țara care preluase sarcina unificării), iar participarea armatelor acestei „țări valahe" [47] la luptele desfășurate în afara granițelor constituie expresia consolidării organismului statal și a puterii lui militare [48]. Se pare, totuși, că desăvîrșirea acestui proces de unificare teritorial politică a fost întîrziată aici în comparație cu cel de pe teritoriul de la sud de Carpați [49].

★

[44] Al. Gonța, *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși pînă la întemeiere*, în „Mitrop. Moldovei și Sucevei", 1960, nr. 9—12, p. 568—571; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, 1960, fasc. I, p. 71—72.

[45] Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, în „Anuarul Inst. de istorie națională", Sibiu, 1945, p. 159—160.

[46] A. Sacerdoțeanu, *Românii la 1307 1308 în cronica rimată a lui Ottokar de Styria*, în *Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena pe anul 1968*, Viena, 1968, p. 83—85.

[47] *Polnoe sobranie letopisei*, vol. IV, Leningrad, 1925, fasc. 2, p. 447.

[48] I. Minea, *Informații românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 11—12; cf. C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, în loc. cit., p. 70.

[49] Vezi pentru aceasta C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc...*, în loc. cit.; A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea...*, în „Romanoslavica", XI, 1965; solia genoveză din 1386 la „Constantin și Petru-voievod" ar putea fi interpretată, cu destule rezerve însă, ca o dovadă a existenței, alături de formațiunea statală a lui Petru Mușat, a altcia condusă de Constantin (Costea-voievod?) (comunicare Ș. Papacostea în ziua de 19 martie 1971).

În ceea ce privește spațiul teritorial de pe versantul de vest al Carpaților, societatea maramureșană din epoca prestatală, datorită unei mai mari temporizări a contactului cu statele feudale vecine comparativ cu celelalte provincii românești, oferă un cîmp deosebit de fertil pentru cercetarea evoluției procesului de organizare statală. Recenta lucrare consacrată cercetării istoriei Maramureșului în secolul al XIV-lea (R. Popa, *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea*, București, 1970), a stabilit raportul dintre cnezate și voievodate ca forme de organizare politică: cnezatul de vale a reprezentat, cronologic, o treaptă intermediară spre organismul politic feudal superior de tipul voievodatului, care s-a constituit în secolul al XIII-lea, fenomen similar cu cel din spațiul extracarpatic. Voievodatul a reprezentat forma de organizare politică de sine stătătoare cea mai avansată a societății maramureșene pînă la contactul efectiv cu autoritatea regatului maghiar medieval. Această evoluție de organizare statală în secolele IX—XIV de la simple formațiuni social-politice (judecii, jupanate, cnezate) la forma matură de organizare (voievodatul, țara), pusă în evidență pe întreg teritoriul Românici, demonstrează *unitatea* procesului de organizare statală pe întreg spațiul românesc.

www.dacoromanica.ro

Dacă problema cartografierii aşezărilor omeneşti de la est şi sud de Carpaţi, cu semnificaţiile social-politice care decurg din observaţiile făcute aşa cum au fost expuse în paginile anterioare, n-a prezentat dificultăţi prea mari, nu acelaşi lucru se poate spune despre modalitatea de a defini conţinutul social-politic al organismelor cu caracter statal circumscrise în spaţiul geografic amintit în secolele IX—XIII. Cunoaşterea trăsăturilor lor fundamentale pentru a le putea preciza caracterul lor politic în vederea unei posibile comparaţii cu formele de organizare politică anterioare secolului al IX-lea este o chestiune extrem de dificilă şi de complicată în stadiul actual al cercetărilor. Există, totuşi, indicaţii, furnizate atît de izvoarele scrise, cît şi de cele arheologice, care îngăduie unele consideraţii, nu lipsite de interes, în legătură cu stadiul de organizare statală şi cu evoluţia acestui proces în decursul secolelor IX—XIV în ţinuturile româneşti extra carpatice. Unele încercări care s-au făcut în ultima vreme de a defini caracterul organizării social-economice şi politice pe teritoriul României în epoca de tranziţie la feudalism (secolele IV—X) [50] reprezintă o bază de pornire care ne dă posibilitatea concretă de a efectua unele comparaţii cu stările de lucruri anterioare. Este vorba, cu alte cuvinte, de a urmări, pe parcursul celor cîteva secole evoluţia instituţiilor politice, transformările de conţinut al acestora, în măsură să definească stadiul de organizare statală a societăţii româneşti de la est şi sud de Carpaţi în secolele IX—XIV. Este necesar pentru aceasta să analizăm, atît cît ne permite materialul documentar, factorii fundamentali care au subscris la apariţia puterii de stat sub diferitele forme de manifestare, precum şi instituţiile specifice etapelor evolutive principale.

Precum se ştie, apariţia acestui element de suprastructură care este statul corespunde unui anumit nivel de dezvoltare social-economică atins de societatea omenească, care să permită constituirea claselor sociale. Fără împărţirea societăţii în clase sociale, în exploataţi şi exploatatori nu poate fi concepută apariţia statului. El este creat tocmai pentru a consfinţi şi permanentiza împărţirea de care am amintit în folosul unei anumite clase sociale. Deci factorul hotărîtor al apariţiei statului îl constituie separarea în cadrul societăţii a două categorii de oameni : avuţi şi neavuţi (bogaţi şi săraci), între care existenţa relaţiilor antagoniste a devenit o realitate. Acesta este momentul cînd, pentru a beneficia de munca celor săraci, cei avuţi recurg la crearea unui aparat de constrîngere prin ale cărui organe să-şi poată exercita dominaţia de clasă, să poată supune prin violenţă voinţa altora [51].

În lumina acestor indicaţii se poate oare preciza acest moment pe teritoriul de la est de Carpaţi? Iată întrebarea fundamentală în funcţie de răspunsul căreia vom fi în măsură să apreciem gradul de organizare politică.

---

[50] M. Comşa, *Sur le caractère de l'organisation social-economique et politique sur le territoire de la Roumanie durant la periode de passage à la féodalité*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. IV (1970), p. 31 şi urm.; vezi în această privinţă şi alte studii ale aceleiaşi autoare, publicate în „Dacia", XII (1968), p. 352 şi urm.; S.C.I.V., 1968, nr. 1 p. 63 şi urm. etc.

[51] Vezi indicaţiile teoretice cu privire la originile statului la V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 39, Bucureşti, 1966, p. 66—70.

www.dacoromanica.ro

Contrar unor aserțiuni mai vechi, istoriografia noastră recentă a dovedit cu argumente noi, convingătoare, că înainte de întemeierea statelor feudale de sine stătătoare, Țara Românească și Moldova, la mijlocul secolului al XIV-lea, societatea românească evoluase în ansamblul ei pînă la nivelul cristalizării raporturilor feudale care consfințeau împărțirea ei în clase sociale cu interese antagonice. Într-adevăr, izvoare scrise din secolul al XIII-lea atestă existența la est și sud de Carpați a elementelor aparținînd clasei dominante : mai-mari ai țării (majores terre) [52], puternici (potentes) [53] a căror semnificație socială era aceea de mari stăpînitori sau proprietari de pămînt. S-a susținut existența unor asemenea diferențieri sociale implicînd cristalizarea relațiilor feudale chiar din secolele IX—X pe baza menționării unor căpetenii „feudale" (jupanii) în unele inscripții descoperite pe teritoriul Dobrogii și pe baza reflectării în săpăturile arheologice efectuate în ținuturile extracarpatice a unor caracteristici ale noii stări de lucruri [54]. Fără îndoială că existența raporturilor feudale și deci împărțirea societății în clase cu interese diametral opuse în spațiul extracarpatic înainte de secolul al XIV-lea este o realitate care nu mai poate fi contestată. Credem însă că intensitatea acestor raporturi sociale de clasă atît în suprafață, cît și în adîncime, cel puțin pe teritoriul amintit, trebuie înțeleasă într-un mod diferențiat, nuanțat atît în spațiu, cît și în timp. Dacă în secolul al XIII-lea relațiile feudale evidente evoluau spre o firească maturizare, în secolele anterioare, în special în secolele IX—X, procesul de făurire a bazei social-economice a unei noi orînduiri (cea feudală) era, potrivit informației documentare de care dispunem în prezent, destul de firav comparativ cu ceea ce avea să fie peste circa trei secole, cel puțin pe teritoriul Țării Românești și al Moldovei (teritoriul Dobrogii prezentînd o situație oarecum diferită). Diferențierea socială pusă în evidență de cercetările arheologice efectuate în diferite așezări și cimitire din secolele IX—XII pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești, unul dintre argumentele pe care se fundează teza cristalizării raporturilor feudale în acea vreme, poate constitui, într-adevăr, un punct sigur de plecare ; el nu poate constitui însă un coeficient sigur de apreciere a gradului de intensitate pe scara dezvoltării unor asemena raporturi social-economice. O atare evoluție era firesc să înregistreze și procesul de organizare politică în directă proporționalitate cu dezvoltarea social-economică : stadiilor de slabă dezvoltare social-economică din secolele IX—XII să le corespundă forme inferioare de organizare politică și, din contra, stadiilor de mai mare dezvoltare din secolele XIII—XIV să le corespundă organisme statale aflate pe o înaltă treaptă a procesului de maturizare. Vom încerca să precizăm în cele ce urmează conținutul procesului de organizare politică a societății românești extracarpatice și evoluția lui de-a lungul celor două etape evidențiate mai sus, analizînd rolul și funcțiile principalelor instituții politice pe care s-a bazat această organizare.

---

[52] *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, p. 1—11.

[53] Hurmuzaki, I_1, p. 622—623.

[54] Dintre cele mai semnificative studii, menționăm : B. Câmpina, *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*, București, 1955, p. 1—27 ; *Istoria României*, vol. II, București, 1960, capitolul consacrat epocii timpurii a feudalismului ; Șt. Ștefănescu, *Reconstitution de la vie d'état sur le territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1970, nr. 1, p. 3—19.

www.dacoromanica.ro

Cercetări recente au încercat să precizeze caracterul organizării social-economice şi politice pe teritoriul României în perioada cuprinsă în secolele IV—X e.n. [55]. Forma principală de organizare social-economică o constituia obştea sătească teritorială. *Pătimirea sfîntului Sava* [56], datînd din secolul al IV-lea, şi *Strategiconul* [57], din secolul al VI-lea, atestă existenţa satelor şi a obştilor săteşti la nordul Dunării, ai căror locuitori erau liberi şi solidari între dînşii; în rîndul lor începuse să se manifeste o oarecare inegalitate socială. Atît baza teritorială a comunităţii săteşti, cît şi familia monogamă, patriarhală, şi diferenţierea socială, documentate în secolele IV—IX la nordul Dunării, incompatibile cu relaţiile gentilice, demonstrează că societatea de la est şi sud de Carpaţi depăşise cadrul orînduirii comunei primitive şi începuse să se angajeze pe linia construirii unei baze social-economice noi. Corespunzător acestui stadiu de dezvoltare, forma de organizare politică o constituia democraţia militară, reprezentată, printr-un şef militar ales, sfatul celor bătrîni şi adunarea poporului, cu acordul cărora căpetenia militară lua deciziile cele mai importante [58]. Aceste organe ale democraţiei militare asigurau perceperea de la locuitori a redevenţelor solicitate de migratorii care-şi exercitau dominaţia politică. Dările în natură, de regulă, aveau, prin urmare, un caracter etnic şi nu unul social. Inexistenţa încă a unor interese opuse între pătura conducătorilor şi populaţia de rînd, obiceiul, autoritatea şi respectul de care se bucurau organele conducerii politice în sînul comunităţii excludeau necesitatea constituirii unui aparat special de constrîngere. Statul, ca formă superioară de organizare politică, nu era necesar, dar unele elemente sociale începuseră să-i pregătească încă de pe acum apariţia [59]. Într-adevăr, perioada următoare (secolele XIII—XIV mai cu seamă) va consacra apariţia organismelor statale ca pe o realitate reclamată de dezvoltarea generală a societăţii româneşti. Creşterea demografică apreciabilă începînd din secolul al IX-lea (asupra căreia am insistat pe larg mai sus), dublată de o dezvoltare economică sensibil superioară celei anterioare [60], accen-

---

[55] M. Comşa, *Sur le caractère de l'organisation social-economique et politique...*, în *op. cit.*, p. 31 şi urm.

[56] Această importantă mărturie este o scrisoare în limba greacă adresată de comunitatea creştină din Dacia gotică comunităţii din Capadocia (H. Delehaye, *Saint de Thrace et de Mésie*, în „Annalecta Bollandiana", XXXI, 1912; cf. P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 22 şi urm.

[57] Este vorba de un fragment din acest text atribuit împăratului bizantin Maurikios, de o însemnătate deosebită pentru istoria societăţii de la nord de Dunăre din secolul al VI-lea e.n. (comentarea acestui pasaj la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 24—26), în H. Mihăescu, *Mauriciu. Arta militară*, Bucureşti, 1970.

[58] Date interesante în această privinţă ne oferă povestirea lui Menander Protector despre războiul avarilor împotriva slavilor din părţile Munteniei în a doua jumătate a secolului al VI-lea, precum şi *Strategiconul*, atribuit împăratului bizantin Maurikios din acelaşi secol (*Historici graeci minores*, ed. Dindorf, II, Leipzig, 1871, p. 578; H. Mihăescu, *op. cit.*; cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 24—26; M. Comşa, *Sur le caractère de l'organisation social-economique et politique...*, în *op. cit.*, p. 39).

[59] Pentru stări de lucruri asemănătoare la vecini, vezi H. Lowmianski, *Transformations sociales en Europe centrale et orientale aux VIe—XIIe siècles* (comunicare la al XIII-lea congres international de ştiinţe istorice, Moscova, 16—23 august 1970), prezentare în „Rev. de refer. şi rec.", Istoric-etnografie, 1970, nr. 4, p. 447—450; W. Koroluk (Moscova), *Glowne etapy rozwoju panctwowosci wczesnofeudalnej na slowianszczyznie wschodniej i zachodniej*, în „Kwartalnik historyczny", 1970, nr. 2, p. 281 şi urm.

[60] Vezi în această privinţă constatările privind dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti în secolele X—XIV pe teritoriul de la est şi sud de Carpaţi (Şt. Olteanu, *Meşteşugurile*

www.dacoromanica.ro

tuarea procesului de diferenţiere socială, pus în evidenţă de numeroase descoperiri arheologice, au permis cristalizarea, mai întîi în anumite zone geografice, apoi generalizîndu-se în secolul al XIII-lea pe întreg spaţiul extracarpatic, a raporturilor feudale. Naşterea relaţiilor feudale consfinţea pe plan social apariţia claselor sociale, nuanţată ca grad de intensitate în cadrul teritorial amintit, după cum tot nuanţată trebuie înţeleasă şi dezvoltarea în adîncime a acestor raporturi. Mai cu seamă în secolele IX—XII relaţiile dintre cele două clase sociale nu erau atît de antagonice, în măsură să ducă la folosirea curentă de către pătura conducătoare (de către cei avuţi) a mijloacelor de constrîngere (de pildă închisorile) specifice aparatului de stat maturizat. Totuşi, în aceste noi condiţii apar forme de organizare politică mai complexe decît în etapa anterioară. Extinderea teritorială începe să cunoască forme care o vor consacra în etapa următoare ca una dintre funcţiile importante ale statului feudal. Grupările de aşezări omeneşti din secolele IX—X şi XII—XIII, corespunzătoare formaţiunilor social-politice, confirmă acest proces de extindere de la o epocă la alta, fie prin contopirea unora, fie prin ocuparea spaţiului teritorial dintre diferitele formaţiuni (jupanate, cnezate). Conducătorii acestora (jupanii, cnejii), care rezidă în aşezări mai mari, de regulă fortificate, îşi asumă funcţii publice permanente, deosebit de fertile pentru creşterea bunurilor materiale personale. În preajma lor începe să se contureze apariţia unui slab, deocamdată, aparat de ordine în timp de pace şi cu rosturi militare în timp de război; pentru întreţinerea lui se pare că darurile obişnuite, pe care populaţia le acorda în epoca precedentă, nu mai sînt suficiente, astfel că devine necesară instituirea unor dări şi prestaţii cu caracter social obligatoriu. Existenţa acestui „aparat" pare să se reflecte în săpăturile arheologice (în special vestigii ale rosturilor lui militare descoperite în unele cimitire). Biserica este încă departe de a deţine rolul colaboratorului celui mai apropiat al păturii conducătoare, aşa cum se constată începînd din secolul al XIII-lea [61]. Alegerea tradiţională a conducătorului politic din rîndurile celor mai destoinici şi mai viteji este pe cale de a se circumscrie în cadrul aceleiaşi familii, cu tendinţa de a se transforma într-un drept ereditar „mai întîi îngăduit, apoi pretins şi în cele din urmă uzurpat" [62].

În acest context instituţional, formaţiunile politice existente la est şi sud de Carpaţi în secolele IX—X şi XII—XIII nu sînt, din punctul de vedere

din Ţara Românească şi Moldova în secolele X—XVII, Bucureşti, 1969, capitolul despre feudalismul timpuriu; idem, *Cercetări cu privire la producţia minieră din Moldova şi Ţara Românească în secolele X—XVII*, în „Studii", 1966, nr. 5), cele privind dezvoltarea schimbului de mărfuri în aceeaşi epocă şi regiune geografică (Şt. Olteanu, *Comerţul pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti în secolele X—XIV*, în „Studii', 1969, nr. 5), precum şi cele privitoare la geneza oraşelor medievale (Şt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, în „Studii', 1963, nr. 6). Agricultura făcuse şi ea progrese însemnate în pragul mileniului al II-lea e.n. Este de ajuns să menţionăm o constatare deosebit de interesantă care pune în lumină potenţialul agriculturii în general: apariţia brăzdarului de plug asimetric, realizare tehnică de mare importanţă pentru creşterea volumului de cereale şi de furaje (Şt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii la est şi sud de Carpaţi în secolele IX—XIV*, ms.),

[61] De-abia în secolul al XIII-lea se constată această colaborare, concretizată în grija deosebită pe care clasa conducătoare o acordă bisericii (construirea bisericii din piatră chiar în complexul sau în imediata apropiere a reşedinţei voievodale), situaţie care reflectă nu atît grija spirituală, cît mai cu seamă o recompensare materială pentru serviciile aduse în opera de guvernare.

[62] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 21, p. 160.

www.dacoromanica.ro

al stadiului de organizare politică, decît organisme cu caracter statal, care definesc prin conţinutul instituţiilor lor etapa de tranziţie de la formele democraţiei militare la cele superioare de stat feudal. Procesul de formare a statului ca aparat de guvernare se desfăşura în acea vreme într-un cadru geografic destul de restrîns (adeseori teritoriul cuprins între două ape).

Un moment important în evoluţia procesului de organizare politică îl constituie secolul al XIII-lea, cînd micile formaţiuni politice de tipul cnezatelor sau jupelor se unesc, prin forţă sau din motive de apărare comună, în cadrul unor organizaţii politice mari şi cuprinzătoare, denumite în documente „ţări" sau „voievodate", conduse de voievozi. Acelaşi conţinut îl aveau şi alte denumiri ale unor spaţii geografice unificate din punct de vedere politic, cum ar fi, de pildă, cea de „cîmp" (cîmpul lui Dragoş) şi chiar cea de „judeţ" (judeţul Jiului la începutul secolului al XV-lea). Care era structura acestor noi organisme politice (voievodate, ţări) comparativ cu cea a formaţiunilor politice anterioare privită prin prisma atribuţiilor şi a sarcinilor statului feudal maturizat? — iată întrebarea la care vrem să răspundem în cele ce urmează.

Cîteva trăsături fundamentale vin să definească conţinutul politic-organizatoric al acestor noi organisme statale menţionate documentar pe teritoriul extracarpatic începînd din secolul al XIII-lea, trăsături reflectate mai cu seamă în diplomele din 1247, 1285 şi 1288.

Extinderea teritorială, fenomen manifestat şi în epoca anterioară, capătă, începînd cu secolul al XIII-lea, noi valenţe. Diploma din 1247 a surprins un fenomen deosebit de interesant din acest punct de vedere, încă nerelevat. Este vorba de coexistenţa vremelnică a două organisme politice diferite ca mod de evoluţie: cnezatul, specific ca origine şi ca formă de organizare perioadei anterioare, şi voievodatul sau ţara, organism născut în baza principiului de extindere teritorială şi, evident, cu un conţinut instituţional amplificat. Este vorba de ţara Severinului, ţara Litua (sau voievodatul lui Litovoi) şi cnezatele lui Ioan şi Farcaş în dreapta Oltului, precum şi ţara (sau voievodatul) lui Seneslau în stînga Oltului [63]. Într-un singur loc, diploma foloseşte pentru voievodatul lui Litovoi (ţara Litua) termenii de „terra Kenezatus Lytuoy woiawode", adică „ţara cnezatului lui Litovoi-voievod" [64]. Acordarea de către diplomă a două denumiri (ţară şi cnezat) aceleiaşi formaţiuni teritoriale conduse de Litovoi exprimă, de fapt, procesul de extindere teritorială ce avea loc atunci, în urma căruia formaţiunea lui Litovoi, care preluase această iniţiativă de întregire, căpătase sau era pe cale de a căpăta atributele geografice şi social-politice specifice „ţărilor" sau „voievodatelor". De altminteri, unui asemenea fenomen de extindere teritorială vor cădea pradă şi cele două cnezate (ale lui Ioan şi Farcaş) la sfîrşitul secolului al XIII-lea sau la începutul secolului următor, integrîndu-se în limitele statului feudal condus de Basarab I.

O trăsătură esenţială a organizării statale din secolul al XIII-lea o constituie existenţa unui aparat al puterii de stat capabil să exercite

---

[63] *Documenta Romaniae Historica, B, Ţara Românească*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 7—10.

[64] În *Documenta Romaniae Historica*, vol. I, termenul latin *terra* a fost tradus prin „pămînt", eludînd astfel principiul general de traducere a cuvîntului *terra* prin „ţară", aşa cum s-a procedat în toate celelalte cazuri (p. 4—6).

www.dacoromanica.ro

o coerciție ca funcție permanentă, ca sursă de existență și ca bază socială privilegiată a unui grup social distinct care să exercite această funcție.

Unele documente, în special diploma din 1247, atestă indirect existența în cadrul „țărilor" sau al „voievodatelor" de la sud de Carpați a unui aparat permanent al puterii centrale, folosit ca mijloc de constrîngere a supușilor față de conducerea politică. Notăm, în primul rînd, existența unor organe administrative însărcinate cu exercitarea funcțiilor interne ale puterii centrale. Diploma amintită, dar și alte documente, atestă, sub denumirea de „foloase, venituri și slujbe", obligațiile corespunzătoare ale populației din cadrul „țărilor" sau „voievodatelor" respective față de autoritatea centrală [65]. Pentru strîngerea veniturilor și a foloaselor (de bună seamă a dijmelor datorate și a vămilor percepute), pentru executarea „slujbelor" la care erau supuși locuitorii în cadrul relațiilor feudale, era necesar un aparat administrativ destul de complex, cu funcție permanentă și privilegiat din punctul de vedere social. Aceste venituri alcătuiau un fond central de întreținere a personalului administrativ și militar, parte din el folosindu-se și pentru alte necesități ale „țării". Pentru răscumpărarea lui Bărbat, fratele voievodului Litovoi, luat prizonier în timpul luptelor cu oastea maghiară, regele Ladislau „a stors o sumă de bani foarte mare" [66], sumă care nu putea proveni decît numai din acest fond central. Am văzut mai sus că un asemenea mod de organizare n-a existat, în condițiile nașterii raporturilor feudale, la formațiunile politice din secolele IX—XII de la est și sud de Carpați. Contribuțiile sub formă de daruri și donații pe care le primeau căpeteniile acestor organisme politice aparțineau, ca instituție, societății „prefeudale", iar colaboratorii acestor căpetenii nu constituiau încă un „aparat" de constrîngere cu funcție permanentă și bază socială privilegiată, cum constatăm în cazul „țărilor" din secolul al XIII-lea.

Organizarea militară depășește în secolul al XIII-lea limitele și caracterul celei anterioare. Este vorba acum de un aparat de război, „cum apparatu suo bellico" [67], recrutat în baza unor norme izvorîte din maturizarea raporturilor feudale, menit să exercite funcții de apărare a teritoriului sau de întregire a lui, prin înțelegere sau cu forța armată, în baza comunității etnice existente [68]. Se pare că Litovoi intrase printr-o asemenea modalitate în stăpînirea teritoriilor lui Seneslau, probabil după moartea acestuia, precum și în stăpînirea țării Hațegului [69] și, desigur, în cea a cnezatelor lui Ioan și Farcaș. Am văzut mai sus cum Basarab-voievod desăvîrșea procesul de unificare la sud de Carpați și în regiunile estice între 1323 și 1327, aparatul de război constituind principalul mijloc de realizare politică. Aceeași tendință se manifesta și la est de Carpați, unde, potrivit știrii din cronica rimată a lui Ottokar de Styria, la 1307—1308 stăpînea un „rege" (*König*), care „în toate afacerile era domn peste cei-

[65] *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, vol. I, p. 6—7; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, veac. XIII, vol. I, p. 275—276.

[66] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, veac. XIII, vol. II, p. 272.

[67] *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, vol. I, p. 4.

[68] Vezi lucrarea colectivă intitulată *Istoria armatei și artei militare medievale din Moldova și Țara Românească (sec. X—XVIII)*, ms. la Inst. de istorie „N. Iorga", București (capitolul consacrat secolelor X—XIV).

[69] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, XIV, B, p. 7; A. Sacerdoțeanu, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, în „Analele Univ. București", Istorie, 1957, p. 32.

www.dacoromanica.ro

lalţi" [70]. Deci fenomenul de extindere teritorială se produsese, probabil, la sfîrşitul secolului al XIII-lea, iar voievodul de la începutul secolului următor se impusese din punct de vedere politic-militar în faţa celorlalţi conducători. Nucleul militar devine astfel un instrument al supunerii formaţiunilor politice aflate într-un stadiu inferior de organizare.

O schimbare de principiu se produsese şi în modalitatea de exercitare a funcţiei voievodului. Principiul eligibilităţii, exclusiv adoptat de formaţiunile anterioare, se circumscrie acum în cadrul strict de familie, luînd caracter de succesiune. Alegerea voievodului continuă să se facă, dar din rîndul membrilor familiei „domnitoare". Colaboratorii imediaţi ai lui Litovoi sînt membri ai familiei, fraţii săi, mari feudali legaţi prin interese familiale. Unul dintre aceşti fraţi, Bărbat, luat prizonier, este răscumpărat cu o mare sumă de bani. Prinderea lui, vizată ca obiectiv important, şi acordarea dreptului de răscumpărare lasă să se întrevadă funcţia însemnată pe care o avea Bărbat înainte şi în timpul luptei (de ce nu chiar de asociat !) şi, totodată, o modalitate de a-l cîştiga pentru interesele maghiare. Se pare că el a şi preluat conducerea după Litovoi, deoarece diploma din 6 octombrie 1288, pomenind de evenimentele din anii de început ai domniei lui Ladislau al IV-lea, îl numeşte voievod [71].

Cercetările arheologice recente ne-au dat posibilitatea să comparăm imaginea centrelor politice ale formaţiunilor teritoriale din secolele IX—XII cu cea a „ţărilor" sau a „voievodatelor" din secolul al XIII-lea. Dacă primele aveau ca sediu aşezări săteşti mai dezvoltate, de obicei palisadate [72] (cu excepţia celor de pe linia Dunării, care prezentau caractere urbane), centrul politic al voievodatului din secolul al XIII-lea arăta că se parcursese deja o etapă importantă. Centrul politic al voievodatului lui Seneslau şi, probabil, al lui Litovoi şi al urmaşilor acestuia se afla în aşezarea urbană de la Curtea de Argeş. Aici au fost descoperite fundaţiile ansamblurilor de ziduri ale curţii domneşti de la mijlocul secolului al XIII-lea, precum şi vestigii ale unui fast deosebit [73].

Biserica, departe de a mai fi un simplu lăcaş de închinăciune, devine acum principala instituţie ideologică, unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai păturii conducătoare. Această asociere a ei la opera de guvernare este pusă în evidenţă de cercetările de la Curtea de Argeş unde s-au descoperit fundaţiile de zid ale bisericii aparţinînd vîrfurilor ierarhiei religioase, circumscrisă în perimetrul reşedinţei voievodale [74].

Timp de aproape un secol, aceste trăsături esenţiale ale organismelor statale de la est şi sud de Carpaţi vor căpăta, o dată cu dezvoltarea raporturilor feudale în cadrul societăţii româneşti, o fizionomie şi mai concretă, mai precisă şi în acelaşi timp mai complexă, pentru a defini cu toată certitudinea caracterul formaţiunilor statale româneşti de la mijlocul

---

[70] A. Sacerdoţeanu, *Românii la 1307—1308 în cronica rimată a lui Ottokar de Styria*, în *Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena pe anul 1968*, Viena, 1968, p. 83—85; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, 1960, fasc. 1, p. 66—67.

[71] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, *veac. XIII*, vol. II, p. 303.

[72] Asupra lor am stăruit mai sus.

[73] N. Constantinescu, *Săpăturile arheologice de la Curtea de Argeş din vara anului 1969* (ms.); idem, *La résidence...*, în *op. cit.*, p. 5 şi urm.

[74] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 5 şi urm.; vezi şi existenţa unei episcopii ortodoxe la est de Carpaţi în secolul al XIII-lea (*Doc. priv. ist. Rom.*, C., veac. XIII, vol. I, p. 275—276).

www.dacoromanica.ro

AŞEZĂRI OMENEŞTI DIN SECOLELE IX/X—XII/XIII.

1. Fundul Herţii
2. Hudeşti
3. Horodiştea
4. Ghireni (com. Cotuşca)
5. Mitoc
6. Ibăneşti
7. Dorohoi
8. Dărăbani
9. Dimăcheni
10. Udeşti
11. Lozna
12. Siret
13. Hapăi (com. Vîrful Cîmpului)
14. Zvorîştea
15. Brăieşti
16. Lunca
17. Leorda
18. Hudum
19. Cătămăreşti (com. Ipoteşti)
20. Botoşani
21. Stănceşti
22. Şcheia
23. Botoşana
24. Arborea
25. Suceava
26. Ipoteşti
27. Fălticeni
28. Rotompăneşti
29. Baia
30. Mihăieşti
31. Ruşi
32. Probota
33. Bogata
34. Cotnari
35. Fotin Enescu (com. Lespezi)
36. Conţeşti
37. Cîrjoaia
38. Hîrtoape (com. Criveşti)
39. Blăgeşti
40. Heleşteni
41. Hîrlău
42. Baiceni
43. Oboroceni
44. Brătuleşti (com. Strunga)
45. Spinoasa
46. Erbiceni
47. Costeşti
48. Bălţaţi
49. Podul Iloaei
50. Belceşti
51. Trifeşti
52. Cîrniceni
53. Bobuleşti
54. Ştefăneşti
55. Slobozia (com. Hăneşti)
56. Ţigăneşti
57. Cotu-Morii (Popricani)
58. Roşca
59. Lătăi (com. Prăjeni)
60. Glăvăneşti
61. Răuseni
62. Guranda
63. Iaşul cu împrejurimile (peste zece aşezări)
64. Mogoşeşti
65. Dumeştii Vechi
66. Bozieni
67. Sofroneşti (com. Todireşti)
68. Poiana cu Cetate
69. Răducăneni
70. Moşna
71. Tanacu
72. Micleşti
73. Dăneşti
74. Dădeşti (com. Lichisteni)
75. Buhăieşti
76. Brodoc
77. Vaslui
78. Secuia
79. Arsura
80. Creţeştii de Sus
81. Pădureni
82. Hurdugi
83. Curteni (com. Oltenești)
84. Bîtca Doamnei
85. Budeşti
86. Hangu
87. Săbăoani
88. Văleni
89. Porceşti
90. Girov
91. Butea
92. Doljeşti
93. Dumbrava Roşie
94. Roman
95. Costişa
96. Iteşti
97. Racova
98. Adjudul Vechi
99. Oituz
100. Floreşti
101. Malu (Oneşti)
102. Ripile — Gura Văii
103. Onceşti
104. Lichitişeni
105. Parincea
106. Floreşti
107. Lozinca
108. Costeşti
109. Bîrboasa
110. Bîrlad *
111. Prodana
112. Zorleni
113. Cîrbeşti
114. Banca
115. Podu-Pietriş
116. Gîrbovăţ
117. Perieni (Bîrlad)
118. Dodeşti
119. Pojorani
120. Roşieşti-Gară
121. Sîrbi
122. Stuhuleţ
123. Guşiţei
124. Epureni
125. Bogdăneşti
126. Fălciu
127. Berezeni
128. Murgeni
129. Bereşti
130. Bălăbăneşti
131. Vădeni
132. Aldeşti
133. Măluşteni
134. Milcovia
135. Dragoslăveni
136. Bolotești
137. Pietroasa
138. Vîrlezi
139. Roşcani
140. Bujor
141. Balinteşti
142. Băneasa (Galaţi)
143. Şendreni
144. G.A.S. Şendreni
145. Tulucești
146. Barboşi
147. Garvăn
148. Isaccea
149. Igliţa
150. Măcin
151. Niculiţel
152. Nalbant
153. Tulcea
154. Chilia
155. Licostomo
156. Murighiol
157. Piatra Frecăţei
158. Dăieni
159. Camena
160. Babadag
161. Enisala
162. Hîrşova
163. Ciobanu
164. Capidava
165. Histria
166. Capul Viilor
167. Gura Dobroţii
168. Tariverde
169. Cernavodă
170. Seimenii Mici
171. Mircea-Vodă
172. Anghel Saligni
173. Făclia
174. Castelu
175. Medgidia
176. Nisipari
177. Galeşu
178. Poarta Albă
179. Valul lui Traian
180. Valea Seacă
181. Basarabi
182. Constanţa
183. Adamclisi
184. Cochirleni
185. Satu-Nou
186. Oltina
187. Dervent
188. Păcuiul lui Soare
189. Grădiştea lui Ilie
190. Galiţa
191. Gîrliţa
192. Silistra
193. Mangalia
194. Limanu
195. Baldovineşti
196. Pietroiu
197. Praporgescu
198. Chiscani
199. Rîmnicelu
200. Sihleanu
201. Deduleşti
202. Ibrianu
203. Filipeşti
204. Bălteni
205. Lişcoteanca
206. Spiru Haret
207. Mărculeşti
208. Dridu
209. Ileana
210. Independenţa
211. Dorobanţu
212. Sultana
213. Spanţov
214. Curcani
215. Radovanu
216. Chirnogi
217. Greaca
218. Prundu
219. Bucureşti cu împrejurimile (peste zece aşezări)
220. Măgurele
221. Tangîru
222. Fraţeşti
223. Giurgiu-Port
224. Gogoşari
225. Olteni
226. Sfinţeşti
227. Alexandria
228. Păuleasa
229. Fîntînele
230. Turnu-Măgurele
231. Zimnicea
232. Celei
233. Obîrşia Nouă
234. Basarabi
234a. Leu
234b. Braniştea
234c. Salcia
234d. Brabova
235. Verbiţa
235a. Cornu
235b. Galiuciuca
236. Balta Verde
237. Gogoşu
238. T.-Severin
239. Stăneşti
240. Stolniceni
241. Ipoteşti
242. Olteni (Bujorani)
243. Poganu (Lineşti)
244. Bîrlogu
245. Mozăceni
246. Curtea de Argeş
247. Cîmpulung
248. Lereşti
249. Cetăţeni
250. Voineşti
251. Tîrgşor
252. Ploeşti
253. Bucov
254. Vadu-Săpat
255. Budureasa
256. Slon
257. Cîndeşti
258. Sărata-Monteoru
259. Buciumeni

* Dintre cele cîteva sute de aşezări din zona Bîrladului am însemnat pe hartă, din lipsă de spaţiu, doar o mică parte din ele.

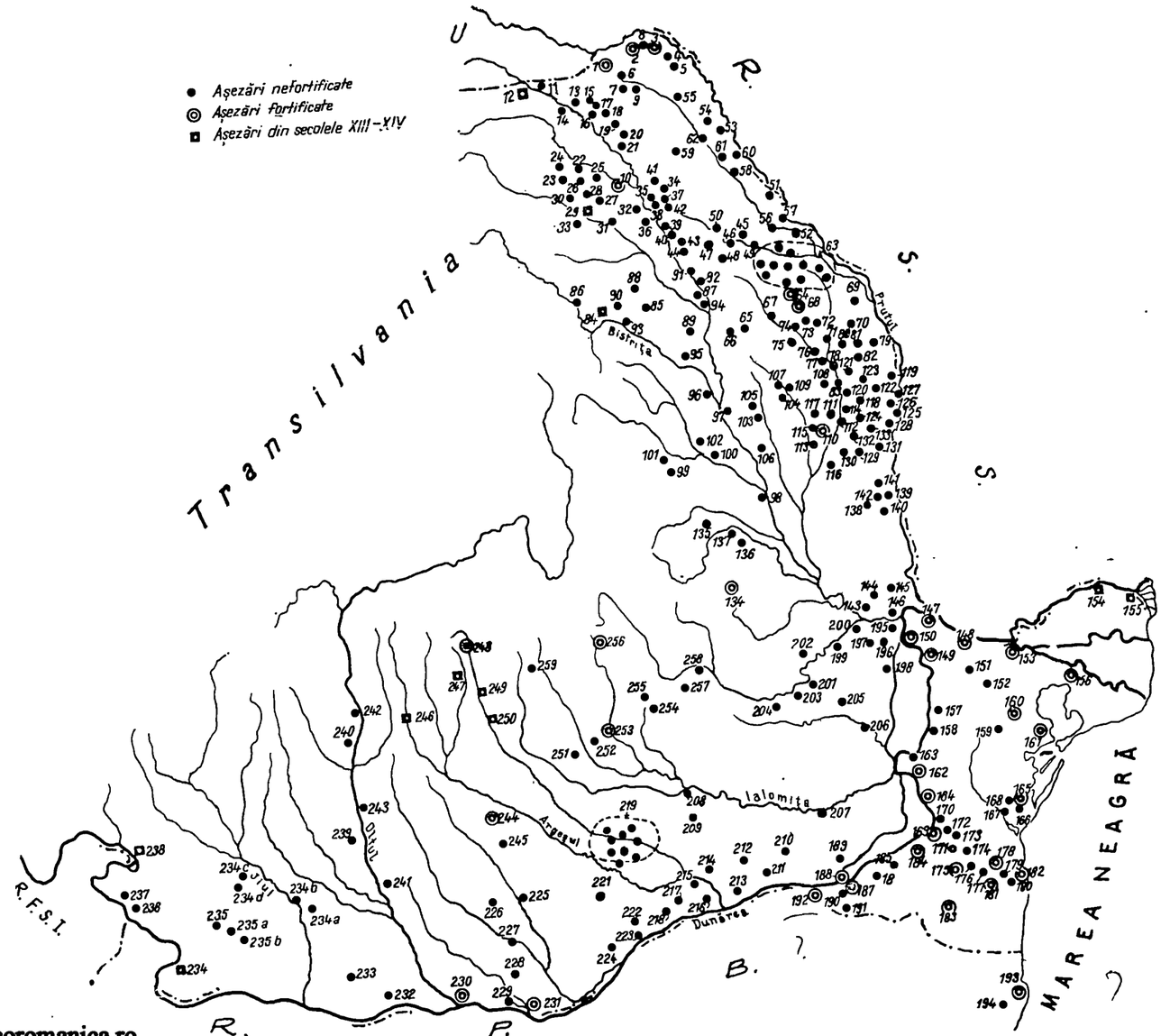

www.dacoromanica.ro

secolului al XIV-lea. Alături de unele noi sarcini adăugate la cele deja existente ca urmare a complicării vieții sociale, două trăsături esențiale, întîlnite și la voievodatele din secolul al XIII-lea, însă într-o măsură mai restrînsă, capătă la mijlocul secolului al XIV-lea forme definitorii : întregirea teritorială totală sau aproape totală, corespunzătoare provinciilor istorice românești, sub forma unificării formațiunilor politice existente în cadrul aceleiași comunități etnice și înlăturarea dominației politice străine. Se încheia astfel la est și sud de Carpați un îndelungat proces de organizare politică, asemănător în mare parte cu cel desfășurat pe teritoriul țărilor vecine [75], a cărui evoluție se circumscria în cadrul a două principale etape : cea a formațiunilor politice cu caracter statal, documentate în secolele IX—XII, născute pe baze „prefeudale" și contaminate de noua structură social-economică, și cea a organismelor statale de tipul „țărilor" sau „voievodatelor" din secolul al XIII-lea și din prima jumătate a secolului următor. „Țările" de pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești din secolul al XIII-lea se plasează evolutiv la începutul celei de-a doua etape de dezvoltare ; conținutul lor instituțional indica depășirea primei etape printr-o viață statală care avea să se maturizeze deplin la mijlocul secolului al XIV-lea sub forma unor state feudale independente.

L'ÉVOLUTION DU PROCESSUS D'ORGANISATION ÉTATIQUE À L'EST ET AU SUD DES CARPATES DURANT LA PÉRIODE COMPRISE ENTRE LES IXe ET XIVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Le recueil des données puisées dans des sources concernant la population des contrées situées à l'est et au sud des Carpates durant la période comprise entre les IXe et XIIIe siècles, les documents dont nous disposons jusqu'à ce jour, nous permettent de préciser les étapes d'organisation politique de la société roumaine de l'espace et de l'époque indiqués. Des recherches de date récente ont révélé qu'entre les IVe et IXe siècles, la société située à l'est et au sud des Carpates avait dépassé le cadre d'organisation de la commune primitive, s'étant engagée dans l'édification d'une base socio-économique nouvelle.

Pendant l'étape suivante (IXe—XIIe siècles), correspondant au processus de cristallisation des relations féodales, apparaissent des formes d'organisation politique plus complexes qu'au cours de celle antérieure.

[75] I. Božič, *La formation de l'état serbe aux IXe—XIe siècles*, în *L'Europe aux IXe—XIe siècles*, Varșovia, 1968, p 133 și urm. ; H. Bulin, *Aux origines des formations étatiques des slaves du moyen Danube au IXe siècle*, *ibidem*, p. 149 și urm. ; I. Dujcev, *La formation de l'état bulgare et de la nation bulgare*, în *ibidem*, p. 215 și urm. ; G. Székely, *Le rôle de l'élément magyar et slave dans la formation de l'état hongrois*, *ibidem*, p. 225 și urm. ; V. Pasuto, *Эволюция политического строя Руси (X—XIII вв.)*, în *ibidem*, p. 241 și urm. ; J. Bardach, *L'état polonais aux Xe et XIe siècles*, în *ibidem*, p. 279 și urm. ; V. Procházka, *La tribu, la principauté primitive et l'Etat féodal chez les Slaves d'entre l'Elbe et la Baltique*, în *ibidem*, p. 371—392.

www.dacoromanica.ro

Les agglomérations humaines qui constituaient des villages, correspondant aux formations socio-politiques du type des « jupanats » et « cnézats », connaissent un processus de sensible extension territoriale, du fait de leur fusion. Dans le cadre de ces organismes étatiques commencent à prendre corps des fonctions internes et externes qui diffèrent de celles de l'étape antérieure, notamment la fonction remplie par un appareil d'ordre en temps de paix et celle militaire, en temps de guerre. Ces institutions à caractère étatique, qui n'avaient pas atteint à la maturité, définissent de par leur contenu l'étape de transition depuis les formes de la démocratie militaire jusqu'à celles supérieures d'Etat féodal.

Le XIIIe siècle représente la période où les institutions mentionnées montrent clairement leur caractère. L'extension territoriale revêt la forme des « voïévodats » ou « pays », en tant qu'organismes étatiques ayant une autonomie bien déterminée, un appareil du pouvoir d'Etat capable d'exercer une coercition comme fonction permanente d'un groupe social distinct. L'organisation militaire dépasse maintenant des limites et le caractère de celle de l'étape antérieure. Le principe de l'éligibilité, exclusivement employé par les formations antérieures, se transforme en succession. L'Eglise, la seule institution idéologique, devient l'un des collaborateurs les plus proches de la couche sociale dirigeante. La documentation concernant ce même processus dans les autres provinces roumaines pendant l'époque respective (Maramureș, Banat), témoigne du caractère unitaire du processus d'organisation politique sur le territoire de la Roumanie au cours des IXe—XIIIe siècles.

Durant l'étape suivante (XIIIe—XIVe siècles), ce processus d'organisation est parachevé par l'unification, vers le milieu du XIVe siècle, des voïévodats ou des pays existants, sous la forme des Etats féodaux indépendants de Valachie et de Moldavie.

www.dacoromanica.ro

DIN ISTORICUL ECONOMIEI FORESTIERE A ROMÂNIEI INTERBELICE

(1919 — 1939)

DE

NICOLAE MARCU

Fondul forestier constituie una din bogăţiile naturale, cu un rol deosebit în dezvoltarea economiei unei ţări, nu numai pentru că pădurile furnizează masa lemnoasă necesară tuturor ramurilor economiei naţionale, ci şi datorită influenţei mari pe care îl au în ameliorarea factorilor climatici, în menţinerea debitului cursurilor de apă, în protecţia solului împotriva eroziunilor sau în înfrumuseţarea peisajului ţării.

Ca urmare a poziţiei sale geografice, condiţiilor de climă şi de relief, România era una din ţările care poseda într-o proporţie însemnată această extrem de valoroasă bogăţie naturală. O caracteristică deosebit de importantă a fondului forestier al României o constituia bogăţia, varietatea mare a speciilor forestiere ce cresc în pădurile ţării noastre, esenţele numeroase de lemn valoros.

Importanţa fondului forestier în cadrul ansamblului economiei naţionale a ţării noastre este evidenţiată de cîţiva factori. Astfel, pădurile au asigurat consumul de lemn de 12—15 000 000 m³ şi un export care a reprezentat valoric 10—16% din volumul întregului export al ţării. Din exploatările forestiere şi din industrializarea lemnului, statul şi-a asigurat venituri deosebit de importante la buget, cifrate în 1930, spre exemplu, la 950 000 000 lei, în afara taxelor vamale încasate pentru exportul de lemn. Aproximativ 250 000 de muncitori permanenţi şi sezonieri lucrau anual în sectorul forestier şi circa 45 000 de muncitori în industria de prelucrare a lemnului. Traficul lemnului pe calea ferată a reprezentat cantitativ aproximativ 1/3 din întregul transport de mărfuri; în 1928, spre exemplu, a însumat 650 000 de vagoane.

În produsul social total al ţării, producţia forestieră participa cu 3,2% în 1929 şi cu 0,9% în 1938[1].

[1] M. A. Lupu, *Studii privind dezvoltarea economiei României în perioada capitalismului*, în „Studii şi cercetări economice", 1967, p. 334—335.

www.dacoromanica.ro

Pădurile din România ocupau în 1938 ceva mai mult de 6 584 000 ha, sau 22,3% din suprafaţa teritoriului ţării [2]. Din fondul forestier de pe glob, România deţinea 0,2% în timp ce U.R.S.S. şi Imperiul britanic deţineau cîte 21%, Brazilia 13,4%, S.U.A. 9,1% etc. În cadrul ţărilor europene, România deţinea locul al 9-lea din punctul de vedere al domeniului forestier. Într-adevăr, din totalul pădurilor din Europa, U.R.S.S. (partea europeană) deţinea 53%, Finlanda 9%, Suedia 8%, Germania 4%, Franţa 3,5%, Polonia 3%, Iugoslavia 2,8%, Norvegia 2,5%, România 2,4% etc. [3].

Din punctul de vedere al repartiţiei teritoriului României pe categorii de terenuri în comparaţie cu alte ţări, în 1937—1938 ţara noastră se plasa înaintea Franţei, Belgiei, Ungariei etc. în ceea ce priveşte procentul de păduri faţă de întreaga suprafaţă a ţării. Într-adevăr, România era din punctul de vedere al procentului de împădurire faţă de suprafaţa totală a 10-a ţară din Europa.

Procentul de împădurire faţă de suprafaţa totală în principalele ţări europene [4]

N. crt.	Ţări europene	%
1	Finlanda	73,5
2	Suedia	52,0
3	Austria	37,5
4	Cehoslovacia	33,1
5	Iugoslavia	30,3
6	Bulgaria	27,9
7	Germania	26,6
8	Elveţia	23,6
9	Polonia	22,0
10	*România*	21,7
11	Franţa	18,8
12	Belgia	18,3
13	Italia	17,0
14	Grecia	12,0
15	Ungaria	9,6
16	Spania	9,5
17	Anglia	1,0

Aceste date arată că România se situa în grupa de mijloc în cadrul ţărilor europene ca procent de împădurire faţă de suprafaţa totală, ceea ce se consideră de ştiinţa silvică drept un minim necesar pentru satisfacerea nevoilor populaţiei unui stat. În raport cu suprafaţa mijlocie de pădure pe locuitor, în timp ce Finlanda avea 7,1 ha, Suedia 3,5 ha, Norvegia 2,6 ha, Iugoslavia 0,6 ha, România poseda 0,35 ha, Cehoslovacia şi Polonia cîte 0,33, Elveţia 0,24 ha, Germania 0,21 ha. Deci şi din acest punct de vedere ţara noastră se situa în grupa de mijloc a ţărilor europene[5].

Dacă însă luăm în considerare nu suprafaţa de pădure indiferent de speciile de arbori, ci pe cea ocupată de răşinoase — specie valoroasă din punctul de vedere al comerţului internaţional de lemn —, atunci România ocupa un loc inferior între ţările europene. Din cele 0,35 ha de pădure pe cap de locuitor, abia 0,09 ha erau păduri de răşinoase, restul fiind fag, stejar, carpen etc.

Repartiţia teritorială a pădurilor pe cuprinsul ţării era inegală: în Transilvania erau situate 49,5% din pădurile României, în România din graniţele dinaintea primului război mondial 40,5%, iar în nordul Moldovei 6,9%. Dintre aceste regiuni ale ţării, ultima era proporţional cea mai bogată în păduri, avînd procentul de împădurire de 43% faţă de întinderea totală a teritoriului ei, urmată de Transilvania cu 32%

[2] *Anuarul statistic al României*, 1939 şi 1940, p. 403.
[3] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 449.
[4] Ing. P. Ioan, *Sporirea producţiunii forestiere*, Bucureşti, 1939, p. 18.
[5] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 449.

www.dacoromanica.ro

şi vechiul regat cu 18%. În timp ce în Transilvania reveneau 0,60 ha de pădure pe locuitor, iar în nordul Moldovei 0,50 ha, în restul ţării procentele erau foarte mici, aceste din urmă regiuni fiind sărace în păduri. De asemenea repartiţia teritorială a pădurilor arată concentrarea lor în regiunea muntoasă şi de coline, unde erau situate circa 80% din suprafeţele împădurite, în regiunea de şes şi de deal nemaiexistînd decît 20%[6].

Din punctul de vedere al repartiţiei pădurilor României pe specii, se constată predominarea pădurilor de foioase, care cuprindeau 75% din suprafaţa pădurilor ţării, fagul singur deţinînd 38% din totalul pădurilor din România. Restul speciilor de foioase îl formau stejarul, gorunul, cerul etc. (la un loc 24% din suprafaţa pădurilor), foioasele tari (carpen, frasin, ulm, salcîm, paltin etc.) cu 8,7%, foioase moi (tei, mesteacăn, salcie, plop), cu 4,2 din suprafaţa pădurilor. Speciile de răşinoase (brad, molid, pin şi larice) ocupau împreună 25% din întinderile pădurilor tari, molidul singur deţinînd 2/3 din suprafaţa răşinoaselor.

Structura pe specii a pădurilor din România în 1929[7]

Specii	Mii ha	%
Total	*6 419*	*100,0*
Răşinoase	1 615	25,0
Molid.	1 188	18,4
Brad	409	6,3
Pin	14	0,2
Larice	4	0,1
Fag	*2 453*	*38,0*
Quercinee	*1 549*	*24,0*
Gorun	627	9,7
Stejar pedunculat	586	9,1
Cer	199	3,1
Gîrniţă	137	2,1
Foioase tari	*562*	*8,7*
Carpen	240	3,7
Frasin	41	0,7
Salcîm	38	0,6
Ulm	35	0,5
Anin	13	0,2
Paltin	9	0,1
Alte specii tari	186	2,9
Foioase moi	*270*	*4,2*
Salcie şi plop	107	1,7
Tei	95	1,5
Mesteacăn	68	1,1

Această structură a fondului forestier al ţării relevă varietatea şi bogăţia sa pe specii valoroase. Totuşi, din punctul de vedere al industrializării şi al comerţului nostru exterior, răşinoasele, deşi aveau numai 25% din totalul suprafeţei pădurilor, reprezentau specia cea mai importantă ca materie primă pentru fabricile de cherestea, celuloză, hîrtie etc. De asemenea aproape 80% din exportul nostru de lemn era din această specie. Preţioase pentru

[6] V. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 94.

[7] *Enciclopedia României*, vol. III p. 452; Ing. P. Ioan, *Politica silvică naţională*, Bucureşti, 1936, p. 29–34.

www.dacoromanica.ro

industrie erau de asemenea stejarul pedunculat şi gorunul pentru furnire şi alte produse, carpenul pentru fabricarea de unelte, frasinul, ulmul şi paltinul pentru industria de mobile, aviaţie etc.

Din punctul de vedere al pădurilor de răşinoase, structura fondului forestier al României era nefavorabilă, iar comparaţia cu alte ţări europene arăta că într-o exploatare raţională abia s-ar fi putut acoperi consumul interior, dar nu ar fi trebuit făcut de loc export din acest lemn.

Suprafaţa pădurilor de răşinoase care revenea în ţările europene la 100 de locuitori (în ha) [8]

1	Finlanda	608
2	Suedia	329
3	Norvegia	194
4	U.R.S.S. (europeană)	88
5	Austria	39
6	Polonia	22
7	Cehoslovacia	20
8	Elveţia	17
9	Portugalia	16
10	Germania	14
11	Iugoslavia	11
12	*România*	9
13	Franţa	7
14	Spania	6
15	Bulgaria	6
16	Ungaria	6
17	Danemarca	5

Aceste date arată că România nu putea fi clasată printre ţările bogate în răşinoase. După aprecierile specialiştilor, numai ţările cu o cotă de cel puţin 20 ha la 100 de locuitori puteau fi considerate ca avînd un bogat fond forestier de răşinoase.

În privinţa pădurilor de stejar, de asemenea situaţia fondului forestier al României nu era favorabilă. Faptul că aceste păduri erau situate la şes şi în regiunea colinelor a făcut să fie uşor accesibile, iar variatele folosiri în industrie au dus la masive tăieri. Din această cauză, nici consumul intern nu putea fi acoperit din exploatare normală a pădurilor existente. Astfel, anual se putea conta pe o cantitate de cel mult 150 000 m³ de stejar, în timp ce numai C. F. R. aveau nevoie de peste 200 000 m³ pentru traverse[9].

Fondul cel mai masiv al pădurii îl forma fagul, peste 38% din suprafaţa totală a pădurilor ţării, putîndu-se recolta anual circa 4—5 000 000m³. Pe măsura împuţinării molidului şi a stejarului, fagul a căpătat tot mai multă importanţă, nu numai ca lemn de foc, ci şi ca lemn de lucru, înlocuind, spre exemplu, traversele de stejar.

O situaţie nefavorabilă a fondului forestier datorită aceleiaşi cauze, exploatarea neraţională, o prezenta şi distribuţia speciilor după vîrsta arborilor care compuneau pădurile în 1935[10].

Repartiţia pădurilor după vîrstă

Clase de vîrste	% din suprafaţa totală a pădurilor
Pînă la 20 de ani	32,3
Între 21 şi 40 „ „	19,1
„ 41 „ 60 „ „	12,5
„ 61 „ 80 „ „	10,9
„ 81 „ 100 „ „	10,6
Peste 100 „ „	14,6

[8] Dr. V. Săbău, *Organizarea producţiei forestiere în cadrul unei politici economice naţionale*, Bucureşti, 1937, p. 37.

[9] Ing. P. Ioan, *Politica silvică naţională*, p. 33.

[10] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 94.

www.dacoromanica.ro

Această situație arată un deficit la suprafețele din clasele de vîrstă înaintată și care vin la rînd la exploatare. „Arboretele bătrîne de stejar fiind deja epuizate ... — scria un specialist — în ultimii 40 de ani s-au exploatat 81% din pădurile noastre de stejar, ceea ce constituie un adevărat record de tăiere a pădurilor"[11]. Faptul că 51,4% din pădurile țării nu depășeau vîrsta de 40 de ani, arată că mai bine de jumătate din pădurile existente au fost tăiate numai în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și primele trei decenii ale secolului al XX-lea, aceasta în afara pădurilor dispărute complet. Nici ponderea relativ însemnată a pădurilor bătrîne (peste 80 de ani) nu prezenta un avantaj deosebit, datorită procentului mare de depreciere (putregai, lemn noduros etc.), în afară de faptul că predominarea o avea fagul. Faptul că în vîrstele bătrîne au rezistat pădurile de fag a fost urmarea deosebitului interes manifestat de exploatatorii pădurilor pentru lemnul de stejar și de rășinoase. În ce privește pădurile de stejar, după datele din 1929 numai 5% erau în vîrstă de peste 80 de ani, 14% între 40 și 80 de ani, iar 81% mai tinere de 40 de ani. Ca urmare, abia 27 000 ha de pădure de stejar poseda arborete bătrîne, din care se putea procura lemn de dimensiuni mai mari, restul de 1 300 000 ha cuprinzînd păduri tinere care nu produceau lemn de lucru sau pentru utilizări industriale[12]. De altfel situația era tot atît de nefavorabilă și în privința pădurilor de rășinoase și de fag, unde de asemenea lipseau în mare măsură pădurile bătrîne și mijlocii, predominînd arboretele tinere.

Capacitatea redusă de producție în cadrul silviculturii țării era urmarea firească a situației arătate mai înainte, iar aceasta, la rîndul ei, era consecința exploatării neraționale a pădurilor, întreprinsă în România capitalistă. După aprecierile specialiștilor, un ha de pădure producea în România, în medie anuală, 2,9 m³ lemn, din care 2,3 m³ era lemn plin (mai gros de 7 cm în diametru), iar restul era lemn subțire.

Pe specii, potențialul mediu anual de producție al pădurilor țării noastre era următorul:

Capacitatea normală de producție anuală a pădurilor pe specii [13] (în mil m³)

Specii	Creșterea lemnoasă comercializabilă pe an și ha redusă la consistența 0,6	Creșteri medii totale mii m³
Rășinoase	2,0	3 230
Fag	2,8	6 871
Stejar	2,6	4 017
Alte foioase tari	3,2	1 775
Foioase moi	10,1	2 727
TOTAL	2,9	18 620

În consecință, față de întinderea totală a pădurilor de 6 500 000 ha capacitatea totală de producție anuală se ridica după aceste aprecieri la 18 600 000 m³ lemn, din care 32%, sau 600 000 000 m³ lemn de lucru

[11] Dr. V. Săbău, *op. cit.*, p. 29.
[12] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 95.
[13] Dr. V. Săbău, *op. cit.*, p. 10.

www.dacoromanica.ro

(din care 2 800 000 m³ de foioase și 3 200 000 m³ de rășinoase) și 68% sau 12 600 000 m³, lemn de foc[14]. Alți specialiști apreciau producția anuală numai la 12 000 000 m³, deși, datorită condițiilor naturale ale țării, ar fi trebuit să avem o producție anuală pe hectar de cel puțin 4 m³, adică în total 26 000 000 m³ material lemnos[15]. Cît anume s-a exploatat efectiv în perioada interbelică se va arăta mai jos.

Comparația cu alte țări în privința capacității de producție pe ansamblul speciilor scoate în relief că România avea o situație mijlocie, fiind întrecută de Germania, Portugalia, Elveția, Austria, Cehoslovacia și Ungaria, dar depășind țări ca Olanda, Suedia, Norvegia și Spania[16].

Producția relativ scăzută a pădurilor din România ca urmare a creșterilor restrînse anuale era consecința unui șir de cauze.

În primul rînd trebuie scos în relief că aproximativ numai 50% din pădurile țării erau productive, deoarece circa 3 000 000 ha, după aprecierile oamenilor de specialitate, erau neexploatabile. În cadrul acestor păduri care nu se puteau exploata intrau masivele lipsite de mijloace de transport, pădurile în care exploatarea nu era rentabilă în special datorită așezărilor, pădurile intrate într-o lungă perioadă de așteptare ca urmare a secătuirii prin exploatarea nerațională, pădurile degradate din cauza unei exploatări prădalnice etc.[17]. Din suprafața deci de 6 500 000 ha a pădurilor, 3 700 000 ha, sau 58%, erau considerate de specialiști „comerciabile" și 2 800 000 ha, sau 42% „necomerciabile", adică neexploatabile[18]. În special în cadrul pădurilor proprietate particulară, procentul celor neexploatabile — ceea ce nu înseamnă de loc că nu se efectuau și aici tăieri masive — se ridica pînă la 84%, din care 74% trebuiau să fie păduri „în așteptare" și 10% lipsite de rentabilitate[19].

Ca și la producția agricolă, cultura practicată în România în silvicultură, folosirea în măsură insuficientă de investiții și mijloace tehnice moderne, îngrășăminte, antidăunători etc. duceau la o producție scăzută anuală la ha de pădure. Ca urmare a lipsei de grijă pentru protecția pădurilor, starea lor fitosanitară era foarte scăzută, menținîndu-se și declanșîndu-se periodic calamități pricinuite de diverși dăunători biotici și abiotici.

Producția aceasta scăzută mai era urmarea neregenerării la timp a pădurilor tăiate ras, întinsele păduri în stare de rariște și de tufărișuri rău îngrijite, stării rele a vegetației multor păduri și practicării abuzive a pășunatului în păduri.

Investițiile efectuate în domeniul silviculturii, după aprecierile specialiștilor timpului, au fost deosebit de reduse în raport cu necesitățile întreținerii și exploatării fondului forestier al țării. Plantarea unor terenuri despădurite necesita investiții importante pe termen lung: „Cine plantează o bucată de teren cu molid în vederea producțiunii de lemn de lucru știe că recoltarea nu se va putea face decît peste 70—80 de ani, iar în cazul stejarului decît peste 120—160 de ani"[20]. Dar chiar și investi-

[14] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 454.
[15] Ing. P. Ioan, *Politica silvică națională*, p. 20.
[16] Idem, *Sporirea producțiunii forestiere*, p. 7.
[17] Idem, *Politica silvică națională*, p. 24—25.
[18] Idem, *Sporirea producțiunii forestiere*, p. 11.
[19] *Ibidem*, p. 12.
[20] Prof. dr. I. C. Demetrescu, *Capitalul în economia forestieră*, București, 1937, p. 14.

www.dacoromanica.ro

ţiile pentru exploatarea industrială a pădurii, cum erau cele pentru construirea unor drumuri sau linii înguste ferate, pentru scoaterea din pădure a materialului lemnos, pentru întocmirea unui amenajament ingenios etc. — investiţii care în general se amortizau destul de rapid —, erau de asemenea reduse.

Eforturile făcute de stat în vederea creării de pepiniere care să producă puieţii necesari replantărilor au fost cu totul insuficiente în raport cu cerinţele tot mai mari de reîmpăduriri de tot felul. „Trebuie — scria „Revista pădurilor" — să mărim suprafaţa pepinierelor existente, cu atît mai mult cu cît în Bărăgan şi de-a lungul Dunării, pe nisipurile zburătoare, este necesar a se crea păduri de protecţie, dovedite mult folositoare agriculturii"[21]. În fapt nu se putea conta nici măcar pe fondurile modeste băneşti prevăzute în bugetul de stat, deoarece volumul lor varia de la un an la altul, neexistînd o prevedere — un plan pe mai mulţi ani — absolut necesară în asemenea lucrări, iar Ministerul de Finanţe reducînd continuu pentru economii bugetare aceste fonduri destinate replantărilor în scopul ameliorării terenurilor degradate[22].

Dar ceea ce a agravat enorm situaţia fondului forestier al României a fost îmbinarea modului neraţional de cultură cu caracterul prădalnic al exploatării pădurilor.

Un specialist în domeniul forestier scria că nici „nu se poate şti precis cît s-a tăiat efectiv în fiecare an din pădurile ţării", că deci se pot face numai evaluări bazate pe diferite raţionamente, ca, de exemplu, evaluarea consumului intern de lemn la care se adaugă cantităţile exportate[23].

Pentru anii 1920—1930, evaluările arătau ca fiind tăiate efectiv[24]:

— posibilitatea normală în raport cu productivitatea pădurilor pe 10 ani, cîte 12 000 000 m³ anual	120 mil. m³
— depăşirea acestei posibilităţi cu cel puţin 50%	60 mil. m³
— defrişarea a peste 600 000 ha de păduri a cîte 150 m³ pe ha	90 mil. m³
Total:	270 mil. m³

adică în medie 27 000 000 m³ pe an, faţă de numai 18 600 000 m³, capacitatea normală de producţie.

Din această cantitate, circa 10 000 000 m³ anual erau lemn de răşinoase. Din cele 27 000 000 m³ s-au exportat 6 000 000 m³ de lemn de lucru şi 15 000 000 m³ de lemn de foc, iar restul de 19 500 000 m³ s-au consumat în ţară (8 000 000 m³ de lemn de lucru şi 11 500 000 m³ de lemn de foc)[25].

---

[21] Ing. V. N. Priboianu, *Împăduririle terenurile degradate*, în „Revista pădurilor", 1936, nr. 3, p. 301—304.

[22] Ing. D. Grozescu, *Fondul de ameliorarea terenurilor degradate*, în „Revista pădurilor", 1936 nr. 3, p. 229—301.

[23] Dr. V. Săbău, *Cultura şi exploatarea pădurilor*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 457,

[24] Ing. P. Ioan, *Politica silvică naţională*, p. 25—26.

[25] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

Pe drept cuvînt s-a apreciat că „exploatarea pădurilor în perioada de după război nu a fost extensivă, ci a avut şi un caracter prădalnic... S-a exploatat, pe lîngă posibilitatea normală a pădurilor, întreaga rezervă de material lemnos a arboretelor în vîrstă înaintată, materialul de pe suprafeţele defrişate şi o parte chiar din capital, fapt ce rezultă din deficitul constatat în suprafeţe de păduri de vîrstă înaintate"[26].

Pentru anii 1931—1937, evaluările s-au făcut astfel: consumul intern anual pe locuitor s-a evaluat la 0,5 m^3 de lemn de foc şi 0,3 m^3 de lemn de lucru, adică total 0,8 m^3 lemn brut. Înmulţind acest consum cu numărul de locuitori, consumul anual total rezultă a fi de aproximativ 15 000 000 m^3, din care 2 700 000 m^3 de lemn de lucru de foioase, 31 000 000 m^3 de lemn de răşinoase şi 9 200 000 m^3 de lemn de foc. Dacă la acest consum intern se adăugau cantităţile exportate, se obţinea următoarea evaluare a tăierilor pentru anii 1931—1937[27]:

Evaluarea lemnului tăiat din pădurile ţării în anii 1931—1937 în milioane m^3

Anii	Total	Lemn de foioase	Lemn de răşinoase
1931	17,8	13,4	4,4
1932	17,4	13,2	4,2
1933	16,5	12,3	4,2
1934	17,2	12,3	4.2
1935	16,7	12,3	4,4
1936	16,9	12,5	4,4
1937	16,5	12,5	4,1

Din aceste cantităţi anuale (evaluări), lemnul de răşinoase era pentru lucru, iar din esenţele din foioase aproximativ 9 500 000 m^3 era lemn de foc, restul fiind lemn de lucru.

Comparînd aceste date referitoare la exploatarea pădurilor în România în perioada dintre cele două războaie mondiale cu ceea ce s-a arătat a fi fost capacitatea de producţie, rezultă că an de an s-a depăşit prin tăieri abuzive această capacitate. Astfel, pînă prin 1930 s-au tăiat în fiecare an aproximativ 8 400 000 m^3 peste capacitatea maximă de producţie. În anii 1931—1937 s-au tăiat peste capacitatea de producţie anual 2 000 000 m^3 de răşinoase şi 200 000—300 000 m^3 de foioase. De menţionat că tăierile acestea abuzive au distrus păduri de stejar şi de răşinoase, cruţînd într-o oarecare măsură pe cele de fag. Evident, tăierile abuzive au fost mai intense în pădurile situate în apropierea şoselelor şi drumurilor, a căilor ferate etc., adică în condiţii mai uşoare de transportat lemnul decît în pădurile din munţi, mai greu accesibile. În goana după profituri mari, întreprinderile exploatatoare au făcut tăieri masive pe văile uşor de pătruns şi în lungul căilor de transport forestier construite cu investiţii mici, ceea ce a dus la epuizarea arboretelor exploatate din unele bazine importante înzestrate cu drumuri. Astfel au fost devastate marile masive păduroase

[26] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 97.
[27] Enciclopedia României, vol. III, p. 457.

www.dacoromanica.ro

din Vrancea şi Munţii Apuseni, întinsele suprafeţe din Secuime, Valea Lotrului, Maramureş, Poiana Ruscă, Valea Buzăului, pădurile Penteleului, ale Monteorului şi altele. Sub pretextul „înzestrării" satelor cu izlazuri după reforma agrară din 1921 şi pînă în 1925, au fost defrişate pentru aceleaşi interese ale marilor întreprinderi peste 900 000 ha de pădure cu lemn valoros[28]. Tot marile întreprinderi forestiere au acaparat şi au devastat pădurile statului de mare valoare, ca pădurea de stejar Malul Roşu din apropierea Snagovului, pădurea Muza Mică de pe Valea Buzăului, pădurile de răşinoase şi de fag pe văile rîurilor Trotuş, Putna, Teleajen, Ialomiţa, Argeş şi altele.

Faţă de această exploatare prădalnică a fondului forestier al ţării, grija pentru împăduriri şi refacerea suprafeţelor tăiate ras, pentru repopularea unor păduri exploatate abuziv, pentru restaurarea şi ameliorarea arboretelor degradate s-a manifestat foarte slab. Pînă în 1930, cînd pădurile — cum s-a arătat mai înainte — au suferit un jaf cumplit, nu s-a împădurit decît circa 100 000 ha, adică circa 10 000 ha anual, iar în anii 1930—1937, prin activitatea CAPS-ului şi a Direcţiei regimului silvic, s-au împădurit încă aproximativ 230 000 ha. Este de ajuns să se compare aceste cifre cu cele indicînd tăierile pentru a avea una din explicaţiile importante ale suprafeţei întinse de terenuri degradate sau ale consecinţelor grave avute asupra agriculturii din România.

Valorificarea lemnului din România a fost făcută foarte slab. Din aproximativ 6 000 000 m^3 de lemn de lucru, 85% era folosit pentru fabricarea de cherestea şi în mică măsură pentru lucrări de tîmplărie, 0,8% în construcţii, iar restul în fabricarea hîrtiei şi a celulozei, fabricarea unor produse chimice, producerea de furnir şi de placaj. Cea mai mare parte a cherestelei produse era exportată. De asemenea, din aproximativ 9 000 000 m^3 de lemn de foc exploatat, numai 10% avea întrebuinţări industriale (la fabricarea mangalului sau pentru obţinerea de produse de distilare), restul fiind utilizat pentru combustibil. Structura exportului de lemn al României evidenţiază de asemenea valorificarea inferioară a acestei bogăţii a ţării.

Structura exportului de lemn al României în anii 1920—1937 [29]
(în mii m^3)

Anii	Total	Cherestea de răşinoase	Lemn de foc	Cherestea de stejar	Alte sorturi de lemn brut	Cărbuni de lemn
1920—1924	3429	1485	1747	40	118	39
1925—1929	5044	2869	1758	183	103	131
1930—1934	2406	1535	633	134	104	—
1935	1604	1214	200	113	77	
1936	1884	1252	201	184	247	—
1937	2000	1376	255	131	238	—

Aceste date arată, pe de o parte, scăderea puternică a exportului de lemn (după 1925), predominarea în cadrul acestui export a cherestelei de răşinoase, ca şi interesul pieţei străine pentru lemnul de stejar şi alte

[28] Legea păşunilor comunale din 1920 a prevăzut exproprierea unor păduri pentru crearea de izlazuri acolo unde schimbarea destinaţiei nu vătăma un interes general. Pădurea trebuia tăiată într-un anumit termen.

[29] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 98.

www.dacoromanica.ro

sortimente. În timp ce exportul de lemn brut (sau după o primă prelucrare) nu era avantajos pentru economia națională a României, exportul de mărfuri fabricate din lemn a fost neînsemnat.

În ce măsură acest export de lemn era în contradicție cu posibilitățile reale ale țării noastre ne-o arată următoarea situație :

Capacitatea normală a producției, consumul intern și exportul de lemn al României în 1936[30]
(în mii m³)

Sortiment	Capacitate normală de producție a pădurilor	Consumul intern	Disponibil pentru export
Lemn de foc	12 590	9 250	3 340
,, ,, lucru foioase	2 800	2 660	110
,, ,, ,, rășinoase	3 230	3 122	180
TOTAL	18 620	15 032	3 588

Comparînd exportul efectiv de lemn cu posibilitățile normale ale producției pădurilor, constatăm, pe de o parte, un export de peste 10 ori mai mare decît posibilitățile pentru cheresteaua de rășinoase și de 2—3 ori mai mare pentru lemnul de foioase și, în schimb, un export extrem de mic față de posibilități pentru lemnul de foc. Ca atare, la ,,lemnul de foc și cheresteaua de fag raportul dintre exportul normal și cel real este pozitiv, adică exportăm mult mai puțin decît în mod normal, în schimb la cheresteaua de rășinoase și stejar acest raport este negativ. Cu alte cuvinte, din sortimentele de lemn de calitate inferioară nu exportăm nici măcar atîta cît ar permite posibilitățile oferite de păduri. Din contră, la sortimentele de valoare, cum este cheresteaua de rășinoase și stejar, lucrurile se petrec invers. Din acestea exportăm mai mult decît ar permite capacitatea normală de exploatare a pădurilor"[31]. Trebuie precizat că politica economică de stat a favorizat acest export, deoarece contribuia în măsură însemnată la activarea balanței comerciale și aducea devize în cadrul balanței de plăți externe.

Astfel, în anii 1925—1928, exportul de lemn a adus, în medie, 5 miliarde de lei anual, adică mai mult de 16% din valoarea totală a exportului țării, fiind a treia marfă ca importanță după cereale și petrol. Izbucnirea crizei pe piața mondială capitalistă și puternica scădere a prețurilor lemnului au redus la mai puțin de 50% exportul românesc de lemn cantitativ și valoric, procentul său din totalul exportului coborînd la circa 10%.

Întrebuințarea lemnului, în special a celui de molift, brad și larice, ca și fagul sau plopul, pentru fabricarea celulozei și hîrtiei a dus la epuizarea masivelor păduroase din regiunile învecinate cu fabricile respective, în timp ce stufful, paiele și papura nu erau de loc utilizate.

Este important de semnalat faptul că industria de prelucrare a lemnului—fabrici de cherestea în special—s-a dezvoltat în țara noastră în perioada interbelică în mod disproporționat față de sursa de materie primă, respectiv față de posibilitatea de exploatare normală a pădurilor. Din cele 18 600 000

[30] Dr. V. Săbău, *Organizarea producției forestiere în cadrul unei politici economice naționale*, București, 1937, p. 14.
[31] *Ibidem*, p. 19.

www.dacoromanica.ro

m^3 de lemn posibil de extras anual din păduri, în fabricile de cherestea se puteau livra aproximativ 70%din lemnul de rășinoase și 20%din cele de foioase, sau, în total, 4 300 000 m^3 (cea mai mare parte din lemnul de foioase consumîndu-se sub formă brută de lemn de foc sau ca lemn de lucru în construcții, ca pari de mină etc.). Față de această posibilitate a pădurilor, capacitatea de producție a fabricilor de cherestea era de 12—13 000 000 m^3, deci de trei ori mai mare decît potențialul de alimentare cu materie primă. În 1937 funcționau în țară 670 de întreprinderi în industria lemnului (din care 461 de fabrici de cherestea) cu 64 476 CP forță motrică și 2,3 miliarde de lei capital, în afară de 24 de fabrici de hîrtie, celuloză, distilerii de lemn cu 50 481 CP forță motrică și 1,7 miliarde de lei capital. În comparație cu celelalte țări europene, România era dintre cele mai bine utilate cu gatere mecanice. Dezvoltarea însă exagerată a industriei de cherestea pentru export era disproporționată față de celelalte ramuri ale industriei lemnului (fabrici de mobile, tîmplărie mecanică, butoaie, căruțărie, unelte etc.), care nu satisfăceau în întregime nici consumul intern[32]. Este evident că marile întreprinderi de cherestea, multe cu capital străin, acționau în sensul forțării capacității de producție a pădurilor.

Care a fost structura proprietății fondului forestier al României în perioada dintre cele două războaie mondiale?

Pădurile erau în proprietatea statului, a moșierilor și a întreprinderilor particulare capitaliste, a unor comune, instituții publice (de binefacere, de cultură etc.) sau a unor colectivități.

Structura proprietății forestiere în România în 1929 [33]

Categorii de proprietate	mii ha	%
TOTAL PĂDURI	6 419	100,0
Domeniile statului	1 901	29,5
Domeniile Coroanei	61	0,9
Proprietate particulară	1 867	29,0
Proprietate a comunelor	716	11,6
Instituții publice de binefacere, de cultură, cu caracter privat	562	8,7
Proprietate a unor colectivități (composesorate, fonduri grănicerești, moșneni)	1 309	20,3

Din aceste date reiese că statul poseda aproape o treime din suprafața de păduri a țării, fiind cel mai important proprietar. Pădurile aparținînd statului, pînă în 1930, au fost administrate de Casa pădurilor, înființată în 1910, și care efectua de asemenea controlul exploatării tuturor pădurilor țării, indiferent cui aparțineau. Prin legea din 25 aprilie 1930 a fost înființată Casa autonomă a pădurilor statului (C.A.P.S.), instituție cu caracter de regie publică comercială, cu buget și gestiune financiară proprie. Prin aceasta a fost separată administrarea și exploatarea pădurilor statului de controlul și de poliția forestieră aparținînd organelor de stat, respectiv Ministerul Agriculturii.

[32] *Ibidem*, p. 38—39.
[33] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 462.

www.dacoromanica.ro

Instituţiile publice din *Transilvania* care posedau păduri erau :

— comune, judeţe, şcoli, biserici	713 562	ha
— fondurile grănicereşti din Năsăud şi Caransebeş	196 362	„
— biserici şi fundaţii religioase	50 894	„
— alte fundaţii publice şi particulare	15 501	„
— composesoratele ţărăneşti	645 818	„
În Moldova de nord de asemenea posedau :		
— fondurile religioase	213 613	„
— comunele	32 864	„
— asociaţiile săteşti	15 237	„

În vechea Românie instituţii proprietari de păduri erau :

— Domeniile Coroanei	61 126	ha
— Eforia spitalelor civile Bucureşti	58 992	„
— Eforia spitalelor „Sf. Spiridon" Iaşi	21 588	„
— comune, judeţe, biserici	52 587	„

Proprietatea particulară, societăţi pe acţiuni sau în nume colectiv, proprietari individuali stăpîneau 29% din păduri, într-un procent mai mare în vechea Românie decît în Transilvania[34]. Această repartiţie a proprietăţii pădurilor explică de ce a fost posibilă exploatarea prădalnică a fondului forestier în România. Pe lîngă faptul că multe întreprinderi capitaliste — societăţi mari pentru exploatarea lemnului — aveau în proprietate masive păduroase, ele luau în arendă pentru exploatare o mare parte din pădurile aparţinînd altor proprietari particulari sau unor colectivităţi. De asemenea şi o bună parte din pădurile statului erau date în concesiune pentru exploatare acestor societăţi, abia după 1930 Casa pădurilor statului trecînd la sistemul exploatării în regie de stat.

Subliniem că acolo unde exploatarea era făcută de către proprietari : comune, instituţii publice, composesorate, fonduri grănicereşti, deşi se efectua cu mai multă grijă, avea acelaşi caracter de exploatare capitalistă, dăunătoare faţă de fondul forestier naţional.

Capitalul monopolist străin a deţinut poziţii puternice în industria de exploatarea lemnului din România, dirijînd, cum arăta „Revista pădurilor", de la Milano, Geneva şi Budapesta operaţiile pentru lichidarea pădurilor noastre de răşinoase, găsind soluţii ca să poată tăia oricît, fără a ţine seama de capacitatea normală de producţie a pădurilor din România[35]. În aceste condiţii, specialiştii vremii subliniau că, dacă pădurile româneşti au fost exploatate prădalnic pînă la epuizare, aceasta se datora întreprinderilor capitaliste, cu deosebire celor cu capital străin, care urmăreau profituri cît mai ridicate indiferent de starea în care rămîneau pădurile după exploatare sau de nevoile economiei naţionale. Faptul că unele din întreprinderile capitaliste care exploatau păduri funcţionau sub denumirea de cooperative (în 1930 funcţionau 236 de cooperative forestiere cu un

[34] Datele privind proprietatea forestieră a instituţiilor publice în D. A. Sburlan şi G. I. Ionesco, *Les conditions forestières de la Roumanie. Production, industrie et commerce du bois*, Bucarest, 1932, p. 11—12.

[35] „Revista pădurilor", 1937, nr. 2, p. 246—245 : *Debuşeurile lemnului românesc.*

www.dacoromanica.ro

capital de 222 000 000 de lei) nu schimba cu nimic situaţia, întrucît cooperaţia forestieră, ca şi cea agricolă, era o exploatare pur capitalistă. Specialiştii vremii în domeniul forestier subliniau că „sistemul cooperatist... s-a confundat sau, mai bine zis, şi-a identificat scopurile cu ale societăţilor exploatatoare"[36].

Pentru o asemenea exploatare a pădurilor ţării au fost utilizate diverse căi. Astfel au fost acordate de către stat mii de ha de păduri de răşinoase cu preţuri derizorii unor fabrici de hîrtie în scopul încurajării industriei naţionale. „Nici un arbore nu s-a exploatat pentru fabrica de hîrtie—arăta un studiu asupra politicii silvice—, pădurea a fost vîndută de a doua zi unei societăţi de exploatare cu respectiva diferenţă de preţ, iar acum, după 50 de ani, la vremea lichidării definitive a exploatării şi a contractului, printr-o ingenioasă interpretare, se constată—întîi de către ingineri silvici şi apoi de arbitri—că tot statul mai este dator fabricii de hîrtie o importantă cantitate de material lemnos, pe care trebuie să i-o dea gratuit[37].

Unei întreprinderi forestiere cu capital străin i s-au dat spre exploatare păduri din Maramureş spre a extrage tanin de coajă de brad într-o fabrică pe care urma s-o instaleze. Deşi a exploatat sute de m³ de molid, întreprinderea respectivă nu a înfiinţat nici o fabrică de tanin[38].

Concesiunile acordate capitalului străin, folosite drept pretext, în special după 1929, pentru valorificarea bogăţiilor ţării, „au fost în fapt prilej de cedare către societăţi străine a celor mai frumoase păduri ale ţării pe preţuri ce n-au acoperit nici costul regenerării lor, rămas pe seama statului"[39].

Prin Codul silvic din 1910, modificat în 1923, 1929 şi 1933, împreună cu alte legi care reglementau regimul silvic, departe de a se fi luat măsuri reale, eficiente pentru ocrotirea pădurilor, se lăsau posibilităţi largi exploatării capitaliste prădalnice. Gospodăria pădurilor statului era în sarcina Casei autonome a pădurilor statului (C.A.P.S.), iar cea a pădurilor administrate sau tutelate de stat era în seama Direcţiei regimului silvic din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. Asupra restului de păduri proprietate particulară statul avea numai un control general, supraveghind aplicarea principiilor legii silvice. Din chiar primul capitol al Codului silvic se preciza că „regimul silvic", adică anumite reguli restrictive în administrarea şi exploatarea pădurilor, se aplicau numai pădurilor din proprietatea statului, comunelor, persoanelor morale de drept public (aşezăminte de binefacere, de cultură, biserici etc.), pădurilor pe care moşnenii le stăpîneau în devălmăşie, ca şi unor păduri de protecţie. Restul pădurilor rămîneau în afara acestor obligaţii. În consecinţă, aproximativ 3 000 000 ha de pădure, sau circa 50% din pădurile României, nu intrau în prevederile acestui regim[40]. Dacă pădurile supuse regimului silvic se puteau exploata numai în baza unui „amenajament", un regulament de exploatare întocmit pe baza unui studiu al pădurii respective, celelalte păduri nu aveau o asemenea obligaţie. Iată cum se justifica o asemenea politică forestieră

[36] *Enciclopedia României*, vol. II, p. 465.
[37] Ing. P. Ioan, *Politica silvică naţională*, p. 41—42.
[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*.
[40] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 457.

www.dacoromanica.ro

a statului : „Amenajamentul pădurilor publice trebuie considerat ca o măsură de interes general. În pădurile particulare obligaţia de a menţine o folosinţă şi un capital variabil nu există la un nivel atît de ridicat ca la celelalte. Proprietarul îşi reglementează aici tăierile după nevoile sale"[41]. În realitate, în aceste păduri tăierile se făceau după interesele fără limită ale întreprinderilor pentru obţinerea unor profituri deosebit de mari în dauna fondului naţional forestier.

Trăgînd concluzii din studiul politicii de amenajare a pădurilor în ţara noastră, dr. V. Săbău scria : „...Rezultă că proprietatea privată îşi taie pădurile în mod prea grăbit... Concepţia liberală a Codului silvic de a da latitudine proprietarului să-şi aleagă regimul... şi să decidă asupra respectării raportului susţinut trebuie revizuită. Din cifrele prezentate în acest studiu rezultă limpede că legea silvică este prea îngăduitoare faţă de această categorie de proprietari şi din această cauză pădurile lor sînt expuse pustiirii" [42]. El preconiza ca măsuri deosebit de urgente ce trebuiau luate un control sever asupra angajamentelor şi regulamentelor de exploatare aplicate proprietarilor particulari, control asupra activităţii de amenajare a fiecărui agent amenajist, restrîngerea aplicării tăierilor rase, prin a căror aplicare se descoperea solul pe suprafeţe întinse etc.

Supravegherea şi paza pădurilor se făcea de către agenţii silvici (ingineri, conductori, brigadieri şi pădurari). Lipsa de grijă pentru calificarea personalului silvic a avut consecinţe serioase prin existenţa unor cadre restrînse faţă de necesităţile silviculturii. Unui inginer silvic îi revenea în pădurile statului şi în cele administrate de stat 6 071 ha, unui conductor silvic 28 615 ha, unui brigadier 2 840 ha, iar unui paznic 532 ha [43]. În acelaşi timp, în alte ţări capitaliste, pentru un inginer silvic, şef de ocol sau agent exterior care lucra efectiv pe teren, reveneau 1 000—2 000 ha de pădure.

Cu toate acestea, învăţămîntul şi cercetarea ştiinţifică în domeniul forestier au înregistrat unele progrese în ţara noastră. Preocupări în acest domeniu au existat încă de la mijlocul secolului trecut. În 1893 a fost creată Şcoala silvică de la Brăneşti, separîndu-se învăţămîntul silvic de cel agricol. În perioada interbelică au funcţionat şcoli de brigadieri silvici şi de pădurari (învăţămînt inferior), şcoala de conductori silvici de la Timişoara (învăţămîntul mediu) şi secţia silvică a Şcolii politehnice, care pregătea ingineri silvici. O dată cu înfiinţarea C.A.P.S. în aprilie 1930, s-au creat în cadrul său pentru cercetarea ştiinţifică un birou de studii, unul de publicaţii şi trei laboratoare : de cercetarea solului, de entomologie şi de botanică - patologie forestieră, instalate la Şcoala politehnică. În mai 1933, la propunerea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, această unitate de cercetare din cadrul C.A.P.S. a fost transformată în Institutul de cercetări şi experimentaţie forestieră (I.C.E.F.). Datorită activităţii unor valoroşi oameni de ştiinţă, ca prof. ing. I. Demetrescu, prof. ing. C.C. Georgescu, prof. ing. D. Sburlan etc., au fost întreprinse

[41] *Ibidem.*

[42] Dr. V. Săbău, *Politica de amenajare a pădurilor româneşti în lumina statisticii*, Bucureşti, 1937, p. 24.

[43] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 96.

www.dacoromanica.ro

cercetări în domeniul exploatării şi protecţiei pădurilor, a dendrologiei, pedologiei, fitopatologiei forestiere, ameliorațiilor şi geniului forestier, economiei forestiere etc. În exterior, I.C.E.F. poseda staţiuni regionale de experimentări, ocoale silvice experimentale, rezervaţii şi centre de cercetări. Mijloacele materiale însă de care a dispus institutul erau, din păcate, prea mici în raport cu necesităţile cercetării ştiinţifice din acest domeniu.

În pădurile exploatate de întreprinderile capitaliste, locul specialiştilor, din păcate, îl ocupau antreprenorii, comercianţii din domeniul lemnului sau alte persoane, străine de profesiunea de silvicultor. Muncitorii forestieri, care după statistica oficială se cifrau la aproximativ 250 000 de lucrători anual, erau în mare parte sezonieri şi fără o calificare specială. Exploatarea acestor muncitori de către întreprinderile capitaliste era dintre cele mai grele din România. „De obicei — scria studiul citat — în lucrările forestiere se activează de dimineaţă şi pînă la apusul soarelui [44].

Este evident că, în aceste condiţii de exploatare a pădurilor, legislaţia silvică, departe de a apăra fondul forestier al ţării, favoriza distrugerea sa". „Eficacitatea legilor silvice româneşti — scria un specialist — a fost şi este discutabilă în mare măsură, pe de o parte din cauza moralei noastre scăzute în materie de respectul legii şi, în al doilea rînd, pentru că ne-a lipsit pînă acum cîţiva ani o administraţie silvică corespunzătoare" [45], evident fiind vorba în primul rînd de „respectul" legii silvice de către întreprinderile exploatatoare. Despre ce „eficienţă" a legislaţiei silvice putea fi vorba cînd statistica arăta că media infractorilor la dispoziţiile Codului silvic a fost în anii 1925—1926 de 226 612 infractori, în anii 1937—1938 au fost 229 910 infractori, iar anual erau condamnaţi definitiv 161 629 de infractori. Statul era foarte „înţelegător" cu întreprinderile contraveniente. Astfel, în anii 1933—1938 a acceptat „prin bună învoială" tranzacţii prin care a redus amenzile aplicate cu 90%, adică în loc de suma de 56 598 000 de lei a primit 1 437 812 lei. După aprecierile specialiştilor silvici, ar fi trebuit încasat anual, conform valorii reale a pagubelor cauzate prin infracţiunile la legile silvice, aproximativ 1 miliard de lei [46]. Chiar tariful amenzilor prevăzute de Codul silvic nu asigura nici pe departe recuperarea pagubelor; Codul silvic, spre exemplu, prevedea o amendă de 1 100 de lei pentru tăierea ilegală a unui stejar de 0,50 m diametru, iar valoarea acestuia era de cel puţin 3 000 de lei [47].

Examinarea situaţiei fondului forestier al României în perioada interbelică scoate în relief o îngrijorătoare stare de degradare a pădurilor. „Ne aflăm în faţa unei crize structurale a pădurilor — conchidea V. Madgearu —, a cărui soluţionare nu se poate aştepta decît în timp îndelungat. Această situaţie este concretizată în necesitatea absolută de a repune în valoare 3 000 000 ha de terenuri păduroase degradate" [48].

---

[44] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 461.
[45] *Ibidem*, p. 167.
[46] *Aspecte ale economiei româneşti*, Bucureşti, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 101—102.
[47] *Ibidem*.
[48] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 100.

www.dacoromanica.ro

ASPECTS DE L'HISTORIQUE DE L'ÉCONOMIE FORESTIÈRE DE LA ROUMANIE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES (1919—1939)

RÉSUMÉ

Pendant la période de l'entre-deux-guerres, la Roumanie s'est située dans le groupe moyen des pays européens en ce qui concerne le taux des forêts dans l'ensemble du territoire, taux considéré par la science sylvicole comme un minimum nécessaire à la satisfaction des besoins de la population d'un Etat. Au point de vue des espèces, les forêts de feuillus représentaient 75% du domaine sylvicole et celles de résineux seulement 25%, ce qui signifie que le bois de sapin, d'épicéa et de pin n'aurait pas dû être exporté. Une situation défavorable du fonds forestier, due à l'exploitation capitaliste irrationnelle, présentait également la distribution des espèces d'après l'âge des arbres des forêts du pays, ce qui déterminait une production annuelle réduite.

Parmi les causes qui ont contribué au mauvais état des forêts il convient de mentionner : leur exploitation irrationnelle et souvent dévastatrice, des investissements réduits, la non-régénération à temps des bois coupés au ras du sol ou le pâturage abusif, les immenses dégats provoqués par les agents nuisibles par suite de l'état phytosanitaire insatisfaisant.

Si l'on compare les données concernant la mise en valeur des forêts pendant la période de l'entre-deux-guerres à la capacité normale de production, il résulte qu'une exploitation abusive a été effectuée d'année en année, ce qui a constitué en fait la principale cause du regrès du fonds forestier.

Dans le même temps, la mise en valeur du bois a été particulièrement déficitaire, si l'on rappelle que sur 6 millions de m^3 de bois 85% étaient employés pour la production du bois de sciage et le reste pour la fabrication du papier, de la cellulose, etc. L'exportation du bois de sciage de résineux a, pendant la même période, dépassé de dix fois les possibilités normales du fonds forestier du pays. Cette situation explique pourquoi l'industrie de façonnage du bois — respectivement les fabriques de bois de sciage — s'est développé de manière disproportionnée par rapport aux possibilités réelles de matière première.

www.dacoromanica.ro

D O C U M E N T A R

DATE NOI CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA LUI ION PIUARIU-MOLNAR

DE

V. L. BOLOGA, I. SPIELMANN şi Z. SZÖKEFALVI-NAGY

Cercetările din ultimii ani, îndeosebi valoroasa monografie a Luciei Protopopescu [1], au relevat noi aspecte ale rolului de protagonist în învăţământul românesc din Transilvania al cărturarului luminist, oculistul Ion Piuariu-Molnar (1749—1815). Documente inedite, depistate de noi în 1967 în arhiva fostului guberniu al Transilvaniei (Budapesta) şi utilizate în lucrarea de faţă, completează şi adîncesc informaţiile despre străduniile şi zbuciumările lui Ion Piuariu-Molnar.

Pornind de la concepţia sa luministă conform căreia şcolile serveau drept principalele „instrumente de luminare a gîndirii poporului", Piuariu a căutat prin memoriile sale adresate împăratului Iosif al II-lea să fructifice în folosul dezvoltării învăţămîntului elementar românesc eforturile absolutismului luminat habsburgic de a etatiza şcolile din Transilvania.

Într-o primă cerere, la 2 martie 1782, Piuariu-Molnar solicită înfiinţarea în Transilvania a unor şcoli triviale, învăţătorii cărora urmînd a fi retribuiţi din fondurile statului [2]. Cererea, împreună cu memoriul însoţitor al cancelariei aulice, ajunge la împărat, care dispune (la 13 martie 1782) ca pe viitor şi şcolile româneşti neunite să beneficieze de fondul şcolar. Iosif al II-lea ordonă în acelaşi timp să se ceară lui Piuariu-Molnar şi propuneri concrete referitoare la această problemă [3]. Răspunsul oculistului român este cunoscutul proiect-memoriu din 14 iunie 1782, publicat de I.Lupaş, prin care solicită înfiinţarea a 70 de şcoli româneşti, reclamînd totodată învăţători neuniţi pentru localităţile în care majoritatea şcolarilor sînt ortodocşi [4].

---

[1] L. Protopopescu, *Contribuţii la istoria învăţămîntului în Transilvania (1774—1805)*, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1966.

[2] Gub. Trans., nr. 440/1782; cf. L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 35.

[3] C.A.T., nr. 440/1782; cf. L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 35.

[4] I. Lupaş, *Doctorul Ion Piuariu-Molnar*, Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria III, tom. XXI, mem. 20, Bucureşti, 1935, p. 653—697.

www.dacoromanica.ro

Cancelaria aulică aprobă înfiinţarea numai a 12 şcoli unite [5], fapt care-l determină pe Piuariu-Molnar să ceară într-un nou memoriu (1784) şcoli ortodoxe, invocînd în sprijinul cererii sale argumente desprinse din observaţiile făcute în timpul „multiplelor călătorii" efectuate în Principatele Române [6]. În fine, în 1786 a fost aprobată crearea a opt şcoli ortodoxe.

O dată cu prăbuşirea iozefinismului şi lichidarea majorităţii reformelor introduse de împăratul luminist, şi învăţămîntul ortodox de stat este periclitat. Pînă la urmă, în 1790 Curtea hotărăşte ca salariile de cîte 50 de florini anual ai celor opt învăţători ortodocşi numiţi în 1786 să fie acoperite din „fondul studiilor" şi să se restituie din taxele sidoxiale, sume cu care ortodocşii contribuiau la susţinerea curţii episcopale [7].

Aceste fonduri se dovedesc însă a fi neîndestulătoare. Dovadă este cazul învăţătorului din Sadu, despre care aflăm din intervenţia lui Piuariu-Molnar din 18 decembrie 1814 (necunoscută pînă acum) adresată guberniului ardelean [8].

Memoriul insistă asupra faptului că şcoala din Sadu a fost una din cele 12 şcoli româneşti înfiinţate pe baza amintitei hotărîri din 1782 al guberniului. Învăţătorul ei a beneficiat tot timpul de o subvenţie de 50 de florini, retrasă de episcopul ortodox Vasile Moga în 1814 şi dată unei alte comune pe motivul că „Sadu îi acordă învăţătorului de aici 4 stînjeni de lemne şi o leafă de 50 de florini din mijloace proprii" [9]. Piuariu consideră această hotărîre arbitrară şi arată în memoriul său că subvenţia îi revine pe drept învăţătorului ortodox din comuna sa, deoarece „din această cea mai înaltă favoare trebuie să beneficieze şi românii din jurul Sibiului, care, ca şi ceilalţi neuniţi, contribuie la fondul sidoxial din care sînt subvenţionate cele opt şcoli naţionale" (ortodoxe) [10].

Cu acte şi corespondenţă datate din 1782 Piuariu dovedeşte că episcopul (unit) de Făgăraş, Ion Bob, însărcinat în acel an de guberniu să desemneze cele 12 comune care vor găzdui şcolile româneşti, a acceptat, la rugămintea sa, ca una din ele să fie Sadu, satul natal al oculistului.

Pentru a clarifica antecedentele acestei hotărîri, Piuariu revine la „originea organizării şcolilor normale româneşti", schiţînd totodată şi rolul său în acest proces. El expune succint ideile de bază ale proiectului pe care l-a înaintat împăratului în martie 1782. Fapt important: în acest memoriu, scris în 1814, deci într-o perioadă cînd luminismul devenise o ideologie deochiată în faţa oficialităţilor, Piuariu face o profesiune de credinţă neschimbată pentru idealurile progresiste ale anilor săi de tinereţe.

„Cu inima îndurerată — scrie el — am observat încă în 1782 cît de mult asprimea şi neştiinţa acoperă ca o pojghiţă de gheaţă sufletul din origine înaripat al poporului român" [11]. Pentru a remedia această

---

[5] L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 44.

[6] Gub. Trans., 736 1784; cf. L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 47.

[7] L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 56—57.

[8] Arh. st. Budapesta, Gub. Trans., in politicis 12 304/1814.

[9] *Ibidem*: „Weil Zoot aus eigenen Mitteln dem dassigen Schullehrer einen Gehalt von 50 fl. und 4 Klafter Holz gebe".

[10] *Ibidem*: „Damit von dieser Allerhöchsten Gnade auch die im Hermanstädter Bezirk wohnende Wallachen, Antheil nehmen sollen, die eben so gut als alle übrigen Nichtunierten zum Sydoxial-fond beitragen müssen, aus welchem die 8 National Schulen unterstüzt werden".

[11] *Ibidem*: „Mit Wehmutvollen Herzen bemerkte ich schon im Jahre 1782, wie sehr noch Roheit und Unwissenheit den angeborenen *Kühnen* Geist des Wallachischen Volks wie ein Eiss Rinde bedeckte".

www.dacoromanica.ro

tristă situaţie, pentru a transforma „un popor incult în supuşi instruiţi" principalul mijloc poate fi şcoala, comentează Piuariu memoriul său de altădată. Din aceeaşi raţiune, scrie el, s-a adresat atunci împăratului, cerîndu-i înfiinţarea unor şcoli româneşti, care „să permită în mod preamilostiv poporului român din Ardeal, sub paza unei organizări a şcolilor normale, să poată învăţa a gîndi şi în acest fel să-şi aşeze piatra de temelie a unei culturi mai bune" [12].

Cuvintele pătimaşe cu care Piuariu-Molnar îşi expune ideile memoriului de altădată dovedesc că cel ce le-a conceput credea tot atît de fierbinte în cauza dreaptă a poporului său oropsit ca şi în 1782, cu 32 de ani în urmă ; atunci cînd a aşternut pe hîrtie pentru prima oară aceleaşi rînduri.

Din anexele memoriului său, arată Piuariu, reiese că în 1782 împăratul Iosif al II-lea a dispus ca el să fie chestionat care anume ar fi cele 12 parohii, cu aşezare centrală şi în acelaşi timp uşor accesibile comunelor învecinate, în care ar putea fi înfiinţate cele 12 şcoli româneşti [13]. Dar, de vreme ce pînă la urmă aceste localităţi au fost desemnate de către episcopul unit de Făgăraş, el — Piuariu —, încurajat de „cea mai înaltă încredere" din partea împăratului, s-a simţit îndreptăţit să solicite episcopului Bob o şcoală pentru satul său natal. Cu acordul acestuia, şcoala din Sadu a luat fiinţă. În sfîrşit, continuă Piuariu relatarea faptelor, cînd ortodocşii ardeleni au primit cele opt şcoli, una din ele a fost înfiinţată la Sadu, iar vechea subvenţie de 50 de florini a trecut asupra ei. Tocmai această continuitate, faptul că şcoala din Sadu a fost „locul de baştină a acestui aşezămînt de binefacere de la fondarea ei", îl îndeamnă pe Piuariu să se adreseze guberniului cu rugămintea ca acesta să intervină pe lîngă episcopul ortodox pentru ca subvenţia acestui „folositor aşezămînt naţional" să-i fie asigurată şi pe viitor [14]. Din actele de arhivă aflăm de asemenea că, sesizat prin memoriul din 1814 al oculistului român, guberniul ardelean i-a solicitat episcopului Moga explicaţii [15]. Răspunsul episcopului şi hotărîrea definitivă a guberniului nu ne este cunoscută.

Deşi se referă numai la şcoala din Sadu, memoriul lui Piuariu-Molnar din 1814 este concludent prin întregul său conţinut, dovedind interesul pe care el l-a purtat şcolilor româneşti pînă în ultimii ani ai vieţii.

★

Din publicaţiile lui I. Lupaş [16], Lia Dima [17] şi cercetările arhivistice din ultimii ani ale lui Al. Neamţu [18] se cunoaşte că Piuariu a înfiinţat la

[12] *Ibidem* : „Dem Wallachischen Volk in Siebenbürgen Höchst Gnädigst zu erlauben, unter den Schutz einer Normale-Einrichtung der Schulen untergeordnet, denken, lernen zu dürfen, und hier durch den Grundstein zur besserer Bildung zu legen".

[13] *Ibidem*, anexa 1 : „Huncque in finem R. Gubernium D. vestram audiat, an circa locale et Modalitatem hujus Instituti relate ad Gentem Vallahicam quidquam proficii proponendum sciat (?), Comitti D. vestri ut quaquam 12 Parochias Unitorum praecipuat et ita sitas, ut etiam circumfusis Pagis commodo pateant, eligendas censaret, in quibus Scholae hae nationale... ante omnia stabiliendur fereut (?).

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*.

[16] I. Lupaş, *op. cit.*

[17] Lia Dima, *Cîteva date şi amănunte cu privire la Ion Piuariu (Molnar de Müllersheim)*, în „Anuarul Inst. de Ist. Naţională (Cluj), vol. VIII, Sibiu, 1942, p. 375 381.

[18] Al. Neamţu, *Date noi privitoare la Ion Piuariu-Molnar*, în „Studii", an. XXIII, (1960), nr. 1, p. 83—90.

www.dacoromanica.ro

începutul secolului al XIX-lea, la Sadu (probabil), cea dintîi întreprindere manufacturieră de postav cu caracter capitalist din Transilvania şi că, în străduaniile sale de a pune bazele acestei întreprinderi, a avut de înfruntat opoziţia puternică a breslelor de postăvari din Sibiu, Braşov şi Cisnădie. Pe drept cuvînt vede Al. Neamţu în conflictul dintre Piuariu şi breslele postăvarilor „un exemplu elocvent despre greutăţile în care elementele tinere ale capitalismului trebuiau să-şi croiască drumul prin desişul relaţiilor feudale" [19].

Cu privire la acest conflict, Al. Neamţu aduce o serie de date noi pentru perioada anilor 1800—1802, pe care le completăm cu rezultatele investigaţiilor noastre de arhivă.

Breslele postăvarilor saşi, cramponîndu-se de legislaţia feudală care le asigura privilegii exclusive de a produce şi a comercializa mărfurile lor în localităţile unde existau bresle, au căutat prin toate mijloacele să împiedice înfiinţarea manufacturii din Sadu. Guberniul ardelean dă dreptate cauzei lui Piuariu şi dispune prin hotărîrea sa din 30 aprilie 1801 ca acesta să nu fie oprit în înfiinţarea manufacturii sale, legile dînd dreptul la construirea unor asemenea întreprinderi în localităţi unde lipsesc breslele (ca la Sadu) [20].

Nereuşind din prima încercare, potrivnicii săi caută să-i pună lui Piuariu noi opreliști. Astfel, breasla postăvarilor din Cisnădie, proprietară a unei mori în apropierea locului unde Piuariu a început lucrările de construcţie ale manufacturii, ridică în mod samavolnic pretenţii de proprietate asupra acestui teren, cerînd oprirea lucrărilor pînă la clarificarea definitivă a situaţiei. Sesizat, guberniul ardelean dispune la 12 iulie 1801 ca magistratul Sibiului să trimită la faţa locului o comisie. Dar sibienii, sprijinind cauza breslelor, reuşesc să amîne ancheta locală [21].

Amărît din cauza sistării lucrărilor de construcţie şi a tergiversării anchetei care-i pricinuia serioase daune materiale, ploile deteriorînd materialele de construcţie, Piuariu se adresează guberniului, anexînd declaraţia a 18 ţărani români din comuna Sadu din care reiese că el a cumpărat terenul „ce se întinde mai în sus de moara Seciu" [22] de la ei şi astfel pretenţiile de proprietate ale breslei din Cisnădie sînt doar diversiuni menite a tergiversa lucrările de construcţie şi a dejuca hotărîrea guberniului, favorabilă lui. Întreaga manevră, conclude Piuariu, serveşte doar „a împiedica străduaniile mele... şi încearcă să-mi pună tot fără nici un temei noi piedici, urmărind interzicerea construcţiei piuei mele, ca astfel ceea ce nu a atins pe o cale să poată cîştiga pe alta" [23].

Oculistul român urgentează ancheta magistratului sibian şi cere învoirea guberniului pentru a putea continua lucrările de construcţie şi pînă la clarificarea definitivă a dreptului de proprietate asupra terenului.

---

[19] Al. Nemţu, *op. cit.*, p. 87.

[20] Arh. st. Sibiu, actele magistr., doc. 1 412/1801; cf. Neamţu, *op. cit.*, p. 88—89.

[21] Arh. st. Budapesta, Gub. Trans., in politicis, 5 615/1801 şi 6 977/1801.

[22] *Ibidem*, 6 977/1801.

[23] *Ibidem*: „Más utat vettenek fel igyekezetemnek meg akadályoztatására, de mivel a szorgalmatosságra valo just tölem el nem zárhatták, igyekeztek a másoktol, tudniillik a ványoló malmoknak felépitésétöl elrekeszteni, hogy amit az egyik uton el nem érhettek, a másikon megnyerhessék, hasonló megállható minden igaz ok nélkül".

www.dacoromanica.ro

Drept răspuns, guberniul dispune la 21 august 1801 ca magistratul din Sibiu să efectueze în mod obligatoriu ancheta în termen de 15 zile. Rezultatul acestei descinderi nu ne este cunoscut; el este însă probabil nefavorabil lui Piuariu, căci el se adresează încă în acelaşi an cu noi memorii guberniului, urgentînd o reexaminare topografică şi juridică [24]. În cele din urmă, cu toată împotrivirea magistratului din Sibiu [25], guberniul dă dreptate de cauză lui Piuariu şi dispune la 28 ianuarie 1802 în sensul că el poate termina lucrările de construcţie [26]. Magistratul din Sibiu nu se dă însă bătut: piedicile puse în calea construcţiei manufacturii continuă, fapt care generează noi proteste la guberniul din partea lui Piuariu [27]. Şi breslele intră în acţiune din nou, contestînd, pe baza privilegiilor în vigoare, valabilitatea hotărîrii aulice din 1801, care acorda dreptul lui Piuariu să fabrice şi să comercializeze produsele pieei sale în localităţile nebreslaşe [28]. Pentru a pune capăt acestei discordii fără sfîrşit, cancelaria aulică ordonă guberniului să solicite opinia Universităţii săseşti [29]. Magistratul Braşovului, Bistriţei, Sibiului, al Cincului Mare, al Sebeşului Săsesc şi cel din Rupea se pronunţă, admiţînd doar unele exceptări neînsemnate, pentru menţinerea monopolului exclusiv al breslelor [30]. Din conceptul răspunsului guberniului ardelean la aceste opinii reiese că oficialitatea îşi menţine pe mai departe poziţia favorabilă faţă de Piuariu, sprijinindu-l în străduania de a termina construcţia manufacturii sale [31].

Pînă în prezent nu am găsit în arhive proteste ale breslelor după anul 1803, dar acestea nu au încetat şi opoziţia lor organizată a reprezentat una din stavilele cele mai importante în calea succesului „fabricii" de la Sadu, ducîndu-l în cele din urmă la faliment.

Dintr-un concept de referat, manuscris în limba germană, datînd probabil din 1827, cînd manufactura a fost scoasă la licitaţie, reiese că greutăţile materiale şi de desfacere a mărfurilor au fost atît de mari, încît la un moment dat Piuariu a cedat întreaga întreprindere fiului său, care, lipsit şi el de fonduri, a trebuit să-şi caute asociaţi străini. După multiple şi nereuşite încercări de a salva situaţia, în cele din urmă s-a ajuns în 1827 la faliment [32].

Fără a urmări procesul întregii dezvoltări şi decăderi a întreprinderii din Sadu, ne vom opri asupra unui moment din istoricul ei.

I. Lupaş [33] a publicat textul unui referat al cancelariei aulice, datat din 1811, cuprinzînd refuzul Curţii relativ la cererea lui Piuariu de a se asigura privilegiu exclusiv mărfurilor „fabricii" sale de tors lînă, promiţîndu-i-se în schimb ajutor prin guberniu în vederea înlăturării piedicilor care stau în calea propăşirii întreprinderii.

---

[24] *Ibidem*, 9 772 1 801, 9 888/1801.
[25] *Ibidem*, 10 352/1801.
[26] Arh. st. Sibiu, actele magistr., dos. 346/1802; cf. Neamţu, *op. cit.*
[27] Arh. st. Budapesta, Gub. Trans., 355/1802.
[28] *Ibidem*, 8 361 1802.
[29] *Ibidem* 10 926/1802.
[30] *Ibidem*, 10 079/1803, 1 328/1803, 1 536 1803, 1 886/1803, 1 619/1803.
[31] *Ibidem*, 8 361/1802.
[32] Lia Dima, *op. cit.*
[33] I. Lupaş, *op. cit.*, 696–697.

www.dacoromanica.ro

Aceia care s-au ocupat de acest text au scăpat din vedere o frază semnificativă, în care se afirmă că oculistul român trebuie „să se mulţumească cu privilegiile simple pe care le-a obţinut pînă acum" [34]. Pasajul citat îşi găseşte explicaţia într-o altă decizie aulică, datată cu trei ani în urmă, deci în 1808, prin care se acorda lui Piuariu privilegiu exclusiv pentru a produce lînă de tors pe termen de 15 ani (de fapt oculistul român solicitase un privilegiu pe 30 de ani) [35].

Nici din textul german publicat de Lupaş şi nici din cel similar în limba latină, care conţine hotărîrea aulică de refuz din 1811 a privilegiului solicitat, nu reiese de ce a fost nevoie de a reînnoi o asemenea cerere dacă cu trei ani în urmă Piuariu obţinea dreptul pe termen de 15 ani.

Să fi cerut oculistul român în această cerere prelungirea pe timp nelimitat a privilegiului? Să fi obţinut breslele revocarea sau limitarea hotărîrii aulice din 1808? Nu ştim. Fapt este că, încă în memoriul său din 1808 în care solicitase pentru prima dată privilegiul, Piuariu relatează despre unele zvonuri care pretind să ştie despre nemulţumirea şi neliniştea breslaşilor cauzată de cererea sa de privilegiu şi chiar de un protest înaintat în scris de aceştia oficialităţilor contra acordării unor asemenea drepturi [33].

Ar exista şi o altă explicaţie. În memoriul din 1808, motivîndu-şi cererea, Piuariu afirmă, că prin privilegiul pe care-l solicită pentru „fabrica" sa, el doreşte să promoveze „comerţul din Transilvania" [37]. Ne putem gîndi deci că în 1808 Piuariu a cerut numai un privilegiu pentru teritoriul Transilvaniei, iar în 1811 unul cu o sferă mult mai largă. Pentru o asemenea presupunere pledează faptul că în hotărîrea aulică din 1811, drept motiv al respingerii cererii de privilegiu se invocă faptul că o asemenea fabrică nu este „o invenţie nouă nici în teritoriile ereditare, nici în alte ţări", deci e neîntemeiată solicitarea ca „o singură persoană să obţină un privilegiu exclusiv pentru o astfel de industrie şi aceasta să fie limitată doar la un singur teritoriu al imperiului, fără ca acest fapt să fie în detrimentul teritoriilor austriece" [38].

Motivarea respingerii lasă să se întrevadă că Piuariu ar fi cerut un fel de drept exclusiv de desfacere pentru tot Imperiul austriac. Însă întreaga politică habsburgică din prima jumătate a secolului al XIX-lea continua cu perseverenţă vechea tendinţă de a frîna dezvoltarea industriei autohtone din Transilvania, rezervînd Ardealului rolul de „grînar al imperiului" şi de piaţă de desfacere a industriei austriece. Respingerea cererii de privilegiu pentru întreg imperiul era deci o urmare firească a acestei politici, promisiunile privind măsurile pe care guberniul urma să le adopte

---

[34] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 697: „Allein ausser dem bereits erhalten k. k. Landes-fabriks-Privilegium demselben es genügen dürfte".

[35] Arh. st. Budapesta, Gub. Trans., in politicis, 1 450 1 808, 3 898/1 808, 9 129/1 808.

[36] *Ibidem.*

[37] *Ibidem*: „Elargiendum exclusivum Privilegium propositam in serie earundem fabricam, activum commercium hujus Principatus promoventem erigendi...".

[38] *Ibidem* 3 675/1811: „Nullum praeterea adsit fundamentum, cur in exclusivum alicujus singularis personae favorem universa industriae nationalis, merendique possibilitatis massa relata ad hunc Industriae ramum in singulari Monarhiae parte restringatur, hinc supplicanti desideratum Privilegium exclusivum nec juxta subsistens respectu Ditionum Germanicarum Systema, nec juxta generalia, eaque recepta Commercialia principis impertiendum esse".

www.dacoromanica.ro

pentru a înlătura piedicile din calea prosperării manufacturii lui Piuariu și a întăririi privilegiului său „simplu" din 1808, fiind menite doar să mascheze tendința monopolistă a politicii industriale austriece.

Soarta ulterioară a manufacturii lui Piuariu care după o scurtă existență a trebuit să-și înceteze activitatea din lipsă de fonduri și sprijin, e de altfel dovada cea mai grăitoare cu privire la adevăratele intenții ale politicii austriece „de industrializare a Transilvaniei". Acestui fapt li s-au adăugat și opoziția și boicotul îndîrjit al breslelor, factori frenatori care, împreună cu lipsa unui ajutor real acordat de autorități, au dus în cele din urmă la decăderea primei manufacturi de postav de tip capitalist din Transilvania.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

PROBLEMATICA REVOLUȚIEI FRANCEZE ȘI MOTIVAREA SOCIALĂ A REVOLUȚIEI

(PE MARGINEA UNEI NOI ȘI FUNDAMENTALE LUCRĂRI DE ISTORIE CANTITATIVĂ)

Problematica Revoluției franceze a fost discutată între 1919 și 1939 pînă la comemorarea în pragul celui de-al doilea război mondial a 150 de ani de la dezlănțuirea ei, mai mult ca exercițiu de polemică politică. Această problematică a căpătat însă în ultimul sfert de veac o importanță fundamentală în întreaga istoriografie universală. Intervenția istoriografiei anglo-saxone a impus școlii istorice franceze o serie de riposte și de revizuiri. Etapele noii istoriografii asupra revoluției franceze sînt jalonate de revizuirea și de reeditarea monumentalei istorii asupra revoluției, sinteză magistrală datorată prof. Georges Lefebvre, apărută în 1931 și reeditată în 1951, 1959 și, după moartea autorului[1], în 1968. De o importanță esențială se dovedesc și lucrările mai recente, scrise în colaborare (sau singur) de prof. Ernest Labrousse[2], Albert Soboul[3], Jacques Godechot[4], Francois Furet și Denis Richet[5].

[1] Profesorul Georges Lefebvre a murit în 1959. Sinteza sa asupra istoriei Revoluției franceze constituie, după cum se știe, vol. XIII din colecția „Peuple et civilisations" (Halphen-Sagnac) și a fost scrisă în colaborare cu Raymond Guyot și Philippe Sagnac. G. Lefebvre a publicat o completare în 1954, sub titlul: *Etudes sur la Révolution française.*

[2] R. Mousnier, E. Labrousse și M. Bouloiseau, *Le XVIII-e siècle*, în *Hist. générale des civilisations*, vol. V, ed. a 5-a, 1967; E. Labrousse, *Les origines économiques et sociales de la Révolution française* (C.D.U. 1954) și *Voies nouvelles vers une histoire de la bourgeoisie occidentale aux XVIII-e et XIX-e siècles*, în *X-o Congresso Internazionale di Scienze Storiche*; *Relazioni*, t. IV, Firenze, 1965.

[3] Începînd cu *1789, l'an I de la liberté* (Paris, 1939), apoi *Les Sans-culottes parisiens de l'an II*, Paris, 1958; *Précis d'histoire de la Révolution française*, Paris, 1962, ed. a 2-a rev., 1964, 2 vol., și volumul de sinteză și de popularizare: *La Révolution française* (colecția „Que sais-je?", P.U.F., 1965).

[4] *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde, 1789 1799*, Paris. 1956; *La Contre-Révolution, doctrine et action* (reia teza din lucrarea mai veche a lui Louis Madelin, *La Contre-Révolution sous la Révolution*, 1936); *Les Révolutions, 1770 1799* (colecția „Nouvelle Clio", ed. a 2-a, 1956) și lucrarea de sinteză în limba engleză *France and the Atlantic Revolution of the Eighteenth Century. 1770—1799* (New York, 1965).

[5] François Furet și Denis Richet, *La Révolution* (colecția „Réalités"), Paris, Hachette, 2 vol., 1965—1966, recenzată critic de Claude Mazuriac, *Refléxions sur une nouvelle conception de la Révolution française*, în „Annales historiques de la Révolution française", 1967, nr. 3, p. 339—368.

www.dacoromanica.ro

Tezele istoriografiei anglo-saxone asupra conținutului politic și social al Revoluției franceze au fost dezvoltate mai ales de profesorul R. R. Palmer [6] de la Universitatea din Princeton, de profesorul Alfred Cobban de la Universitatea britanică din Cambridge [7], precum și de un grup de istorici care și-au consemnat rezultatele cercetărilor în patru articole de sinteză publicate în „American Historical Review" din 1965 și 1967, și datorate lui Elisabeth L. Ei enstein[8], George V.Taylor[9] și Gilbert Shapiro[10]. Trebuie să semnalăm și lucrările istoricului australian Georges Rudé[11], colaboratorul profesorului Georges Lefebvre, și ale istoricilor francezi G. Duby și R. Mandrou[12], Jean Vidalenc[13], G. Dupeux[14], și R. Remond[15].

În esență, tezele istoriografiei anglo-saxone, mai ales americane, privesc contextul politic și social al mișcărilor revoluționare din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea într-o perspectivă geografică și într-un aspect ideologic și economic, contrastînd cu imaginea mai veche a revoluției franceze. R. R. Palmer, de pildă, analizează și discută pe larg conceptul general de *revoluție atlantică*, căutînd să asocieze în lanț mișcările revoluționare care s-au desfășurat, în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului următor, pe ambele maluri ale Oceanului Atlantic. Începînd cu Statele Unite, curentul revoluționar trece Atlanticul pentru a afecta Irlanda, Olanda, Belgia, Elveția și Franța, de unde se deplasează din nou în America pentru a da naștere curentului revoluționar, care, între 1810 și 1826, a dus la obținerea independenței de către majoritatea fostelor colonii spaniole și portugheze, și apoi iarăși se întoarce în Europa, mai întîi în Peninsula Iberică și apoi în Europa mediteraneană și centrală.

Cauzele acestor revoluții în lanț, istoricul american le găsește în constituirea unui *climat revoluționar* în zonele respective, climat cu etiologie complexă, economică, socială și intelectuală [16].

★

Cu cîteva excepții, istoricii mai sus amintiți nu neagă rolul hotărîtor al burgheziei în crearea climatului revoluționar, propagarea lui și controlarea fazelor revoluționare. Teza lui E.Labrousse *Le siècle pense bourgeois*, este fundamentală și sintetică și a fost explicată de autorul ei astfel: „Les problèmes que se posent les écrivains, les pamphlétaires, les libellistes, sont au fond les problèmes de puissance de la classe montante"[17].

Desigur, nimeni nu contestă caracterul și rolul revoluționar, de clasă în ascensiune pe plan politic, economic și social al burgheziei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai ales în Franța. Problema începe în clipa în care istoricii sînt chemați să determine conținu-

[6] *The Age of Democratic Revolution*, Princeton, 2 vol., 1959, 1964, și *Polémique américaine sur le rôle de la bourgeoisie dans la Révolution française*, în „Annales hist. de la Révol. française", 1963, nr. 3, p. 369—380.

[7] *The Social Interpretation of the French Revolution*, Cambridge University Press, 1964.

[8] *Who intervened in 1788? A Commentary of the Coming of the French Revolution*, în „Amer. Hist. Rev.", LXXI, oct. 1965, p. 77—103, și *A Reply*, ibidem, LXXII, ian. 1967, p. 514—522.

[9] *Non-capitalist Wealth and the Origins, of the French Revolution*, 1966.

[10] *The many Lives of Georges Lefebvre*, în „Amer, Hist. Rev.", ian. 1967, p. 502—514.

[11] *The Crowd and the French Revolution*, Oxford, 1959.

[12] Georges Duby și R. Mandrou, *Hist. de la civilisation fr.*, II, 1958.

[13] *Les émigrés français 1789—1825*, Caen, 1963 (reia tezele lucrării celebre a lui Fernand Baldensperger asupra ideilor emigraților).

[14] *La société française (1789—1960)*, Paris (colecția „U"), 1964.

[15] *La politique en France depuis 1789*, Paris (A. Colin colecția U), 1966. A se adăuga lucrarea esențială a lui J. Touchard, L. Bodin, P. Jeannin etc., *Histoire des idées politiques*, tome II, *Du XVIII-e siècle à nos jours* (colecția „Themis"), Paris, P.U.F., 1959.

[16] Este celebra teorie a lui R. R. Palmer, susținută în lucrarea de sinteză *The Age of Democratic Revolution* (1959), sub formula de *Atlantic Environment*. Teoria pare a fi acceptată în recenta sinteză a lui François Dreyfus, *Le temps des révolutions. 1787—1870* (Larousse, 1969), formînd volumul 10 din *Histoire Universelle de Poche*.

[17] *Voies nouvelles...*, în *op. cit.* (vezi nota 2).

www.dacoromanica.ro

tul exact al termenului de burghezie și raporturile acesteia, de interese comune sau contradictorii, cu celelalte clase, în esență cu nobilimea, cu țărănimea și cu muncitorii urbani (meșteșugari, mici negustori și lucrători). Într-o măsură esențială, înțelegerea cît mai completă a structurii și a conjuncturii acestor relații complexe ne poate îngădui să înțelegem mai bine sensul și mobilitatea climatului revoluționar între 1770 și 1789, precum și diferitele etape ale revoluției franceze pînă spre orizontul 1799—1815.

Istoria cantitativă, cu metodele ei noi, și cercetarea exhaustivă a unor arhive cunoscute de mult de istorici, dar neabordate din cauza caracterului lor aparent rebarbativ, a îngăduit recent profesorului francez Jean Seston să publice o lucrare de doctorat în litere în cadrul Facultății de științe umane din Toulouse, bazată pe o metodă și pe o serie de materiale de prima mînă. În teza intitulată *Fortunes et groupes sociaux á Toulouse sous la Révolution (1789 1799). Essai d'histoire statistique*, apărută în 1969 la Toulouse, în 500 de pagini cu 42 de histograme, autorul, pornind de la o maximă revelatorie a marelui Georges Lefebvre: *„Il ne suffit pas de décrire, il faut aussi compter"*, ne dezvăluie rezultatele compulsării integrale a arhivelor notariale și fiscale din Toulouse, urmărindu-se structurile și evoluția averilor mobiliare și imobiliare din regunea Toulouse, pe mari categorii sociale, din preziua revoluției franceze pînă în 1799.

Materialul documentar folosit cu predilecție a fost, în afara rolurilor fiscale (în Franța destul de îndoielnice), mai ales structura averilor diferitelor categorii sociale, așa cum aceste averi sînt consemnate în contracte de căsătorie și în actele de succesiune testamentară sau *ab-intestat*.

Folosind cele mai noi sisteme tematice de analiză și de seriere statistică, în speță metoda histogramelor corelate (10g normă) a lui Louis Amiel, profesorul Jean Seston ne expune în șase capitole pline de date rezultatul investigațiilor sale asupra structurilor și relațiilor economice-sociale din generalitatea Toulouse.

Dar, după operația pur cantitativă de consemnare a rezultatelor investigațiilor în arhive, autorul își îngăduie satisfacția să pondereze datele prezentate, trăgînd concluziile generale, cu perspectivă asupra întregei Franțe prerevoluționare și revoluționare, rezultate din investigația efectuată asupra unei singure provincii franceze (și aceea într o evidentă stare de subdezvoltare și de înapoiere economică și socială). Din aceste concluzii se degajează o viziune veridică asupra contradicțiilor societății franceze din ultimele decenii ale secolului al XVIII lea și rolul activ jucat de aceste contradicții în pregătirea și dezlănțuirea revoluției franceze.

Valorificarea uriașului material compulsat se face de autor cu conștiința că rezultatele finale la care a ajuns pe baze statistice, a acelei discipline statistice atît de severe *care nu poate tolera omisiuni sau goluri*, îngăduie tranziția insensibilă de la istoria socială la istoria mentalităților, în speță a mentalităților prerevoluționare și revoluționare.

Autorul nu pune la îndoială concluzia că *revoluția franceză a fost dezlănțuită de burghezie*. Un calcul statistic foarte schematic constituie punctul de plecare al acestei constatări. La Toulouse, burghezia reprezenta ca număr 2/3 din numărul total al proprietarilor mari și mijlocii. Dar acești proprietari burghezi nu controlau decît 1 3 din proprietățile mobiliare și imobiliare, restul fiind în mîinile nobilimii. Între 1/3 și 2/3 este un contrast fundamental, care reprezintă schematic *dinamica revoluționară*.

Contrar unor prejudecăți instalate de multă vreme în istoriografia franceză, ascensiunea burghezici franceze nu s-a făcut atît prin folosirea *venalității oficiilor judiciare și administrative*, venalitate care, mai ales la nivelul parlamentelor, era exploatată de obicei de nobilime, ci prin obținerea de profituri determinate de marja dintre prețul de vînzare și prețul de cost al bunurilor sau al serviciilor. În speță, burghezia din Toulouse s-a preocupat de dezvoltarea industriei textile, a vestitelor postavuri din Languedoc, difuzate mai ales pe piețele orientale, în Imperiul otoman în primul rînd, pînă la izbucnirea revoluției franceze și la blocarea Mediteranei în 1793 de flota britanică.

www.dacoromanica.ro

Dar — și acest lucru este fundamental — beneficiile realizate în sectorul economic au fost transferate în sectorul social după o optică tipică a unei regiuni de subdezvoltare, în care vechile și persistentele imagini au aspect feudal și tind să pună în vîrful piramidei sociale *bogăția, domeniile funciare*. Reușita socială este astfel măsurată după achizițiile imobiliare, iar capitalurile rezultate din beneficii se încorporează static în avere funciară.

Burghezia mijlocie, care nu a realizat suficiente beneficii pentru a-și procura pămînturi nobile, se reprofilează pe funcțiile publice (judiciare sau administrative) mai puțin importante — parlamentul din Toulouse, ca și cel din Bordeaux, fiind dominat de nobilimea de robă — , pe profesiile liberale sau, la nevoie, pe cler. Ea ajunge astfel să capete *controlul averii urbane*, mobiliare sau chiar imobiliare, dar și să-și promoveze odraslele pe cale educativă, dotîndu-le cu un primat intelectual din ce în ce mai sensibil.

Rezultatele economice ale activității burgheziei mari și mijlocii (în industrie sau profesiuni liberale și administrative) pun, evident, problema fundamentală a *investițiilor lor*. Din acest punct de vedere, istoriografia recentă asupra revoluției franceze, și în general istoria socială, ajunge la o serie de analize prilejuind controversele.

Astfel, istoricul american George V. Taylor, amintit mai sus, distinge cu grijă două feluri contrastive de investiții practicate de burghezie, și anume:

a) *investițiile în industrie sau comerț*, care tind la dezvoltarea economică a societății și dau profilul unei *burghezii capitaliste* (sau al unei burghezii *active*, cum o numește prof. E. Labrousse), care acceptă *riscul* în vederea sporirii *beneficiilor* și a forței economice;

b) *investițiile în fonduri de pămînt sau rente de stat*, care dau profilul unei burghezii *proprietare și rentiere*, refuzînd în mod deliberat *riscul* pentru a adopta un *stil de viață nobil*. Este tipul burgheziei *pasive*, după prof. E. Labrousse.

Profesorul Jean Seston nu contestă această clasificare și chiar confirmă teza liminară a istoricului american potrivit căreia, în 1789, 80% din averea franceză consta în proprietăți imobiliare. Rezultatul investigației statistice de arhivă indică, într-adevăr, pentru generalitatea Toulouse, numai 19,83% avere mobiliară. Dar Seston atrage atenția că burghezia avea și alte posibilități, și anume acelea izvorînd din practicarea unor profesiuni libere în care serviciile prestate se soldează și ele cu beneficii, care pot sau nu să fie investite.

Dar istoricul american vrea să generalizeze o constatare făcută, și anume aceea privind identitatea de forme de investiții practicate de nobilime și de burghezie, identitate generînd *o identitate de idei social-economice* și deci, printr-o evoluție care-i pare normală, *politice*.

Pentru a învedera riscurile unei atare generalizări, teza se referă la *definirea extensivă a grupului social*, propusă de prof. Labrousse în 1967 cu ocazia colocviului Școlii normale superioare organizat la Saint-Cloud pe tema noțiunilor de ordine și clase sociale.

Profesorul Labrousse propusese *trei criterii* pentru definirea grupului social, și anume:

a) *averea și fundamentul ei* (rentă funciară, profit industrial sau comercial, direct sau indirect — profesiunile liberale);

b) *nașterea* (implicînd problema privilegiilor legale sau reale);

c) *profesiune* (liberă, administrativă, militară, curte etc.).

Este incontestabil că, în relațiile dintre nobilime și burghezia mare și mijlocie, nobilimea a avut multă vreme posibilitatea și veleitatea să neutralizeze veleitățile revoluționare latente ale burgheziei, mai ales prin trei mijloace, și anume:

a) prin receptarea individuală a burghezilor bogați în rîndurile ei (cazul Angliei, evident, dar și al Franței din secolele XVI—XVII);

b) prin menținerea deschisă a capilarității sociale, dîndu-se astfel elementelor dinamice și veleitare ale burgheziei nădejdea unei ascensiuni sociale mai mult sau mai puțin rapide, dar posibile;

www.dacoromanica.ro

c) *prin transferul imaginei feudale a modelului de investiții rurale în mentalul burghez.* Această transferare de imagine are drept urmări esențiale de a pune capăt procesului de îmbogățire excesivă a burgheziei în afaceri, proces umilitor pentru nobilimea de curte și de țară, și mai ales de a fixa *burghezia ca grup conservator al ordinii economice și sociale.*

Mecanismul descris mai sus n-a mai putut fi aplicat de nobilimea franceză în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd brusca dinamizare a conjuncturii economice și sociale are drept consecințe îmbogățirea rapidă și extensivă a burgheziei, care nu mai poate fi astfel absorbită în rîndurile nobilimii. Lucrul e firesc. Prin prea marea extensiune a înnobilărilor, nobilimea își putea primejdui *poziția, rangul* și *avantajele* legate de soarta unui ordin privilegiat (cazul nobilimii poloneze, ungare și române este revelator). Privilegiile sînt, îndeobște, suportate numai dacă sînt apanajul unei minorități infime. Se produce astfel, chiar de la începutul domniei lui Ludovic al XVI-lea, o puternică *reacție nobiliară*, reacție pe care teza, alături de mulți istorici, o consideră ca *punctul de plecare esențial al revoluției franceze.*

Burghezia franceză vede astfel dispărînd *posibilitatea de care beneficiase pînă atunci de a se insera în sistemul feudal al vechiului regim.* Această modificare fundamentală de cadru juridic-social, coincizînd cu o necontestată ascensiune economică și intelectuală a burgheziei, pune brusc acesteia o problemă nouă, și anume aceea a necesității *creării unui nou cadru politic și social*, întemeiat :

a) pe suprimarea privilegiilor (deci a nobilimii, în rîndurile căreia burghezia nu mai avea posibilitatea să se înalțe) ;

b) pe stabilirea egalității juridice civile și

c) pe recunoașterea libertății intelectuale, politice și economice, aceasta din urmă favorizînd proprietatea, care era și tindea tot mai mult să încapă în mîinile burgheziei.

Se poate vorbi astfel în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea de două clase, devenite antagoniste și disputîndu-și puterea de stat și primatul în societate : *nobilimea*, ajunsă, prin dinamizarea conștiinței de clasă, la măsuri vexatorii de reacție nobiliară (în armată, în administrație, în cler și la curte), și *burghezia* care-și făurește și ea o conștiință de clasă, contrastînd cu imaginea de pînă atunci a ascensiunii în rîndurile nobilimii, și caută s-o fundamenteze și s-o generalizeze teoretic prin doctrinele filozofice și fiziocratice. Alături de ele, masele populare, a căror conștiință de clasă nu era încă dezvoltată, sufereau impactul mental al claselor de sus, nobilime și burghezie, după raporturile pe care le aveau cu acestea.

Pentru Toulouse, o clasificare trihotomică a societății îi îngăduie lui Seston să stabilească averea medie a familiilor nobile la 239 222 de franci, a familiilor burgheze la 22 205 francezi și a familiilor clasei populare la 2 178 de franci, descreștere grăitoare și purtînd în ea germenele revoluției franceze.

★

Structura socială revelată în generalitatea Toulouse este, evident, caracteristică unui tip de regiune subdezvoltată, cu reminiscențe feudale puternice și în care burghezia căuta, prin achiziția de proprietăți urbane și mai ales rurale, să adopte stilul de viață nobiliar. Dar Franța în acea epocă, în urma dinamizării conjuncturii economice, cunoștea și insule de dezvoltare economică rapidă, mai ales în porturi (Bordeaux, Marsilia), în centre de manufacturi (Lyon, Lille, Saint-Etienne și Rouen) și la Paris- Versailles (conjunctură provocată de existența curții și a aparatului de stat). În aceste regiuni, destul de puține de altfel, burghezia va căpăta o *mentalitate capitalistă*, care va ajunge să precumpănească mentalitatea de proprietari și va asigura o activitate economică, socială și intelectuală dinamică. Politic, această burghezie capitalistă, ajunsă la majoritate intelectuală și economică, va constitui osatura *partidului girondin* și, prin ambițiile și dinamica ei, va determina și un număr de nobili să împartă cu ea preferința riscului și a beneficiilor substanțiale.

Dar din această asociere, fortuită și limitată, a intereselor burgheziei cu interesele unui număr de nobili nu se poate trage concluzia exagerată pe care înțelege s-o tragă istoricul ameri-

www.dacoromanica.ro

can Elisabeth L. Eisenstein în articolele citate mai sus (vezi nota 8) sau profesorul englez Alfred Cobban (nota 7). Anume cei doi istorici anglo-saxoni, căutînd să deslușească în ce măsură burghezia (capitalistă sau proprietară) a pregătit și a dirijat revolutia franceză, au analizat individual *personalul de conducere al revoluției franceze* și au ajuns la concluzia că inițiativele revoluționare, înainte și după 1789, au aparținut diferitelor clase sociale: nobilime, cler și burghezie, ca și, mai ales, unui grup de intelectuali partizani ai ideilor noi și *urmărind anumite obiective politice comune fără distincție de clasă*[18].

Polemizînd cu compatriota lor, istoricii americani J. Kaplov și G. Shapira, în articolele citate (nota 10), arată că Elisabeth Eisenstein folosește o metodă anacronică de profil evenimențial, ignorînd în mod deliberat istoria socială. În esență, ea ar confunda clasa ca atare cu diverșii ei reprezentanți, care nu-i aparțin în mod obligatoriu ca interese și conștiință de clasă.

★

Ideologia revoluționară, indiferent de protagoniștii ei, care pot veni din cele mai contrastive pături ale societății franceze, răspunde, în esență, aspirațiilor și intereselor burgheziei. Această ideologie se poate sintetiza în următoarele șapte puncte:

1) condamnarea vehementă a cîrmuirii despotice;

2) critica teoriei monarhiei de drept divin;

3) denunțarea nobilimii și a ordinelor privilegiate;

4) revendicarea egalității sociale, politice și fiscale;

5) lichidarea monopolului administrativ nobiliar și a privilegiilor politice ale nobilimii, care acaparase marile demnități și posturi administrative, și scoaterea acestor posturi și demnități la concurs;

6) desființarea rețelei de control economic și vamal intern;

7) asigurarea libertății profitului economic.

În numele acestor șapte puncte programatice, burghezia își manifesta ostilitatea față de vechiul regim, în măsura în care el, solidarizîndu-se cu nobilimea, înțelegea să perpetueze privilegiile și refuza instituționalizarea egalității civile și a libertății economice. Evident, societatea vechiului regim, sau, după un termen fericit folosit recent de istoriografia universală, *societatea de ordine*, se opunea programului revoluționar. De aici necesitatea *recursului la violență*, care constituie un aspect esențial al revoluției franceze, dar pune și multiple probleme de tactică.

★

Atît George V. Taylor, cît și Elisabeth L. Eisenstein au săvîrșit eroarea de a considera interesele burgheziei și ale nobilimii ca fiind, pînă la un anumit nivel și la o anumită fază, *solidare* în calitatea celor două clase de *proprietare* (Taylor) sau prin obiectivele lor politice comune împotriva despotismului monarhic și ministerial (Eisenstein). Dar înseamnă să nu se țină seama de contrastul poziției social-politice a celor două clase, nobilimea fiind axată pe privilegii juridice, burghezia pe dinamism economic și intelectual nesancționate legal. Se tinde la generalizarea abuzivă a unor cazuri izolate, ceea ce duce, în ultimă analiză, la negarea adevăratei realități sociale în toată complexitatea ei.

Concluziile eronate la care ajung cei doi istorici americani se datoresc de fapt unor erori de *metodă istorică*. Astfel, Taylor nu analizează problemele în afara contextului strict economic, în timp ce Elisabeth L. Eisenstein tinde să explice revoluția franceză printr-o serie de acțiuni individuale *și din aceste acțiuni deduce existența unor grupe sociale de presiune.*

[18] Vezi discuția acestei teze, persistente în istoriografia anglo-saxonă, în Albert Soboul, *La Révolution française dans l'histoire du monde contemporain. Etude comparative*, în „L'information historique", an. XXXI, nr. 3, mai-iunie 1969, p. 107—121, precum și în Denis Richet, *Autour des origines idéologiques de la Révolution française. Elites et despotisme*, în „Annales", Econ. Soc. Civil., an. XXIV, nr. 1/1969, ian.-febr., p. 1—23.

www.dacoromanica.ro

Pentru analiza și explicarea istorică a unui fenomen atît de complex și de esențial ca revoluția franceză, trebuie, evident, să se pornească de la metoda indicată de marele istoric francez Marc Bloch: „une véritable histoire doit multiplier les éclairages; ... à employer un seul type de matériaux ou d'hypothèses, on risque d'aboutir à une connaissance faussée et, par conséquent, inexacte, de la réalité". Istoria trebuie să fie astfel, atît ca metodă și analiză, cît și ca mod de prezentare și concluzii, o istorie totală, conchide autorul tezei.

Determinarea structurilor economice respective ale nobilimii și burgheziei îi îngăduie astfel să propună o concluzie care generalizează, prin extrapolare spațială socială, *cazul* tipic al generalității Toulouse. În speță, dinamismul revoluționar al burgheziei își află obîrșia într-o atitudine mentală generată de infrastructura economică. Sentimentul *frustrației*, al *nedreptății* unei societăți în care reușita ei economică o apropie de pozițiile sociale ale nobilimii, dar nu-i deschide accesul la puterea politică și administrativă, rezervată tot mai stăruitor și mai sfidător privilegiilor nobiliare. *Majoră* din punct de vedere economic, burghezia ajunge să fie considerată *mai minoră ca oricînd* pe plan politico-administrativ, în perspectiva stăruitoarei reacții nobiliare. Penalizată într-un regim de adevărată *segregare politică*, burghezia este, pentru prima dată în istoria Franței, silită să caute să sfărîme cadrele societății feudale și să dea lupta pentru putere.

În această luptă, evident, burghezia nu se putea sprijini numai pe un mic număr de nobili liberali sau pe unii reprezentanți ai clerului, care în curînd o vor combate cu fanatism. Burghezia era obligată să caute o alianță temporară cu masele populare, pentru mobilizarea cărora s-a folosit de răsturnarea bruscă a conjuncturii economice. Aceasta provoacă o criză de subproducție, agravată de o recoltă proastă și provocînd saltul vertiginos al prețurilor bunurilor de primă necesitate și șomaj. După cum observase Labrousse, burghezia economică, păstrînd contactul nemijlocit cu masele, avea mare ascendent asupra lor, în orice caz mult mai mult decît nobilimea izolată de mase geografic și social (la curte, în castele etc.).

Pe de altă parte, linia de segregație dintre masele populare și burghezie era încă foarte fluidă. După o fericită expresie a lui Albert Soboul, *frontierei verticale* care separa pînă la segregare nobilimea de burghezie îi corespunde o *frontieră oblică și elastică, mobilă*, între burghezie, mai ales micii proprietari urbani, și proletariat. Aceste linii verticale și oblice explică întreaga complexitate a revoluției franceze, care pare în unele faze ale ei de factură burgheză, în alte faze de factură populară, cînd făcută în favoarea burgheziei bogate, cînd în favoarea poporului sărman. La nivelul personalului revoluționar, al *sans-culoților*, limita dintre sărăcie și bunăstare e extrem de variabilă și fluctuațiile constante.

Este adevărat că, în ultima ei fază, revoluția franceză a ajuns să valideze toate aspirațiile marii burghezii bogate, care și-a asigurat privilegii proprii în statul francez. Dar burghezia s-a priceput să constituie o *imagine* a ei, *un model ascensional*, de capilaritate socială, pe care l-a impus maselor populare, dîndu-le iluzia că se pot ridica la nivelul ei, împrumutîndu-i aspirațiile, ideile și stilul de viață. După cum burghezia împrumutase atîtea secole imaginea și stilul de viață al nobilimii în rîndurile căreia avusese posibilitatea să se înalțe. Cît vreme tipul molieresc al *burghezului-gentilom* exista alcevea, nobilimea nu avea de ce să se teamă pentru privilegiile ei.

★

Burghezia va izbuti astfel să cucerească puterea, mobilizînd propagandistic masele populare în slujba intereselor ei de clasă și controlînd acțiunea maselor prin închegarea unui front solidar împotriva nobilimii detestate deopotrivă. Pe parcursul revoluției franceze însă vor prevala succesiv cînd marea burghezie, cînd burghezia mică și mijlocie, teama de contrarevoluție solidarizînd însă în permanență diferitele straturi burgheze, mai ales după ce acestea izbutesc să-și apropie marea majoritate a bunurilor clerului și nobilimii (*bunurile naționale*). Semnificativ pentru mentalitatea burgheziei franceze este faptul că, deși nobilimea fusese

www.dacoromanica.ro

doborîtă pe terenj uridic, politic şi economic, pe teren social şi mental însă prestigiul ei feudal supravieţuieşte în imaginea burgheziei-proprietare, ceea ce va frîna multă vreme în Franţa constituirea unei mentalităţi cu adevărat capitaliste, axate pe economic, risc şi beneficii. Revoluţia industrială a fost astfel frînată sau încetinită în Franţa în tot decursul secolului al XIX-lea prin mentalitatea de rentier a burghezului, rezultat al unei imagini feudale persistente, al ataşamentului multisecular al burghezului faţă de un tip conservator, funciar, de investiţii, ducînd la paralizarea dinamismului economic.

Teza profesorului Jean Seston, prin metoda folosită, prin rezultatele pozitive obţinute şi prin concluziile ei substanţiale, vine să aducă o nouă perspectivă problematicii sociale a revoluţiei franceze în contextul unei „problematici generale a dezvoltării şi a *subdezvoltării în lumea atlantică la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*", după fericita formulă de încheiere a tezei.

Dan A. Lăzărescu

www.dacoromanica.ro

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ JUBILIARĂ A INSTITUTULUI DE STUDII ISTORICE ŞI SOCIAL-POLITICE DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.R.

În ziua de 29 martie 1971, la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România a avut loc adunarea festivă consacrată împlinirii a 20 de ani de la înfiinţarea Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.

La adunare au luat parte conducători de partid şi de stat, vechi militanţi ai P.C.R. şi ai mişcării muncitoreşti din ţara noastră, academicieni, activişti de partid, colaboratori ai institutului, cercetători, cadre didactice şi studenţi, alţi oameni de cultură.

Adunarea a fost deschisă de dr. Gheorghe Zaharia, director-adjunct al institutului.

Despre activitatea desfăşurată de institut de-a lungul celor două decenii de existenţă a vorbit Ion Popescu-Puţuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Evocînd condiţiile în care a fost creat institutul cu 20 de ani în urmă, faptul că înfiinţarea unui asemenea institut cu profil special de istorie a mişcării muncitoreşti punea pe baze organizatorice solide munca de investigaţie ştiinţifică în acest domeniu, ale cărei începuturi au fost ilustrate de Mihail Gh. Bujor, I.C. Frimu, Lucreţiu Pătrăşcanu, Nicolae Deleanu, Mihail Roller, Barbu Lăzărescu şi alţii, vorbitorul a subliniat că au fost create astfel premisele unei activităţi desfăşurate sub directa conducere a partidului. După ce a arătat că etapele de dezvoltare a institutului reflectă, în linii esenţiale, drumul parcurs de istoriografia marxistă în ultimele două decenii pe fondul activităţii multilaterale desfăşurate de partid, al dezvoltării generale a României socialiste, vorbitorul a subliniat că în activitatea institutului au existat şi unele minusuri ca urmare a practicilor subiectiviste care s-au manifestat în domeniul muncii ideologice şi care au constituit un impediment pentru cercetarea istorică.

Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român şi îndeosebi expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la a 45-a aniversare a creării partidului sînt jaloane de cea mai mare importanţă în activitatea institutului şi reprezintă momentul de la care dezvoltarea sa a marcat o cotitură hotărîtoare spre o investigare şi interpretare obiectivă a fenomenelor. În aceste condiţii, capacitatea colectivului de cercetători a putut fi valorificată mai bine ca oricînd. Institutul a trecut la o etapă superioară a activităţii sale, punînd accentul pe calitatea lucrărilor, pe fondul de idei, elaborînd sinteze şi generalizări, legînd mai organic istoria mişcării muncitoreşti de istoria patriei. Domnia-sa a prezentat în încheiere preocupările actuale ale institutului.

În continuare au rostit cuvîntări de salut Nicolae Cioroiu, directorul Muzeului de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România, dr. Ion Stoian, rectorul Academiei de învăţămînt social-politic „Ştefan Gheorghiu", dr. Valter Roman, directorul Editurii politice, dr. Ştefan Ştefănescu, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei de ştiinţe sociale şi politice.

★

„STUDII", tomul 24, nr. 4, p. 809–825 1971.

www.dacoromanica.ro

În zilele de 30 și 31 martie 1971 au urmat lucrările sesiunii anuale (jubiliare) a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Ion Popescu-Puțuri, directorul institutului, după care au urmat comunicările : „Unele considerații privind pătrunderea ideilor socialismului utopic în România" de Marin Florescu ; *Începuturi programatice ale socialismului român (o importantă piesă documentară inedită din 1879)* de dr. Damian Hurezeanu și Gheorghe Neacșu ; *Despre începuturile formării muncitorimii miniere și metalurgice din Transilvania* de Ludovic Vaida ; *Acțiunea politică în concepția mișcării socialiste din România de la sfîrșitul secolului al XIX-lea* de Vasile Niculae ; *Asupra modalității de definire a poziției P.S.D.M.R. față de partidele politice de guvernămînt la sfîrșitul secolului al XIX-lea* de Ion Bulei ; *Personalități științifice alături de mișcarea socialistă* de Ion Felea ; *Blagoev și mișcarea muncitorească din România* de Natalia Vîlcu ; *Relațiile revoluționare româno-iugoslave pînă la primul război mondial* de Alexandru Tănăsescu ; *Constatări în legătură cu corespondența socialiștilor români cu socialiștii din alte țări* de Ladislau Gherghely ; *Considerații asupra mișcării muncitorești din România la început de veac* de dr. Ion Iacoș ; *Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu lupta popoarelor coloniale și dependente (pînă la primul război mondial)* de dr. Gheorghe Unc ; *Aportul presei socialiste și muncitorești la procesul de clarificare ideologică și politică în mișcarea muncitorească din România în anii 1918—1921* de Teodor Popescu ; *Schimbări survenite în anul 1921 în poziția grupurilor comuniste față de constituirea Partidului Comunist Român* de dr. Florea Dragne ; *Despre conținutul procesului de clarificare ideologică a mișcării muncitorești din România în anii premergători creării P.C.R.* de Marin Badea ; *Aportul muncitorimii clujene la crearea partidului unic al clasei muncitoare din România* de Ladislau Fodor ; *Momente inedite privind Congresul de creare a P.C.R. oglindite în amintirile unor participanți la acest măreț eveniment* de Ion Toacă și Gheorghe Tudor ; *Semnificația istorică a votului din 11 mai 1921* de dr. Augustin Deac ; *Partidul Comunist Român și principalele curente de gîndire social-politică burgheză din România (1921—1926)* de Matei Gheorghe ; *Școala socialistă de la Iași și ecoul ei în epocă* de Leon Eșanu ; *Unele probleme privind evoluția situației organizatorice a Partidului Comunist Român în anii 1929—1933* de dr. Nicolae Popescu ; *Momente principale în clarificarea de către P.C.R. a problemei caracterului revoluției în țara noastră* de Simion Cutișteanu ; *Secțiunile de tineret de pe lîngă Sindicatele unitare — importante ptrghii ale activității U.T.C. în anii ilegalității* de Constantin Petculescu ; *Preocupări bibliografice în paginile presei comuniste și revoluționare (1920—1939)* de Emilia Caraba ; *Experiența Partidului Comunist Român în lupta pentru unirea tuturor forțelor democratice și patriotice antifasciste* de dr. Florea Nedelcu ; *Organizarea legăturilor conspirative cu colectivele din lagăre și închisori (1940—1944)* de dr. Olimpiu Matichescu ; *Aprecieri ale Partidului Comunist Român referitoare la politica externă a României după înlăturarea lui Nicolae Titulescu (august 1936— prima jumătate a anului 1937)* de Dumitru Tuțu ; *Despre concepția Partidului Comunist Român cu privire la unele probleme internaționale și ale politicii externe a României în ajunul celui de-al doilea război mondial* de dr. Viorica Moisuc ; *Reflectarea situației României și a stării de spirit a societății românești în presa conspirativă polonezâ în anii celui de-al doilea război mondial* de Milică Moldoveanu ; *O pagină din cartea victimelor fascismului* de Stelian Neagoe ; *Activitatea cultural-educativă a Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România* de Nicolae Cioroiu și Ion Ardeleanu ; *Rolul conducător al Partidului — lege obiectivă a construirii socialismului și comunismului* de Pamfil Nichitelea ; *Structura clasei muncitoare din România în procesul industrializării socialiste* de Ionel Nicolae ; *Trecerea de la frontul unic la partidul unic muncitoresc* (1947) de Gheorghe Țuțui ; *Politica Partidului Comunist Român — factor hotărîtor al dezvoltării societății noastre pe calea progresului multilateral* de dr. Gheorghe Surpat ; *Considerații cu privire la necesitatea abordării dialectice a noțiunii de clasă socială* de Alexandru Ioan Popescu ; *Unele aspecte ale sistemului științei politice în lumina concepției marxist-leniniste* de dr. docent Ioan Ceterchi ; *Transformări ale structurii economice-sociale a R.D.G. în prima etapă a construcției socialismului* de Emilia Bălănică ;

www.dacoromanica.ro

Procesul de formare a națiunii în Africa de Constantin Botoran ; *Ideologia neocolonialismului* de Aurel Harșa ; *Grupări economice regionale din Africa* de Ion M. Popescu ; *Cîteva observații privind reflectarea istoriei României în istoriografia străină* de Valentina Popovici și Veronica Kilian. Dezbaterile au fost urmate de discuții.

Cuvîntul de închidere a fost rostit de Ion Popescu-Puțuri.

I.A.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A.D.I.R.I.

Aniversarea semicentenarului Partidului Comunist Român, eveniment de cuprinzătoare semnificație politică și istorică, sărbătorit cu însuflețire de întregul nostru popor, a prilejuit, printre alte numeroase manifestări, organizarea unor reuniuni științifice, în rîndul cărora se înscrie și sesiunea de comunicări care a avut loc în zilele de 8 și 9 aprilie a.c. sub auspiciile Asociației de drept internațional și relații internaționale (A.D.I.R.I.). Potrivit specificului asociației, care numără printre membrii săi specialiști din variate domenii științifice de activitate, dar care converg spre cercetarea relațiilor internaționale, la sesiune au luat parte, ca vorbitori sau ca participanți, fruntași ai vieții noastre politice, cadre universitare, cercetători, lucrători din aparatul de stat, publiciști.

În cadrul ședinței plenare, care a avut loc în dimineața zilei de 8 aprilie, s-au ținut patru comunicări consacrate unor aspecte principale ale politicii internaționale a partidului și statului nostru. În prima comunicare, Corneliu Mănescu, ministrul afacerilor externe, vorbind despre *Politica externă a P.C.R. și a guvernului român, factor activ al instaurării principiilor de etică și legalitate internațională dintre state*, a făcut o trecere în revistă a principiilor ce stau la baza politicii externe a României și a acțiunilor concrete ale partidului și guvernului nostru în vederea abordării și rezolvării unor probleme majore ale vieții internaționale, contribuții valoroase la stabilirea unui climat de pace și cooperare internațională pe plan european și mondial.

În comunicarea *Îmbinarea intereselor naționale cu cerințele colaborării internaționale în politica P.C.R. de dezvoltare a relațiilor economice externe ale României*, dr. Ilie Rădulescu, pornind de la analiza raportului dialectic între noțiunile de național și internațional, a tratat despre modul în care se concretizează acest raport în relațiile economice ale țării noastre.

A treia comunicare consacrată unor probleme teoretice legate de același raport dialectic dintre național și internațional, ca și activității practice a P.C.R. pe plan extern, analizîndu-se poziția și contribuția partidului nostru în vederea refacerii mișcării comuniste și muncitorești internaționale, a fost susținută de Vasile Vlad, șeful Secției relații externe a C.C. al P.C.R., sub titlul *Poziția P.C.R. cu privire la unele probleme ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale*.

Seria comunicărilor din dimineața de 8 aprilie a luat sfîrșit cu expunerea președintelui A.D.I.R.I., dr. doc. Traian Ionașcu, membru corespondent al Academiei R.S. România, despre *Egalitatea suverană*.

În încheierea ședinței plenare, participanții la sesiune au trimis o telegramă tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, prin care și-au afirmat din nou hotărîrea de „a promova pe planul cercetării științifice politica partidului de apărare a intereselor României în comunitatea națiunilor, lupta sa pentru respectarea riguroasă a

www.dacoromanica.ro

principiilor suveranității și independenței naționale, deplinei egalități în drepturi, neamestecului în treburile interne, avantajului reciproc, dreptului fiecărui popor de a-și hotărî singur destinele".

Lucrările sesiunii au continuat în cadrul a trei secții : relații internaționale, istoria relațiilor internaționale și drept internațional, prezentîndu-se peste 60 de comunicări, urmate de discuții.

În secția de istorie a relațiilor internaționale și a diplomației românești s-au ținut următoarele comunicări : *Obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale, un pas către independența României, 1874—1875* (prof. univ. Vasile Maciu), *Liniile directoare ale politicii externe a lui Cuza* (dr. Dan Berindei), *P.C.R. și politica externă a României (1933—1939)* (Ioan Cliper), *Opoziția Divanului Țării Românești împotriva ingerințelor străine în administrația internă (războiul austro-ruso-turc din 1787—1792)* (dr. Sergiu Columbeanu), *Comuna din Paris și românii* (Alexandru Porțeanu), *P.C.R. și politica externă a României (1940—1944)* (Traian Udrea), *Mișcarea muncitorească și socialistă din România despre problema independenței și suveranității țării la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (col. Vasile Alexandrescu), *Considerații privind Blocul balcanic al neutrilor (1939)* (Ion Calafeteanu), *Din politica externă a României în anul 1918* (dr. Eliza Campus), *Politica reacționară a marilor puteri față de România în perioada primului război mondial* (dr. Augustin Deac), *România la Conferința păcii de la Paris* (dr. Cristian Popișteanu), *Politica externă a României (1921—1928)* (Mihai Rusenescu), *Diplomația în primul război mondial* (Nicolae Fotino), *Factorul militar în politica externă de apărare a patriei* (col. Traian Grozea), *Problema Transilvaniei reflectată în planurile și gîndirea revoluționarilor din Italia* (Matei Ionescu), *Despre războaiele balcanice* (Anastase Iordache), *Garanțiile franco-britanice din aprilie 1939 și semnificația lor în crearea securității în sud-estul Europei* (dr. Viorica Moisuc), *Concepția P.C.R. privind apărarea independenței și suveranității naționale în anii 1933—1939* (Florea Nedelcu), *Apărarea independenței țării în optica grupurilor politice din ajunul celui de-al doilea război mondial* (Angara Niri).

Probleme legate de conviețuirea pașnică și de cooperarea între state cu orînduiri diferite, securitate colectivă, rolul relațiilor economice și cultural-științifice în promovarea destinderii internaționale, fundamentul juridic al relațiilor internaționale, subliniindu-se aportul României la elaborarea și adoptarea unor importante documente internaționale, au făcut obiectul comunicărilor și discuțiilor din celelalte două secții ale asociației.

La baza lucrărilor sesiunii au stat documentele Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român prin care s-a reafirmat promovarea consecventă de către partidul și statul nostru a politicii de dezvoltare a colaborării internaționale cu toate statele socialiste, de extindere a colaborării cu toate statele lumii, de solidaritate cu popoarele care se ridică pentru cucerirea libertății naționale, a politicii de realizare a securității în Europa și în lume.

Șerban Rădulescu-Zoner

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ

În ziua de 21 aprilie 1971, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, ziarul „Apărarea patriei", Editura militară și Muzeul Militar Central au organizat o sesiune științifică comună în cinstea semicentenarului Partidului Comunist Român.

După cuvîntul de deschidere, rostit de general-maior Constantin Antip, au urmat comunicările : *Mișcarea muncitorească și socialistă din România despre problemele armatei, ale apărării*

www.dacoromanica.ro

independenței și suveranității naționale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea de colonel Vasile Alexandrescu ; *Influența mișcării muncitorești și revoluționare asupra armatei române în perioada 1918—1921 reflectată în documentele de arhivă militară* de general-maior Constantin Antip și colonel Victor Militaru ; *Manifestări ale stării de spirit antihitleriste și antiantonesciene în rîndul generalilor și ofițerilor români în perioada 1940—1944* de colonel Leonid Loghin ; *Raportul dintre factorii intern și internațional în apărarea patriei în condițiile existenței sistemului mondial socialist* de colonel Mihai Arsîntescu ; *Conducerea de către partid și de stat a problemelor construcției militare — atribut al suveranității naționale* de colonel Mihai Inoan și lt.-colonel Aurel Chiper ; *Concepția marxist-leninistă a P.C.R., călăuză în dezvoltarea gîndirii militare românești contemporane* de colonel Gheorghe Stănciulescu ; *Editarea literaturii social-politice în anii regimului democrat-popular și rolul acesteia în dezvoltarea conștiinței socialiste a poporului* de colonel Tudor Tamaș și *Presa militară, combatant ferm pentru îndeplinirea politicii partidului de către militarii forțelor noastre armate* de lt.-colonel Virgil Popescu.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ CENTENARULUI COMUNEI DIN PARIS

În zilele de 2—3 aprilie 1971, în sala Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, a avut loc sesiunea științifică consacrată aniversării centenarului *Comunei din Paris*, organizată de Academia de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu" de pe lîngă C.C. al P.C.R.

Sesiunea științifică a avut în vedere marea diversitate a aspectelor istorice legate de lupta comunarzilor ; ea s-a ocupat de probleme politice și teoretice, de știința dreptului și statului, precum și de puternicul ecou al Comunei din Paris în țara noastră ; în sesiune s-au degajat, în spiritul internaționalismului proletar, atît semnificațiile universale ale primului guvern muncitoresc, cît și învățămintele Comunei din Paris pentru istoria contemporană.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, care a subliniat însemnătatea istorică a Comunei din Paris, primul guvern muncitoresc care a preluat puterea în istoria Franței și istoria lumii.

În cele 72 de zile de guvernare, a arătat vorbitorul, muncitorii din Paris au realizat o operă revoluționară care a deschis un nou făgaș în istorie ; ei au înfăptuit o seamă de acte de cea mai mare însemnătate politică, economică, socială și militară ; este reamintit mai cu seamă decretul din 16 aprilie 1871, prin care Comuna decretează că fabricile închise de patroni vor fi conduse în viitor de muncitorii care au lucrat în ele organizați în cooperative, *încercîndu-se astfel primii pași pe drumul unui nou mod de producție întemeiat pe stăpînirea colectivă a mijloacelor de producție industrială*. Desfășurarea revoluțiilor socialiste din secolul al XX-lea a demonstrat existența altor căi pentru trecerea de la modul de producție capitalist la cel socialist ; dar nu mai mic este meritul Comunei de a fi încercat pentru prima oară în istorie să dea un conținut concret acestei treceri revoluționare.

Acad. prof. Petre Constantinescu-Iași și prof. univ. Ion Șerbănescu au expus în comunicarea *Semnificații universale ale luptei comunarzilor* unele succinte considerații despre evenimentele de acum un secol.

www.dacoromanica.ro

Retrospectiva istorică confirmă și prin experiența Comunei acel adevăr pe care l-au calomniat și continuă să-l conteste toți adversarii progresului că revoluția socială nu este o marfă de export, ci o mișcare cu rădăcini profunde în solul național al țării, în istoria economică, politică și socială a poporului respectiv.

Sprijinul de care s-a bucurat Comuna din partea unor categorii sociale largi neproletare arată caracterul general-național al luptei proletare, care îmbină într-un tot, în condiții specifice, sarcinile sociale cu cele naționale, că în momentele de răscruce clasa muncitoare este reprezentanta întregii națiuni, amenințată în ființa ei. Comuna a arătat clasa muncitoare drept adevărata apărătoare a patriei și totodată a dezvăluit politica trădătoare a burgheziei.

Încercînd să soluționeze, în limitele de timp atît de precare, interesele naționale ale poporului francez, Comuna a avut un caracter profund național. În același timp, ridicînd stindardul luptei proletare pe teritoriul Franței, Comuna a regenerat și a extins încrederea muncitorilor din toate țările europene în justețea cauzei lor; ea era totodată internațională în adevăratul înțeles al cuvîntului.

Experiența Comunei pune în evidență o caracteristică majoră a luptei proletare: făurirea unei societăți este o operă de continuă creație istorică, plină de sinuozități și de meandre mai mult sau mai puțin previzibile, care cer forței revoluționare de avangardă o permanentă studiere a stărilor reale, adoptarea unor soluții cerute de realitățile în transformare, renunțarea la scheme și la idei preconcepute.

În comunicare sînt expuse o serie de reflecții privind cea dintîi dictatură a proletariatului, democrația Comunei din Paris, necesitatea folosirii diferitelor forme de luptă fără absolutizarea nici uneia dintre ele, obligativitatea unei atitudini creatoare față de experiența Comunei, ca și față de experiența oricărei revoluții sau mișcări sociale.

În comunicarea sa *Comuna și problemele statului*, Jacques Le Cazoulat, membru al direcției Institutului „Maurice Thorez" (Paris), a combătut interpretarea naționalist-șovină dată Comunei de către burghezie, care prezintă ziua de 18 martie ca furia unor învinși, simplă „izbucnire patriotică" a unui popor ostil capitulării ce recurge la forme de protestare extreme; vorbitorul a subliniat că proclamarea Comunei din Paris reprezintă nu un incident în istoria Franței, ci un eveniment care face epocă în istoria universală: pentru prima oară, Comuna pune timp de două luni puterea politică în mîinile proletariatului.

Deși nu și-a putut îndeplini sarcina pînă la capăt, Comuna a trecut la crearea unor instituții noi, la crearea instrumentului necesar pentru combaterea forțelor reacțiunii; ea a creat un stat de tip nou, un stat de clasă, care acționa în numele clasei muncitoare și a poporului, pentru clasa muncitoare și pentru popor.

După ce analizează principalele trăsături ale noului stat, Jacques Le Cazoulat scoate în relief însemnătatea uriașă a democratizării aparatului de stat, a transformării sale radicale. Putere muncitorească prin caracterul instituțiilor politice chemate la viață de ea, Comuna a fost putere muncitorească și prin forțele care au susținut-o, care s-au străduit să-i accelereze realizările.

În încheiere sînt subliniate în mod deosebit învățămintele Comunei din Paris, care a proclamat și a demonstrat pentru prima oară în istorie răsăritul vremurilor noi, inevitabilitatea trecerii la socialism.

Bolșevicii, conduși de Lenin, au fost cei dintîi care au știut să folosească învățămintele Comunei pentru a duce la victorie revoluția socialistă, pentru a crea primul stat socialist din istorie.

Comuniștii francezi, toți adepții socialismului din Franța nu vor pierde din vedere învățămintele acestei prime, dar atît de bogate experiențe de putere muncitorească, dezvoltată pe pămîntul francez, în capitala Franței.

www.dacoromanica.ro

Comunicarea conf. univ. Janeta Brill, *Forța creatoare a maselor populare în timpul Comunei*, a prezentat diferitele forme de sprijinire a primului stat proletar de către masele populare, și în primul rînd de către muncitorii parizieni, care s-au alăturat cu însuflețire și necondiționat Comunei, au considerat-o ca propria lor guvernare, i-au consacrat întreaga capacitate de muncă și forță creatoare, au luptat eroic și s-au jertfit pentru apărarea ei.

În comunicarea sa intitulată *Conținutul revoluționar al guvernării Comunei din Paris*, dr. Nicolae Copoiu, secretar științific al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., a analizat diferitele tendințe pe care le-a manifestat și le manifestă literatura istorică consacrată Comunei din Paris, subliniind caracterul socialist al principalelor obiective ale guvernării comunarde.

Partidul care se numea cînd „revoluționar", cînd „democratic și socialist", organizat la nivelul stadiului de dezvoltare de atunci, înmănunchea pe membrii secțiilor Internaționalei, pe blanquiști, care erau și ei membri ai acesteia, pe unii intelectuali simpatizanți ai principiilor revoluționare ale Internaționalei, se sprijinea pe masele muncitoare, pe proletariat.

Prevederile programului electoral al „partidului democratic și socialist", publicat la 29 ianuarie 1869, au fost traduse în practică — cu mai multă sau mai puțină eficiență — în timpul Comunei din Paris.

Pentru a combate pe cei care contestă caracterul revoluționar al guvernării comunarde, comunicarea insistă asupra a două obiective din acest program. Astfel, prin transformarea Gărzii naționale, care ajunge cea mai importantă forță politică a Parisului, mărită, echipată și condusă de oameni noi după noile principii profund democratice, unul din obiectivele principale ale programului enunțat în 1869 — desființarea armatei permanente și înarmarea poporului — a fost realizat integral de către Comună. Al doilea obiectiv dat ca exemplu era de natură să schimbe structura social economică, vizînd regimul proprietății. Vorbitorul analizează începutul aplicării, în special prin decretul din 16 aprilie 1871, a acelui deziderat fundamental pentru partidul revoluției sociale care prevedea „exproprierea tuturor companiilor financiare și trecerea băncilor, canalelor, căilor ferate, minelor în proprietatea națiunii".

Totodată, în afară de obiectivele majore, se subliniază în încheierea comunicării, primul guvern muncitoresc a inițiat sau a enunțat principii care au conferit un conținut revoluționar socialist guvernării comunarde.

În comunicarea sa *Românii în apărarea Republicii franceze și a Comunei din Paris*, după ce a relatat acțiunile de sprijinire a Franței în perioada războiului franco-prusac, conf. univ. Dumitru Almaș a evidențiat în mod special participarea românilor la activitatea Comunei din Paris. Sînt citați, printre alții, medicii I. Cernătescu, G. Steriade, Mihail Georgescu, Alexandru Cociu, Constantin Haralambie, Gh. Rojniță, precum și Dimitrie Dobrescu, Mircea C. Rosetti, Nicolae Ursulescu, C. Manolescu, Elman Lupu, Mauriciu Herșcovici, Dimitrie Ulea etc., „luptători pe baricadele libertății din Comuna Parisului".

Dr. Ion D. Suciu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", în *Opinia publică din Transilvania și din Banat și Comuna din Paris*, trece în revistă manifestările de simpatie pentru Franța ale românilor din monarhia austro-ungară.

După proclamarea Comunei, organele de presă ale românilor din monarhie, ca „Albina", „Gazeta Transilvaniei", „Federațiunea", revista „Familia" etc., au susținut în unanimitate guvernul muncitoresc din Paris : programul Comunei a fost popularizat în rîndurile cetățenilor români, au fost condamnate regimul lui Thiers, Adunarea Națională din Versailles și atrocitățile comise de trupele versailleze.

Pentru opinia publică română, lupta comunarzilor reprezenta lupta pentru libertate, pentru republică și vot universal : erau aceleași țeluri pentru care luptau și românii din monarhia habsburgică.

În afară de numeroase articole în care se reflectă simpatia față de activitatea și de succesele revoluționarilor din Paris, ziarul „Albina", organul Partidului Național al românilor din

www.dacoromanica.ro

Banat, va publica și materiale de popularizare a Internaționalei I, declarîndu-se totodată „cu trup și suflet pentru emanciparea muncii și pentru recunoașterea lucrătorilor ca un factor egal îndreptățit în societate". Solidarizîndu-se cu mișcarea muncitorească, redacția „Albina", condusă de Vincențiu Babeș și Iulian Grozescu, a apărat pe comunarzii din Pesta, protestînd împotriva arestării și procesului înscenat acestora de autoritățile maghiare.

Ecoul Comunei din Paris în viața politică din România, arată Gheorghe Cristea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", în comunicarea axată pe această temă, s-a grefat puternic în conștiința opiniei publice în împrejurările manifestărilor împotriva dinastiei străine.

Vorbitorul a evidențiat polemica violentă dintre ziarul „Românul" și „Presa" conservatorilor, care, în comentarii impregnate de ură, acuza pe „roșii de aici" și personal pe C.A. Rosetti de legături cu „republicanii roșii" din Paris; violența atacurilor avea în vedere și discreditarea liberalilor radicali în viitoarea campanie electorală, în care — se spera — aceștia s-ar fi prezentat compromiși datorită legăturilor cu comunarzii.

Liberalii radicali nu sînt de acord cu unele măsuri luate de revoluționarii parizieni — și aici se vede poziția lor de clasă — , dar în același timp nu-și abjură simpatia pe care o poartă comunarzilor, considerați doar victime ale Camerei reacționare și trădătoare ce i-a adus la desperare. Deciziile și acțiunile Comunei sînt, în parte, justificate.

În comunicare se relevă de asemenea atitudinea ziarelor „Telegraful", „Orientul" și „Trompeta Carpaților", precum și directivele confidențiale trimise prefecților de ministrul de interne conservator în legătură cu ecoul Comunei în România și cu activitatea „Societății de comunaliști « Internaționala »".

În comunicarea *Comuna din Paris și mișcarea revoluționară democratică din România (1871—1893)*, Alexandru Porțeanu, cercetător principal la Institutul „N. Iorga", a relevat influența Comunei în perioada imediat următoare evenimentelor de la Paris asupra mișcării muncitorești și socialiste din România. 18 Martie, ziua glorioasei revoluții a proletariatului parizian, va fi prima sărbătoare internațională a proletariatului, care a premers sărbătorirea zilei de 1 Mai. Aniversarea Comunei va deveni o tradiție pentru mișcarea muncitorească din țara noastră, prilej de manifestare politică, la care se făcea, într-o anumită măsură propagandă socialistă.

În cadrul activității pe care au dus-o în legătură cu sărbătorirea Comunei din Paris, cercurile socialiste și mai tîrziu cluburile muncitorești, precum și organele de presă editate de socialiști, au contribuit la pătrunderea ideilor marxiste și au ocazionat manifestări elocvente ale internaționalismului proletar ale mișcării muncitorești din România.

Comunicarea a evocat o serie de mărturii grăitoare privind activitatea ziarelor și a revistelor socialiste, care în fiecare an, cu prilejul aniversării, publicau numere sau rubrici speciale cuprinzînd articole despre însemnătatea istorică a primului stat proletar, evoluția evenimentelor de la Paris pînă la înăbușirea luptei comunarzilor, biografia unor eroi, diferite materiale literare.

Analizînd cauzele și împrejurările care au dus la instaurarea primei guvernări muncitorești, evidențiind învățămintele Comunei din Paris, publicațiile socialiste încercau să tragă concluzii valabile și pentru lupta revoluționară în condițiile țării noastre; sărbătorirea Comunei reflecta nivelul la care ajunsese mișcarea socialistă, tendințele și curentele din interiorul ei, succesele și limitele ei.

În legătură cu aniversarea Comunei din Paris, în cursul procesului de dezvoltare istorică a societății românești, comunicarea subliniază în încheiere importanța deosebită a constituirii (1893) primului partid muncitoresc, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România.

Receptarea experienței Comunei din Paris de către mișcarea socialistă din România (1893—1921) a fost analizată de Florica Ionașcu, cercetător științific la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Esența și învățămintele Comunei, în primul rînd cele referitoare la posibilitatea conducerii statului de către un guvern al clasei muncitoare, a

www.dacoromanica.ro

arătat vorbitoarea, demonstra în mod convingător social-democrației române necesitatea organizării proletariatului într-un partid de clasă menit să-l conducă pe drumul împlinirii misiunii sale istorice. Însușirea metodelor de luptă și a experienței de provenientă comunardă, corespunzătoare condițiilor contemporane ale luptei de clasă, reprezenta dovada maturizării proletariatului din țara noastră, care avea sarcina să fie conducătorul transformărilor în direcția burghezo-democratică pe cale revoluționară.

Comunicarea subliniază contribuția esențială pe care presa muncitorească și socialistă a adus-o la răspîndirea mai largă a ideilor lui Marx și Engels privind cucerirea și organizarea puterii politice a clasei muncitoare. Dacă ideea de reeditare a Comunei străbătea ca un laitmotiv materialele apărute în presa socialistă, după crearea P.S.D.M.R. concepțiile în privința căilor și a formelor prin care se putea realiza au generat puncte de vedere diferite în cadrul mișcării socialiste.

Sînt evidențiate momentele de încercări grele, înfrîngeri, dar și succese prin care a trecut mișcarea, ca, de exemplu, „trădarea generoșilor", refacerea Partidului Social-Democrat, anii primului război mondial, saltul calitativ pe care îl reprezintă victoria Marii Revoluții în preluarea și înfăptuirea idealurilor Comunei din Paris. Preluarea principiilor și însușirea experienței practice a Comunei din Paris vor contribui la clarificarea ideologică din interiorul mișcării revoluționare din România și prin aceasta la crearea Partidului Comunist Român.

În comunicarea *Aniversarea Comunei în anii ilegalității P.C.R.*, dr. Olimpiu Matichescu, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., analizează, în esență, preluarea și aplicarea învățămintelor Comunei în lupta P.C.R. pentru transformarea revoluționară a societății românești. Probleme ca rolul partidului de avangardă în condițiile organizării și înfăptuirii revoluției proletare, necesitatea alianțelor, unitatea de acțiune a mișcării muncitorești, diverse alte aspecte legate de lupta pentru doborîrea regimului burghez și cucerirea puterii politice, arată vorbitorul, vor constitui o componentă esențială și permanentă a tematicii materialelor consacrate aniversării Comunei din Paris. Experiența Comunei, și existența statului sovietic, bazat pe dictatura proletariatului, constituiau pentru activiștii partidului comunist din domeniul muncii de propagandă un prilej concret de analiză și comparație istorică, de aprofundare a unor probleme ideologice, în strînsă legătură cu sarcinile de moment și de perspectivă ale proletariatului român, ținîndu-se seama de realitățile concrete din țara noastră.

Comunicarea insistă asupra aniversării Comunei din Paris în condițiile impuse de conspirativitate în toată perioada grea, de teroare, care a durat pînă la 23 August 1944; sînt prezentate o serie de acțiuni — întruniri, împrăștieri de ziare și manifeste, propagandă de educare revoluționară, referate dezbătute conspirativ de deținuții politici în închisorile de la Doftana, Brașov, în lagărul de la Tg.-Jiu etc. — organizate de partidul comunist cu mari eforturi în anii negri de adîncă ilegalitate.

Tradițiile Comunei în literatura română, comunicare prezentată de Ion Felea, scoate în evidență ecoul Comunei din Paris în literatura noastră, insistînd în primul rînd asupra poemului *Împărat și proletar* de Mihai Eminescu.

Vorbitorul trece în revistă producțiile literare inspirate de Comună ale lui Mircea C. Rosetti, Zamfir C. Arbore, Constantin Mille și Ion Catina, subliniind în încheiere activitatea poeților și a scriitorilor din anii construcției socialiste.

Comunicarea *Comuna din Paris în conștiința și creația literară românească*, prezentată de Nicolae Liu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", a evocat importanța activității scriitorilor pentru receptarea evenimentelor din Franța în conștiința publică din România.

În prima etapă a receptării, contemporană Comunei și reprimării din perioada săptămînii sîngeroase, au contribuit la cunoașterea sau justa înțelegere a evenimentelor publicistica și lucrările literare ale unor foști luptători din revoluția de la 1848, dar și activitatea mai tine-

www.dacoromanica.ro

rilor I. L. Caragiale și Alexandru Macedonski, iar în Transilvania aceea a lui Iosif Vulcan, Mircea V. Stănescu, Iulian Grozescu și alții. De această epoca se leagă și cea mai de seamă creație din literatura română inspirată de Comuna din Paris, *Împărat și proletar*, precum și alte poeme ale lui M. Eminescu.

Apariția și dezvoltarea mișcării muncitorești deschid o nouă etapă în înțelegerea și popularizarea Comunei de către scriitorii români, fie prin activitatea culturală și politică din cadrul mișcării, fie în afara ei, prin lucrări originale, traduceri etc.

Conf. univ. Traian Caraciuc, de la Academia de învățământ social-politic „Ștefan Gheorghiu" de pe lîngă C.C. al P.C.R., a tratat subiectul *Comuna și unele aspecte ale conducerii luptei revoluționare a clasei muncitoare* în lumina cercetărilor recente ale științei politice din țara noastră. Vorbitorul a subliniat faptul că întreaga experiență a dezvoltării mișcării muncitorești sub aspectul organizării sale politice (Liga comuniștilor, Internaționala I și îndeosebi Comuna) a demonstrat necesitatea ridicării gradului de organizare a clasei muncitoare pe plan național, necesitatea legăturii mai strînse a mișcării socialiste cu situația concretă a proletariatului din fiecare țară, corelarea obiectivelor generale ale luptei clasei muncitoare cu sarcinile particulare care se ridică pe plan național. Dezvoltarea ulterioară a mișcării revoluționare în lume, culminînd cu apariția partidelor comuniste și cu victoria socialismului pe o suprafață însemnată a globului, istoria mișcării revoluționare și a Partidului Comunist Român, problemele actuale ale mișcării revoluționare confirmă pe deplin învățămintele Comunei din Paris.

Probleme ale conducerii vieții social-politice în lumina experienței Comunei din Paris, comunicarea conf. univ. Manea Băbuț, de la Academia de învățământ social-politic „Ștefan Gheorghiu" de pe lîngă C.C. al P.C.R., a încercat actualizarea unor învățăminte și aspecte ale activității Comunei din Paris prin prisma unor considerente de bază ale științei conducerii societății, ramură a științei politice, care cunoaște în prezent în țara noastră o dezvoltare deosebită.

Comunicarea a evidențiat în continuare acele trăsături esențiale ale vieții social-politice din România zilelor noastre care se pretează unei analize comparative cu învățămintele general-valabile sau specifice ale Comunei din Paris și care, în cazul de față, se pot grupa în jurul conceptului fundamental de democrație socialistă.

Învățămintele Comunei din Paris cu privire la alianțele proletariatului în revoluție, comunicarea cu care s-a încheiat sesiunea științifică, prezentată de Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., a evidențiat o serie de considerații în legătură cu preocupările partidului de a rezolva problema alianțelor, proces dificil și extrem de complex.

Limitelor inerente de creștere a partidului li s-au adăugat unii factori externi colaterali vieții și preocupărilor clasei muncitoare și poporului român. Cu toate aceste neajunsuri, caracteristică apare trăsătura activității Partidului Comunist Român de a reflecta prin prisma alianțelor necesitățile momentului dat, de a le făuri și îndruma astfel încît să răspundă condițiilor concrete și necesităților obiective ale României.

În spiritul învățăturii marxist-leniniste și al experienței mișcării muncitorești internaționale, inclusiv al Comunei din Paris, Partidul Comunist Român a înțeles de la început necesitatea imperioasă pentru clasa muncitoare de a-și asigura, în vederea îndeplinirii misiunii sale istorice, sprijinul principalului și firescului ei aliat, țărănimea.

Constituind un principiu fundamental și cu caracter de permanență pentru politica partidului, problema alianței clasei muncitoare cu țărănimea a îmbrăcat forme specifice pendinte de condițiile și sarcinile fiecărei etape din istoria partidului, a mișcării muncitorești și a țării.

Comunicarea a urmărit chestiunea alianței muncitorești țărănești în perioadele creării partidului, pregătirii și organizării luptelor muncitorești din anii crizei economice (1929—1933), creșterii pericolului fascist, dictaturii militare-fasciste (1940—1944), trecerii la revoluția socia-

www.dacoromanica.ro

lista ; de asemenea a subliniat maturitatea și spiritul creator al politicii promovate de P.C.R. în perioada grea a dominației fasciste, cînd partidul a fost inițiatorul și promotorul realizării unor alianțe politice largi, mergînd de la partidele muncitorești reunite în Frontul unic muncitoresc, Frontul plugarilor, Uniunea patrioților, Madosz ul și pînă la principalele partide burgheze și cercurile palatului regal.

Pe fundalul prefacerilor adînci, revoluționare din anii orînduirii socialiste, a arătat în încheiere vorbitorul, a luat ființă Frontul unității socialiste, expresie a alianței clasei muncitoare cu țărănimea, a unității socialiste a tuturor claselor și categoriilor sociale din țara noastră. Acest organism nou creat nu reprezintă numai o expresie organizatorică a alianțelor, ci le cimentează și dă o formă mai activă alianței dintre clasa muncitoare, țărănime și intelectualitate.

Gheorghe C.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ ANIVERSĂRII A 150 DE ANI DE LA MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ DIN 1821

În ziua de 31 martie a.c. a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga" sesiunea științifică comemorativă prilejuită de împlinirea a 150 de ani de la desfășurarea mișcării revoluționare din 1821. Sesiunea, desfășurată sub egida Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, a întrunit colaborarea unor cercetători de la București, Craiova, Cluj și Iași, precum și o numeroasă asistență. În cuvîntul de deschidere, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, directorul Institutului de istorie „N. Iorga", subliniind însemnătatea istorică a marii mișcări revoluționare din 1821, a arătat că sesiunea este menită să adîncească analiza diferitelor aspecte ale acestei mișcări, legăturile ei cu mișcările revoluționare din alte țări, învățămintele ei, modul în care ea a fost văzută de contemporani și de posteritate etc.

Declarînd deschisă sesiunea, domnia-sa a dat cuvîntul *Ileanei Petrescu* (Craiova), care a susținut comunicarea *Începuturile mișcării revoluționare din 1821*. După analiza situației social-economice a Olteniei în primele decenii ale secolului al XIX lea, autoarea a prezentat izbucnirea și desfășurarea mișcării conduse de Tudor Vladimirescu pînă la sosirea „Adunării norodului" la Slatina și a evidențiat superioritatea ei față de răscoalele țărănești de pînă atunci.

Programul mișcării revoluționare din 1821 a constituit subiectul comunicării lui *Dan Berindei*. Autorul și-a propus și a reușit să reconstituie pe baza izvoarelor istorice întregul program al mișcării revoluționare conduse de Tudor Vladimirescu. La baza acestui program stătea rezolvarea pe o cale revoluționară a tuturor problemelor care se puneau atunci în fața societății românești. Prin prevederile sale pe plan intern, arată Dan Berindei, programul avea un adînc sens social, se ridica împotriva întregului sistem social existent, iar pe plan extern, urmărind eliberarea țării de sub jugul otoman sau cel puțin atenuarea dominației străine, el avea și un profund sens național. Reflectînd atît evoluția societății românești a vremii, cît și influența ideilor revoluției franceze, programul mișcării de la 1821 constituie o manifestare prețioasă a gîndirii politice românești.

Liviu Botezan (Cluj), în comunicarea *Frămîntări țărănești din Transilvania în preajma și în timpul răscoalei lui Tudor Vladimirescu*, s-a ocupat mai ales de pătrunderea în conștiința țărănimii ardelene a ideii de eliberare socială și națională. Ideea, manifestă încă în timpul răscoalei conduse de Horia, Cloșca și Crișan, va pătrunde mai adînc în rîndurile țărănimii transilvane în epoca războaielor purtate de Austria împotriva revoluției franceze și a lui Napoleon. Dorința

www.dacoromanica.ro

de a scăpa de sarcinile iobăgești a continuat să fie vie în satele transilvane și după încetarea războaielor napoleoniene și va cunoaște un nou avînt în 1821, sub influența mișcării revoluționare de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.

Nichita Adăniloaie a prezentat comunicarea intitulată : *Mișcarea din 1821 reflectată în rapoartele consulare austriece.* Urmărind felul în care s-au reflectat diferitele aspecte ale mișcării din 1821 în rapoartele consulare austriece, autorul scoate în evidență valoarea lor documentară. Inspirate de politica reacționară a monarhiei habsburgice, aceste rapoarte priveau defavorabil lupta de eliberare socială și națională a românilor și grecilor. Deși relatează din afară și de pe poziții de clasă evenimentele, totuși rapoartele consulare austriece, fiind mai numeroase, mai complete și mai bine informate, confirmînd izvoarele interne, constituie surse de primă mînă pentru cunoașterea diferitelor momente și aspecte ale mișcării conduse de Tudor și ale Eteriei.

Acad. prof. *Andrei Oțetea,* în comunicarea sa intitulată *Tudor Vladimirescu și Eteria,* a reluat din nou o problemă îndelung dezbătută de istoriografia mișcării revoluționare din 1821. Autorul demonstrează că o serie întreagă de aspecte ale mișcării din 1821 se pot explica numai dacă se acceptă că Tudor Vladimirescu era în legătură cu Eteria și că acțiunea lui se integra în mișcarea de eliberare națională din Balcani, care se baza pe sprijinul Rusiei. A. Oțetea consideră că trebuie să se recunoască mișcării caracterul de revoluție națională și să se dateze istoria noastră modernă începînd din 1821.

Într-o comunicare interesantă intitulată *Un fruntaș eterist din București : Niculae Scufos. Nestor Camariano* a reconstituit pe baza documentelor istorice viața și activitatea politică și culturală a revoluționarului grec Niculae Scufos, foarte puțin cunoscut pînă acum datorită confundării sale fie cu Nicolae Scufas, unul dintre întemeietorii Eteriei la Odesa în 1814, fie cu Ioan Scufas, negustor grec care a ținut mult timp în arendă ocnele și poșta din Țara Românească .

Sava Iancovici a vorbit apoi despre *Mișcarea revoluționară din 1821 și popoarele din Balcani.* Autorul a scos în evidență atît participarea masivă a bulgarilor, sîrbilor, macedonenilor și albanezilor la mișcarea inițiată de Tudor sau la mișcarea Eteriei din țările române, cît și răsunetul acestor mișcări în Peninsula Balcanică. Mișcarea revoluționară din 1821 a constituit încă un prilej (ca și răscoala sîrbilor din 1804 sau războiul ruso-turc dintre 1806 și 1812) al solidarității popoarelor balcanice în lupta lor de eliberare națională. Participarea popoarelor din Balcani a subliniat caracterul antiotoman al mișcării conduse de Tudor Vladimirescu.

Vladimir Osiac (Craiova) a prezentat în comunicarea sa o serie de *Mărturii documentare oltene despre Tudor Vladimirescu,* care atestă prezența și activitatea acestuia în Oltenia în anii de dinaintea izbucnirii mișcării.

Luptele pandurilor și eteriștilor de la Drăgășani din 1821 au fost analizate de *Ioan Neacșu* în contextul evenimentelor de la sfîrșitul răscoalei după dispariția conducătorului acesteia. Relevînd deosebirile calitative dintre forțele militare ale mișcării conduse de Tudor Vladimirescu și cele ale Eteriei, autorul consideră că prima luptă de la Drăgășani (29 mai) a fost un succes de seamă al pandurilor, iar în cea de-a doua luptă (7/19 iunie) intervenția pandurilor a avut ca rezultat salvarea forțelor eteriste de distrugere totală. În aceste lupte s-a aplicat cu măiestrie tradiționala artă militară românească.

Vorbind despre *Ecoul mișcării revoluționare din 1821 în presa europeană, Constantin Șerban* a relevat mai întîi importanța informațiilor din presa europeană pentru cunoașterea evenimentelor din țările române într-o epocă în care acestea nu aveau o presă proprie. Puțin folosite pînă acum de istorici în analiza evenimentelor din 1821, informațiile din presa europeană ne permit nu numai constatarea largului ecou al mișcării în opinia publică europeană, ci și încadrarea acesteia în mișcarea revoluționară a vremii. Arătînd felul în care parveneau în Europa centrală și vestică știrile despre evenimentele din țările române și interesul de care acestea se bucurau, autorul ajunge la concluzia că mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu stă

www.dacoromanica.ro

la originea unui început de opinie publică europeană favorabilă emancipării politice a țărilor române.

În comunicarea intitulată *Manifestări ale Renașterii naționale în Moldova în anii 1821—1822*, *Dumitru Ciurea* (Iași) a arătat că evenimentele tragice din Moldova anilor 1821—1822 au contribuit la generarea redeșteptării naționale la nivel european prin potențarea unei „partide patriotice" în frunte cu comisul Ionică Tăutul, care, prin proiecte și planuri de reforme, a căutat să contribuie la refacerea țării. Aceste proiecte, deși n-au schimbat efectiv situația, au constrins stăpînirea la unele concesii care au grăbit mersul înainte al societății.

Ultima comunicare a sesiunii a aparținut *Corneliei Bodea*, care a vorbit despre *Tudor Vladimirescu în viziunea făuritorilor României moderne*. Autoarea a scos în evidență influența mișcării revoluționare din 1821 asupra luptei de eliberare națională a românilor, mai ales în perioada imediat următoare a generației de la 1848.

Comunicările au fost urmate de discuții în care vorbitorii și-au spus cuvîntul asupra diferitelor aspecte ale mișcării revoluționare din 1821.

În cuvîntul de închidere a sesiunii, prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de științe sociale și politice, a apreciat valoarea comunicărilor, faptul că unele dintre ele au adus date noi și au formulat teze interesante, dar a arătat totodată că foarte importante probleme în legătură cu momentul Tudor Vladimirescu rămîn încă deschise. În continuare, domnia-sa s-a referit la o serie de probleme principiale, metodologice, care se impun cercetării istorice a mișcării revoluționare din 1821 și a făcut precizări asupra unor aspecte ale acestei mișcări. Astfel, cercetarea istorică trebuie să acorde o mai mare atenție problemelor dezvoltării social-economice a țărilor române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, perioadă în care exista un proces profund de transformare a relațiilor de producție și de schimb. Pentru a defini caracterul și conținutul unei revoluții naționale, așa cum a fost calificată mișcarea revoluționară din 1821, trebuie mai întîi cercetate structura economică și de clasă a țării respective în acel moment și clasa socială hegemon în revoluție. Din acest punct de vedere, revoluția din 1821 a avut și un caracter național, dar el trebuie examinat și cercetat în conexiune cu conținutul, caracterul ei social.

Arătînd prin ce se caracterizează această revoluție, domnia-sa stabilește șapte trăsături caracteristice ale acesteia : a) a deschis drumul unei noi dezvoltări sociale ; b) a existat un nucleu politic conducător care a pregătit și a inițiat mișcarea ; c) a dispus de forțe armate organizate ; d) a existat o strategie și tactică politică ; e) a existat o strategie și tactică militară ; f) a guvernat țara timp de două luni ; g) a existat un program politic formulat în diferite acte și documente ale răscoalei.

Mișcarea revoluționară din 1821 a fost prima etapă, verigă a revoluției burgheze de la noi cu un profund caracter democratic (aspect sesizat de altfel la timpul său încă de Nicolae Bălcescu). Această primă etapă a revoluției burgheze din țara noastră trebuie însă privită, pentru a-i da o interpretare științifică, numai în contextul european al vremii. Domnia-sa a scos astfel în evidență influența în Oltenia a mișcărilor țărănești din Banat din secolul al XVIII-lea și a răscoalei antiotomane din Serbia de la începutul secolului al XIX-lea și a analizat poziția pe care o aveau în acel timp în sud-estul Europei cele trei imperii absolutiste : țarist, habsburgic și otoman. Rusia țaristă era factorul cel mai primejdios, cel mai negativ care se opunea mișcării revoluționare și este evident că ea a încercat în 1821 o provocare împotriva Turciei, dar între proiectele ei și realitatea istorică este o diferență foarte mare. Aprecierea pe care o face Karl Marx în *Herr Vogt* asupra rolului Rusiei este just. Un rol retrograd îl aveau și Imperiul habsburgic, rol care se datora, în primul rînd, structurii sale social-economice și, în al doilea rînd, politicii cancelarului Metternich, ca și Imperiul otoman, care, deși în plină descompunere, era principalul factor de regres al țărilor române.

În ceea ce privește Eteria, a spus vorbitorul, este neîndoielnic că aceasta a fost o creație politică a unei epoci de redeșteptare națională a grecilor și că avea în principal un caracter

www.dacoromanica.ro

burghez progresist. Ea urmărea să facă o insurecție națională folosind contradicțiile dintre marile puteri și a plătit un tribut greu pentru faptul că s-a sprijinit pe o forță reacționară ca Rusia țaristă, care a avut un rol însemnat în alegerea momentului tactic al declanșării mișcării. Apreciind raporturile dintre Tudor Vladimirescu și Eterie, este evident că primul a încheiat, obligat de evenimente, un acord cu Eteria la mijlocul lunii ianuarie 1821, dar el pregătea mișcarea cu șapte ani înainte. Tudor Vladimirescu nu a fost exponentul unei mișcări externe țării noastre, ci al realităților acesteia. Deși inițial a existat o convergență între țeluri urmărite de Tudor și unele țeluri ale Eteriei, ulterior evenimentele și scopul deosebit al celor două mișcări au dus la scurt timp (chiar după Pades) la divergența, ciocnirea și sfîrșitul lor tragic.

Care a fost apoi corelația dintre proiectele cancelariei țariste și mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu? Ceea ce urmărea Rusia țaristă era provocarea de dezordini și anarhie în Turcia, care să-i permită să intervină ca restaurator al ordinii. Tudor Vladimirescu nu a fost un semănător de dezordine și anarhie. Mișcarea condusă de el arată clar acest lucru prin modul ordonat, potrivit unui plan, în care s-a desfășurat. Astfel încît, a arătat în încheierea cuvîntului său prof. univ. Miron Constantinescu, apreciat după fapte și acțiuni, Tudor Vladimirescu ne apare ca un conducător care în cea mai mare măsură a înțeles cerințele istorice obiective ale vremii sale și a căutat calea optimă pentru rezolvarea lor.

Valeriu Stan

CONFERINȚA DE LA MOSCOVA CONSACRATĂ ANIVERSĂRII COMUNEI DIN PARIS

În zilele de 16 și 17 februarie 1971, la „Casa oamenilor de știință" din Moscova, a avut loc o conferință științifică organizată de Institutul de istorie universală al Academiei de Științe a U. R. S. S. cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la proclamarea Comunei din Paris.

La conferință au luat parte, în afară de istorici sovietici, profesori și cercetători științifici din domeniul istoriei dintr-o serie de țări socialiste (R. P. Bulgaria, R. S. Cehoslovacă, R. D. Germană, R. P. Polonă, R. S. România, R. P. Ungară), precum și din Franța.

Cuvîntul introductiv a fost rostit de E. M. Jukov.

În raportul său, intitulat *Primul guvern muncitoresc*, A. Z. Manfred a scos în evidență însemnătatea istorică a Comunei din Paris, proclamată după revoluția din 18 martie 1871, care reprezenta, în esență, așa cum arăta Marx, un guvern al clasei muncitoare, cea dintîi formă de dominație politică în cadrul căreia se putea realiza eliberarea muncii.

Comuna a fost exponenta reală a tuturor elementelor înaintate, constituind o guvernare cu adevărat muncitorească, ale cărei hotărîri aveau un caracter net proletar, fie că tindeau la înfăptuirea unor reforme democratice, pe care burghezia n-a fost în stare să le aplice, fie că reflectau direct interesele de clasă ale proletariatului prin măsurile concrete ce loveau puternic în vechea orînduire bazată pe înrobire și exploatare.

Deși împrejurările i-au fost nefavorabile, Comuna a reușit, sprijinindu-se pe activitatea și pe inițiativa creatoare a maselor, să întăptuiască o serie de reforme esențiale în domeniul economic și social, care reflectă grija pentru interesele vitale ale oamenilor muncii și scot din nou în relief caracterul de guvern muncitoresc popular al Comunei.

Conducătorul delegației franceze, Jacques Duclos, membru al Biroului Politic al C. C. al Partidului Comunist Francez, a prezentat raportul *Comuna și dictatura proletariatului*. Vorbito-

www.dacoromanica.ro

rul a evidențiat ca una din cele mai importante acțiuni ale Comunei din Paris încercarea, pe de o parte, de a zdrobi, de a distruge pînă în temelie mașina de stat burgheză, pe care clasa muncitoare n-o putea folosi pentru propriile sale scopuri, și pe de altă parte, de a crea, în vederea mențnerii dominației sale politice, un stat de tip nou, proletar, consecvent democratic, deosebit în mod radical de toate formele statului burghez.

Printre măsurile esențiale ale Comunei din Paris în domeniul construcției de stat au fost enumerate: desființarea vechii armate permanente, instrument al claselor dominante pentru exploatarea și asuprirea claselor producătoare, și înlocuirea ei cu înarmarea generală a poporului, lichidarea prefecturii poliției, reorganizarea justiției etc.

De asemenea au fost trecute în revistă limitele și greșelile comunarzilor, care au anihilat rezultatele strălucitelor lor victorii (de exemplu au dat dovadă de prea multă blîndețe și mărinimie față de dușmani, n-au luat măsuri drastice, mult mai energice în lupta împotriva acelora care ajutau la Paris guvernul contrarevoluționar din Versailles) și care, folosite din plin de guvernul Thiers, vor contribui pînă la urmă, datorită și condițiilor grele, nefavorabile, la înfrîngerea Comunei.

În mod deosebit s-a subliniat în raport că Revoluția Socialistă din Octombrie 1917, condusă de V. I. Lenin pînă la victorie, a fost prima revanșă a Comunei din Paris.

Comuniștii francezi au înlăturat una din principalele lacune existente acum o sută de ani în mișcarea muncitorească din Franța, creînd un puternic partid marxist-leninist.

Cu o sută de ani în urmă, Comuna din Paris a demonstrat solidaritatea internațională a celor ce muncesc; astăzi mișcarea muncitorească și comunistă internațională a atins o amploare deosebită.

În încheiere, Jacques Duclos a scos în evidență semnificația sărbătoririi în țara lui V. I. Lenin a o sută de ani de la Comuna din Paris.

Rapoarte au mai prezentat: S. V. Obolenskaia (*Gîndirea socială revoluționara din Rusia și Comuna*) și V.V.Zagladin (*Comuna din Paris și mișcarea muncitorească internațională contemporană*).

Delegații la conferință care au luat cuvîntul în urma acestor rapoarte s-au ocupat, în majoritatea intervențiilor lor, de variatele aspecte ale influenței Comunei din Paris într-o serie de țări din Europa (*Polonia și Comuna din Paris*; *Participanți polonezi la Comuna din Paris*; *Mișcarea muncitorească din Cehia și Comuna din Paris*; *Cehoslovacia și Comuna din Paris*; *Aspecte istorice-politice ale corelației dintre Comuna din Paris și întemeierea imperiului german*; *Social-democrația germană și Comuna din Paris*; *P. Lavrov și Comuna din Paris*; *Bulgaria și Comuna din Paris*; *Comuna din Paris și Ucraina*; *Mișcarea muncitorească din Ungaria după Comuna din Paris etc.*).

Unele intervenții s-au axat pe probleme generale de interes mai larg (*Ideea de patriotic, național și social în activitatea Comunei din Paris*; *Internaționala I și Comuna din Paris* etc.), altele au tratat teme speciale, cu o sferă mai restrînsă (*Separarea bisericii de stat în timpul Comunei*; *Cele două Comune. Aprecierea burgheză a Comunei din Paris* etc.).

În intervenția sa, autorul acestor rînduri a analizat poziția favorabilă față de Comună a celei mai înaintate pături a societății românești pe fundalul opoziției antidinastice.

A fost evidențiată atitudinea ziarelor din vechea Românie: „Românul", „Telegraful", „Orientul" și „Pressa" conservatoare, care apăreau la București, precum și atitudinea ziarelor „Gazeta Transilvaniei", „Albina", „Federațiunea", care reflectau simpatia românilor din Transilvania față de Comună, simpatii ce se îmbinau cu lupta lor împotriva asupririi naționale.

În mod deosebit s-a insistat asupra organizării aniversării Comunei din Paris de către mișcarea muncitorească și socialistă din România, începînd de la cele dintîi cercuri socialiste și terminînd cu perioada în care Partidul Comunist Român, avînd în față inițiativa istorică

www.dacoromanica.ro

a Comunei și eroismul comunarzilor, a condus lupta poporului român pentru zdrobirea vechiului regim social.

Cuvîntul de închidere a conferinței a fost rostit de E.M. Jukov.

★

În ziua de 18 februarie, participanții la conferință au vizitat „Muzeul K. Marx — F. Engels", unde se păstrează în original documente rare privind Comuna din Paris.

Gheorghe Cristea

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 29 ianuarie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Comerțul exterior prin portul Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, elaborată de *Constantin Bușe*.

Lucrarea cuprinde două părți. Partea întîi are o introducere și trei capitole : cap. I, „Condițiile generale ale comerțului exterior românesc la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea" ; cap. II, „Crearea regimului de port franc la Galați (1834—1837) și consecințele sale imediate (1837—1847)" ; cap. III, „Comerțul exterior al Moldovei prin portul Galați în perioada 1848—1861".

Partea a doua cuprinde două capitole și o încheiere : cap. I, „Comerțul exterior al României prin portul Galați în perioada 1826—1875" ; cap. II, „Comerțul exterior prin portul Galați în perioada 1876—1882".

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. dr. docent D. Berciu, președinte, acad. A. Oțetea, conducător științific, prof. univ. dr. docent Mihai Berza, conf. univ. dr. Vladimir Diculescu, conf. univ. dr. Radu Manolescu.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Constantin Bușe* titlul de doctor în istorie.

În ziua de 20 februarie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Lupta dintre partidele politice burgheze privind elaborarea și adoptarea Constituției din 1923*, elaborată de *Eufrosina Popescu*.

Lucrarea cuprinde patru capitole : cap. I, „Problema constituțională în perioada 1884—1918" ; cap. II, „Evoluția problemei constituționale din decembrie 1918 pînă în ianuarie 1922" ; cap. III, „Evoluția problemei constituționale din ianuarie 1922 pînă în martie 1923" ; cap. IV. „Dezbaterea proiectului de Constituție în parlament și în afara lui. Votarea și promulgarea Constituției".

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte, prof. univ. dr. docent Ladislau Bányai, conducător științific, prof. univ. Vasile Maciu, prof. univ. dr. docent Mircea Lepădătescu, conf. univ. dr. V. Hurmuz.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde *Eufrosinei Popescu* titlul de doctor în istorie.

În ziua de 12 aprilie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Radu Iogofătul Greceanu*.

www.dacoromanica.ro

Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu-voievod, studiu introductiv și ediție critică întocmite de *Aurora Ilieș*.

Ediția cuprinde două mari părți : prima parte studiul introductiv și un avertisment rezumativ în limba franceză, iar partea a doua textul cronicii cu aparatul critic al variantelor, urmat de glosar, indice și ilustrații după unele manuscrise. În studiul introductiv sînt următoarele capitole : cap. I, „Considerații generale asupra situației politice interne și externe a Țării Românești în a doua jumătate a secolului al XVII-lea" ; cap. II, „Biografia cronicarului" ; cap. III, „Data scrierii cronicii (prima etapă 1688—1699)" ; cap. IV, „Partea a doua a cronicii (1699—1707) și refacerea ei" ; cap. V, „Partea a treia a cronicii (1708—1714)" ; cap. VI, „Izvoarele cronicii" ; cap. VII, „Suprimarea părții a doua și a treia a cronicii" ; cap. VIII, „Ideile politice și sociale desprinse din cronică" ; cap. IX, „Limba și stilul" ; cap. X, „Prelucrarea primei părți a cronicii ; forma populară" ; cap. XI, „Descrierea și filiația manuscriselor" ; cap. XII, „Ediții".

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte, prof. univ. dr. docent Ion Ionașcu, conducător științific, prof. univ. dr. docent Constantin C. Giurescu, prof. univ. dr. Constantin Cihodaru, prof. univ. dr. docent Dan Simonescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît în unanimitate să acorde *Aurorei Ilieș* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 19 aprilie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, elaborată de *Ioan Scurtu*.

Lucrarea cuprinde un capitol introductiv, intitulat „Mișcarea țărănistă din România pînă în 1916". Lucrarea a fost împărțită în două părți : partea I, „Întemeierea Partidului Țărănesc și activitatea sa pînă în ianuarie 1922", cu două capitole : cap. I, „Întemeierea Partidului Țărănesc și activitatea sa pînă în iunie 1920" ; cap. II, „Activitatea Partidului Țărănesc în perioada iunie 1920—ianuarie 1922" ; partea a doua, „Activitatea Partidului Țărănesc (ianuarie 1920—octombrie 1926)", cu patru capitole : cap. I, „Activitatea Partidului Țărănesc (ianuarie—noiembrie 1922)" ; cap. II, „Activitatea Partidului Țărănesc în perioada decembrie 1922 — august 1924" ; cap. III, „Activitatea Partidului Țărănesc în perioada august 1924 — aprilie 1926" ; cap. IV, „Fuziunea Partidului Țărănesc cu Partidul Național. Încheiere".

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte ; prof. univ. Vasile Maciu, conducător științific ; prof. univ. dr. docent Ladislau Bányai, conf. univ. dr. Vasile Hurmuz, dr. Marin C. Stănescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Ioan Scurtu* titlul științific de doctor în istorie.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

* * * *Nicolae Stoica de Haţeg, Cronica Banatului*, studiu şi ediţie de Damaschin Mioc, Bucureşti, Edit. Academiei, 1969, 365 p.

După mai multe încercări neştiinţifice, în sfîrşit, cronica lui Nicolae Stoica de Haţeg a văzut lumina tiparului într-o ediţie de înaltă exigenţă ştiinţifică, datorită cercetătorului Damaschin Mioc.

Prin bogăţia de informaţii, îndeosebi cele privitoare la veacul al XVIII-lea, cronica lui Nicolae Stoica completează, în parte doar, marele decalaj care există între publicarea izvoarelor istorice privitoare la trecutul Banatului şi a celorlalte provincii române. Este datoria tinerilor istorici să completeze această lacună, scoţînd la iveală nenumăratele documente care zac încă necunoscute în arhivele din ţară şi străinătate şi, în acest fel, istoria românilor bănăţeni să fie integrată în istoria poporului român.

Cronica lui Nicolae Stoica de Haţeg, după ce a fost folosită de istoricul bănăţean Patriciu Drăgălina, a intrat în posesiunea lui Valeriu Braniştе, care avea intenţia s-o publice. Dar, după îmbolnăvirea şi moartea lui timpurie, regretatul istoric Ioachim Miloia, depistînd-o în bogata arhivă a lui Braniştе, a comunicat evenimentul, publicînd în „Analele Banatului" şi un mic fragment. Deci redescoperitorul cronicii este Ioachim Miloia şi nimeni altul. Dintre toţi cei ce au încercat să redea o ediţie a cronicii, numai Damschin Mioc a reuşit să ducă la bun sfîrşit această muncă grea, dînd istoriografiei române un bogat izvor de informaţii privitoare la trecutul Banatului.

Din biografia cronicarului pe care Damaschin Mioc o reface (p. 6 17) rezultă că tatăl lui Nicolae Stoica, preotul Atanasie Stoica, s-a stabilit în Banat din cauza persecuţiilor religioase din Transilvania, funcţionînd în Mehadia. Aici se naşte cronicarul la 24 februarie 1751. După ce începe şcoala în satul natal, trece la Timişoara, unde învaţă limbile latină şi germană. Aceste limbi, împreună cu cea sîrbă, îi vor ajuta mult în viitoarea lui carieră. Reîntorcîndu-se acasă, ajută pe generalul Papilla la militarizarea graniţei, apoi se angajează în serviciul episcopului Vichentie Vidak. Noua slujbă îi va da prilejul să cunoască tot Banatul şi să facă chiar o călătorie pînă la Viena (p. 8). În 1775 se întoarce la Mehadia şi, refuzînd să accepte situaţia de militar, o duce destul de greu pînă în 1777, cînd e numit învăţător în comuna Corni, iar în anul următor e hirotonit preot în aceeaşi comună (p.10). Aici stă pînă în 1792, dată la care e numit director al şcolilor naţionale de pe teritoriul regimentelor de graniţă şi administrator protopopesc al Mehadiei (p. 11).

Fiind în legături cu ofiţerii superiori ai regimentului valaho ilir, Nicolae Stoica participă ca preot militar la diferitele războaie ale Imperiului austriac, dintre care cel mai important e războiul austro-turc din 1788—1791 (p. 11 12). Ca director al şcolilor naţionale stă pînă în 1830, iar la 6 ianuarie 1833 moare, păstrîndu-şi pînă la acea dată funcţia de protopop (p. 15).

www.dacoromanica.ro

Avînd o bibliotecă bogată, Nicolae Stoica a manifestat preocupări continue pentru traduceri și scrieri de cărți. D. Mioc, refăcîndu-i activitatea beletristică, identifică încă opt lucrări „la alcătuirea cărora a participat sau al căror singur autor a fost" (p. 18). Aceste cărți sînt: *Catechismul româno-sîrb-german* din 1777 al lui Ioan Raiaci, la care a colaborat și Nicolae Stoica; *Cartea de mînă a dascălilor*, tradusă în colaborare cu arhimandritul Földvari, în 1776; *Scurtă istorie a Banatului*, menționată în cronica districtului Mehadiei și scrisă în anii 1815—1816; *Sîrbii în Banat*, scrisă la cererea episcopului Petru Ioanovici Vidac; *Faptele lui Hercule*, prelucrare a legendelor grecești despre Hercule; *Viața lui Alexandru cel Mare*, prelucrare după Curtius; *Scurtă cronică a războiului austro-turc din 1788 1791*; *Cronica districtului Mehadia*, în limba germană.

Din păcate, majoritatea acestor lucrări sînt încă necunoscute; cronica districtului Mehadia a fost descoperită de D. Mioc în arhiva istoricului Leonard Böhm din Biserica Albă. Nicolae Stoica n-a dat titluri lucrărilor sale. Titlurile de mai sus sînt date de editor. Același lucru se poate spune și despre opera lui principală, *Cronica Banatului*, al cărei titlu a fost dat de editor. Pentru o mai ușoară urmărire a evenimentelor, editorul a intercalat și în textul cronicii titlurile unor capitole.

Cronica Banatului a fost scrisă la bătrînețe, între 1826 și 1829, cînd cronicarul depășise vîrsta de 75 de ani (p. 22).

În prefața pe care cronicarul o intitulează „Cuvînt întîiu" își exprimă regretul că încă nu avem în românește o istorie a războiului turco-austriac din 1788—1791 și nici a militarizării graniței. De aceea, deși în vîrstă, va încerca el acest lucru.

Ca toți cronicarii, Nicolae Stoica pornește în opera lui de la primele începuturi ale civilizației umane. Alfabetul, inventat de egipteni, a trecut prin filieră ebraică, feniciană, greacă, romană, slavă pînă la români (p. 51—52).

În partea introductivă, pe care cronicarul o intitulează „Intrare" (p. 52—58), după ce descrie pe scurt cele patru continente (fără Australia), trece la ocuparea Daciei de Traian (p. 53), retragerea armatei romane din Dacia (p. 54) și migrațiunile, insistînd asupra slavilor. După ocuparea Transilvaniei de unguri, „scaunul Banatului" se mută de la Severin la Timișoara (p. 55). Exemplele de coabitație româno-slavă le dă din Banat (p. 55—56). Partea introductivă se încheie cu importante date autobiografice (p. 56—58).

„Hronologhia sfințită", după cum indică și titlul, se ocupă de evenimentele religioase mai importante de la facerea lumii pînă la reforma calendarului din timpul lui Iuliu Cezar (p. 58—59).

Cronica propriu-zisă începe la pagina 59, prin incursiunea pe care o face autorul în istoria antică: Egiptul, Babilonul, Asiria, Media (p. 59—65), trecînd apoi la greci (p. 65—69), la formarea și dezvoltarea Imperiului roman, căruia i se acordă o atenție mai mare (p. 69—93). În cadrul acestui capitol, Nicolae Stoica tratează și ocuparea Daciei de Traian, urmașii lui și urmele lăsate în Banat (monede, inscripții, toponimie etc.). După evacuarea Daciei, populația romanică a rămas pe loc, retrăgîndu-se în munți, unde încă în vremea lui se mai păstrau urme ale adăpostirii în munți. Și la nararea evenimentelor din Imperiul bizantin, cronicarul nu omite legăturile cu Dacia și cu Banatul (p. 85—89 și 93—98).

Ceea ce merită relevat încă din această parte a cronicii este atitudinea critică și comparativă a lui Stoica. Vorbind despre legenda lui Hercule, el face analogia cu Iovan Iorgovan (p. 66—67). Sesizează și analogia legendei din Pergam cu cea a meșterului Manole din balada română (p. 68). Cît privește originea romanilor, se leagă de „poeticești fabule" (p. 69). Aceasta însă nu-l împiedică ca, din lipsă de informație, să facă unele derivații etimologice neîntemeiate: „boiar" vine, după el, de la „român cu boi" (p. 81 și 91); cuvîntul „Servia" înseamnă „roabă" (p. 112). Cetatea Tomis e confundată cu Timișul prin analogie de nume (p. 77 și 89). După ocuparea Banatului de maghiari, regele Andrei face

www.dacoromanica.ro

cele două Banate: al Timişoarei şi Severinului (p. 101). De acum încolo cronicarul tratează cu predilecţie istoria Banatului, pe care o compilează îndeosebi după Grizelini, din cînd în cînd mai adăugînd şi cîte o legendă, cum este aceea privitoare la dragostea lui Sigismund pentru o frumoasă româncă din Transilvania care a fost omorîtă din ordinul Isabelei (p. 127). Evenimentele importante din această perioadă sînt concretizate în luptele lui Ioan de Hunedoara şi Pavel Chinezu cu turcii (p. 109—120), precum şi în războiul ţărănesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja. Pentru supliciile lui Doja, cronicarul are cuvinte de compătimire: „Cu greale munci fu pedepsit, ce n-au mai fost pînă aci, nici de atunci încoacea" (p. 121). După căderea Timişoarei sub turci abia, românii bănăţeni înlocuiesc alfabetul latin cu cel cirilic (p. 136), ceea ce nu corespunde realităţii istorice.

Urmează toată perioada de lupte cu turcii, ocuparea regiunii muntoase a Banatului, luptele din Transilvania, luptele lui Mihai Viteazul, Transilvania în timpul principatului, asediul Vienei, ofensiva lui Eugen de Savoia şi ocuparea Banatului prin pacea de la Pojarevać (p. 152—165). Organizarea Banatului după ocupare de către generalul Merczy e luată tot după Grizelini (p. 166—169).

Dar, începînd cu războiul austro-turc din 1736—1739 şi pînă la sfîrşitul evenimentelor pe care le descrie (1825), valoarea cronicii creşte considerabil. Deşi cronicarul n-a trăit în vremea războiului din 1736—1739, el reface evenimentele şi după tradiţiile locale (Moş Ion Nămăilă din Corni sau episodul cu Petru Vancea). Din descrierea evenimentelor rezultă însă rezistenţa populaţiei române faţă de ocuparea Banatului de Habsburgi. Cauza nemulţumirii populaţiei române o redă chiar cronicarul: „Între altele, domnii i-au întrebat: Că ci voi sfîntului steag cu cruceă n-aţi fost credincioşi, iară steagului făr de cru ce v-aţi închinat şi aţi slujit?". Ei au răspuns: „Steagurile cu sfînta cruce trei ani toate bucatele şi verdeţurile cîmpului nostru ni le-au mîncat şi greă foamete am răbdat, în păduri coajă de cer am mîncat. Iară viind steag fără cruce, adunînd sate, înpărţind bucate, şi săimani cu simbrie care au vrut s-au pus, iară mai toate pentru foamete" (p. 181). Declaraţia cnejilor români explică atitudinea populaţiei bănăţene din timpul războiului din 1736—1739, cînd au luptat împotriva austriecilor.

Aceeaşi rezistenţă se constată şi în timpul militarizării graniţei bănăţene, cînd populaţia prefera să părăsească satele sau să renunţe la numeroase favoruri numai să nu accepte militarizarea (p. 198—200).

De acum încolo cronica abundă de evenimente extrem de interesante pentru cunoaşterea istoriei Banatului. Pe lîngă vizitele lui Iosif al II-lea în Banat, la care cronicarul a asistat, servind chiar şi ca translator (p. 230), se pot urmări ecourile răscoalei de sub conducerea lui Horea (p. 223) sau legăturile cronicarului cu Tudor Vladimirescu şi ecoul răscoalei din 1821 în Banat (p. 304 şi 307). Nu mai puţin importantă este şi revolta negustătorilor din Vîrşeţ împotriva episcopului Vichentie Popovici, pe care cronicarul o redă cu toate detaliile (p. 213—214).

Pentru războiul asutro-turc din 1788—1791, la care N. Stoica participă ca preot militar, cronica lui constituie un izvor de prima mînă. I se consacră acestui eveniment 66 de pagini (p. 225—291), în care cronicarul, pe lîngă desfăşurarea luptelor cu ocuparea Sabaţului şi cu înfrîngerile suferite de trupele austriece pe teritoriul Banatului, redă şi interesante episoade din viaţa lui, ca acelea cînd a servit ca translator generalilor austrieci sau acel moment impresionant cînd a îngrijit pe bolnavii de dizenterie şi el însuşi s-a îmbolnăvit, reuşind după o îndelungată suferinţă să se salveze (p.259—260).

După sfîrşitul războiului, fiind vacante protopopiatele Caransebeşului şi Mehadiei, N. Stoica povesteşte cu amănunte semnificative, care indică moravurile vremii, intrigile pentru ocuparea parohiilor şi a protopopiatelor mai bune. Nu reuşeşte să ocupe nici parohia Orşovei, nici protopopiatul Caransebeşului, care fusese luat de fratele său, şi pînă la urmă e nevoit să se mulţumească cu protopopiatul Mehadiei (p. 287—289).

www.dacoromanica.ro

Evenimentele dintre 1794 şi 1825 sînt tratate destul de sumar, menţionînd, după informaţiile ce i-au parvenit, războaiele lui Napoleon şi războiul ruso-turc din 1806—1812. Informaţii amănunţite dă în legătură cu Băile Herculane, precum şi cu răscoala condusă de căpitanul Jumanca şi locotenentul Scripete (p. 300).

În general, cronica abundă în informaţii care arată strînsele legături dintre Banat şi Ţara Românească (p. 181, 187, 190, 202, 211 şi 214); noi date aflăm şi asupra învăţămîntului românesc din Banat, care exista cu mult înainte de apariţia regulamentului iliric (p. 187). Nu pot fi omise nici bogatele informaţii pe care ni le dă asupra personalităţilor politice şi culturale ale vremii lui Tudor Vladimirescu, Dimitrie Eustatievici, Mihail Roşu Martinovici, Visarion Sarai, Ioan Raici, Dositei Obradovici, Vichentie Ioanovici Vidak, Vichentie Popovici ş.a. Pe lîngă importanţa istorică, cronica lui Nicolae Stoica are şi valoare literară, cronicarul, cu toată influenţa germană asupra vocabularului, are un dar de povestitor captivant, mai ales în părţile unde descrie scenele la care a participat direct. Merită menţionate în acest sens cele cîteva „învieri" de morţi aparenţi pe care i-a adus la viaţă, revolta negustătorilor din Vîrşeţ, precum şi numeroase altele.

Cronica este precedată de o introducere scrisă de D. Mioc, în care se reface în mod competent viaţa cronicarului, lămurindu-se unele informaţii contradictorii (de exemplu: data naşterii sau a morţii, p. 6 şi 15). Se întregesc scrierile cronicarului, adăugîndu-se, pe lîngă cele cunoscute, şi cele descoperite sau identificate de D. Mioc (p. 17—20). În alt capitol (p. 37—42) editorul stabileşte în mod comparativ izvoarele cronicarului. Deoarece N. Stoica de Haţeg nu indică izvoarele de care s-a servit la alcătuirea cronicii, editorul, prin comparaţie de texte identifică majoritatea acestora. Dintre istoricii folosiţi mai frecvent de cronicar sînt: Francisco Griselini cu *Istoria Banatului timişan*, apărută la 1780 la Viena, şi Ioan Raici cu cele patru volume ale *Istoriei popoarelor slave*, apărute în 1790 tot la Viena. Cronica lui Stoica a fost apreciată de Damaschin Bojincă, care o numeşte „o nespusă comoară a istoriei românilor", iar Nicolae Iorga o califică „ca un izvor de cea mai mare însemnătate".

O vastă bibliografie, la care s-ar mai putea adăuga şi unele titluri risipite prin presa din Banat, încheie partea introductivă.

Pe lîngă aparatul ştiinţific ajutător (glosar, indice alfabetic), editorul a avut grijă să completeze varianta „B" a cronicii cu unele fragmente din varianta „A" ce întregesc informaţiile din varianta „B" (p. 315—318). Tot atît de preţioase sînt şi fragmentele autobiografice din cronica districtului Mehadia, în care vorbeşte despre studiile lui din Timişoara, despre activitatea pe lîngă generalul Papilla, pe lîngă episcopul din Timişoara, precum şi alte episoade cunoscute din textul cronicii (p. 319). Seria anexelor se încheie cu reproducerea a două fragmente din circularele lui către preoţi, dintre care prima îndeamnă la „semnărea crumpilor" (cartofilor), căci, spune cronicarul, „în casa ce are destui grunbiri nu numai că-s oamenii şi pruncii sătui, ci şi vitele sînt îndestulate" (p. 319).

În legătură cu introducerea, ţinem să facem unele precizări de detalii, care credem că vor putea servi editorului la o nouă ediţie.

La p. 5: administraţia civilă din 1751 s-a introdus peste tot Banatul, deoarece militarizarea graniţei începe abia în 1764. Deci în 1751, administraţia civilă nu se putea introduce „cu excepţia regiunii de graniţă". Această excepţie s-a făcut, după cum just remarcă D. Mioc, cu ocazia anexării Banatului la Ungaria, cînd graniţa era militarizată (1779).

La p. 12, nota 10: între cei „trei împărăteşti profesori" de la Preparandia din Arad nu era Mihail Roşu, cum afirmă editorul, ci Iosif Iorgovici. Mihail Roşu n-a funcţionat la Preparandia din Arad.

La p. 15: din cauza generalizărilor pe care le face şcoala clujeană asupra istoriei Banatului şi Transilvaniei propriu-zise, cititorul rămîne nedumerit cînd vede că Athanasie Stoica, „confiscîndu-i-se şi averea din dispoziţia aceluiaşi episcop, nu mai poate răbda şi trece în Banat în 1749, unde unirea

www.dacoromanica.ro

nu pătrunsese decît foarte puţin". Era indicat să precizeze diferenţa dintre biserica ortodoxă din Banat şi Transilvania. În timp ce în Transilvania biserica ortodoxă era desfiinţată în urma unirii lui Atanasie Anghel, în Banat biserica ortodoxă, fiind sub jurisdicţia episcopilor sîrbi, era tolerată şi chiar privilegiată prin mai multe diplome, începînd cu *Diploma leopoldină* din 1690.

La p. 16 : nu rezultă din semnătura Hristinei Stoica de Haţeg de pe acatistul din 1802 că era una din fiicele lui Nicolae Stoica. Putea fi şi o fată a fratelui său, deci o nepoată.

În ceea ce priveşte transcrierea, trebuie să precizăm că, exceptînd greşelile de tipar, transcrierea textului este făcută cu multă exigenţă, deşi cronicarul nu foloseşte punctuaţia în textul original. Pentru cititorul care nu cunoaşte graiul bănăţean, fraza de la p. 169, rîndul 17 de sus : „fîntînile calde a baelor se răniră", nu are sens. Era bine ca, la glosar, editorul să explice că în graiul bănăţean „a răni" înseamnă „a curăţa".

Tot în legătură cu glosarul (326—333), editorul explică majoritatea cuvintelor de proveniență germană sau din grai, ceea ce înlesneşte mult lectura cronicii. S-ar mai putea adăuga unele cuvinte ca : „poedea" (p. 91), „pustăli" (p. 187); „caităzan", „mucerişan" (p. 193); „a prăfira" (p. 200); „daici" (Deutsch) (p. 202); „chiurci" (p. 214) etc.

Nu sîntem de acord cu felul în care a fost întocmit indicele. Indicele constituie oglinda unei cărţi şi, cînd nu cuprinde toate substantivele proprii, îşi pierde din valoare. De aceea era indicat să cuprindă toate denumirile proprii. Dar chiar în felul în care a fost întocmit prezintă numeroase deficienţe. În primul rînd, identificări greşite : de exemplu *Sent-Andrei* nu este comuna Sînandrei din jud. Timiş, cum e identificată, ci este vorba de Szent Andras din Ungaria. De altfel şi din contextul cronicii rezultă acest lucru (p. 359). Buda este identificată cu Budapesta (p. 339), ceea ce nu corespunde realităţii. Pînă în 1872 erau două oraşe complet deosebite : oraşul Pesta şi cetatea Buda cu oraşul înconjurător. Numai după 1872, cînd cele două oraşe s-au contopit, putem vorbi de oraşul Budapesta ! Am ţinut să facem precizarea întrucît am întîlnit în mai multe rînduri această confuzie.

Localitatea „Banii" de la p. 289 nu e identificată la indice. Este vorba de Bănia ! („nămeastnicu", adică locţiitorul Băncii). Membrii aceleiaşi familii sînt trecuţi cînd după numele de familie, cînd după cel de botez : de exemplu Bathori Nicolae (p. 338), iar alt Bathori, Cristof, apare la p. 343. Nu există o uniformitate de redactare nici în ceea ce priveşte numele episcopilor. Unii sînt trecuţi cu numele de botez în călugărie (de exemplu Vichentie Ioanovici Vidac sau Moise Putnic), în timp ce alţii sînt trecuţi cu cel de familie (ex. : *Micu* Ioan Inochentie). În ceea ce priveşte numele contelui Palavicini, este, desigur, o greşeală de tipar cînd e scris Palaviţiu, în text el apărînd cînd Palaviţiu (p. 134), cînd Palaviţeni (p. 228, 229 şi 250). Ar fi fost de dorit ca la indice să se stabilească numele corect.

Dar, după cum am mai afirmat, toate aceste observaţii nu au alt scop decît de a ajuta pe editor la o viitoare ediţie a cronicii. Ele nu modifică caracterul riguros ştiinţific al ediţiei, care respectă toate regulile de editare. D. Mioc ne-a redat opera cronicarului român cu toate variantele, respectînd cu stricteţe textul original, pentru care nu-i putem fi decît recunoscători.

I. D. Suciu

Studii privind politica externă a României. 1919—1939.

Edit. militară, Bucureşti, 1969, 339 p.

Sub egida Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., în Editura militară a apărut o primă culegere consacrată expres şi exclusiv unor aspecte de politică externă a României între cele două războaie mondiale. Grupînd în mare

www.dacoromanica.ro

parte autorii care de mai mulți ani și-au făcut din cercetarea problemelor de politică externă a României una din preocupările lor de bază, studiile și articolele publicate se întemeiază pe o documentare relativ bogată, în special în ceea ce privește utilizarea fondurilor de arhivă românești, ele reușind să prezinte suficient de complet și de clar tezele și concluziile la care au ajuns autorii lor.

După cum se arată în prefață, în afara prezentării propriu-zise a subiectelor tratate, autorii s-au străduit să surprindă și să scoată în evidență o serie de tendințe și de „trăsături specifice ale politicii externe a României, ca și a locului ei în contextul internațional din epoca respectivă" (p. 5).

În prefață — și insistăm asupra acesteia, deoarece prefața (cuvîntul înainte) reflectă, într-adevăr, orientarea și conținutul studiilor din culegerea recenzată de noi — sînt expuse cîteva din acele trăsături care apar ca definitorii, ca preocupări permanente ale politicii externe românești interbelice.

Se susține astfel, pe drept cuvînt, că, „în noile împrejurări istorice de după primul război mondial, în fața forțelor progresiste și patriotice din România s-au definit, ca obiective de interes major, asigurarea independenței și suveranității naționale" (p. 6).

O altă teză evidențiată e aceea că „politica dusă de cercurile conducătoare românești în perioada interbelică, expresie a intereselor de clasă ale marii burghezii și moșierimii, a reflectat preocuparea pentru consolidarea regimului politic de stat existent", dar că politica internă reacționară, antipopulară și anticomunistă a claselor exploatatoare slăbea (micșora) însești „efectele pozitive ale acțiunilor întreprinse pe plan extern în scopul consolidării securității țării" (p. 6).

Între obiectivul asigurării independenței și suveranității naționale și politica externă, dusă de un regim politic care, pe plan intern, restrînge progresiv drepturile și libertățile democratice și recurge tot mai frecvent la măsuri represive antipopulare, împrumutate uneori din arsenalul statelor totalitare (vezi starea de asediu, guvernarea prin decrete, limitarea la un rol decorativ a activității parlamentului în timpul dictaturii carliste, desființarea în timpul aceleiași dictaturi a activității tuturor partidelor și grupărilor democratice etc.), ar putea fi vorba, cu unele rezerve totuși, doar de un *summum* de contradicții antinomice. Aceasta pare să fie concluzia prefațatorilor, care, atrăgînd atenția asupra impedimentelor create de o politică reacționară și anticomunistă în interior pentru ducerea unei politici externe în general pozitivă în afară, conchid: „Cu aceste limite și scăderi (de ordinul politicii interne reacționare arătate mai sus. — *T. U.*), politica externă a României tindea — în condițiile dificultăților create de concesiile făcute de puterile occidentale militarismului și imperialismului german — la asigurarea păcii și integrității teritoriale a țării prin alianțele regionale și cooperarea interbalcanică, prin colaborarea cu statele interesate, dintr-un motiv sau altul, în respectarea tratatelor de pace și realizarea securității colective sub egida Societății Națiunilor" (p. 6).

Este subliniată contribuția „de prim ordin", ținînd seama de forța, de poziția și de locul jucat de ea în angrenajul general al diplomației europene, pe care a adus-o România, îndeosebi după instaurarea hitlerismului în Germania, la făurirea și întărirea unui front antifascist în zona balcano-dunăreană, în special prin intermediul celor două organizații regionale: Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică.

O ultimă concluzie majoră, subliniată și în studiile care se ocupă cu perioada anilor 34—40, este aceea că „tendința marilor puteri imperialiste de a «soluționa» contradicțiile și rivalitățile dintre ele prin sacrificarea intereselor vitale ale țărilor din această regiune a creat dificultăți tot mai mari politicii externe românești" (p. 7). În lumina acestei considerații ar rezulta că impasul politic-diplomatic în care s-a găsit România în anii 1939—1940 și chiar după aceea s-ar datora nu atît politicii externe românești, care s-a menținut pentru întreaga perioadă interbelică în cadrul acelorași coordonate (prietenia tradițională cu Anglia și Franța, marile sale aliate, lupta pentru securitate colectivă sau regională, opoziția față de revizionismul

www.dacoromanica.ro

teritorial și față de revanșismul promovat de puterile Axei etc.), cît modificării precipitate, mai ales după 1938, a raportului de forțe pe plan internațional. Ar rezulta că situația internațională în care a fost adusă România în 1940 a fost consecința oarecum forțată, implacabilă, a evoluției internaționale generale. Responsabilitatea situației grele în care s-a găsit România în primii ani ai celui de-al doilea război mondial ar cădea pe factorii externi, iar nu pe ineficiența sau pe orientarea insuficient de realistă a diplomației oficiale românești din acei ani. Evident, România era doar o rotiță în angrenajul internațional general, care putea uneori — mai rar — influența după forța sa și eventual a aliaților ei din Mica Înțelegere sau din Înțelegerea Balcanică mersul diplomației europene, dar care era, la rîndul ei, influențată — mult mai des — de această diplomație, și în special de diplomația marilor puteri în orbita cărora se situa (Anglia și, mai ales, Franța). Dar, în cazul cînd se acordă factorilor externi rolul decisiv pentru crearea situației internaționale grave pe care o trăiesc țara și poporul nostru în anii 1940—1944, atunci fără voie, se diminuează rolul pe care l-a jucat și mai cu seamă pe care l-ar fi putut juca factorul „capacității de rezistență a poporului român în fața pericolului fascist". A fost politica externă oficială a României în anii 1936—1940, dar mai ales în anii 1938—1940, singura alternativă sau alternativa cea mai bună, chiar din punctul de vedere al intereselor regimului politic burghez din România? Exista și o altă alternativă și alte posibilități chiar și în condițiile politicii concesive anglo-franceze față de Axă înainte sau după München? Pentru că, în cazul în care nu există, ne-am vedea în situația de a considera că, în ciuda unor „limite și scăderi", politica externă a României burgheze a fost, în general, pozitivă pentru întreaga perioadă pînă la instaurarea dictaturii legionare-fasciste. Și, în acest caz, activitatea guvernelor, inclusiv măsurile de „ordine" luate pentru apărarea regimului de stat în interior, ar putea fi interpretate ca mergînd în întîmpinarea dorinței cercurilor oficiale de menținere și de întărire a capacității de rezistență a poporului român în fața primejdiilor din afară.

Iată o serie de probleme spinoase care s-au pus în fața autorilor și la care ei s-au străduit să găsească răspunsuri cît mai convingătoare. Vom încerca să analizăm în continuare, în limitele sumare inerente unei recenzii, contribuțiile pe care le aduc fiecare din autori în parte și toți la un loc la clarificarea problematicii diverse și complexe pe care o ridică prezentarea unor aspecte sau momente importante din istoria diplomației românești interbelice.

În studiul *România și unele probleme ale dezarmării și ale definirii agresorului (1919—1933)*, Gh. Matei arată că politica oficială a țării după încheierea tratatelor de pace a fost determinată cu precădere de preocuparea cercurilor guvernante de a menține statu-quo-ul teritorial. România s-a orientat în acest scop spre menținerea prieteniei cu marile puteri învingatoare în primul război mondial și spre țările care, după primul război mondial și în condițiile create de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și de prăbușirea Imperiului habsburgic, s-au constituit, reconstituit ori întregit ca state naționale (Cehoslovacia, Polonia și Iugoslavia). Politica „versailles-ă" a României a determinat-o să adere din primul moment la Pactul Societății Națiunilor (1919), să încheie tratate de prietenie cu Polonia (1921), cu Cehoslovacia și cu Iugoslavia (1921), să joace un rol important în făurirea și consolidarea Micii Înțelegeri, să încheie tratate de prietenie cu Franța și Italia (în 1926) și cu Grecia (1928). Pornind tot de la ideea menținerii statu-quo-ului, a întreținerii unei atmosfere de pace și securitate menite să descurajeze revanșismul și politica de forță în soluționarea problemelor litigioase, România și alte țări vecine și prietene vor adera la pactul Briand-Kellog (1928) și la protocolul de la Moscova (1929), după cum însăși politica de normalizare a relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. urmărea, de fapt, același scop. În afara sublinierii activității pozitive duse de Titulescu în promovarea acestei politici, autorul

www.dacoromanica.ro

aduce o serie de completări și de precizări interesante privind inițiativele românești în vederea îngrădirii și condamnării, sub aspectul jurisdicției internaționale, a tendințelor agresive și revanșarde (vezi memorandumul Pella, participarea României la conferința dezarmării, la dezbaterile privind definirea agresorului, în cadrul cărora punctele de vedere român și sovietic s-au apropiat și s-au completat reciproc în avantajul general al dezbaterilor).

Referindu-se la aceste aspecte, autorul relevă că „unitatea de vederi în problema definirii agresorului, realizată în cadrul lucrărilor Conferinței dezarmării între reprezentanții U.R.S.S. și ai țărilor Micii Înțelegeri, a constituit punctul de pornire al unei apropieri pe plan mai larg între statele respective, soldată cu singurul rezultat pozitiv concret mai important al inițiativelor și sforțărilor depuse pe linia dezarmării: încheierea convențiilor de definire a agresorului de către un număr de state din Europa răsăriteană și Asia". Autorul subliniază că „necesitatea unui front comun împotriva pericolului grav hitlerist a dus la sporirea eforturilor în vederea normalizării raporturilor internaționale pe plan regional" (p. 48). Stabilirea relațiilor diplomatice dintre țările Micii Înțelegeri și U.R.S.S. s-a realizat în contextul efortului de creare a unei securități colective europene. „Cît privește raporturile dintre România și celelalte țări ale Micii Înțelegeri, pe de o parte — conchide în încheierea studiului său autorul — , și U.R.S.S., pe de altă parte, Convenția de la Londra (pentru definirea agresorului. — *T.U.*) din iulie 1933 a prefațat normalizarea acestora prin stabilirea de relații diplomatice în anul următor" (p. 61).

În cuprinsul studiului său, Gh. Matei face și o trecere în revistă a poziției mișcării comuniste internaționale față de problemele păcii și securității europene, ca și a poziției adoptate de o serie de organizații și de conferințe internaționale neguvernamentale (sindicale, femeiești, cercuri de intelectuali etc.). Sînt prezentate, deși nu sub toate fațetele, date privind poziția forțelor progresiste din România față de politica externă a guvernului.

În studiul *România și conferințele balcanice (1930—1934)*, E. Campus face o sintetică trecere în revistă a conferințelor balcanice neguvernamentale care preced făurirea Înțelegerii Balcanice, izvorîte din necesități de apropieri și de colaborare mutuală pe plan economic (spre pildă încercarea găsirii unor soluții comune pentru atenuarea efectelor crizei generale în sectorul desfacerii produselor agricole: tutun, grîne, lemn etc.) sau politic-diplomatic (soluționarea unor diferende sau asperități între țările balcanice, pentru a se evita, pe cît posibil, efectele negative pentru popoarele din această zonă a folosirii conflictelor dintre ele de către marile puteri interesate). Remarcînd multiplele aspecte inedite legate de organizarea și desfășurarea acestor conferințe, ca și sesizarea elementelor care vor determina ulterior ca la Înțelegerea Balcanică să nu participe unele state (Bulgaria și Albania), considerăm că autoarea supraapreciază valoarea acestor conferințe în politica externă generală a țărilor balcanice în acei ani. De altfel, într-o amplă monografie predată la tipar despre Înțelegerea Balcanică, autoarea reușește să fixeze acestor conferințe rolul și caracterul lor real, care a fost mai degrabă de contactare, de sondare și de confruntare a unor poziții care se vor cristaliza ulterior în tratate, convenții și acorduri interstatale în lumea balcanică.

România și securitatea colectivă în sud-estul Europei (1933—1938) este titlul unui amplu articol prin care autorul (D. Tuțu), pe baza arhivelor române și germane și a istoriografiei perioadei respective, arată că România a urmat, după instaurarea hitlerismului în Germania, o politică de apărare a suveranității și a integrității sale teritoriale, consolidînd și adîncind legăturile sale de alianțe cu țările interesate în apărarea păcii și securității europene. Se aduc în discuție concluziile la care a ajuns deja istoriografia noastră în privința rolului jucat de România în cadrul Micii Înțelegeri și al Înțelegerii Balcanice nou create (surprinde însă faptul că, dintre lucrările apărute după 23 August 1944, autorul nu amintește decît de monografia lui

www.dacoromanica.ro

E. Campus referitoare la Mica Înțelegere). Partea cea mai interesantă și cu elemente inedite a articolului se referă la prezentarea largă a poziției pe care a adoptat-o P.C.R. față de politica externă a țării, acordul pe care P.C.R. l-a dat oricărei acțiuni guvernamentale care mergea pe plan extern în întîmpinarea forțelor antifasciste, a asigurării păcii și securității europene. Reproșăm autorului că a tratat sumar și incomplet activitatea diplomatică a anilor 1936—1937, adică tocmai perioada cînd pe eșichierul activității diplomatice apar și se dezvoltă sau își modifică conținutul o serie de raporturi, de tendințe și de curente noi. Ocuparea Ruhrului de către Germania, agresiunea italiană în Etiopia, Anschluss-ul și mai tîrziu criza sudetă cer adoptarea unor poziții și acțiuni diferite și diferențiate în raport cu perioada anterioară. Cum a reacționat diplomația românească (cu *și*, mai ales, fără Titulescu) în fața acestor schimbări? Rămînerea aproximativ pe aceleași poziții prin încercarea de consolidare a „redutelor" existente (Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică, prietenia cu Franța și cu Anglia), ca și credința, nutrită mult timp (pînă în 1940) de unele cercuri politice burgheze românești, că, rămînînd credincioase vechilor alianțe, dar căutînd, în paralel, o atenuare a relațiilor cu Germania nazistă și cu Italia fascistă, ca și păstrarea unei poziții de bună vecinătate, neangajantă față de U.R.S.S., era oare cea mai bună politică externă, singura alternativă după 1936? Securitatea colectivă nu putea fi realizată și menținută după 1936 în cadrul strimt regional (vezi însuși titlul articolului). În condițiile în care Anglia și Franța, pentru motive diferite și în grade diferite, cedează treptat sud-estul puterilor Axei, singura mare putere care avea potențialul necesar organizării cu succes a rezistenței împotriva penetrației țărilor fasciste în Balcani era U.R.S.S. Evident, interesele de stat ale U.R.S.S. nu o puteau atrage într-o apărare necondiționată a unor țări vecine decît în cazul în care relațiile sale cu aceste state ar fi fost întemeiate pe prietenie și pe ajutor mutual. Era linia pe care o preconizase Titulescu și care, după 1936, era mai actuală și mai necesară ca oricînd.

Într-un articol interesant despre *Poziția României la Montreux*, R. Deutsch ajunge la concluzia că „posibilitățile politice (apropierea și relațiile de bună vecinătate și de colaborare între statele riverane ale Mării Negre, inclusiv U.R.S.S. — *T.U.*) deschise de convenția de la Montreux pentru consolidarea securității europene n-au fost valorificate" (p. 180). Neavînd la dispoziție decît fondurile de arhivă ale Ministerului de Externe român și actele publicate ale Conferinței de la Montreux, autorul reușește totuși să releve importanța acestui acord, viabilitatea sa (este unul din puținele acorduri interbelice care a rămas nemodificat), ca și confruntarea de poziții care s-a dat în jurul principiului, azi confirmat în unele documente de drept internațional, al priorității pe care trebuie s-o aibă statele riverane în folosirea și valorificarea resurselor apelor internaționale limitrofe (fluvii-frontieră, mări închise, strîmtori).

Sub aspectul momentului diplomatic 1936, „convenția încheiată la Montreux — arată autorul — și-a dovedit însă valabilitatea ca un act diplomatic destinat să corespundă intereselor statelor riverane cu orînduiri sociale diferite și în egală măsură păcii și colaborării internaționale" (p. 180).

Florea Nedelcu aduce în discuție, în articolul *Cu privire la politica externă a României în perioada guvernării Goga-Cuza*, un aspect aproape inedit de istorie diplomatică la vremea apariției sale (între timp a apărut monografia lui Al. Gh. Savu privind dictatura regală). Concluzia esențială ce se desprinde din articol este că, în ciuda tendințelor profasciste afișate de fruntașii gogocuziști din guvern, prezența în guvern a viitorului premier Armand Călinescu, rămas credincios vechilor alianțe și adversar al expansiunii hitleriste-fasciste, presiunea exercitată de cercurile de afaceri și politice filoengleze și filofranceze din P.N.Ț. și P.N.L. — Brătianu, opoziția maselor largi populare, a forțelor progresiste în frunte cu P.C.R., ca și presiunile exercitate de guvernele Franței

www.dacoromanica.ro

și Marii Britanii pe lîngă Carol al II-lea, au determinat ca politica externă a României să nu se orienteze spre Axă.

Autorul dezbate apoi aspectele de politică internă care au dus la înlăturarea după numai 44 de zile a guvernului Goga-Cuza și la instaurarea dictaturii regale în februarie 1938. Socotim că autorul ar fi trebuit să insiste mai mult asupra urmărilor negative pe care efemera guvernare Goga-Cuza a avut-o asupra situației internaționale a României. Ușurința cu care se putuse instala la cîrma țării primul ministru profascist al țării, chiar dacă frînele guvernului erau manevrate din umbră de rege și de alte cercuri nedispuse în acel moment să pactizeze fățiș cu viitoarea axă Roma-Berlin, a indispus influente cercuri internaționale antihitleriste și au slăbit încrederea internațională că guvernele României ar fi dispuse și capabile pe viitor să ducă o politică de rezistență activă contra fascismului.

Viorica Moisuc se ocupă într-un amplu articol de *Imperativul organizării securității și păcii europene și politica externă a României în ultimele luni de pace (aprilie—august 1939)*. Autoarea relevă elanul patriotic care cuprinsese masele cele mai largi populare în primăvara anului 1939, cînd, după ocuparea întregului teritoriu al Cehoslovaciei, se născuse un sentiment cvasigeneral, că în fața expansiunii fasciste singura soluție pentru apărarea suveranității și independenței și a teritoriului național era rezistența armată. P.C.R., în înflăcărate chemări, declara că împotriva cotropitorilor fasciști comuniștii vor lupta cu arma în mînă în primele rînduri (manifestul P.C.R. din 17 martie 1939). Autoarea descrie în continuare febrila activitate diplomatică internațională din primăvara și vara anului 1939 care a precedat declanșarea celui de-al doilea război mondial. În ciuda volumului relativ uriaș pe care-l desfășoară diplomația română în acea perioadă, la sfîrșitul lunii august 1939 și în primele zile de război, România nu izbutise să-și asigure decît sprijinul moral al unor garanții unilaterale franco-britanice, care nu puteau fi eficiente României decît dacă ea ar fi aderat la noul sistem defensiv creat de Franța și Anglia cu Turcia și Grecia. Or, guvernul României n-a cutezat să se angajeze prea mult față de nici una din tabere. Pentru motive diferite, raporturile României nu erau suficient de amicale cu nici una din marile puteri din spațiul dunăreano-balcanic (puterile Axei, pe de o parte, și U.R.S.S., pe de altă parte) sau erau mai puțin amicale decît ale altor țări balcanice vecine. Ținînd seama de aceste considerații, apreciem că autoarea trebuia să supună unei critici mai profunde și mai multilaterale caracterul și rolul nefast pe care l-a jucat politica de „neangajare" a României pe care o ducea guvernul român în 1939, deoarece această politică a reprezentat în multe privințe baza de plecare externă a izolării internaționale în care se va găsi România în anul următor.

Al. Gh. Savu, reluînd o serie de aspecte și tendințe sesizate deja în studiile și articolele precedente și care continuă să acționeze în condițiile schimbate create de izbucnirea războiului mondial și în ultimul an de domnie a regelui Carol al II-lea, se ocupă pe larg, în articolul *Considerațiuni privind neutralitatea României la începutul celui de-al doilea război mondial*, de încercările făcute de guvernele regale de a salva România de multiplele și tot mai amenințătoarele tendințe expansioniste ale puterilor Axei și ale aliatelor acestora. Sînt explicate condițiile interne și internaționale care au determinat guvernul român să-și declare neutralitatea.

Subscriem părerii avansate de autor că izolarea internațională a României nu e rezultatul modificărilor bruște în raportul de forțe, vizibile mai ales după München, ci rezultatul procesului mai profund și mai îndelungat al tendinței unor influente cercuri politice, în cap cu regele Carol al II-lea, de a nu se angaja în cazul unui conflict de partea nici uneia dintre tabere, nici măcar în forma unor tratate defensive, de genul acelor încheiate de Turcia cu marile puteri occidentale. Autorul însă ezită și evită să ducă demonstrația pînă la capăt. De altfel, autorul (p. 280) apreciază că soluția poloneză, adică cea a rezistenței contra agresiunii hitleriste fără speranța unui ajutor efectiv anglo-francez, fusese „dezastruoasă", că în această situație

www.dacoromanica.ro

o soluție „nouă" ar fi fost menținerea Balcanilor, inclusiv a României, în afara conflagrației. Este prezentat astfel efortul României de a făuri o zonă neutră prin constituirea unui bloc al neutrilor din Balcani. Preconizarea de către unele cercuri diplomatice din Balcani ca acest bloc să fie patronat de către Italia fascistă era un semn al confuziei și al neînțelegerii mersului evenimentelor politice, militare și diplomatice.

În lumina acestor considerente, rolul „foarte activ" jucat de diplomația română atît în elaborarea planului creării, „blocului neutrilor", cît și în tratativele asidue, purtate mai ales în septembrie-noiembrie 1939, ar fi trebuit să fie prezentate mult mai critic decît o face autorul. Chiar dacă „blocul neutrilor" ar fi obținut temporar asentimentul tuturor marilor puteri și ar fi izbutit să fie înjghebat, el nu ar fi putut avea decît o viață efemeră în condițiile în care mersul evenimentelor internaționale nu puteau ocoli o zonă strategică atît de importantă ca Balcanii. După cum remarcă însuși autorul, „aliate sau adversare, marile puteri imperialiste și-au urmărit propriile interese și numai în această măsură au tratat problemele românești" (p. 287). Deja între diferite grupuri de mari puteri se încheiaseră la acea dată angajamente care făceau inoperantă soluția unui bloc balcanic ca zonă neutră și, implicit, ca zonă în care urma să se mențină statu-quo-ul teritorial și toate celelalte raporturi antebelice.

Al.Gh. Savu reia o teză care străbate ca un fir roșu și celelalte studii și articole, și anume că politica reacționară dusă de guvernele țării, în special începînd cu anul 1938, a contribuit la slăbirea capacității de rezistență a României în fața pericolului fascist, dar, ca și ceilalți autori, nu se ocupă suficient să observe în ce măsură tendințele mai întîi anticomuniste, dar treptat devenite general antidemocratice, ale guvernelor țării pe plan intern nu au determinat sau, cel puțin, influențat negativ orientarea generală a politicii externe românești între cele două războaie mondiale. Un guvern de front popular sau măcar un guvern parlamentar, ca cele care au funcționat pînă în decembrie 1937, ar fi acționat la fel, ar fi considerat menținerea în neutralitate, cedările treptate și repetate și, pînă la urmă, predarea în mîinile puterilor Axei (vezi vara anului 1940) ca singura soluție, ca unica alternativă de urmat?

Dacă cu ani în urmă unii istorici mergeau pe linia de a aprecia ca negative, reacționare și chiar imperialiste unele aspecte ale politicii externe românești care nu îmbrăcau și nu puteau îmbrăca un astfel de caracter, o cale tot atît de nedorită ar fi să se caute justificări unor acte sau tendințe diplomatice care prin echivocul, oscilația, lipsa de fermitate în probleme cheie au dus România la izolarea politico-diplomatică din primii ani ai celui de-al doilea război mondial. Fără a putea ignora faptul că România, stat mic, era obiect și nu subiect în lupta marilor puteri pentru preponderența în Europa, trebuie arătat că după 1936 diplomația românească dă dovadă de imobilism, de evitarea oricărui angajament și de oscilații care au fost fatale țării. Pasivismul, fie și motivat prin interesul apărării suveranității și integrității teritoriale, nu poate fi apreciat ca o virtute, și, de atîtea ori istoria a dovedit-o, nu ajută însăși realizării obiectivelor în numele cărora a fost adoptat. De altfel, în legătură cu aceasta se ridică și problema diferențierii mai nete și mai precise care trebuie făcută între obiectivul apărării suveranității și independenței naționale și obiectivul apărării integrității teritoriale. Aceste obiective se puteau confunda pînă la un punct; lupta pentru realizarea lor se putea împleti în măsura în care principalele promotoare ale revizionismului teritorial erau Germania nazistă și Italia fascistă. Dar, în cazul în speță al României suveranitatea și independența națională (și mai înainte alterată și parțială sub influența marilor puteri aliate) suferă grele prejudicii în anii 1939—1940, prin concesiile și avansurile făcute puterilor Axei; începînd din mai — iunie 1940, guvernul regelui Carol al II-lea se arată dispus să arunce peste bord independența și suveranitatea *reală* a țării. După cum Antonescu, în numele menținerii integrității teritoriului pe care-l ocupă România în septembrie 1940, a adus trupele hitleriste

www.dacoromanica.ro

în țară. Apare deci labilă aprecierea că cele două obiective ale diplomației românești sus-amintite pot fi tratate împreună necritic și fără delimitările necesare.

Culegerea este însoțită de rezumate în limba franceză și de un „indice selectiv adnotat", care ar fi fost cu adevărat util în caz că nu s-ar fi strecurat o serie de inadvertențe și de inconsecvențe supărătoare (în cazul acestora din urmă, la unele personalități se dă, cum este corect, anul nașterii și al morții; în alte cazuri nu se dă decît anii de domnie sau guvernare, ceea ce ar putea da naștere unor interpretări hilare; în alte cazuri, datele biografice lipsesc total: vezi C. Garoflid, H.S. Gibson, G. G. Mironescu etc.).

În concluzie, culegerea *Studii privind politica externă a României. 1919—1939*, prin bogăția sa de izvoare în parte inedite, prin tematica și momentele analizate, prin tratarea uneori curajoasă a unor dificile probleme de politică externă contemporană, reprezintă o valoroasă contribuție la cunoașterea unei perioade de fecundă activitate a diplomației românești. Sînt prezentate mult mai nuanțat și mai complet (vezi prezentarea pozițiilor partidelor politice, inclusiv a P.C.R.) condițiile interne și internaționale în care se desfășoară activitatea diplomatică analizată.

Dată fiind tematica abordată, faptul că o serie de aspecte mai trebuie încă aprofundate și studiate, este normal, așa cum arată și unul din autori în încheierea articolului său (Al. Gh. Savu), că „opiniile pot fi diverse și dezbaterile, în măsura în care rămîn pe terenul obiectivității, fecunde" (p. 280).

Pentru ca aceste opinii și dezbateri să însemneze un progres real în cercetările viitoare de istorie a diplomației, ele trebuie însă să se desprindă de la stadiul fetișizării unor documente sau de la stadiul unor considerente aparent conjuncturiste; ele trebuie să urmărească înainte de orice prezentarea adevărului istoric, cu luminile și cu inevitabilele sale umbre.

Traian Udrea

RETTEGI GYÖRGY, *Emlékezésre méltó dolgok 1718—1784* (Întîmplări demne de amintire. 1718—1784), publicate cu o introducere și note explicative de Sigismund Jakó,

Edit. „Kriterion", București, 1970, 564 p.

Activitatea științifică a profesorului universitar Sigismund Jakó, membru al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, este bine cunoscută specialiștilor. Încă înainte de eliberare a publicat o serie de monografii și publicații de izvoare, care vădeau o evidentă orientare spre istoria social-economică, spre o concepție materialistă a istoriei. Este suficient să amintim urbariile domeniului Gilău, publicate în 1944, și mai ales fundamentala introducere la această publicație, în care izvoarele istoriei economice, și în special urbariile, erau apreciate la justa lor valoare. Vasta și prodigioasa activitate a profesorului clujean în domeniul cercetării istoriei Transilvaniei în epoca feudală s-au desfășurat însă cu rezultate deosebit de valoroase în special în perioada postbelică. Contribuția lui la publicarea corpusului de documente medievale transilvănene, cercetările consacrate unor aspecte ale istoriei culturale în epoca feudalismului timpuriu, vasta expunere despre paleografia latină din Transilvania, istoricul apariției relațiilor capitaliste în sînul orînduirii feudale în domeniul producției de potasiu, istoria tiparului transilvănean în secolul al XVI-lea, istoria morilor de hîrtie în epoca feudală și filigranologia ca știință auxiliară istoriei, biblio-

www.dacoromanica.ro

grafia, codicologia etc. sînt cîteva dintre domeniile în care s-a desfăşurat şi se desfăşoară munca profesorului Sigismund Jakó.

În toată activitatea sa, profesorul Sigismund Jakó nu s-a ocupat pînă acum de publicarea izvoarelor narative, şi iată de ce, cunoscîndu-i drumul parcurs, ne-am îndreptat atenţia spre noua lui carte. Este vorba de însemnările şi memoriile lui György Rettegi, nobil transilvănean din părţile Cîmpiei, care a trăit între 1718 şi 1786 şi şi-a scris memoriile începînd din 1759, încheindu-le cu unul din momentele cruciale ale istoriei transilvănene, acela al răscoalei lui Horea, Cloşca şi Crişan. Memoriile lui Rettegi, cu o introducere privind anii 1718—1758, sînt însemnările, dacă nu zilnice, cel puţin pe viu, ale celor întîmplate în Transilvania timp de cîteva decenii. În forma în care apar acum, aceste memorii se publică pentru prima dată, căci, deşi fragmentare, mai ales, din prima parte a manuscrisului, s-au mai publicat; partea a doua în autograf a fost nu demult descoperită de profesorul Sigismund Jakó la Biblioteca documentară „Batthyaneum" din Alba-Iulia.

Memoriile, scrise în limba maghiară, deşi nu se ridică la nivelul scrierii cronicăreşti şi memorialisticii maghiare transilvănene din secolul al XVII-lea, totuşi reprezintă o mare valoare atît ca izvor istoric, cît şi ca gen literar. Vom demonstra acest lucru prin cîteva exemple.

Rettegi privea evoluţia evenimentelor din Transilvania din punctul de vedere al nobilului din pătura mijlocie a acestei stări, care, în condiţiile de la mijlocul secolului al XVIII-lea, era îngrădită de politica Curţii de la Viena, sfera ei de activitate politică fiind cel mult la nivelul comitatului, dar şi aici limitată. Poate nu atît de mult îngrădită cum o prezintă profesorul Sigismund Jakó în studiul introductiv, dar, oricum, posibilităţile de ridicare pe scară ierarhică erau închise. În acelaşi timp, mişcările ţărăneşti şi, în general, întreaga comportare a ţărănimii în condiţiile în care Curtea de la Viena restrîngea sfera de influenţă a nobilimii maghiare, destul de refractară, făceau ca această pătură să simtă că terenul se mişcă sub picioarele ei. Mişcarea naţională română, care se afirmase din ce în ce mai accentuat, punea şi ea sub semnul întrebării situaţia privilegiată a nobilimii maghiare. Aceasta, văzîndu-şi periclitată dominaţia, încerca să se refugieze în comitate, ca de aici să împiedice orice tendinţă de înnoire şi mersul ireversibil al evenimentelor. Potrivnice politicii de dominaţie străină din partea Habsburgilor, dar duşmană în acelaşi timp a mişcării sociale şi naţionale, iată coordonatele principale care au definit poziţia contradictorie, analizată cu foarte mare fineţe în studiul introductiv al lucrării, poziţie care explică şi concepţia generală a lui Rettegi. Trăind mereu în mediul ţărănesc, cu precădere românesc, Rettegi îşi dădea bine seama de evoluţia mentalităţii ţărăneşti, mentalitate definită de situaţia de clasă exploatată şi asuprită pe care s-au grefat influenţa mereu crescîndă a ideilor mişcării de emancipare naţională şi înrîurirea politicii Curţii de la Viena. Iată cum încearcă el să fixeze în contextul unei mişcări ţărăneşti locale această mentalitate colectivă: „Ţărănimea... crede că nu trebuie să mai slujească pe domni, cică pămîntul pe care locuiesc va fi al lor. Oamenii noştri au început să nici nu ne bage în seamă, îi putem obliga doar la foarte puţine slujbe. Cred iarăşi că măria-sa <împăratul> a poruncit ca pentru zilele pe care le lucrează să le plătim cu ziua. Cu un singur cuvînt, ne simţeam foarte prost. Ei nu s-au sfiit să ne ameninţe". Relevînd faptul că atunci cînd viitorul împărat Iosif al II-lea a făcut prima sa călătorie în Transilvania, iobagii şi în special ţăranii români s-au prezentat cu foarte multe jalbe împotriva nobilimii, Rettegi menţionează credinţa populară cum că „Împăratul nu numai că ştie să vorbească româneşte, dar ştie să şi scrie în româneşte". Atunci cînd ţăranii răsculaţi l-au prins pe nobilul din sat şi l-au bătut, ei au replicat la întrebarea pusă: „Gyin porunka Imperatuluj l-am prinsz dare apoj!". Chiar şi aceste cîteva menţiuni scrise din mulţimea celor aflate în jurnalul lui Rettegi demonstrează cît de importantă este această scriere pentru studiul mentalităţii colective nu numai a

www.dacoromanica.ro

nobilimii, dar şi a ţărănimii, şi în special a ţărănimii române din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Insistăm asupra acestui lucru atunci cînd prezentăm publicului românesc această carte, deoarece istoricii care s-au ocupat de mişcarea naţională română, cu unele excepţii, acordau prea puţină atenţie felului în care s-au reflectat ideile de eliberare naţională română în conştiinţa colectivă a ţărănimii române. În acest sens, informaţiile oferite de Rettegi merită toată atenţia cercetătorilor.

Vorbind de evenimentele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Rettegi nu putea să ocolească problema unirii bisericeşti a românilor, nici pe cea a înfiinţării regimentelor grănicereşti şi a împotrivirii ţăranilor români şi a secuilor faţă de această măsură a Curţii de la Viena. Rettegi menţionează activitatea deosebit de prodigioasă a lui Grigore Maior, episcop unit din Transilvania, care a devenit consilier gubernial. Grigore Maior în anii 1763—1765, spune Rettegi, „circula în ţară în toate părţile, îndemnînd pe români să primească unirea, căci se vor elibera de iobăgie şi ţara întreagă va fi a lor, precum a fost în timpul vechilor romani". Aceste cuvinte au avut efect în sînul ţăranilor români, care „au prins curaj şi au început să se încăpăţîneze". Cu toată ostilitatea ce-i purta, Rettegi recunoaşte că Grigore Maior „era un om învăţat ştia bine limbile latină, germană, italiană şi maghiară". Tocmai acest fapt îl neliniştea pe nobilul maghiar, care vedea în răspîndirea culturii una din principalele căi de ridicare a naţiunii române. Precum spune el, „dacă va fi pace şi va funcţiona gimnaziul lor (al românilor. — *L.D.*) de la Blaj, mi-e teamă că se va îndeplini ceea ce eu prezic, anume că naţiunea română... va deveni naţiunea predominantă". Evident, însemnările lui Rettegi conţin şi alte informaţii interesante despre unirea bisericească a românilor transilvăneni şi despre urmările acestei uniri.

Rettegi vorbeşte în mai multe locuri destul de amplu despre înfiinţarea regimentelor de graniţă, dar mai ales despre împotrivirea ţărănimii române şi a secuilor faţă de această măsură. El insistă şi dă informaţii inedite despre mişcarea ţăranilor din părţile Năsăudului, despre represiunile la care au recurs autorităţile faţă de ţărani, despre faptul că ţăranii români fug în grupuri mari în Moldova. În 1763 un grup de ţărani români l-a prins pe ofiţerul austriac şi l-a dus pînă la graniţa moldovenească. Acolo i-a arătat ţara vecină, spunîndu-i: „Vezi, acolo ne ducem noi!". După aceea i-a luat banii şi au plecat.

Foarte pe larg vorbeşte Rettegi de mişcarea secuilor şi de împotrivirea lor faţă de introducerea serviciului militar de graniţă. El subliniază că şi secuii plecau în grupuri mari în Moldova sau în Ţara Românească, numai să scape de obligaţia militară în cadrul regimentelor de graniţă. El descrie cu o serie de amănunte măcelul de la Siculeni, unde armatele austriece au atacat noaptea pe săteni şi au omorît o mulţime de oameni care se împotriveau înrolării în armată.

Rettegi oferă unele ştiri interesante şi în ce priveşte ştirile din Ţara Românească şi din Moldova, precum şi despre războaiele ruso-turce din anii 1764—1774; el vorbeşte şi despre încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi. Se referă şi la unele evenimente de istorie europeană sau extraeuropeană, dar cele relatate de el nu mai sînt nici atît de ample, nici atît de sigure. Se vede că în mediul lui Rettegi, retras şi izolat, pătrundeau destul de greu informaţiile privind evoluţia evenimentelor externe mai importante.

Nu putem să nu subliniem că însemnările memorialistice ale lui Rettegi se ocupă în mod detaliat de viaţa de toate zilele a nobilimii maghiare de rînd din Transilvania, relevînd poziţia acesteia faţă de înnoirile pe care încearcă să le introducă Curtea de la Viena faţă de ridicarea în posturi administrative a unor elemente care nu se trăgeau din nobilimea ereditară, în special din rîndul saşilor.

Relevă cu lux de amănunte viaţa cotidiană de la naştere, căsătorii şi înmormîntări, toate întîmplările mai notabile din viaţa nobililor transilvăneni. Aceste note constituie de fapt cea mai mare parte a memoriilor lui Rettegi.

www.dacoromanica.ro

În acest context apar însă și informații extrem de interesante despre felul cum sînt întreținute moșiile, despre organizarea muncii agricole etc. Un deosebit interes reprezintă informațiile oferite de Rettegi despre evoluția climatică, starea timpului. La fiecare sfîrșit de an, cu detalii interesante, Rettegi face un bilanț cuprinzător al recoltei, al prețurilor etc. Aceste detalii ni se par deosebit de prețioase pentru studiul istoriei economice și sociale a Transilvaniei din secolul al XVIII-lea.

Nu lipsesc din însemnările lui Rettegi nici informațiile despre evoluția modei, despre obiceiuri, despre cîntece și dansuri. În acest fel, nici etnografii, nici istoricii culturii populare nu pot trece pe lîngă acest izvor interesant. Mai mult, Rettegi se referă în cîteva cazuri la viața și la activitatea unor meșteri inventatori, la încercarea unui aurar din Cluj de a crea un aparat de zbor și alte asemenea amănunte din domeniul istoriei tehnicii.

Avem aici și știri despre viața culturală, despre prima reprezentație de teatru de păpuși din Cluj, despre școli, aspecte din viața spirituală și științifică transilvăneană a epocii.

Memoriile lui Rettegi, în ediția pregătită de profesorul Sigismund Jakó, constituie încă o dovadă în plus cît de necesară și de urgentă este publicarea sistematică a izvoarelor narative transilvănene din secolele XVI—XVIII scrise în limba maghiară. Acest domeniu, neglijat mult timp de istoriografia din țara noastră, va trebui să fie abordat cu multă atenție, căci întreaga istoriografie românească va avea de cîștigat. Pregătirea unor ediții critice a textelor în original și începerea traducerii lor în limba română pentru a pune la dispoziția celor care nu cunosc limba maghiară, aceste bogate surse de informare istorică, vor aduce în circuitul larg al istoriografiei noastre știri de mare importanță. Această muncă este necesară cu atît mai mult, cu cît astăzi nu dispunem decît de ediții foarte vechi, făcute de mai bine de un secol (vezi cronica lui Szalárdi). Edițiile vechi, pe lîngă faptul că abia dacă se mai găsesc în cîteva exemplare în toată țara, ele nu mai corespund exigențelor actuale. Deseori ele s-au făcut după copii defectuoase, iar de atunci fie că s-au găsit copii mai bune, fie că au fost depistate chiar autografe. Toate acestea impun o nouă ediție a acestor izvoare, făcută după toate rigorile edițiilor critice, așa cum au fost editate în anii din urmă cronicile muntene sau moldovene. Realizînd aceste ediții critice în care ne vom afla în fața textelor stabilite cu cea mai mare precizie posibilă, se va putea trece la traducerea lor. Sîntem convinși că toți specialiștii care se interesează de istoria țării din epoca feudală vor saluta o asemenea inițiativă. Dovadă este chiar și ultima ședință plenară a Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, la care o asemenea inițiativă s-a luat în discuție și s-a preconizat întocmirea unui plan de perspectivă pentru editarea izvoarelor narative transilvănene scrise în limbile maghiară și germană.

Profesorul Sigismund Jakó a făcut în această direcție primul pas prin publicarea memoriilor lui György Rettegi. Această publicație, făcută după textul autograf, respectînd toate rigorile unei ediții critice științifice, va putea să constituie un model de publicare a izvoarelor narative maghiare din secolele XVII—XVIII. Studiul introductiv, notele explicative care însoțesc textul, glosarul de expresii și de cuvinte, indicele de nume, toate acestea realizate la un înalt nivel științific, înlesnesc, folosirea publicației. Editura „Kriterion" din București a făcut un lucru util publicînd în ediția îngrijită de Sigismund Jakó, memoriile lui Rettegi, și așteptăm să ne pună la dispoziție și alte asemenea publicații, cu atît mai mult cu cît avem încă suficiente izvoare narative transilvănene inedite.

L. Demény

www.dacoromanica.ro

J. DEMEL, *Historia Rumunii* (Istoria României),

Edit. Institutului național „Ossoliński", Wrocław, 1970, 487 p.

Pînă acum nu se scrisese în Polonia o istorie completă a României. În 1861 apăruse la Varșovia, ca urmare a interesului pe care-l stîrnise în Europa Unirea Principatelor, lucrarea lui L. Rogalski, *Istoria principatelor dunărene, adică a Moldovei și Țării Românești, după operele lui Kogălniceanu, Vaillant, Ubicini și Palauzow ..., sporită cu adaosuri din istoricii poloni și turci*, 2 vol., lucrare interesantă și folositoare la timpul său, astăzi însă cu totul depășită. După cel de-al doilea război mondial, și anume în 1953, editura „Czytelnik" (Cititorul) a publicat cartea *România de la Traian la democrația populară* de D. Bieńkowska, cunoscătoare a țării și a limbii românești. Deși nu este vorba de o lucrare de știință, totuși ea cuprinde o bogată informație din domeniul geografiei, istoriei, literaturii și artei românești, fiind scrisă viu, cu talent literar și constituind unica încercare de sinteză de acest gen apărută pînă acum în Polonia. Aniversarea unui secol de la Unire a prilejuit apariția în 1961 în această țară a lucrării lui J. Kremky-Saloni, *România*, cuprinzînd o schiță asupra istoriei noastre, din păcate nu prea exactă. Publicația de caracter turistic a lui P. Burchard din 1968, *România*, acordă puțin loc istoriei, și aceasta cu multe greșeli. În sfîrșit, cartea tînărului istoric polon, Zdz. Spieralski, apărută în 1969 și intitulată *Aventuri moldovenești*, semnalată acum la noi[1], prezintă anumite capitole din istoria Moldovei și a relațiilor ei, mai ales militare, cu Polonia.

Apariția în 1970 a cărții lui Juliusz Demel, conferențiar la Universitatea din Wrocław, intitulată *Historia Rumunii* (Istoria României), marchează o cotitură radicală în istoriografia poloneză cu privire la trecutul țării noastre. Avem de-a face cu prima sinteză completă a istoriei României scrisă în limba polonă de un specialist care știe românește (a fost la noi în timpul ultimului război) și care folosește literatura istorică românească.

Lucrarea face parte din seria de publicații inițiată de Institutul național „Ossoliński" (Ossolineum) din Wrocław și consacrate istoriei în limba polonă a diferitelor țării și popoare. Ea are de scop să prezinte succint cititorilor poloni istoria țării și a poporului român de la începuturi și pînă în timpul de față.

După cum reiese din cuvîntul introductiv, cu toată apropierea geografică dintre România și Polonia și cu toate legăturile istorice dintre aceste două țări, istoria poporului român și a relațiilor sale cu poporul polonez nu este cunoscută mai amplu în Polonia. La aceasta a dus, desigur, deosebirea dintre căile lor de dezvoltare. Teritoriile românești s-au aflat în sfera lumii antice, grecești și romane, iar mai tîrziu cultura românească s-a dezvoltat în aria de influență a Bizanțului și a ortodoxiei, iar țara, împărțită în cîteva organisme statale, a rămas, începînd cu apogeul evului mediu, sub influența și apoi sub suzeranitatea turcească. În acele timpuri, Polonia își trăia perioada de măreție și de înflorire, menținînd strînse legături culturale cu Europa centrală și apuseană. În schimb, eliberarea României de sub jugul otoman și reconstrucția statului național român au găsit Polonia subjugată de către marile puteri vecine.

În alcătuirea sintezei, autorul arată că s-a străduit să ia în considerare toate fenomenele, evenimentele și figurile mai importante din istoria multiseculară românească, pentru motivul că, așa cum s-a menționat, cititorul polon nu dispunea pînă acum de o prezentare științifică a ansamblului lor. El a ținut să înfățișeze dezvoltarea ramurilor fundamentale ale vieții societății românești, din trecut și evoluția relațiilor economice, sociale, politice și culturale din sînul acestei societăți. În diferite epoci, el a pus accentul asupra elemen-

[1] „Revista arhivelor", XLVII (1970), nr. 2, p. 318–320.

www.dacoromanica.ro

telor care au jucat un rol primordial sau care au trasat calea unor noi fenomene în viitor. El sesizează faptul că, treptat, dintre cele trei țări românești, rolul principal i-a revenit Țării Românești, care a concentrat cu timpul fenomenele esențiale ale vieții naționale românești. Îndeosebi, autorul a dat o mare atenție perioadei Unirii, creării statului modern român și cuceririi independenței sale politice. A făcut-o intenționat, datorită importanței hotărîtoare a acestor evenimente, dar și pentru a repara, chiar și numai parțial, neglijența de care a dat pînă acum dovadă istoriografia poloneză în acest domeniu.

În continuare, autorul a arătat că Transilvania, locuită în mare majoritate de români, este considerată leagănul poporului român și, într-o anumită măsură, începutul organizării sale statale. Tendințele ei de unire cu România, inițiate și sprijinite de populația românească de acolo, datează de la jumătatea secolului al XIX-lea. În Transilvania a apărut cel mai de timpuriu limba românească scrisă și de acolo se trage mișcarea modernă națională românească. În spiritul epocii noastre, fără Transilvania nu există o Românie întreagă, dar în cursul aproape al unui mileniu această țară a rămas, mai mult sau mai puțin strîns, în cadrul regatului maghiar. Faptul a adus cu el o afluență de populație maghiară, care n-a constituit însă majoritatea locuitorilor Transilvaniei. În schimb, ungurii au dobîndit în această țară pentru un șir de secole o incontestabilă preponderență politică, economică, socială și culturală asupra populației autohtone românești. Dominația maghiară a împiedicat și a compromis procesul normal de dezvoltare deplină a societății românești de la apus de Carpați. Majoritatea locuitorilor Transilvaniei au constituit-o țăranii români. Autorul, bazat pe considerente etnice și istorice, conchide că Transilvania este o țară românească. De aceea, cu toată rămînerea ei veacuri de-a rîndul în cadrul altui stat, autorul o numește cu drept cuvînt țară românească. În consecință, în prezentarea istoriei Transilvaniei, el acordă cea mai mare atenție istoriei românilor de acolo, dînd însă și unele informații mai importante din istoria statului maghiar, ca și din cea a ungurilor, secuilor și sașilor din Transilvania, pentru ca cititorul polon să aibă înaintea ochilor ansamblul condițiilor în care a trăit în trecut poporul român din Transilvania.

Autorul menționează apoi dificultățile pe care le-a întîmpinat în cursul elaborării sintezei, din care o parte rezultă din însuși specificul istoriei României. În primul rînd i-a fost greu să cuprindă aproape 2 500 de ani de istorie a regiunii carpato-dunărene într-o carte limitată la nici 500 de pagini. Greutăți i-a pricinuit apoi urmărirea istoriei poporului român pe un teritoriu național fărîmițat între cîteva organizații statale (Țara Românească, Moldova și Transilvania). Acolo unde au existat temeiuri suficiente, el a căutat să prezinte la un loc istoria acestor principale țări românești. Mai frecvent însă el a fost nevoit să le trateze separat, urmărind numai anumite relații dintre ele. Mult necaz i-a pricinuit numărul enorm de domnitori. I-a notat pe toți, cu anii de domnie ai fiecăruia, în trimiterile din josul paginilor, dar a analizat activitatea numai a celor mai însemnați dintre ei.

Baza documentară a sintezei a constituit-o literatura istorică, mai ales cea românească, în majoritate cea mai nouă, apărută între anii 1960 și 1967. Autorul arată că a făcut și unele corecturi afirmațiilor istoriografiei românești, chiar celor mai noi. N-a idealizat nici istoria românească, nici rolul Poloniei și atitudinea ei față de români. Cu toate acestea, el afirmă că n-are intenția de a-și ascunde adînca sa simpatie pentru poporul român.Dat fiind însă că n-a putut veni în România în timpul elaborării sintezei, el a fost nevoit să foloscască numai materialele pe care le-a găsit sau a putut să le obțină în Polonia. Ca urmare, el recunoaște efectul negativ al acestor împrejurări asupra ultimelor părți ale lucrării. Căci tratatul de istorie a României, principala sursă de informare a autorului, nu cuprinde încă perioada contemporană, iar monografii corespunzătoare asupra acestei perioade lipsesc din bibliotecile polone.

Acestea sînt, în linii generale, lămuririle preliminare pe care le aduce autorul înainte de a trece la expunerea materiei.

www.dacoromanica.ro

Sinteza cuprinde o introducere (caracterizare geografică a României) şi 20 de capitole (cu subcapitolele lor). Acestea sînt: I. Societatea primitivă (în care se prezintă începuturile existenţei omului pe pămînturile româneşti, epocile de piatră, de bronz şi de fier, coloniile greceşti din Dobrogea şi procesul de formare a culturii geto-dacice). II. Dacia. Cucerirea romană (germenii organizării statale la daci, primele ciocniri cu Roma, Burebista, Decebal, cucerirea romană, civilizaţia dacilor în perioada preromană). III. Dacia romană (organizarea provinciei, dezvoltarea economică, relaţiile social-politice, cultura Daciei romane, triburile geto-dacice din afara provinciei, destinul coloniilor greceşti). IV. Formarea poporului român şi a feudalismului (încercări de continuare a stăpînirii romane, migraţiunile popoarelor, începuturile limbii şi poporului român, începuturile feudalismului şi primele organizaţii de stat pe pămînturile româneşti). V. Începuturile statelor româneşti: Ţara Românească şi Moldova (ultimele valuri ale migraţiunii popoarelor, Transilvania sub stăpînire ungurească, Dobrogea sub stăpînire bizantină şi bulgară, tătarii, reconstrucţia Transilvaniei, începuturile statului muntean şi cele ale statului moldovean, cultura ţărilor române în perioada feudalismului timpuriu). VI. Pericolul turcesc (schimbările în situaţia internaţională, dezvoltarea feudalismului în Transilvania şi răscoala de la Bobîlna din 1437—1438, Ţara Românească şi Moldova pînă la jumătatea secolului al XV-lea, Mircea cel Bătrîn, Alexandru cel Bun, criza politică, Transilvania în fruntea apărării împotriva turcilor şi Ioan de Hunedoara, soarta Dobrogii). VII. Epoca lui Ştefan cel Mare (progresul economic, Transilvania sub Matei Corvin, Ţara Românească sub Vlad Ţepeş, Moldova şi Ştefan cel Mare). VIII. Pierderea neatîrnării (relaţiile economico-sociale din prima jumătate a secolului al XVI-lea, statele muntean şi moldovean, soarta Transilvaniei în legătură cu răscoala ţărănească a lui Doja din 1514 şi cu cucerirea Ungariei de turci, cultura ţărilor române începînd cu secolul al XIV-lea şi pînă la jumătatea secolului al XVI-lea). IX. Încercări de eliberare. Mihai Viteazul (caracterul şi sistemul stăpînirii turceşti, Ţara Românească şi Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Transilvania, Mihai Viteazul şi încercarea de unire a ţărilor române, cultura în a doua jumătate a secolului al XVI-lea). X. Secolul al XVII-lea (Turcia şi ţările române, raporturile economice-sociale, evenimentele politice din prima jumătate a secolului, istoria politică a Ţării Româneşti şi a Moldovei în a doua jumătate a secolului, anul 1711, austriecii în Transilvania, cultura secolului al XVII-lea, Constantin Brîncoveanu, caracterul relaţiilor româno-polone). XI. Era fanarioţilor (fanarioţii, Ţara Românească şi Moldova; relaţii interne, Constantin Mavrocordat, Transilvania, episcopul Micu, ţările române şi schimbările în situaţia internaţională, cultura secolului al XVII-lea). XII. Începuturile crizei feudalismului (noua situaţie internaţională, Ţara Românească şi Moldova, Transilvania, răscoala ţărănească sub Horia din 1784, progresul capitalismului, *Supplex Libellus Valachorum*). XIII. Răscoala lui Tudor Vladimirescu. Adrianopol (situaţia generală din principate, răscoala munteană din 1821, războiul ruso-turc din 1828—1829). XIV. Dezvoltarea burgheziei (Principatele Române, Transilvania, cultura perioadei de trecere). XV. „Primăvara" românească „a popoarelor" (condiţii generale, Moldova, Ţara Românească, Transilvania). XVI. Unirea şi reformele. Crearea României (relaţiile social-economice din Principatele Române, reacţiunea de după 1848, războiul Crimeii, Congresul de la Paris, lupta pentru Unire, crearea României în 1858—1861, reformele sociale şi politice, cele două lovituri de stat din 1864 şi 1866, Transilvania pînă în 1867). XVII. Independenţa (consolidarea capitalismului, rezistenţa ţăranilor, începuturile mişcării muncitoreşti, România în anii 1866—1876, Congresul de la Berlin, Transilvania sub guvernarea maghiară, progresul cultural). XVIII. Dezvoltarea capitalismului. Primul război mondial (situaţia economică, răscoala ţăranilor din 1907, mişcarea muncitorească, relaţiile politice, Transilvania, românii din afara graniţelor regatului, primul război mondial, „Româ-

www.dacoromanica.ro

nia Mare", cultura în perioada de trecere dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea). XIX. Anii interbelici (căile de dezvoltare economică, schimbările și luptele sociale, relațiile politice interne, politica externă, criza politică din 1940, viața culturală). XX. Al doilea război mondial. De la fascism la democrația populară (dictatura fascistă și războiul, opoziția politică, lovitura de stat și insurecția din 23 August 1944, relațiile interne, victoria stîngii).

La sfîrșitul cărții se dă o listă cronologică de evenimentele mai importante, începînd din 1948 și pînă în 1968. Urmează apoi indicațiile bibliografice, o listă de 65 de ilustrații și alta de 7 hărți (ilustrînd țările române: așezare geografică, în evul mediu, în secolele XVII—XVIII sub aspectul economic, în secolele XIX—XX; România în primul și în cel de-al doilea război mondial).

Avînd, în general, ca sursă de documentare cele patru volume apărute pînă acum din *Istoria României*, prima sinteză polonă de istorie românească cuprinde, firește, și ce-i bun, și ce-i mai puțin reușit în această primă operă colectivă a istoriografiei marxiste românești. De aceea greșelile trecute din aceasta din urmă în *Historia Rumunii* a prof. J. Demel nu pot fi atribuite domnieisale și nici nu pot forma obiectul unei analize critice în recenzia de față.

Aici am putea semnala doar cîteva nepotriviri, desigur dintr-o serie mai lungă, care ies în vileag la o primă lectură a cărții poloneze. De pildă, autorul scrie că la români creștinismul s-a consolidat în perioada Imperiului bulgar (p. 100), pe cînd vreme este știut că aceasta s-a făcut mai înainte, iar de la bulgari s-a primit liturghia în limba slavă. Tudor Vladimirescu a fost recunoscut, după autor, domn la 23 martie 1821 de către mitropolit și boierii care rămăseseră în capitală (p. 267). În realitate, „cartea de adeverire" dată de boieri lui Tudor nu însemna chiar recunoașterea acestuia ca domn. Alexandru Ghica, primul domn regulamentar muntean, n-a fost înlăturat de adunarea boierească, după cum afirmă autorul (p. 273), ci de puterile suzerană și protectoare, adunarea neavînd asemenea atribuție și putere. Autorul scrie că învățămîntul de stat n-a ieșit, în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, în afara orașului și că școlile sătești își datorau existența numai bunăvoinței bisericilor și curților boierești (p. 282). În realitate, în Țara Românească se înființase încă din 1838 învățămîntul sătesc obligatoriu. Tot acolo autorul amintește de o lucrare de geografie și istorie românească, publicată probabil în 1806 la Viena de Mihai Cantacuzino (p. 285). Se știe însă că Mihai Cantacuzino nu și-a publicat nici o lucrare și că numai părți din acea operă a sa în manuscris au fost publicate la Viena în anul menționat de frații Tunusli.

Înainte de toate însă, mai puțin reușit este tratată Unirea din 1918, și aceasta din lipsă de bibliografie românească corespunzătoare. Autorul n-a folosit—și motivarea o dă în introducere — cele mai noi lucrări românești de istorie contemporană. În consecință, el a fost nevoit să apeleze la bibliografie străină, iar rezultatul, desigur neintenționat, nu este cel mai bun. Situația se va putea însă remedia la o a doua ediție.

Pînă atunci, a rezuma chiar numai istoria unei țări străine cu o vechime milenară, cum este istoria României, și aceasta într-un număr atît de limitat de pagini cît cuprinde cartea recenzată, este, firește, un lucru greu. Totuși, autorul a reușit să învingă dificultățile și să scrie clar, bine și cu talent prima sinteză de istorie românească în limba polonă. În aceasta constă meritul incontestabil al operei sale. De aceea luăm act cu vie satisfacție de importanta sa realizare și totodată de valoroasa contribuție pe care această carte, ca și inițiativa, lăudabilă și vrednică de urmat și la noi, a Institutului „Ossoliński" din Wrocław de a tipări asemenea lucrări despre istoria popoarelor străine, o aduc la cunoașterea istoriei țării noastre în masele largi ale societății poloneze, deci peste hotare.

Dar autorul se distinge și prin felul său original și interesant de a caracteriza relațiile româno-polone în evul mediu. Pentru prima dată găsim în literatura poloneză o caracterizare, credem, judicioasă a relațiilor politice din acea epocă. Iată ce scrie el textual

www.dacoromanica.ro

despre aceste relații: „Ele au fost vii și strînse, dar nu dintre cele mai bune. Politica poloneză a contribuit la catastrofa unor domnitori mai independenți, ca Petru Rareș, Ioan cel Cumplit, Mihai Viteazul, a pricinuit multe încurcături lui Mircea cel Bătrîn sau lui Ștefan cel Mare. Oștile românești au ajutat acțiuni antipoloneze: turcești, transilvănene, care loveau în independența Poloniei. Societatea românească tindea să se elibereze de sub jugul turcesc, în timp ce Polonia menținea, în general, relații pașnice cu Turcia, evita un conflict periculos pentru ea, acționa nu o dată în favoarea sultanilor. Dar nici în perioadele războaielor polono-turcești aceste relații n-au fost favorabile. Polonia s-a arătat capabilă numai de eforturi de scurtă durată și de succese trecătoare, iar nu de menținerea permanentă a liniei apărării la Dunărea de jos. Cu toate acestea, ea și-a manifestat tendința de a subordona, ba chiar de a pune stăpînire pe statele românești și de a le impune catolicismul. Erau prezente în această atitudine și calculele dinastice ale regilor, interesele magnaților polono-ucraineni, dar și faptul că din partea polonă se conta cu interesele statului polon, cu eficacitatea redusă și în general numai trecătoare a acțiunilor românești împotriva turcilor, cu lipsa de stabilitate politică, cu frecventa trecere a domnitorilor dintr-un lagăr în celălalt, cu tendința de a se supune a multora din ei și a multor boieri Turciei. Ambele părți, nu fără motive, n-aveau deplină încredere una în alta. În cercurile mai largi ale societății românești, Polonia catolică, care-i impunea unirea religioasă, Polonia „panilor", care trata nu o dată cu dispreț pe vecinul ei mai sărac, mai slab și supus unei stăpîniri străine, nu s-a bucurat de simpatie. N-a cunoscut această simpatie nici chiar Sobieski, cu toate luptele lui cu Semiluna, popular pentru aceasta printre popoarele creștine din Balcani, dar care a năvălit în Moldova în căutarea unei coroane pentru fiul său. Cu Polonia s-au legat numai o parte din boieri, mai ales moldoveni (familiile Movilă, Ureche și Costin), cărora le corespundeau cel mai mult principiile orînduirii de stat ale republicii polone nobiliare, cu privilegiile șleahtei, cu preponderența și atotputernicia magnaților, cu slaba putere a celui ce domnea. Au ales deci, în concordanță cu interesul lor de clasă, pentru țara lor tocmai ceea ce, printre altele, avea să ducă scurt timp Polonia la tragica sa cădere" (p. 219—220).

Avem de-a face, prin urmare, cu un remarcabil progres la care a ajuns istoriografia poloneză prin această lucrare în caracterizarea trecutului comun al popoarelor român și polon.

Iată deci pentru ce *Historia Rumunii* a prof. J. Demel merită toată aenția și admirația, ca una ce contribuie, prin cunoașterea trecutului, la sporirea prieteniei și colaborării contemporane dintre popoarele noastre.

Ilie Corfus

Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences,

Editor Keith Hitchins, vol. I, University of Illinois, Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 p.

În Statele Unite a fost editat în anul trecut primul volum al culegerii de studii și articole *Rumanian Studies*, avînd următoarele rubrici: istorie, arheologie, literatură, artă și bibliografie. După cum remarcăm, volumul cuprinde sectoare variate din domeniul vast al științelor sociale și umanistice, cu referire exclusivă la țara noastră. Editorul este istoricul american dr. Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois. K. Hitchins a stat cîțiva ani în România, unde a întreprins cercetări speciale privind istoria

www.dacoromanica.ro

țării noastre, fiind preocupat îndeosebi de istoria Transilvaniei[1]. Domnia-sa este actualmente unul dintre cercetătorii străini care cunosc cel mai bine limba română, istoria și cultura țării noastre și care continuă să mențină legături de colaborare cu istoricii români, vizitînd în timpul din urmă, în cîteva rînduri, România pentru studii și cercetări în arhivele și bibliotecile locale.

✶

Volumul începe cu o prefață a editorului. K. Hitchins subliniază rolul crescînd al României în politica internațională, fapt care a sporit interesul general pentru dezvoltarea istorică și politică a acestei țări. Dar, precizează în continuare editorul, istoria unei națiuni nu poate fi înțeleasă numai din cercetările privind perioada contemporană a dezvoltării acesteia și numai pe baza unei discipline sau două, cum sînt istoria și științele politice. Antropologia, arheologia, arta, istoria literară și sociologia privind România au avut pînă în prezent în Statele Unite doar „un interes periferic", deși aceste discipline oferă multe și variate posibilități de cercetare care se cer a fi exploatate. În acest sens, contactele dintre oamenii de știință români și americani, ca urmare a programului de schimburi culturale dintre România și S.U.A. inaugurat în 1960 și a trimiterii unor cercetători americani în România de către organisme ca „The American Council of Learned Societies", a contribuit în mod substanțial la creșterea în Statele Unite a interesului pentru studierea problemelor românești. Așadar, publicația *Rumanian Studies* are, potrivit deziderateloi exprimate de editor, două obiective: 1) stimularea interesului pentru studierea aprofundată și specializată de către cercetătorii americani a diferite aspecte din istoria și cultura românească; 2) să ofere cercetătorilor români posibilitatea de a face cunoscute la un cerc cît mai larg de oameni de știință străini noile direcții de cercetare și noile interpretări din domeniile de studiu privind istoria și cultura românească.

Primul articol al publicației, la rubrica istorie, se datorează prof. Barbara Jelavich de la Indiana University, personalitate științifică binecunoscută cercurilor de istorici de la noi din țară, pe care i-a și vizitat în cîteva rînduri, îndeosebi pe linia preocupărilor de istorie sud-est europeană. Articolul intitulat *Russia, the Great Powers and the Recognition of the Double Election of Alexander Cuza: The Letters of A.P. Lobanov — Rostovskii to N. K. Giers 1858—1859* (p. 3—34) se întemeiază, în principal, pe o corespondență diplomatică (14 scrisori) schimbată între Lovanov-Rostovski, însărcinat de afaceri și apoi ambasador al Rusiei la Poartă, și Giers, consulul Rusiei la București, în perioada 8/20 decembrie 1858 14/26 septembrie 1859. Într-un scurt studiu introductiv, autoarea prezintă situația internațională europeană din ajunul dublei alegeri a lui Cuza (puterile care erau favorabile Unirii și puterile care se opuneau Unirii), complicațiile internaționale care au precedat războiul franco-austro-sard și implicațiile acestora în legătură cu România (reacțiile față de concentrarea armatelor moldo-muntene în tabăra de la Florești). B. Jelavich se ocupă de asemenea și de situația internă din principate, arătînd confruntările dintre partizanii Unirii și antiunioniști.

Scrisorile publicate în partea a doua a articolului relevă eforturile Porții de a împiedica alegerea lui Cuza în Moldova și de a reuni o conferință internațională pentru a interpreta legea electorală din principate potrivit intereselor ei (scrisorile 1 din 8/20 decembrie 1858 și 2 din 22 decembrie 1858/3 ianuarie 1859). Poarta credea că „restabilirea ordinii" în principate, adică împiedicarea acțiunilor unioniste, va fi un lucru ușor; Lobanov era însă de altă părere, opinînd că „lucrurile sînt prea avansate" pentru a mai putea fi oprite (scrisoarea 4 din 27 ianuarie / 8 februarie 1859). O altă scrisoare relevă diferitele luări

---

[1] Vezi în această privință *The Rumanian national movement in Transylvania, 1780—1849*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1969 (Harvard historical monographs LXI); *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj. Edit. Dacia, 1970; în colaborare cu Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861—1892)*, Cluj-Edit. Dacia, 1970.

www.dacoromanica.ro

de poziție ale diplomaților acreditați pe lîngă guvernul otoman: Bulwer, ambasadorul britanic, recunoștea valabilitatea alegerii lui Cuza în Moldova, dar preconiza anularea alegerii din Țara Românească. Ambasadorul francez, în schimb, era pentru recunoașterea completă și absolută a faptelor din principate (scrisoarea 5 din 2/14 februarie 1859). Lobanov mai relata lui Giers răsunetul defavorabil pe care l-a avut la Istanbul atitudinea manifestată de consulul rus Popov la Iași, care a aprobat prea făți alegerea lui Cuza de către adunarea de la București (scrisoarea 6 din 10/12 februarie 1859). Pentru a nu se irita Poarta, Lobanov recomanda lui Giers să sfătuiască pe Cuza să continue a se comporta cu multă prudență (scrisoarea 10 din 8/20 iunie 1859).

Al doilea articol, *Gheorghe Șincai (1754—1816)* (p. 35—44), este semnat de acad. David Prodan. Autorul începe prin a fixa momentele principale ale biografiei cunoscutului corifeu al „Școlii ardelene", precum și formația sa intelectuală (studiile la școlile din Transilvania, cursurile urmate la Roma la „De propaganda fide", oraș unde învățatul transilvan a luat contact cu iluminismul și cu vestigiile Romei antice, care atestau originile latine ale poporului nostru). Acad. D. Prodan înfățișează apoi activitatea didactică desfășurată de Șincai în Transilvania, observațiile sale privind raporturile sociale dintre țărani și marii proprietari funciari, conflictul învățatului cu episcopul Ion Bob, adversar al ideilor iluminismului.

Partea a doua a articolului este consacrată analizei operii lui Gheorghe Șincai. Cititorul străin poate lua astfel cunoștință despre vasta și erudita operă *Cronica românilor*, caracterizată ca fundamentare istorică pentru lupta de emancipare națională a întregului popor român din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Acad. Prodan subliniază în această parte a articolului său argumentația întemeiată pe bogate surse istorice a continuității românilor pe teritoriul de astăzi al țării noastre, precum și legăturile strînse care există între ideile politice exprimate în *Cronica românilor* și cele din *Supplex Libellus Valachorum*. Articolul acad. Prodan se încheie cu evocarea ecoului operei lui Șincai în ținuturile românești de la sud și est de Carpați (căldurosul elogiu făcut în 1841 de Mihail Kogălniceanu învățatului transilvănean), precum și al ecoului din străinătate (sublinierea de către Edgar Quinet în lucrarea sa *Les Roumains* a valorii științifice și a documentării masive care caracterizează opera lui Șincai, operă avînd în același timp și o mare valoare națională, deoarece combate argumentele adversarilor latinității și continuității poporului român).

Dan Berindei, în studiul *Le problème de l'édification d'un État national roumain jusqu'en 1848 et pendant les événements révolutionnaires* (p. 45—68), schițează unele din momentele mai importante ale istoriei politice românești pînă la revoluția din 1848. Autorul începe prin a releva conservarea neîntreruptă a entității de stat a țărilor române în evul mediu, conștiința unității de origine, încercarea de unire făcută de Mihai Viteazul. Referindu-se la perioada mai nouă, D. Berindei arată că ultima parte a secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea au fost marcate de constituirea națiunii române, de apariția conștiinței naționale și, implicit, a ideologiei, naționale, în sfîrșit de conturarea tot mai precisă a ideii necesității formării unui stat modern, unitar și independent, în care raporturile feudale să fie excluse. În 1821, mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu a ridicat cu și mai multă acuitate problema unității politice a tuturor celor trei țări române. Evenimentele petrecute în anii 1821—1822 în Moldova și în Țara Românească au avut o puternică rezonanță în Transilvania. În continuare, autorul subliniază importanța legiuirilor comune din 1831 (Regulamentele Organice) pentru consolidarea și lărgirea acțiunii de unificare, contactul permanent care s-a stabilit, începînd din al patrulea deceniu al secolului trecut, între oamenii de cultură și învățații din cele trei țări române. Cititorul străin poate lua apoi cunoștință de proiectul de constituție pentru un stat unitar, național și independent elaborat de Ioan Cîmpineanu în noiembrie 1838, de mișcarea din 1840 condusă de Dimitrie Filipescu, care

www.dacoromanica.ro

promova un program avansat vizînd unificarea ţărilor române, reforma profundă a instituţiilor publice şi abolirea raporturilor feudale. Este reliefată de asemenea activitatea societăţii politice secrete „Frăţia" şi a „Societăţii literare", reorganizată în 1845. Referindu-se la evenimentele din anul revoluţionar 1848, D. Berindei analizează principalele puncte din programele elaborate de oameni politici din cele trei ţări române: petiţia-proclamaţie din 28 martie 1848 de la Iaşi; petiţia naţională în 16 puncte de la Blaj din mai 1848; proclamaţia de la Islaz din 9/21 1848; dorinţele partidei naţionale din Moldova din august 1848, redactate de Mihail Kogălniceanu. Autorul desprinde punctele esenţiale din programele politice ale celor trei ţări, care preconizau abolirea instituţiilor feudale, reorganizarea vieţii publice şi instituirea unui regim democratic.

Unele probleme ale istoriei României de la începutul secolului al XX-lea sînt dezbătute de istoricul american Philip Eidelberg, care predă istoria europeană la filiala din Newark a Universităţii „Rudgers". Studiul lui Ph. Eidelberg se intitulează *The Agrarian Policy of the Rumanian National Liberal Party 1900—1916* (p. 69—93). Autorul începe prin a analiza situaţia social-economică şi politică a României la finele scolului trecut, atrăgînd atenţia asupra contradicţiilor dintre partidul marilor proprietari funciari şi Partidul Liberal, exponent al politicii de industrializare şi al intereselor micilor proprietari rurali (10—100 ha) şi burgheziei urbane. Ph. Eidelberg caută să stabilească de asemenea legături de cauzalitate între conjuncturа economică internaţională din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi politica agrară dusă de partidul marilor proprietari, care caută să ia o serie de măsuri menite să stimuleze producţia cerealieră, pentru a contracara astfel scăderea pe plan mondial a preţului de export al grîului.

Referindu-se la politica de industrializare a Partidului Liberal, autorul trece în revistă legislaţia destinată să încurajeze dezvoltarea industriei naţionale. În acelaşi timp, Ph. Eidelberg consideră că programul de reforme agrare iniţiat de liberali nu reprezenta altceva decît un complement al programului de industrializare. Înlocuirea sistemului latifundiilor cu un sistem de exploatare agricolă bazat pe proprietatea ţărănească, avînd în medie 10 ha, răspundea, în concepţia doctrinarilor liberali, necesităţii creării unui complex de premise social-economice şi politice destinate să încurajeze şi să faciliteze procesul de industrializare.

Programul agrar liberal din anii 1900—1910 s-a concretizat, după Ph. Eibelberg, prin adoptarea legii băncilor populare (martie 1903) şi a legii privind arendarea şi cumpărarea de pămînt de către obştile săteşti (februarie 1904). Autorul arată scopul celor două instituţii, analizează pe larg modul lor de organizare şi de funcţionare şi dificultăţile din activitatea lor. El prezintă de asemenea şi o serie de cifre statistice privind evoluţia celor două organisme. Cîteva pagini sînt consacrate examinării reacţiei marilor proprietari faţă de cele două legiuiri. Aceştia vedeau în legea băncilor populare, şi mai ales în legea obştilor săteşti, instrumente de subminare ale poziţiilor lor dominante în viaţa social-economică şi politică a ţării. Formarea şi consolidarea unei pături de mici proprietari rurali, ale cărei interese coincideau într-o mare măsură cu cele ale burgheziei de la oraşe, stabilirea unor noi raporturi economice sat-oraş însemnau pentru marii proprietari funciari o ameninţare directă a intereselor lor.

În concluzia articolului său, Ph. Eidelberg arată că politica de creare a obştilor n-a avut decît efecte foarte limitate. După primul război mondial, Partidul Liberal a încercat să stimuleze mişcarea cooperatistă de la sate cu ajutorul reformei agrare. Încercarea însă n-a avut succesul scontat, deoarece mulţi ţărani, membri ai cooperativelor, după ce obţineau titlul de proprietate deplină asupra lotului aflat în folosinţa lor, părăseau imediat cooperativa.

Rubrica de arheologie a publicaţiei este reprezentată de articolul *Archaeology and History at Histria. A Review of Histria II*, (p. 97—107) al lui Richard Todd de la Wichita State University. După ce atrage atenţia că Histria este cea mai importantă staţiune

www.dacoromanica.ro

arheologică greacă nu numai din România, ci de pe tot litoralul vestic al Mării Negre, R. Todd face un succint istoric al săpăturilor întreprinse aici, începînd cu Vasile Pîrvan. Sînt trecute apoi în revistă rezultatele lucrărilor efectuate în ultimele două decenii, lucrări care au relevat legăturile Histriei cu aborigenii şi cu elementele scite de la nord. Autorul aminteşte de asemenea şi de problema ridicată de arheologia actuală în legătură cu efectele pe care le-a avut asupra Histriei cunoscuta expediţie a lui Darius împotriva sciţilor. În sfîrşit, mai menţionăm şi referinţele autorului în legătură cu ceramica şi cu vestigiile funerare histriene, precum şi cele privind resturile de oseminte omeneşti, atît de necesare cercetărilor antropologice.

În ce priveşte istoria literară, *Rumanian Studies* conţine un studiu semnat de Mircea Zaciu, *Camil Petrescu et la modalité esthétique du roman* (*L'idée de structure*) (p. 111—124). În primele pagini ale studiului, autorul prezintă atitudinea criticilor şi a istoricilor literari, precum şi pe aceea a unor scriitori, faţă de romanul lui Camil Petrescu. Astfel, Perpessicius subliniază puternica structură teatrală a romanului lui Camil Petrescu. P. Comarnescu vede la romancier „metoda de construcţie proustiană", derivată din „cubismul contemporan" al perioadei interbelice. Tudor Vianu relevă profunzimea analizei psihologice, considerînd în acelaşi timp că la Camil Petrescu avem de-a face cu „un adevărat spirit geometric". G. Călinescu susţine că romanul lui Camil Petrescu reprezintă o demonstraţie şi un program, subliniind totodată aportul romancierului în direcţia revoluţiei formelor tradiţionale din proza românească a epocii. La rîndul său, Mircea Zaciu pune în lumină trăsăturile de „compoziţie integrată" ale romanului, care exclud succesiunea celor trei forme clasice ale construcţiei: început, cuprins, final. „Compoziţia integrată" fixează caracterele, aprofundează momentele interpretărilor psihologice, se opreşte asupra atmosferei, tranziţiilor şi nuanţelor. M. Zaciu arată că discuţiile privind romanul lui Camil Petrescu au pus în circulaţie concepte ca „experienţă", „substanţialitate", „autenticitate", „concret pur", „durată pură". Spre deosebire de structura clasică de tip balzacian, dickensian şi tolstoian, cu reguli precise de arhitectură, în romanul noii structuri Camil Petrescu vede dezvoltarea epică sub forma unei „reacţii în lanţ". Mircea Zaciu, reluînd unele puncte de vedere ale predecesorilor săi, consideră că „demonstraţia tehnică" (formularea lui G. Călinescu) nu este străină semnificaţiei umane, dimpotrivă, ea este solidară cu mesajul operei. În romanul său, Camil Petrescu subliniază singurătatea omului modern, suspendat într-o lume devenită extrem de complicată, pe care nu o mai poate cuprinde şi înţelege. „Romancierul-matematician", care a fost Camil Petrescu, ne pune în faţa unui fel de calcul al probabilităţilor estetice prin care speră să ne introducă zonele dificile ale unei „lumi contemporane integrale".

Caracterul experimentat al operei lui Camil Petrescu, derivat al unei experienţe trăite, transfigurată prin procedeele estetice folosite de romancier, îi conferă acesteia un loc aparte în istoria literaturii române.

Regretatul Petru Comarnescu dedică articolul său celui care în istoria sculpturii universale inaugurează sau, mai bine zis, a inaugurat acum cîteva decenii o nouă eră. *The Rumanian and the Universal in Brîncuşi's Work* (p. 127—145) este titlul studiului prin care P. Comarnescu schiţează cîteva din trăsăturile esenţiale ale operei dăltuitorului, care, prin *Masa tăcerii* şi *Coloana infinitului*, ridica sculptura de la ceea ce este sesizabil, cu alte cuvinte de la fotografia în piatră la imagini plastice mult abstractizate. În studiul său, P. Comarnescu discută ce este românesc şi ce este universal în viziunea artistică brîncuşiană. Autorul analizează diferitele etape ale creaţiei sculptorului din Gorj, creaţie care se defineşte în termeni de valori artistice universale, dar care în acelaşi timp se exprimă prin elemente ale folclorului românesc. P. Comarnescu arată că artişti ca Van Gogh, Gauguin, Picasso, Moore şi Matisse au fost foarte receptivi la arta primitivă (africană, polineziană etc. etc.), de la care au preluat multe elemente. Brîncuşi însă, cu toate că a trăit o viaţă de om în lumea acesto-

www.dacoromanica.ro

artişti, a optat în ce priveşte vehicularea concepţiei sale artistice la folclorul românesc. Geometrismul artei populare din ţara noastră şi atitudinile de mare comprehensiune faţă de lumea înconjurătoare ale poporului român sînt principalii factori care stau la temelia sculpturii brîncuşiene. Geometrismul abstractizat al artei populare româneşti nu face altceva decît să reflecte, cu ajutorul exprimării plastice, viziunea transfigurată pe care o are despre lume ţăranul din aceste locuri. Datorită lui Brîncuşi, folclorul românesc a cîştigat enorm pe planul interesului internaţional, dovedind, la fel ca poezia „geometrică" a unui Ion Barbu, largul caracter de universalitate al creaţiei artistice româneşti.

Ultima rubrică a publicaţiei este consacrată bibliografiei istorice. Prof. univ. dr. Ştefan Pascu, rectorul Universităţii din Cluj, ne oferă o amplă prezentare a izvoarelor răscoalei lui Horea: *The publication of Sources concerning Horea's Revolt* (p. 149—152). Bibliografia prof. Pascu este, într-un fel, şi o bibliografie istoricizantă, deoarece domnia-sa este preocupat de lucrările privind răscoala lui Horea, începînd chiar cu anul memorabil al izbucnirii ei şi continuînd pînă după al doilea război mondial.

Autorul ne arată că desfăşurarea şi reprimarea răscoalei a fost relatată în numeroase ziare şi broşuri ale timpului, care apăreau nu numai în Transilvania, ci în întreaga Europă; ecoul ei a ajuns pînă în Irlanda. Altă categorie de izvoare sînt însemnările călătorilor străini din ultima decadă a secolului al XVIII-lea: acestea exprimă însă punctul de vedere al nobilimii. Prima jumătate a secolului al XIX-lea, anul revoluţionar 1848 şi perioada reinstalării regimului absolutist (1849—1862) se caracterizează, în ce priveşte răscoala lui Horea, printr-un interes relativ redus; apariţia de studii şi de izvoare asupra răscoalei nu s-a bucurat de încurajare. Anii de început ai dualismului marchează o creştere a interesului faţă de cercetarea istoriei răscoalei; apoi în 1884, cu prilejul centenarului marii mişcări a ţăranilor moţi din Apuseni, înregistrăm apariţia monografiei lui Nicolae Densuşianu, prima mare lucrare istorică modernă consacrată răscoalei. Ultima decadă a secolului trecut şi primele două decenii ale secolului nostru nu excelează printr-o abundenţă de publicaţii a izvoarelor răscoalei. Este de menţionat, totuşi, atenţia mai susţinută acordată corespondenţei fostului guvernator al Transilvaniei, Samuel Brukenthal, contemporan şi, în acelaşi timp, factor represiv al răscoalei. Perioada dintre cele două războaie mondiale, în schimb, vede o creştere considerabilă a interesului pentru răscoala lui Horia. Apar monografii; lucrări pentru publicul larg; sintezele de istoria românilor au capitole speciale afectate răscoalei; revistele de specialitate publică studii şi articole legate de diferite aspecte ale mişcării ţărănimii iobage transilvane din 1784—1785. Se acordă o atenţie sporită cercetării împrejurărilor social-economice din Munţii Apuseni, cauze directe ale răscoalei; se examinează fenomenul răspîndirii răscoalei în Banat şi în unele comitate din restul Transilvaniei; se vădesc preocupări pentru ecoul răscoalei în principate. S-au iniţiat de asemenea cercetări în arhivele străine de la Budapesta şi Viena, care au elucidat multe aspecte ale răscoalei. În sfîrşit, după al doilea război mondial, interesul pentru istoria răscoalei a crescut în mod considerabil; în acest sens s-a acordat o mare atenţie alcătuirii unui corpus, pe cît posibil exhaustiv, al izvoarelor, intitulat *Izvoare cu privire la răscoala lui Horea.*

Al doilea articol cu caracter bibliografic, cu care de altfel se încheie volumul I al publicaţiei, este semnat de Paul Simionescu: *Un guide bibliographique pour l'histoire du moyen âge et des temps modernes de la Roumanie* (p. 173—225). Autorul caută să prezinte cititorului străin principalele elemente bibliografice care îi permit să se orienteze în istoria României pentru o perioadă care se întinde de la încheierea procesului formării poporului român (sec. X) şi pînă în anii desăvîrşirii unităţii politice (primul război mondial). Autorul atrage atenţia că în articolul său s-a mărginit să semnaleze contribuţiile româneşti în general mai puţin cunoscute în străinătate şi deci mai puţin folosite de cercetătorii străini. În acelaşi timp, autorul precizează că referinţele sale bibliografice privesc

www.dacoromanica.ro

exclusiv lucrările considerate ca surse privind istoria României, studiile monografice cu caracter tematic fiind prea numeroase pentru a putea fi semnalate în numărul de pagini limitat al articolului. În afara surselor bibliografice propriu-zise, autorul s-a mai referit, atunci cînd a fost cazul, și la unele studii din revistele de specialitate.

Materialul bibliografic din articolul lui P. Simionescu este prezentat în mod sistematic, fiind grupat pe capitole și pe subcapitole, pe care considerăm util să le amintim: I. Surse bibliografice (bibliografii generale, bibliografii speciale, repertorii de documente, iconografie și monumente); II. Opere de sinteză; III. Surse istorice (surse documentare și surse narative interne și externe).

Prin abundența referirilor bibliografice și prin inserarea lor sistematică în paginile publicației, articolul lui P. Simionescu este deosebit de util nu numai cercetătorului străin, ci și cercetătorului român, căruia îi permite o orientare rapidă într-un material informațional, sintetic într-adevăr, dar care acoperă o perioadă istorică de aproape 1 000 de ani.

★

Încheind această succintă prezentare, salutăm încă o dată inițiativa editorului și subliniem din nou utilitatea dublă pe care o au publicații ca *Rumanian Studies*: pe de o parte, stimulează interesul cercetătorilor străini pentru problemele istoriei și culturii românești și pe de altă parte, permit cercetătorilor români să facă cunoscute, în limbi de circulație internațională, unele dintre rezultatele activității lor. În același timp exprimăm dezideratul pentru o diversificare și mai mare a rubricilor publicației. În afara celor din prezentul volum mai pot fi inserate rubrici de antropologie, de etnografie, de istorie a instituțiilor și curentelor de cultură românească, de istorie a științei din România.

S. Columbeanu

www.dacoromanica.ro

„Военно-исторический журнал" (Moskva), 1970, nr. 1—12, 1536 p.

Alături de o foarte bogată literatură consacrată istoriei militare, editarea a două periodice închinate aceleiași teme, „Военно-исторический журнал" și „Вестник военной истории", dă măsura marelui interes al istoriografiei sovietice pentru studiul structurilor militare și al istoriei conflictelor armate.

„Revista de istorie militară", publicație lunară a Ministerului Apărării al U.R.S.S., apare într-o nouă serie din 1959 (prima serie a revistei s-a tipărit între 1939 și 1941, editarea ei fiind întreruptă de izbucnirea Marelui Război pentru Apărarea Patriei) și este consacrată în primul rînd istoriei militare a Uniunii Sovietice. Studiile și articolele publicate în paginile revistei au pus în lumină aspecte ale activității lui V. I. Lenin și ale P.C.U.S. în edificarea, instruirea și înzestrarea Armatei Roșii; un spațiu amplu a fost acordat istoriei războiului civil și a celui de-al doilea război mondial, atenția autorilor îndreptîndu-se cu precădere asupra celor mai importante momente atît din punctul de vedere al semnificației lor în contextul politico-militar, cît și al importanței pentru dezvoltarea strategiei și tacticii.

În paginile revistei s-au publicat de asemenea numeroase memorii și manuscrise inedite ale unor remarcabili conducători ai armatei sovietice, evocări ale faptelor de eroism individual sau colectiv ale ostașilor sovietici, materiale privind aniversări sau comemorări ale unor personalități sau momente de seamă din istoria armatei ruse și sovietice.

Aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui F. Engels și a 100 de ani de la nașterea lui V. I. Lenin au prilejuit publicarea în 1970 a unui număr sporit de studii privind cercetarea și valorificarea moștenirii teoretice în domeniul științei și istoriei militare a celor doi clasici ai marxism-leninismului, precum și a activității lor practice, închinate organizării și conducerii forțelor militare revoluționare.

Articolele privind opera militară a lui F. Engels au relevat orizontul larg de percepere și de înțelegere a fenomenului militar care l-a caracterizat pe marele prieten al lui K. Marx, rolul lui Engels în fundamentarea teoriei militare marxiste și a descoperirii legităților și a chipului de desfășurare a războaielor, precum și a dezvoltării artei militare, în sfîrșit a previziunilor militare ale lui F. Engels.

Dintre aceste articole semnalăm pe cel al lui G. Bagaturia (nr. 11, p. 3—11), care urmărește raportul de determinare dintre elaborarea de către Marx și Engels a concepției materialiste a istoriei și cercetările întreprinse de F. Engels în sfera istoriei militare. Autorul atrage atenția asupra însemnătății lucrării lui F. Engels *Posibilitățile și perspectivele războiului Sfintei Alianțe împotriva Franței în 1852*, în care Engels a studiat pentru prima dată rolul decisiv al factorilor economici și sociali în genere, a forțelor de producție îndeosebi, în modalitățile de desfășurare a conflictelor armate, arătînd că rolul deținut de mijloacele de producție în cadrul modului de producție aparține tehnicii militare în modul de purtare a războiului. În chip firesc, autorul stăruie asupra valorii lucrării lui Engels *Tactica infanteriei și con-*

www.dacoromanica.ro

diţiile ei materiale, a cărei variantă prescurtată a fost inclusă în celebrul *Anti-Dühring*.

Autorul conchide cu dreptate că elaborarea teoriei militare marxiste a fost rezultatul studierii de către F. Engels a fenomenului război şi, în genere, a organizării militare în lumina concepţiei materialist-dialectice, astfel cum ea fusese elaborată încă din 1845—1846 în *Ideologia germană*.

Pe baza aceleiaşi concepţii, Engels a putut să schiţeze trăsăturile definitorii ale viitoarei organizări militare în faza comunistă de dezvoltare a societăţii. Analiza dialectică l-a făcut pe Engels să abandoneze opinia sa potrivit căreia armatei permanente trebuia să i se substituie o miliţie creată prin înarmarea întregului popor şi să afirme că armata permanentă era şi trebuia să rămînă nucleul de organizare a oricărei forţe militare de esenţă populară.

Un deosebit interes prezintă comunicarea lui A. Irinin, *F. Engels despre exigenţele investigaţiei în istoria militară* (nr. 9, p. 73—77), ale cărei constatări şi concluzii sînt valabile pentru ancheta istoriografică în ansamblul ei. F. Engels, arată autorul, a formulat drept condiţie primordială a studiilor istorice caracterul obiectiv al cercetării, adică aşezarea încheierilor interpretative pe o temelie largă şi solidă de fapte. Engels a relevat însemnătatea analizei critice a izvoarelor de istorie militară, atrăgînd atenţia asupra precauţiei necesare în valorificarea datelor furnizate de presă. Sprijinit pe numeroase exemple, autorul înfăţişează metoda de cercetare a lui Engels, care i-a permis să surpe afirmaţiile şi concluziile eronate ale unor istorici militari burghezi.

Adversar al „adevărului de conjunctură" şi al searbedelor expuneri evenimenţiale, F. Engels a subliniat în repetate rînduri că îndatorirea fundamentală a istoricului nu este repetarea adevărului, ci descoperirea lui.

Un mare număr de articole prezintă contribuţia hotărîtoare a lui V. I. Lenin în întemeierea Armatei Roşii şi la înarmarea ei ideologică şi tehnică. În dificultate de a selecţiona într-un material citabil abundent privitor la rolul lui V. I. Lenin în consolidarea militară a puterii sovietice şi a dezvoltării strategiei militare revoluţionare, la reflectarea în opera lui Lenin a problemelor istoriei războiului civil, la atitudinea fondatorului statului sovietic faţă de militari şi de educaţia lor politică-ideologică etc., ne mărginim să stăruim asupra contribuţiei cunoscutului istoric militar P. Jilin, *V. I. Lenin şi ştiinţa istorică-militară* (nr. 4, p. 3—13).

După ce relevă interesul lui Lenin pentru istoria militară, reflectat în lectura atentă a scrierilor lui Frederic al II-lea, Clausewitz, Moltke etc., autorul arată că preocupările lui Lenin în această direcţie erau subordonate unui obiectiv precis: descoperirea originii şi a esenţei războaielor, precum şi a locului şi a rolului lor în evoluţia societăţii şi a luptei de clasă. Aportul de excepţională valoare al lui Lenin în studiul războiului este sintetizat de autor în trei direcţii: a) Lenin a înţeles şi a studiat războiul ca un fenomen social, în a cărei analiză cercetătorul trebuie să urmărească în permanenţă raporturile reciproce dintre politic şi militar, dintre social şi politic, să detecteze în război — continuare a politicii cu mijloace violente — elementele confruntărilor sociale din statul care se angajează într-un conflict militar exterior; b) fundamentarea metodologiei de cercetare a factorilor generatori de război şi c) clasificarea ştiinţifică a războaielor în juste şi nejuste şi examinarea împrejurărilor istorice care fac posibilă transformarea războiului de un anume tip în opusul acestuia.

P. Jilin insistă asupra tratării istorice şi partinice a fenomenelor de istorie militară ca principii metodologice fundamentale în lucrările lui V. I. Lenin. Principiile enunţate de Lenin în domeniul cunoaşterii istorice au o deosebită valoare nu numai din punctul de vedere al istoriei militare, ci şi al gnoseologiei marxiste; necesitatea luării în consideraţie a tuturor faptelor istorice şi condamnarea răspicată a selecţiei arbitrare a faptelor oferă eforturilor de cunoaştere ale istoricului o bază obiectivă care constituie pavăza cea mai sigură împotriva relativismului şi subiectivismului caracteristice istoriografiei burgheze.

Studiile consacrate de Lenin războiului ruso-japonez (îndeosebi articolul *Căderea*

www.dacoromanica.ro

Port-Arthurului) și primului război mondial sînt cele mai remarcabile exemple de aplicare a concepției leniniste asupra istoriei militare.

O valoare deosebită prezintă cercetările consacrate activității lui Lenin întemeiate pe explorarea fondurilor de arhivă inedite. Un bun exemplu în această privință îl oferă comunicarea lui A. Selianicev *Lenin și lupta pentru Caspica în anii războiului civil* (nr. 8, p. 89—93).

Păstrarea regiunii caspo-caucaziene, de însemnătate deosebită, devenea vitală pentru tînăra republică sovietică. Autorul a urmărit etapa intervenției engleze și a ofensivei gardiste, a apărării eroice a Astrahanului, principalul punct al rețelei strategice din această regiune, și apoi a progreselor Armatei Roșii, care au dus în primăvara anului 1920 la eliberarea acestui întins și important teritoriu.

Istoria celui de-al doilea război mondial, și în primul rînd a Marelui Război pentru Apărarea Patriei, a găsit în paginile revistei o tratare pe cît de multilaterală, pe atît de erudită. Sprijiniți pe o amplă documentare, în cuprinsul căreia ineditul deține rolul preponderent, autorii studiază bătălii și lupte de pe diversele fronturi ale ultimului război. În chip firesc, frontul germano-sovietic, frontul principal și decisiv al celui de-al doilea război mondial, a reținut cu deosebire atenția istoricilor sovietici, ceea ce i-a asigurat o pondere masivă în ansamblul materialelor publicate. Caracterul complex al războiului din 1939—1945 îndreptățește revista să acorde o atenție prioritară istoriei acestui război, chiar dacă în cercetarea sa istoricii sovietici au dat un șir de studii monografice sau lucrări de sinteză, ca monumentala *Istorie a Marelui Război pentru Apărarea Patriei* (6 vol.).

Probleme care, în urma lucrărilor ce le fuseseră consacrate, păreau a fi epuizate se dovedesc a oferi un larg cîmp de cercetare istoricului, care mai poate aduce însnoitoare contribuții de documentare sau de interpretare.

Un exemplu sugestiv îl oferă în această privință bătălia de la Kursk. Deși în 1970 au apărut două ample lucrări consacrate acestui moment de considerabilă însemnătate în desfășurarea războiului[1], revista a continuat să publice articole privind bătălia de la Kursk, care oferă cititorului elemente noi de cunoaștere și înțelegere.

Astfel, articolul lui B. Soloviev „Eșecul celei de-a treia ofensive a Wehrmacht-ului în Răsărit" (nr. 7, p. 33—42) aduce un șir de date noi în cunoașterea luptelor care s-au succedat între 5 și 12 iulie 1943, adică în faza desfășurării ofensivei germane. Autorul demonstrează convingător că în această săptămînă crucială, care avea să culmineze prin bătălia de la Prohorovka cea mai mare încleștare de blindate din istoria războaielor, comandamentul german a fost incapabil să aprecieze situația creată pe cîmpul de luptă și să-și adapteze acțiunile la realitățile nou create, cramponîndu-se de planul inițial al „Citadelei", pe care rezistența și apoi contraofensiva sovietică aveau în cele din urmă s-o sfărîme. Participant la aceeași bătălie, P. Rotmistrov, în articolul *Armatele blindate și mecanizate în bătălia de la Kursk* (nr. 1, p. 12—22), furnizează știri interesante în legătură cu participarea blindatelor atît în faza de apărare, cît și în aceea de contraofensivă a bătăliei. Alături de alte informații prețioase, autorul furnizează elemente pentru înțelegerea procesului decizional al Înaltului Comandament sovietic.

Deși în ieșindul de la Kursk Armata Roșie avea superioritate atît în resurse umane, cît și în tehnica de luptă asupra armatei germane, avînd astfel posibilitatea de a trece prima la ofensivă, Comandamentul sovietic a decis să aștepte șocul ofensiv german. Elementele care au stat la baza acestei hotărîri au fost superioritatea blindatelor sovietice față de infanteria proprie în luptele manevriere și prezența unor puternice concentrări de tancuri inamice în zonele de atac. Acceptînd o luptă de apărare, comandamentul sovietic putea să valorifice excelentele calități dovedite de infanteria proprie în defensivă și să epuizeze capacitatea ofensivă a Wehrmacht-ului.

[1] G. A. Koltunov și B. G. Soloviev, *Курская битва*, Moskva, 1970, 397 p. și *Курская битва*, sub redacția lui I. V. Parotkin, Moskva, 1970, 544 p.

www.dacoromanica.ro

Aniversarea unui sfert de veac de la terminarea celui de-al doilea război mondial s-a reflectat în paginile revistei prin numeroase articole consacrate fazei finale a războiului. Dintre acestea se cuvine amintit studiul lui P. Şehovţov *Trăsăturile caracteristice ale campaniei din 1945 în Europa*, în care autorul pune în lumină elementele caracteristice ale principalelor operaţii desfăşurate de armata sovietică în ultimele luni de război: operaţiile Vistula-Oder, Prusia Orientală, Berlin şi Praga. Ceea ce se cuvine subliniat este că şi în această perioadă frontul sovieto-german a continuat să concentreze grosul forţelor germane: din cele 299 de divizii şi 31 de brigăzi ale Wehrmachtu-lui se aflau pe Frontul de răsărit 169 de divizii şi 20 de brigăzi, adică 54%. Operaţiile Armatei Roşii s-au caracterizat prin constanţa şi decizia loviturilor, prin alegerea justă a direcţiei loviturii principale — axa Varşovia-Berlin — , prin dezagregarea frontului strategic german, prin încercuirea şi nimicirea forţelor inamice, prin masarea forţelor şi a mijloacelor de luptă pe direcţiile principale de atac ale fronturilor, ceea ce a asigurat o mare superioritate de forţe asupra inamicului, prin caracterul compact al grupărilor de şoc şi prin realizarea surprinderii strategice şi tactice. Este firesc că, date fiind aceste măsuri, campania din 1945 a avut rezultate fără precedent în ceea ce priveşte eficacitatea ei: în cursul luptelor, Armata Roşie a zdrobit 98 de divizii germane, pierderile germanilor ridicîndu-se la peste 1 000 000 de morţi, şi a luat în captivitate peste 56 de divizii.

Contribuţia armatei sovietice la războiul din Extremul Orient, înfrîngerea Japoniei şi grăbirea sfîrşitului celui de-al doilea război mondial fac obiectul unor studii semnate de participanţi direcţi la campania împotriva Japoniei imperialiste.

Mareşalul A. Vasilevski, în studiul său, care are şi caracter memorialistic, *Victoria în Extremul Orient* (nr. 8, p. 3—10; nr. 9, p. 11—18), dă o imagine de ansamblu asupra operaţiilor Armatei Roşii împotriva Japoniei. După ce enumeră manifestările de ostilitate sau chiar de agresivitate ale Japoniei faţă de statul sovietic, autorul relatează împrejurările politice, diplomatice şi militare care au determinat guvernul sovietic să denunţe la 5 aprilie 1945 pactul de neutralitate cu Japonia. La data cînd Uniunea Sovietică a decis să se alăture S.U.A. şi Angliei în lupta împotriva Japoniei, planurile comandamentului american prevedeau debarcarea în insula Kiuşiu în noiembrie 1945 şi Honsiu în martie 1946.

Încă din primăvara anului 1945, Comandamentul sovietic a trecut la elaborarea planurilor de campanie în Extremul Orient. Ţelul politic al participării Uniunii Sovietice la războiul împotriva Japoniei a fost accelerarea stingerii focarului de război din Pacific şi din Extremul Orient, redobîndirea teritoriilor ocupate de imperialismul nipon; acestui ţel i-a corespuns ca obiectiv militar distrugerea armatei din Kwantung, care avea să aibă drept consecinţă eliberarea Manciuriei şi a Coreii de nord. Organizate în cadrul a trei fronturi şi beneficiind de sprijinul flotei sovietice din Oceanul Pacific, armatele sovietice au forţat la 9 august fluviile Argun, Amur şi Ussuri, în timp ce flota a început operaţiile de debarcare, armata din Kwantung fiind astfel atacată pe un front de 5 000 km.

Înaintarea vertiginoasă a Armatei Roşii a imprimat desfăşurărilor politice şi militare un ritm rapid şi a decis, la 18 august 1945, pe conducătorii niponi să înceapă discuţiile pentru capitularea necondiţionată.

Un aspect puţin cunoscut al luptelor purtate de Armata Roşie în Extremul Orient este studiat de S. Zaharov în articolul *Flota Oceanului Pacific în lupta cu Japonia imperialistă* (nr. 8, p. 18—29). Zdrobirea armatei japoneze din Kwantung impunea cu necesitate interceptarea căilor sale de comunicaţii cu metropola. Interceptarea acestor căi revenea ca misiune de luptă flotei sovietice din Pacific. O altă misiune, deopotrivă de însemnată, încredinţată acestei flote a fost debarcarea de desanturi care aveau drept sarcină ocuparea şi lichidarea principalelor baze japoneze din Coreea de nord, Sahalinul de sud şi insulele Kurile. În cursul acestor operaţii, forţele maritime sovietice au utilizat, pentru prima

www.dacoromanica.ro

dată în istoria lor, nave special construite pentru debarcarea de desanturi. Articolul oferă o prezentare circumstanțiată a campaniei flotei sovietice din Oceanul Pacific, începînd cu 9 august pînă la capitularea fără condiții a Japoniei.

„Revista de istorie militară" acordă un spațiu larg și problemelor privind istoricul armatelor străine, îndeosebi în epoca contemporană. Dintre studiile privind cel de-al doilea război mondial sînt de reținut articolul lui A. Orlov *Rachetele cu acțiune îndepărtată în planurile fascismului german* (nr. 11, p. 51—60) și comunicarea lui M. Șirokov intitulată *Acțiunea aviației anglo-americane asupra obiectivelor feroviare ale celui de-al treilea Reich* (nr. 10, p. 93—96). Cel dintîi polemizează cu istoricii occidentali care afirmă că rachetele germane au fost destinate să împiedice debarcarea aliaților în Franța. Istoricul sovietic enumeră fazele realizării rachetei balistice A-4 (V_2), ale cărei planuri fuseseră discutate încă din 1930, și a unui avion fără pilot — bombă zburătoare — FZG-76 (V_1). În concepția lui Hitler, „armele secrete" trebuiau să servească drept mijloc de presiune politică și psihologică asupra Marii Britanii, obiectivele principale ale tirului lor fiind zonele dens populate, în primul rînd Londra. Ordinul lui Hitler din 16 mai 1944 nu lasă loc nici unei îndoieli : V-urile vizau nu porturile în care se pregătea debarcarea, ci orașele și mai ales capitala britanică.

La dosarul controversei privind eficiența bombardamentelor aeriene anglo-americane asupra Germaniei, N. Șirokov adaugă o nouă filă. Autorul urmărește, pe baza unui bogat material cifric și faptic, rezultatele atacurilor aeriene aliate asupra căilor ferate ale celui de-al treilea Reich. În ciuda intensității bombardamentelor aeriene — este suficient de amintit că, din 2 300 000 t de bombe lansate de aviația anglo-americană în timpul celui de-al doilea război mondial asupra Europei ocupate de fasciști, 32% au fost aruncate asupra obiectivelor feroviare — ele n-au putut paraliza economia de război a Germaniei și nici stînjeni în chip decisiv sporirea producției germane de armament. De altminteri, este știut[1] că, în lista de priorități a obiectivelor atacurilor aeriene, căile ferate — element esențial al bunei funcționări a unei economii de război — nu s-au aflat pe primul loc decît în faza finală a războiului, primatul revenind întotdeauna atacurilor asupra populației civile și obiectivelor industriale.

În cadrul aceleiași rubrici de comunicări științifice remarcăm cîteva articole consacrate unor probleme de metodă sau de istorie generală a războaielor. Din primul grup semnalăm articolul lui V. Kravțov *Despre metodica determinării raportului de forțe în cercetările de istorie militară* (nr. 7, p. 91—96), care, după cum arată și titlul, încearcă să ofere cîteva criterii sigure pentru elucidarea problemei atît de spinoase a stabilirii efectivelor în timpul diverselor bătălii. Opiniile autorului, materializate într-un tabel care are valoarea unui instrument de cercetare, oferă o direcție fertilă pentru soluționarea unei probleme dificile a investigării istoriei militare.

Din a doua categorie amintim articolul lui V. Larionov *Despre tendințele de schimbare a intensității și duratei războiului* (nr. 12, p. 68—71). Pe baza unei analize minuțioase a desfășurării războaielor din secolul al XVII-lea și pînă astăzi, autorul conchide că războaiele de lungă durată (de peste 5 ani) sînt în număr din ce în ce mai mic ; în același timp se constată tendința de sporire a intensității operațiilor militare, reflectată în creșterea numărului bătăliilor în cadrul fiecărui război, în mărirea duratei lor, în reducerea timpului de pauză operativă și în sporul vertiginos al pierderilor umane. Schimbările intervenite în cei doi parametri ai războiului analizați de autor se explică prin decizia tot mai fermă a părților combatante de a obține victoria și prin dezvoltarea potențialului economic și militar.

Alături de studii și de articole, revista informează cititorii în chip sistematic asupra celor mai noi publicații de istorie militară apărute în Uniunea Sovietică și în alte țări, asupra vieții științifice și întîlnirilor interna-

[1] E. Muraise, *Introduction à l'histoire militaire*, Paris, 1965, p. 137.

www.dacoromanica.ro

ționale consacrate problemelor militare. Din această ultimă categorie amintim darea de seamă a lui I. Parotkin și A. Kiselev asupra lucrărilor Comisiei internaționale de istorie militară comparată și a Comitetului internațional de istorie a celui de-al doilea război mondial, ale căror lucrări s-au desfășurat în cadrul celui de-al 13-lea Congres internațional de științe istorice de la Moscova din 1970 (nr. 11, p. 94—99) și la care au participat, după cum se știe, și delegați români.

Semnalăm de asemenea cronologia de istorie a Armatei Roșii (anii 1923—1924), care constituie un excelent instrument de lucru pentru cei care urmăresc istoria forțelor armatei sovietice.

Caracterul major al problemelor tratate, metoda științifică de cercetare, amploarea și soliditatea informației conferă articolelor apărute în „Revista de istorie militară" o înaltă valoare și o așază la un loc de onoare în ansamblul publicațiilor sovietice consacrate istoriei.

Fl. Constantiniu
și *Mihail E. Ionescu*

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, editată de „Association internationale d'études du sud-est européen", Bucureşti, 1970, 197 p.

Editată sub auspiciile „Asociaţiei internaţionale de studii sud-est europene", colecţia de memorii şi proiecte de reforme elaborate în Moldova şi Ţara Românească în răstimp de aproape un secol (1769—1830) răspunde unei necesităţi adînc resimţite în istoriografia noastră. Ea este o contribuţie la cunoaşterea unor aspecte specifice ale ideologiei politice româneşti, generată de o anumită conjunctură internă, dar mai ales externă. Într-adevăr, confruntarea politico-militară dintre marile puteri în spaţiul carpato-danubian şi balcanic a evidenţiat mai pregnant declinul Imperiului otoman şi a stimulat în anumite limite mişcarea de eliberare a popoarelor din această zonă geografică.

Documentele din acest volum exprimă chintesenţa acestui gen de gîndire politică, făurită într-un climat de adînci frămîntări şi confruntări militare cu implicaţii profunde asupra Principatelor române, al căror rezultat a fost slăbirea treptată a dependenţei faţă de puterea suzerană şi fortificarea terenului intern pentru organizarea luptei în vederea eliberării depline. Condiţiile speciale în care se afirmă asemenea idei politice, generate de o stare de nesiguranţă şi de grave perturbări şi convulsiuni de natură socială, economică şi militară îşi pun pecetea asupra tuturor planurilor reformatoare. Starea de lucruri amintită explică parţial moderaţia excesivă a acestora şi preocuparea insuficientă îndeosebi faţă de problemele sociale, căci reformatorii din secolul amintit în proiectele lor de schimbare a soartei ţărilor române — oricît de bine intenţionaţi ar fi fost — nu puteau face abstracţie de o realitate istorică implacabilă, anume de faptul că poziţia lor nu putea merge mai departe de intenţiile puterii căreia i se adresau. Textele inserate în lucrare constituie din punctul de vedere enunţat o mărturie grăitoare pentru stabilirea condiţiilor în care a apărut şi s-a dezvoltat această mişcare în ideologia politică a Principatelor române, în raport cu conjunctura externă creată îndeosebi de repetatele conflicte ruso-austro-turce din răstimpul menţionat, încheiate cu războiul victorios al Rusiei din anii 1828—1829.

Cartea lui Vlad Georgescu inserează selectiv un număr de 36 de documente dintre cele mai importante, dintr-un total de 208 rezumate de autor şi repertorizate. E de amintit că multe din aceste piese s-au aflat pînă acum incluse în alte colecţii, dar privite în contextul în care erau plasate, erau doar parţial concludente. Reunindu-le, împreună cu alte acte inedite descoperite şi publicate pentru întîia oară, autorul permite în acest chip interpretarea lor în cadrul întregului ansamblu. Drept urmare a unei activităţi stăruitoare, Vlad Georgescu alcătuieşte un repertoriu ce cuprinde un număr apreciabil de documente de acest gen, care privite prin prisma idealurilor de eliberare naţională şi chiar de transformări în structura socială din acel timp reflectă dimensiunea şi profunzimea acestei laturi a gîndirii politice. E regretabil însă că, din motive independente

www.dacoromanica.ro

de voința sa, autorul n-a putut publica decît un număr redus de documente, în ciuda faptului că sînt socotite printre cele mai concludente.

Documentele incluse în acest volum sînt memorii în care se prezenta situația Moldovei și Țării Românești, într-un anume moment, în vederea justificării unor soluții propuse spre ameliorarea lor. Ele erau redactate în intenția de a fi înfățișate marilor puteri europene, dar mai ales Rusiei, Austriei, Prusiei, Franței, Imperiului otoman și Angliei. E de remarcat că aproape jumătate din memorii (93) erau adresate Rusiei, puterea care în răstimpul amintit purta campanii militare victorioase împotriva Porții și părea deci dacă nu să nimicească total, cel puțin să reducă sensibil existența politică a acestui imperiu. Este explicabil, sub acest unghi de vedere, de ce autorii acestor texte—îndeosebi marii boieri cu sentimente antiotomane — expediază numeroase asemenea documente mai ales curții din Petersburg.

Una din ideile fundamentale subliniate în chip stăruitor în acest bogat fond de memorii se referă, în primul rînd, la statutul politic al Principatelor române. Se incrimina în aceste acte starea de dependență față de Poartă, se relevau drepturile istorice ale poporului nostru la o existență politică de sine stătătoare, precum și necesitățile sociale și politice din acel moment care cereau în mod imperios garantarea autonomiei Principatelor române. Memoriile inserează în cuprinsul lor doleanțe economice dintre cele mai stringente. Se socotea de absolută trebuință limitarea tributului, a livrărilor în natură, a monopolului comercial și a altor îndatoriri materiale. Se tindea, astfel, spre desprinderea treptată a Moldovei și Țării Românești din cătușele unui sistem economic anacronic, incapabil a se adapta și moderniza.

Aceleași memorii fac să se degaje din cuprinsul lor o serie de idei cu caracter reformator. Ele sînt specifice gîndirii politice luministe și, sub acest unghi de vedere, pot fi încadrate în marele curent european de luptă pentru renovarea treptată a structurilor sociale și politice prin intermediul unei guvernări luminate. Privite dintr-o asemenea perspectivă, unele din textele acestei colecții reprezintă o dovadă elocventă despre locul, importanța și limitele acestui curent în gîndirea politică românească.

În această ordine de idei, boierii reformatori făceau propuneri concrete în vederea unei mai bune valorificări a principalelor bogății ale Principatelor române. Ei vădeau, în acest sens, un interes firesc pentru dezvoltarea agriculturii, pentru exploatarea și a altor resurse naturale și chiar pentru crearea de stabilimente industriale. O importanță deosebită se acordă în aceste proiecte angrenării Moldovei și Țării Românești prin intermediul comerțului în piața europeană, ceea ce presupunea — mai întîi — dezvoltarea căilor rutiere spre a lega cele două țări îndeosebi de porturile dunărene. Date fiind limitele de clasă ale boierilor reformatori, interesul pentru transformarea structurii sociale și pe această cale pentru îmbunătățirea stării materiale și spirituale a celei mai numeroase părți a societății, țărănimea, se reflectă destul de palid în aceste texte.

O atenție deosebită în aceste memorii se acordă reformării și organizării instituțiilor statale pe temeiuri moderne. Desigur că sub acest unghi de vedere, proiectele reformatoare n-au un punct de vedere unitar, sînt contradictorii, înfățișează păreri diferite, multe tinzînd să asigure în stat dominația politică a marii boierimi, fapt, de altfel, explicabil datorită caracterului boieresc al mișcării luminist-reformatoare din Principatele române. E de notat însă că, idei privind delimitarea puterilor în stat și stabilirea unui sistem de relații dintre acestea străbat în chip stăruitor în numeroase documente. Privite cu atenție, unele dintre acestea se regăsesc mai tîrziu, în cele două regulamente organice ale Moldovei și Țării Românești.

Un loc deosebit în șirul acestor memorii îl ocupă acelea care pun în chip deschis problema necesității contopirii celor două Princi-

www.dacoromanica.ro

pate și organizării lor într-un stat unitar și autonom. Colecția evidențiază în chip clar împrejurările în care problema menționată este reluată în alte acte, putîndu-se stabili astfel frecvența cu care ea era inserată. Este limpede că asemenea texte care invocau necesitatea unității statale marchează începutul luptei diplomatice pentru introducerea în conștiința politică a marilor puteri europene a unei năzuințe fundamentale a poporului român.

Cartea lui Vlad Georgescu permite abordarea și cercetarea într-o evoluție dinamică a numeroase alte chestiuni politice specifice răstimpului cercetat. Urmărirea numeroaselor și variatelor probleme ce se degajează din studiul atent al acestor memorii este mult ușurată de studiul introductiv. Redactat într-o manieră originală, atît de specifică în ultimul timp îndeosebi lucrărilor de natură social-economică, studiul introductiv este o dovadă elocventă a bunelor rezultate obținute pe calea utilizării — în anumite limite — a metodei statistice și cantitative, chiar în domeniul istoriei politice. Pe temeiul unei analize atente a tuturor datelor, autorul stabilește frecvența cifrică a apariției și persistenței în texte a diferitelor probleme politice ce frămîntau epoca și mai ales pe exponenții acestui curent reformator. El scoate, astfel, în evidență în chip sugestiv apariția, evoluția, dimensiunea, profunzimea și persistența în timp a unei categorii de idei politice, dar mai ales a acelora privind statutul politic european al Principatelor române și sistemul de organizare politică internă a acestora.

Fără a mai releva și alte merite, socotim că publicarea într-un volum separat a acestor memorii, care inițial au constituit un apendice documentar la teza de doctorat a autorului, reprezintă o contribuție valoroasă la redarea în circuitul științific a unei bogate și interesante informații de acest gen. Numai în lumina acesteia vor putea fi reluate și reinterpretate o serie de aspecte ale ideologiei politice a epocii cercetate.

Apostol Stan

* * * *Bibliografia istorică a României. 1944—1969*, Edit. Academiei, București, 1970, XL+386 p.

Cu acest volum, Editura Academiei inaugurează o colecție așteptată cu mult interes de toți cercetătorii: *Bibliographia Historica Romaniae*, colecție ce are menirea de a înzestra, în sfîrșit, și știința istorică românească cu acest instrument de lucru, din ce în ce mai indispensabil astăzi.

Rod al muncii unui colectiv de tineri cercetători ai Institutului de istorie și arheologie din Cluj, condus de prof. Ioachim Crăciun, volumul se deschide cu un „Cuvînt înainte" semnat de acad. C. Daicoviciu, directorul institutului, care subliniază valoarea lucrării.

Urmează o scurtă introducere, în care prof. univ. Ștefan Pascu trece în revistă succesele realizate de istoriografia românească în cei 25 de ani cuprinși în bibliografie, considerînd că „bilanțul celor 25 de ani de strădanii în ogorul istoriografiei este, fără îndoială, remarcabil". Pentru a putea fi cunoscute și cercetătorilor de peste hotare, cuvîntul înainte, introducerea și titlurile lucrărilor din bibliografie sînt traduse și în limba franceză.

După lista periodicelor cu abrevierile folosite, urmează bibliografia propriu-zisă. Lipsește însă un cuvînt lămuritor asupra tehnicii de lucru utilizate. La abrevieri găsim unele titluri de periodice reproduse aproape integral. De pildă: Acta Archaeal Carpathica, Acta Mus. Napocensis etc. Prin abrevierea lor mai strînsă s-ar fi cîștigat mult spațiu tipografic.

Bibliografia este alcătuită din două părți mari: istoria României, care cuprinde 7 401 titluri și istoria universală, reprezentată doar prin 300 de titluri. La rîndul său, istoria României are 6 mari capitole: A — Probleme generale (probleme teoretice, izvoare, științe auxiliare, studii de sinteză); B — Istoria României pe epoci, începînd cu istoria străveche și terminînd cu cea contemporană; C — Istorie locală; D — Istoria statului ș

www.dacoromanica.ro

i

dreptului; E — Istoria bisericii şi F — Istoria culturii.

Bibliografia nu este exhaustivă. Asupra acestui lucru ni se atrage atenţia chiar în subtitlul cărţii, unde se precizează: „Bibliografie selectivă". După cum rezultă din cuvîntul înainte, ea cuprinde numai „scrierile mai importante din domeniul ştiinţelor istorice" (p. V). După opinia mea, lipseşte din lucrare cel puţin 1/3 din lucrările de istorie apărute în această epocă, unele capitole fiind cam sărace (îndeosebi istoria locală, a bisericii şi a culturii); toate acestea cuprind doar 1 534 de titluri.

Cred că ar fi fost mai bine dacă bibliografia ar fi cuprins tot ce s-a scris în domeniul istoriei în sfertul de veac de care se ocupă. De asemenea, utilitatea ei ar fi crescut dacă s-ar fi spus cîteva cuvinte şi despre conţinutul fiecărei lucrări, aşa cum se obişnuieşte şi în alte ţări. Aceasta ar fi slujit mai ales cercetătorilor străini, care s-ar fi putut informa mai uşor despre conţinutul lucrărilor.

Eforturile de organizare a materialului nu au avut totdeauna rezultatele cele mai fericite, din care pricină bibliografia este greu de utilizat. Mai întîi ar fi fost mult mai bine ca izvoarele să fie aşezate pe epoci, nu toate la un loc, în ordine alfabetică. În plus, izvoarele cartografice sînt trecute şi la lucrări generale (nr. 412) şi la documente (nr. 516), iar unele documente sînt înregistrate la istoria medie (nr. 2778, 3176, 3215) sau la istoria locală (nr. 5880, 5884, 6013 etc.).

De altfel, în întreaga lucrare se găsesc titluri cu aproximativ acelaşi conţinut sau problematică trecute în capitole diferite, astfel încît trebuie să le cauţi în fiecare din acestea pentru a le găsi. Cîteva exemple: numeroase cataloage de documente sînt trecute la documente (nr. 491, 529—532, 575 şi urm., 663 etc.), deşi există şi o rubrică separată unde sînt incluse alte cataloage asemănătoare (nr. 871 şi urm.); lucrările de diplomatică se găsesc nu numai la capitolul respectiv, dar şi la documente (nr. 546, 680) şi paleografie (nr. 1075); primul volum de călători străini este trecut la lucrări de sinteză (nr. 1502), volumul lui G. Bezviconi, *Călători ruşi*, la istorie medie (nr. 2424), o altă relaţie de călătorie la dominaţia otomană (nr. 2919), iar alte volume de călătorii la memorii (nr. 859, 863 etc.); lucrările privind adunările de stări figurează una la lucrări generale (nr. 2487), alta la istoria statului şi dreptului (nr. 6074) şi a treia — cu acelaşi conţinut ca prima — la istoria statului (nr. 6087); o lucrare privind sfatul domnesc pînă în secolul al XVII-lea este trecută la istoria medie secolele XIV-XVI (nr. 2882), alta la istoria statului (nr. 6086), o a treia la dominaţia otomană (nr. 2997), în timp ce lucrarea privind bănia figurează la lucrări generale (nr. 2541); unele lucrări de metrologie medievală sînt trecute la lucrări generale (nr. 2491—2493), o alta la cronologie (nr. 1115); în sfîrşit, lucrări de istorie locală se găsesc şi la lucrări generale (nr. 2418—2420, 2422) şi la evul mediu timpuriu (nr. 2562) şi la capitolul istorie locală.

Numeroase titluri sînt încadrate în capitole cu care nu au legătură. De pildă, la documente sînt trecute şi studii despre limba documentelor (nr. 520), de diplomatică (nr. 546,680), inscripţii şi pomelnice (nr. 780, 782 etc.); la cronologie este inclusă şi o lucrare de metrologie (nr. 1115) şi una de arhondologie (nr. 1113); la studiile de sinteză privind istoria României este trecut şi primul volum de călători străini (nr. 1502), care-şi avea locul la izvoare, ca şi lucrări de istoriografie (nr. 1515), istorie universală (nr. 1520), istorie modernă sau contemporană (nr. 1544, 1553) etc.; în schimb, numeroase alte studii cu caracter general sînt trecute la diverse epoci ale istoriei medii (nr. 2728, 2882, 2891, 2902, 3044 etc.); deşi există un capitol de numismatică, unele lucrări de acest gen se mai află şi la istoria medie (nr. 2927,3169); o serie de lucrări privind a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sînt trecute la prima jumătate a aceluiaşi secol (nr. 3147, 3148, 3181, 3183, 3189) etc.

Deşi de obicei lucrările sînt înregistrate o singură dată, se mai fac şi unele excepţii; de pildă, lucrarea lui C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului*, este trecută în trei locuri (nr. 1529, 3248, 3358), de fiecare dată cu unele mici modificări; tot astfel, lucrarea lui

www.dacoromanica.ro

P. Gogeanu *Strîmtorile Mării Negre*, figurează și la istoria României (nr. 1520) și la cea universală (nr. 7413).

Sper ca observațiile de mai sus, făcute de un cercetător cu vechi preocupări bibliografice, să folosească colegilor de la Cluj la eventuala reeditare a utilei lor bibliografii.

N. Stoicescu

STEPHAN LUDWIG ROTH, *Gesammelte Schriften und Briefe*, ed. a II-a neschimbată a volumelor 1—6, ed. I a volumului 7. Publicat din scrierile postume de Otto Folberth, Edit. Walter de Gruyter & Co., Berlinul de vest, 1970.

În apreciata editură științifică Walter de Gruyter & Co. (Berlinul de vest) a apărut, prin reproducere fotomecanică, o a doua ediție, neschimbată a volumelor 1—6 din *Gesammelte Schriften und Briefe* de Stephan Ludwig Roth. Această nouă ediție a devenit necesară, deoarece primele șase volume ale monumentalei ediții, în șapte volume, s-au epuizat de mult. Ele au apărut succesiv în anii 1927 (vol. 1 : Die Wanderschaft), 1928 (vol. 2 : Die Heimkehr), 1930 (vol. 3 : Der Kampf), 1933 (vol. 4 : Die Schriften), 1937 (vol. 5 : Der Predigtstuhl der Zeit), 1939 (vol. 6 : Der Schwabenkönig). Ultimul, cel de-al șaptelea volum, a putut să apară abia după o întrerupere de 25 de ani, în 1964.

Deoarece din prima ediție se mai găsește doar ultimul volum, editura s-a hotărît să prezinte primele șase volume într-o ediție nouă. În acest fel, se pot procura pentru prima dată toate volumele din ediția Roth, care însumează în total 2 615 pagini, deoarece prima ediție s-a livrat, lucru ușor de înțeles, separat pe volume.

Această operă de bază despre Stephan Ludwig Roth prezintă scrierile după criteriul sistematic și cronologic, ceea ce ușurează accesibilitatea lor. Ea cuprinde 13 scrieri mai mari ale lui Roth, dintre care trei se publică pentru prima dată aici, 40 de articole, 47 de cuvîntări și predici, trei jurnale de zi, peste 300 de scrisori și multe alte documente. Pentru cercetarea operei lui Roth, această ediție a devenit cel mai important izvor.

Faptul că se prezintă o ediție neschimbată și nu una îmbunătățită, are avantaje și dezavantaje. Fiind vorba de o reproducere fotomecanică, paginile sînt identice în ambele ediții, așa că toate trimiterile bibliografice se găsesc atît la prima, cît și la a doua ediție, la aceeași pagină. Față de aceasta, o ediție nouă, îmbunătățită, ar avea avantajul, că toate adăugirile din volumul al șaptelea ar putea fi înșiruite cronologic, în volumul unde și-ar avea de fapt locul.

Oricum, apariția acestei ediții e binevenită. Cu toate că prin editarea operelor lui Roth, Otto Folberth a declanșat o adevărată renaștere a lui, care și-a găsit concretizarea în cîteva sute de lucrări, mai mult sau mai puțin pretențioase, totuși, opera umanistului și luptătorului progresist transilvănean n-a fost încă cercetată în întregime. În toate domeniile activității sale cuprinzătoare există încă multe aspecte, care așteaptă o cercetare critică și o revalorificare. În ciuda multor începuturi, o serie de cercetări nu s-au putut elibera de mitul Roth și n-au adoptat o poziție critică față de opera lui în toate manifestările ei. În această privință și specialiștii români ar avea de spus un cuvînt important.

St. L. Roth e pentru specialiști, în parte și pentru masa de cititori o personalitate cunoscută. Cu prilejul celei de-a 115-a și a 120-a aniversare a morții sale, presa românească a publicat numeroase articole comemorative. În anul precedent s-a deschis și o casă memorială la Mediaș. Nu există azi o lucrare de specialitate, în limba română, în care Roth să nu fie amintit. În ciuda acestui fapt, nu există încă, pînă în prezent, un studiu amplu despre un domeniu al activității lui Roth, scris de un specialist român. Ceea ce a apărut pînă în prezent, sînt aprecieri generale. Avînd în vedere acest fapt, această nouă ediție ar putea da impulsuri pentru astfel de cercetări, care să meargă în adîncime.

www.dacoromanica.ro

Dintre numeroase probleme, care aşteaptă să fie cercetate, am dori să subliniem următoarele:

Deoarece între însemnările lui Roth *Gemälde einer Reise* şi *Însemnările călătoriei mele* de Dinicu Golescu există asemănări în multe privinţe, o prezentare comparativă a celor două scrieri ar fi, desigur, interesantă.

Foarte puţin au fost exploatate, de către cercetătorii români, numeroasele informaţii despre activitatea lui Roth la Yverdon, la Pestalozzi şi despre străduinţele sale de a realiza aceste idei în Transilvania. Dintre lucrările apărute pînă în prezent, multe se menţin la suprafaţă sau se mulţumesc cu o prezentare în alb-negru. Nu în suficientă măsură a fost apoi cercetată scrierea pedagogică a lui Roth *Predarea limbilor* (Sprachunterricht).

Cu toate că au apărut în ultimii ani numeroase lucrări despre gîndirea socială şi filozofică a lui Roth, şi în acest domeniu mai e de aşteptat o recoltă bogată. Ne gîndim, printre altele, la ideile sale despre treptele dezvoltării umane, despre aprecierile pe care le dă mişcării muncitoreşti şi comunismului.

În ceea ce priveşte poziţia lui Roth faţă de problema naţională, care a provocat în timpul lui atîtea agitaţii, e necesară o prezentare mai nuanţată, care trebuie să pună în evidenţă, în mod critic, inconsecvenţele sale. Aceasta e valabil şi pentru poziţia lui Roth faţă de emanciparea socială şi naţională a românilor.

Din şirul problemelor „dificile" fac parte străduinţele lui Roth pentru aducerea de colonişti şvabi şi loialitatea lui excesivă faţă de casa imperială austriacă, probleme care stau în flagrantă contradicţie cu celelalte străduinţe ale sale. În aprecierea acestei chestiuni trebuie să se aibe în vedere condiţiile complexe care au făcut ca saşii, în multe cazuri, să se pronunţe pentru soluţii, care nu mai erau în concordanţă cu spiritul vremii şi cu cerinţele progresului social. Nici Roth nu a făcut excepţie, cu toate că uneori a dat dovadă de o clarviziune realistă.

Dacă mai adăugăm, că lipseşte o prezentare marxistă, detaliată a poziţiei lui Roth faţă de întregul complex de chestiuni legate de transformările burgheze, faţă de lupta socială a maselor şi a revoluţiei burghezo-democratice, am enumerat suficiente probleme, care merită o cercetare. Baza documentară stă, în orice caz, la dispoziţia cercetătorilor.

Michael Kroner

ISTORIE UNIVERSALĂ

STAN. KURAŚ, *Osadnictwo i zagadnienia wiejskie w Gorlickiem do połowy XVI w.* (Colonizarea şi problemele rurale în Gorlice pînă la jumătatea secolului al XVI-lea), în *Nad rzeką Ropą* (pe rîul Ropa), III, Cracovia, 1968, p. 61—91 şi extras

Este vorba de o nouă şi valoroasă cercetare ce se adaugă la ampla bibliografie polonă referitoare la colonizarea pe baza dreptului românesc în Polonia medievală.

Autorul, cunoscut editor de documente medievale poloneze[1], se ocupă de istoricul colonizării părţii de apus al ţării Biecz-ului, situată la sud-est de Cracovia, pe versantul sudic al Carpaţilor polonezi, la hotarul cu Ungaria, parte ce corespunde cu actualul district Gorlice. După ce semnalează cele mai vechi aşezări rurale din această regiune pînă la sfîrşitul secolului al XIII-lea, el trece în revistă fazele colonizării, efectuate acolo în secolul al XIV-lea pe baza dreptului german. Cu această ocazie, el demonstrează, cu exemple concrete, că în partea sudică,

[1] *Zbiór dokumentów małopolskich* (Colecţie de documente din Polonia Mică), I—IV, Wroclaw, 1962—1969; recenzie în „Revista arhivelor", anul 1971, nr. 2.

www.dacoromanica.ro

muntoasă şi nefertilă a ţării Biecz-ului, se manifestă în secolul al XV-lea un interesant proces de depopulare a satelor agricole, înfiinţate pe baza dreptului german, şi de aşezare în aceleaşi locuri a unei populaţii ruteano-româneşti, care se ocupa cu păstoritul. Schimbările satelor înfiinţate pe baza dreptului german în sate româneşti se datoresc, după autor, unei rentabilităţi mai bune a economiei păstoreşti pe solurile muntoase şi sărace.

Pentru noi, cel mai interesant capitol din studiul analizat este cel dedicat colonizării teritoriului amintit pe baza dreptului românesc în secolele XV—XVI.

Autorul arată că, începînd de la jumătatea secolului al XIV-lea, pe teritoriul Rusiei Roşii, ocupate de Cazimir cel Mare, au început să vină grămezi de români cu turmele lor de oi. Populaţie de păstori care nu se ocupa cu agricultura, românii s-au aşezat pe terenurile muntoase, care nu se pretau, în condiţiile tehnice de atunci, la agricultură şi care, din acest motiv, nu erau locuite de populaţia ruteană. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, românii se constată în ţara Sanok-ului, vecină cu ţara Biecz-ului. La începutul secolului al XV-lea, coloniştii români apar în ţările Biecz-ului şi Sącz-ului, pentru ca, prin Podhale, Orawa şi ţinutul Żywiec-ului, să ajungă în secolul al XVI-lea pînă în Moravia.

Colonizarea românească, aducînd cu ea pe scară mare noi forme ale păstoritului, necunoscute mai înainte în Rusia Roşie şi în Polonia, a deschis în faţa marii proprietăţi de pămînt posibilitatea exploatării terenurilor muntoase, economic neproductive. Dar ca şi colonizarea pe baza dreptului german, colonizarea românească n-a fost cu deosebire un proces etnic, ci unul social. Cu alte cuvinte, ea n-a constat atît de mult în aşezarea exclusiv a românilor, cît în adoptarea formelor juridice şi economice de viaţă pastorală, cultivate de păstorii români. Încă în Carpaţii polonezi răsăriteni, românii s-au amestecat cu populaţia locală ruteană, de care-i lega aceeaşi credinţă ortodoxă. Cu cît mergi spre apus, cu atît în colonizarea pe baza dreptului românesc elementul etnic românesc a fost mai slab, iar cel local, rutean, sau, mai departe, spre apus, elementul polonez, a fost mai puternic. Cît de mare a fost ponderea românilor originali în această colonizare nu se poate stabili, căci izvoarele definesc, în general, sub numele de „valahi", populaţia păstorească, în care intrau şi rutenii, ba chiar şi polonii. Nici după nume nu pot fi deosebiţi românii, deoarece de cele mai multe ori ei purtau aceleaşi nume ortodoxe ca şi rutenii. În Polonia, în general, se simte o mare lipsă de izvoare istorice, referitoare la colonizarea românească. De regulă, românii nu apar în sursele ecleziastice, din cauză că erau de altă confesiune, şi nici în condicile tribunalelor rurale şi orăşeneşti, deoarece se judecau după propriul lor drept cutumiar, iar documentele medievale de înfiinţare de sate pe baza dreptului românesc sînt foarte rare. Un număr ceva mai mare de asemenea acte s-a păstrat din secolul al XVI-lea, cînd colonizarea românească are cea mai mare intensitate în Beschizii mijlocii, dar atunci românii se găseau în situaţia de totală rutenizare (în Podhale, de polonizare), iar satele amplasate după dreptul românesc se asemănau din ce în ce mai mult cu cele înfiinţate pe baza dreptului german. De la păstorii români a rămas în limba polonă un lexic păstoresc, de pildă, baci, brînză, sălaş etc.

De cele mai multe ori, singura urmă de existenţă în Polonia medievală a satului românesc este doar o menţiune oarecare laconică şi întîmplătoare şi care nu poate stabili datele înfiinţării celor mai vechi sate din această categorie. Nici dreptul românesc în sine nu este cunoscut mai precis, aceasta pentu motivul că n-a lăsat după el nici monumente normative, nici condici de judecată.

Mai bine sînt, în schimb, cunoscute relaţiile sociale şi economice din satul întemeiat pe baza dreptul românesc. În fruntea unui asemenea sat stătea cneazul, corespunzător şoltuzului din satele înfiinţate după dreptul german. Peste un grup de sate, aparţinînd unui singur proprietar (stărostie, magnat), stătea voievodul român, numit şi crainic.

Din actualul district Gorlice s-a păstrat unul din cele mai vechi documente polone de înfiinţare de sate pe baza dreptului românesc Este vorba de actul din 1417 de fondare a

www.dacoromanica.ro

satului Rychwald (astăzi Owczary, adică, în românește, Oieri). Din acest document, ca și din altele de mai tîrziu, se pot cunoaște atribuțiile și obligațiile cneazului și ale coloniștilor satului medieval românesc.

Astfel, cneazul din acest sat deținea 2 lanuri și jumătate de arătură, 2 livezi, circiuma și moara, primind pe lîngă acestea și 1/6 din dijmele din produse, din porcii, oile și caprele date de coloniști stăpînului satului. Judecățile făcute de cneaz urmau să se desfășoare după modelul tribunalului superior al dreptului german din Biecz și anume pentru coloniștii locali, după dreptul românesc, iar pentru cei străini, după dreptul german. Pe vinovați cneazul urma să-i pedepsească cu bătaia cu varga sau cu băgarea în butuci, percepînd 2 groși de la țăranul condamnat sau cîte un groș de fiecare chestiune litigioasă. În caz de nesupunere față de cneaz sau de ridicare de plîngeri nejustificate împotriva lui, țăranii trebuiau să-i dea pentru ofensă 12 berbeci. Cneazul mai avea libertatea de a dispune după bunul său plac de biserica clădită de el. Obligația lui era să slujească stăpînului satului în caz de trebuință, dar contra despăgubire, iar în cazul pornirii stăpînului la război, să-i furnizeze un cal în valoare de 3 florini.

Țăranii, la rîndul lor, dădeau stăpînului satului 5 oi dintr-o sută și o capră de turmă la Paști, unul din 20 de porci, ce-i ținea cu jir în pădurea de fag a stăpînului, cîte 10 groși și un anumit număr de curele. În cazul pornirii stăpînului la mobilizarea în gloată a șleahtei, ei trebuiau să-i dea cîte 6 groși. Ei mai erau obligați să-i lucreze anual cîte o zi la coasa fînului și alta la recoltarea păioaselor. Din vînat, ca urși, căprioare, lupi, ei trebuiau să dea 1/3 stăpînului. Vînatul mai mic, ca iepuri, jderi și nevăstuici, urmau să-l prezinte stăpînului, iar dacă acesta nu-l cumpăra, îl puteau vinde aiurea.

Cu trecerea timpului, situația satelor românești s-a schimbat. După un secol, și anume în 1512, în satul Ujście Wołoskie, zestrea cneazului o constituiau moara, ferăstrăul, piva, berăria, dreptul de a ține meseriași, 1 grădinar, 1/6 din dijmele țăranilor și 2 zile de clacă, zestrea tipică pentru satul întemeiat după dreptul german. În schimb, țăranii suportau sarcinile caracteristicile satelor fondate pe baza dreptului românesc, dînd stăpînului satului 1/4 de grivnă de vita cornută, 5 oi, dintr-o sută, al zecelea porc ținut la jir, 1/4 din vînat, miere de stup și cîte 6 groși cînd mergeau la război.

În satul Smereczyn, înființat în 1521, judecățile urmau să se facă după drepturile german și românesc. Cneazului îi reveneau lanurile slobode și abatoarele, ca și în satele întemeiate după dreptul german, dar și dreptul de a paște 300 de oi. Țăranii aveau să plătească cîte o jumătate de grivnă la Sf. Petru și Pavel (iar nu la Sf. Martin, ca în satele agricole), să dea stăpînului cîte o chingă, 5 oi dintr-o sută, al zecelea porc ținut la jir, cîte 2 găini de Paști, Rusalii și Crăciun sau cîte 2 claponi (plătiți eventual, în bani, cîte un groș bucata), precum și miere de fiecare stup. De asemenea, aveau să ajute la repararea morii, ferestrăului și iazului cneazului.

Se vede, prin urmare, că satele din actualul district Gorlice, întemeiate după dreptul românesc, rămînînd sate cu o economie cu deosebire pastorală, manifestau totuși, chiar de la sfîrșitul evului mediu polonez, tendința de a se asemăna cu satele agricole. Se poate spune că satele din țara Biecz-ului, la baza cărora stătea dreptul românesc, au fost mai puțin „românești" decît surorile lor din țara Sanok-ului, căci în ele nu existau, de pildă, dregătoria voievodului român pentru întreaga țară și nici tribunalele superioare de drept românesc. Fără îndoială că în țara Biecz-ului și elementul etnic românesc trebuie să fi fost mai slab.

Cele mai vechi sate întemeiate după dreptul românesc în această țară au putut lua ființă chiar în ultimii ani ai secolului al XIV-lea. Documentar însă ele sînt atestate în secolul al XV-lea, cînd pe teritoriul cercetat au apărut 10 sate, din care 4 pe locul satelor înființate anterior pe baza dreptului german. În secolul al XVI-lea apar alte 30 de sate românești, dintre care două pe locul unor foste sate agricole.

www.dacoromanica.ro

În anexă, se dă o listă de 99 de sate, întemeiate în secolele XIII—XVI în districtul Gorlice, dintre care 56 pe baza dreptului german, 32 după dreptul românesc, 4 mai întîi pe baza dreptului german, apoi pe cea a dreptului românesc, iar restul de origine juridică îndoielnică.

I. Corfus

STANISŁAW RUSSOCKI, STEFAN K. KUCZYŃSKI şi JULIUSZ WILLAUME, *Godło, Barwy i Hymn Rzeszypolitej, Zarys Dziejów* (Emblema, culorile şi imnul republicii. Schiţă istorică), Warszawa, Wiedza Powszechna (1970), 342 p.

Trei cunoscuţi specialişti ai domeniului ştiinţelor auxiliare polone s-au asociat pentru a întocmi această lucrare consacrată istoriei insemnelor statului polon. Însemnătatea acestor simboluri ale puterii publice şi a funcţiei lor e deajuns de cunoscută pentru a nu mai fi necesar să insistăm asupra ei. Cel dintîi studiu, consacrat drapelului naţional — vulturul alb — studiază evoluţia lui din perioada cea mai timpurie şi pînă în zilele noastre; cel de-al doilea e consacrat culorilor, insemnelor puterii de stat polone în acelaşi răstimp îndelungat şi simbolurilor cromatice. În sfîrşit, ultimul capitol tratează diversele probleme legate de istoria imnului de stat polon, a lozincilor sale, a raportului dintre cîntecul popular şi imnurile polone, a genezei mazurcăi lui Dąbrowski, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, a primelor cîntece ale legiunilor polone în epoca napoleoneană, a evoluţiei imnului (de la mazurcă la imnul naţional).

Lucrarea are o excelentă ilustraţie şi o bogată anexă bibliografică.

Şerban Papacostea

CARL HINRICHS, *Preussen als historisches Problem. Gesammelte Abhandlungen*, Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 430 p.

Statul prusac a constituit de la apariţia sa pe harta politică europeană ca mare putere şi pînă la semnarea actului său de deces de către puterile aliate după ultimul război mondial obiect de cercetare, apreciere favorabilă sau critică, de condamnare sau de proslăvire, atît pentru istorici, cît şi pentru politicieni, militari, literaţi etc.

Din veacul al XVIII-lea şi pînă astăzi nu a existat generaţie care să nu fi luat atitudine faţă de ceea ce de mult constituie „problema prusacă", adică uimitoarea ascensiune a micului teritoriu brandenburgic spre puternicul stat din nordul Germaniei şi culminînd cu închegarea Imperiului german.

Generaţiile germane mai vechi au considerat, în general, Prusia ca fiind un model de organizare politico-militară, cu instituţii şi ideologie politică ce au reprezentat creaţii importante şi necesare în evoluţia istorică a Germaniei din ultimele veacuri.

Nu e mai puţin adevărat că încă din veacul luminilor s-au ridicat aspre critici şi obiecţii la adresa statului prusac atît din interiorul mediului german, cît şi, mai ales, din afara graniţelor germane. Aceste critici îşi găsesc actul final în decretul-lege al Consiliului de control al puterilor aliate din 25 februarie 1947 în care se afirmă: „Statul Prusia, care de la începuturile sale a fost purtătorul militarismului şi al reacţiunii în Germania a încetat realmente să mai existe". O dată cu acest decret, însă, nu a dispărut şi interesul istoricilor pentru „problema prusacă". Dimpotrivă.

Regretatul istoric german Carl Friedrich Hinrichs (1900—1962) şi-a consacrat toată viaţa sa de om de ştiinţă Prusiei „ca problemă istorică", adică cercetării, analizei şi interpretării statului prusac în evoluţia sa istorică şi în desfăşurarea sa complexă: economică, politico-militară, politico-instituţională, spiritual-ideologică, culturală, istoriografică. Vo-

www.dacoromanica.ro

lumul de față întrunește cîteva din contribuțiile sale; lista bibliografică a lucrărilor sale, publicată în anexa volumelor rotunjește și completează „opera prusacă" a savantului german.

Hinrichs nu a fost prin origine prusac, și nici prin afectivitate electivă; el a rămas toată viața sa — prin spiritul scrierilor sale, prin activitatea sa științifică, prin atitudinea sa — credincios regiunii sale de baștină: Frisia răsăriteană. Această fidelitate local-patriotică i-a asigurat în scrierile sale o obiectivitate constantă care se baza în primul rînd pe documentul istoric ca oglinda vieții economice, politice și culturale, care la rîndul său a condiționat instituțiile și gîndirea politică. Hinrichs este primul istoric care acordă în elucidarea „problemei prusace" un interes primordial dezvoltării economice a statului prusac, politicii sale mercantiliste în veacul al XVIII-lea, politicii vamale și protecționiste industriale în veacurile XIX, XX, cu menajarea și sprijinul acordat concomitent agriculturii care a reprezentat, cel puțin la începuturile sale, baza economică a statului prusac. În cercetările sale, Hinrichs folosește cu succes și rezultate surprinzătoare cercetarea comparată, constatare principală a acestei metode stabilind că, de fapt, Prusia a avut puține trăsături originale; atîtea instituții politico-militare, metode, mijloace, și doctrine de politică internă și externă cunosc experiențe premergătoare, cunosc cazuri simultane sau și-au găsit imitatori în afara Prusiei; acesteia îi rămîne ca trăsătura originală esențială doar consecvența, disciplina, dîrzenia și hotărîrea neclintită în aplicarea lor practică.

Culegerea de față întrunește 18 articole de diferite mărimi, consacrate istoriei Prusiei și grupate în trei secțiuni: I. *Prusia în epoca absolutismului dezvoltat*, p. 13—202 (Prusia ca problemă istorică; Friedrich Wilhelm I; Moștenirea lui Friedrich Wilhelm I; Începuturile guvernării lui Friedrich Wilhelm I; Admimistrația centrală în Prusia în primii ani ai guvernării lui Friedrich Wilhelm I; Hille și Reinhardt doi reprezentanți ai politicii, economice și sociale a absolutismului prusac; Pietismul lui A.H. Francke și mișcarea de reformă politico-socială a veacului al XVIII-lea; Conflictul dintre Friedrich Wilhelm I și prințul moștenitor Friedrich); II. *Epoca barocului*, p. 203—315 (Statul și societatea în epoca barocului; Marele elector; Regele Friedrich I al Prusiei; Ideea centrului spiritual al Europei în veacurile XVII și XVIII; Cu privire la autoprezentarea lui Ludovic al XIV-lea oglindită în memoriile sale); III. *Istorici berlinezi*, p. 317—420 (Leopold von Ranke; Schelling și „conflictul lumii moderne" în opera lui Ranke; „Epocile istoriei moderne"; Istorismul ca problemă de viață la Friedrich Meinecke; Fritz Hartung; Hans Herzfeld).

Carl Hinrichs nu a reușit să-și închege vastele cunoștințe despre Prusia „ca problemă istorică" într-o sinteză. Dar articolele și studiile sale trădează vădit această intenție; ca atare, ele sînt deschizătoare de drumuri în nenumărate direcții; interpretările, și pe alocuri doar sugestiile lui Hinrichs, reclamă cu insistență o sinteză în spiritul său: cercetare obiectivă, comparată și complexă, bazată în primul rînd pe imensul material de arhivă, existent și doar în parte explorat.

Adolf Armbruster

C.W. CRAWLAY, *John Capodistrias Some unpublished documents*, Thessaloniki, „Institute for Balkan Studies", 1970, 109 p.

La patru decenii de la apariția lucrării sale *„The Question of Greek Independence" 1821—1833* (Cambridge, „Univ. Press", 1930), C.W. Crawlay pune la îndemîna cercetătorilor un volum de documente inedite privind activitatea politică a lui Capodistria între anii 1820 — 1830. Arhiva remarcabilului om de stat grec a cunoscut un șir de vicisitudini care au dus la dispariția unei însemnate părți a ei. Editată de către unul din secretarii

www.dacoromanica.ro

săi, E.A. Bétant, corespondența lui Capodistria a apărut la Geneva în 4 volume în 1839. Materialele incluse în această ediție nu provin însă decît din anii 1827—1831; celelalte manuscrise depozitate de familie în arhivele Senatului Ionian — în insula Corfu — cuprind sporadice documente din perioada anterioară anului 1822 și o cantitate mai bogată de material pentru perioada 1822—1827.

Istoricul englez a cercetat întregul material inedit privitor la activitatea diplomatică a lui Capodistria și a oferit o parte din rodul investigațiilor sale în acest volum editat prin îngrijirea Institutului de Studii Balcanice din Salonic.

Prima parte a volumului cuprinde 42 de scrisori schimbate de Capodistria cu Leopold I de Saxa Coburg între anii 1825—1830. Parte din aceste scrisori fuseseră publicate de prof. M. Lascaris în revista „Le Flambeau" (Bruxelles, 1951), iar altele fuseseră tipărite deja în corespondența editată de Bétant. De astă dată, cercetătorii dispun de o listă a tuturor acestor scrisori însoțită de reproducerea integrală sau de rezumatul fiecărei piese. O scurtă notă introductivă (p. 14—15) lămurește împrejurările politice în care s-a desfășurat această corespondență și permite autorului să avanseze o explicație în privința rezervelor manifestate de Capodistria în legătură cu o întîlnire a sa cu prințul Leopold. Crawlay consideră că nu se poate vorbi de o răceală din partea omului de stat grec, ci de dorința lui de a nu apărea în situația unui anticipator al hotărîrilor puterilor protectoare.

A doua parte a volumului cuprinde corespondența lui Capodistria cu țarii Rusiei Alexandru I și Nicolae I și cu ministrul de externe rus K.V. Nesselrode. Sînt incluse de asemenea scrisori ale baronului Stein, primul ministru al Prusiei, către Capodistria, o scrisoare a lui Capodistria către Pozzo di Borgo, ambasadorul Rusiei la Paris, scrisoarea lui D.V. Daşcov, ministrul de justiție al Rusiei, către Capodistria și 2 memorii nedatate și anonime, atribuite lui Capodistria, privitoare la Anglia și la posibilitatea lansării unui împrumut în Anglia pentru guvernul grec. Documentele sînt autografe, copii sau simple ciorne, reproduse sau rezumate de autor (51 de documente).

Așa cum remarcă și istoricul englez în nota introductivă (p. 16—17), scrisorile din perioada 1820—1822 pun în lumină pierderea de către Capodistria a favoarei imperiale.

Documentele publicate oferă informații nu numai asupra raporturilor dintre Capodistria și Curtea imperială rusă, dar și asupra relațiilor internaționale în perioada războiului de eliberare a Greciei și a atitudinii Rusiei față de această problemă, devenită prin implicațiile ei o chestiune europeană.

Cercetătorii români nu vor găsi în acest volum decît cîteva indicații asupra poziției Moldovei și a Țării Românești în această perioadă (p. 95, 100 și 101).

Volumul lui Crawlay constituie o utilă contribuție documentară pentru biografia lui Capodistria care va trebui într-o zi reluată pe baza surselor date la iveală de ultimele cercetări.

Venera O. Tulliu

OSKAR HALECKI, *Das Europäische Jahrtausend*, trad. din engleză de Otto Wenniger[1], Salzburg, Otto Müller Verlag, 1969, 458, p.

Medievist prin formație, Halecki este astăzi unul dintre protagoniștii istoriografiei catolice europene. Ceea ce caracterizează concepția lui istorică este spiritul de sinteză, capacitatea de a defini ideile majore și a le conexa într-o configurație continentală. În acest spirit, Halecki a publicat în 1933 o monografie despre formarea statului și națiunii

[1] Monografia lui Halecki a apărut mai întîi în limba engleză, *The Milenium of Europa* University of Notre Dame Press, Notre Dame Indiana, S.U.A., 1963.

www.dacoromanica.ro

poloneze de la început şi pînă în preajma primului război mondial[2].

În lucrarea de faţă, viziunea istorică a lui Halecki îmbrăţişează destinul întregii Europe de-a lungul unui mileniu. Volumul se deschide cu un *Cuvînt înainte*, în care autorul, după ce defineşte metoda folosită în cursul expunerii, trece la formularea trăsăturilor principale ale „mileniului european" în concepţia sa.

Cele cinci mari capitole ale lucrării sînt precedate de un *Prolog*, intitulat „Primul mileniu al creştinismului". Halecki admite că comunitatea istorică europeană se sprijină pe două mari coloane : umanismul greco-latin, pe de o parte, şi creştinismul, pe de altă parte. Ambele coloane fac parte integrantă din tradiţia europeană. Pornind de la distincţia dintre cele două culturi, elenică şi latină, sub aspectul complinirii ideilor culturale şi politice în spaţiul mediteranian, istoricul polonez ajunge să constate că, spre finele acestui mileniu, Europa se prezintă din nou sub forma unui dualism : Europa carolingiană şi bizantină. Privit în perspectiva istoriei, primul mileniu, inclusiv perioada carolingiană, nu-i decît un prolog al vîrstei continentului european, cu implicaţii ce se vor resimţi şi în mileniul următor. Pe la mijlocul secolului al X-lea se conturează o comunitate europeană, care nu se cristalizează, însă reprezintă un pas important înainte.

Primul capitol e consacrat în întregime secolului al X-lea, în cursul căruia se ajunge atît la formarea Europei occidentale (Westeuropa), cît şi a celei răsăritene (Osteuropa). Deşi la începutul acestui veac continentul nostru e măcinat de crize profunde, spre sfîrşit, cînd toate popoarele erau deja creştinate, apar perspective neobişnuit de favorabile pentru apropierea popoarelor europene. Cu toate acestea, Halecki e nevoit să constate că acest proces formativ a fost uneori anevoios şi inegal. Deoarece în concepţia autorului fondul pe care se desfăşoară fenomenele istorice este creştinismul, întreaga evoluţie a popoarelor din centrul şi răsăritul Europei — şi aici Halecki se ocupă pe larg de polonezi, unguri şi cehi — constă în această perioadă în capacitatea de integrare în sfera catolicismului. Cît priveşte dezvoltarea ortodoxismului, autorul acordă o atenţie deosebită formării statului şi poporului rus. E incontestabil că, sub influenţa Bizanţului, creştinismul ca atare a avut o mare influenţă asupra consolidării statului kievian, chiar mai mare decît în cazul Ungariei şi Poloniei.

Căutînd să definească sensul creştinismului european la începutul celui de-al doilea mileniu, istoricul polonez socoate că problema esenţială este aceea de a urmări desfăşurarea continuă a comunităţii europene pînă în zilele noastre. Înăuntrul acestei comunităţi s-au produs de-a lungul timpului importante transformări în poziţia Europei faţă de restul lumii. Se pare că autorul e urmărit permanent de ideea unităţii popoarelor creştine din Europa. El afirmă că, în cursul mileniului european, nici o altă concepţie n-a avut o şansă mai mare de a se realiza decît comunitatea popoarelor creştine. Un subcapitol din lucrare se intitulează chiar „În căutarea unităţii europene" (p. 158—171). Însă acest postulat continental nu s-a putut înfăptui în primul rînd din cauza rivalităţii permanente dintre papi şi împăraţi. Alcătuită dintr-o mare varietate de grupuri etnice, Europa şi-a urmat propriul ei destin, acela al diferenţierii naţionale. Schisma răsăriteană şi disensiunile din sînul bisericii catolice, care au culminat cu sciziunea temporară a papalităţii, cu aşa-zisa „captivitate babilonică" din secolul al XIV-lea, au contribuit într-o mare măsură la înstrăinarea dintre cele două biserici.

„Marea epocă de tranziţie" se intitulează capitolul al III-lea, în cursul căreia apar aspecte şi probleme noi. Mileniul european continuă să se desfăşoare sub semnul umanismului şi Renaşterii. Halecki stăruie îndeosebi asupra acesteia din urmă şi pentru faptul că Renaşterea umple de fapt conţinutul epocii de tranziţie. Divergenţele şi neînţelegerile din sînul bisericii catolice au generat în cursul secolelor XIV—XV o suită de erezii,

[2] *La Pologne de 963 à 1914. Essai de synthèse historique*, Paris, 1933.

www.dacoromanica.ro

care, adăugăm noi, constituiau în acelaşi timp expresia unor profunde nemulţumiri sociale.

La începutul secolului al XVI-lea apare „cea dintîi criză a conştiinţei europene". Ea se produce în 1517, cînd Luther dă la iveală tezele sale împotriva papalităţii, împotriva comerţului cu indulgenţe. În măsura în care expunerea lui Halecki înaintează spre mijlocul mileniului european, cum îl numeşte el, în aceeaşi măsură ea îmbrăţişează marile evenimente internaţionale, care pun cu acuitate problema libertăţii, a păcii şi apărării. Începînd din secolul al XIV-lea se ridică din Răsărit mîna ameninţătoare a înaintării otomane. Una dintre problemele majore din concepţia lui Halecki pentru această perioadă a fost realizarea unei ordini europene (*europäische Ordnung*), care să corespundă temeiurilor creştine.

Cu aceeaşi metodă de a urmări marile prefaceri sociale în spaţiul european, însă totdeauna în lumina ideologiei creştine, Halecki străbate şi a doua jumătate a mileniului european pînă în epoca contemporană. În concertul statelor mici şi marilor puteri occidentale, problema păcii şi a războiului revin ca un laitmotiv în expunerea profesorului polonez. În cîteva subcapitole vorbeşte de revoluţia ştiinţifică şi industrială, de apogeul şi prăbuşirea predominării Europei în lume, revoluţiile politice ş.a.

În încheiere am vrea să subliniem încă o dată consecvenţa cu care Halecki discută marile evenimente istorice prin lentila, uneori mai clară, alteori mai fumurie, a catolicismului creştin. E drept că Europa a fost deseori bîntuită de războaie şi de expediţii religioase, cum au fost cruciadele, husitismul, războiul de 30 de ani ş.a. şi care au avut implicaţii profunde în evoluţia istorică a Europei, însă de cele mai multe ori ele au fost explozia unor violente contradicţii sociale. În sfîrşit, nu putem nega faptul că bigotismul şi intransigenţa religioasă n-au devastat mentalitatea omului medieval, despuindu-l pînă la înfiorare.

Sinteza lui Halecki e însoţită de un indice de nume şi de note explicative şi bibliografice foarte utile.

Tr. Ionescu-Nişcov

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII, REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Izvoarele istoriei României**, vol. II, sub red. H. Mihăescu ş.a., 1970, 769 p., 43 lei.

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, **Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul**, „Istorie şi civilizaţie I", 1970, 176 p., 15 lei.

RADU POPA, **Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea**, 1970, 305 p., 25 lei.

GRECEANU RADU, Logofătul, **Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688—1714)**, studiu introductiv şi ediţie critică întocmită de Aurora Ilieş, 1970, 280 p., 19,50 lei.

* * * **Urbariile Ţării Făgăraşului**, vol. I, **1601—1650**, editate de D. Prodan cu Liviu Ursuţiu şi Maria Ursuţiu, 1970, 998 p. + 1 hartă, 42 lei.

EUGEN PAVLESCU, **Meşteşug şi negoţ la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)**, „Biblioteca istorică XXVI", 1970, 576 p., 34 lei.

ŞERBAN PAPACOSTEA, **Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)**, „Biblioteca istorică XXIII", 1971, 343 p., 22,50 lei.

N. GRIGORAŞ, **Instituţii feudale din Moldova I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea**, 1971, 477 p., 28 lei.

DICULESCU VLADIMIR, IANCOVICI SAVA, PAPACOSTEA DANIELOPOLU CORNELIA, POP MIRCEA V., **Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Peninsula Balcanică (1829—1858)**, „Biblioteca istorică XXII", 1970, 308 p., 11,50 lei.

ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, **Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi**, „Biblioteca istorică XXVIII", 1971, 23 lei.

MIRON CONSTANTINESCU, **Études d'histoire transylvaine**, „Bibliotheca Historica Romaniae 24", 1970, 186 p., 7,25 lei.

* * * **Situaţia internaţională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin** — Culegere de studii, 1970, 179 p., 7 lei.

* * * **Bibliografia istorică a României, I, 1944—1969**, 1970, 388 p., 52 lei.

I.P. Informaţia c. 2485

www.dacoromanica.ro

Lei 30.—